

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ANILARDA
TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ UYGULAMALARI (1925-1929)

Yüksek Lisans Tezi

Ömer METE

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ANILARDA
TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ UYGULAMALARI (1925-1929)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Ömer METE

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan UZUN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ANILARDA
TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ UYGULAMALARI (1925-1929)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan UZUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Başkan)

.....

Doç. Dr. Hakan UZUN (Danışman)

.....

Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT

.....

Tez Sınavı Tarihi: 14.07.2014

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Milli Mücadele sonucunda elde edilen zafer, Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası bir siyasi dayanağa kavuşmuştur. Bununla birlikte bu süreç beraberinde bir takım anlaşmazlıkları da getirmiştir. Başta Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında kendini gösteren uyuşmazlık, cumhuriyetin ilanının ardından daha da belirgin hale gelmiştir. Oluşan fikir ayrılıkları, zamanla, göz ardı edilemeyecek bir muhalefete dönüşmüştür.

Söz konusu muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla beraber siyasi bir yapıya bürünmüş ve muhalif basınla beraber hareket ederek Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını çok sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Yaşanan gelişmelere Şeyh Sait İsyanı'nın da eklenmesiyle siyasi ortam son derece gerilmiştir. Artık bu ortamda hedeflenen inkılâpların gerçekleştirilemeyeceğini düşünen CHF içerisindeki sertlik yanlısı kesim, Mustafa Kemal Paşa'nın da desteği ile iktidarı ele almıştır.

Bu aşamada iktidarın ilk işi iki yıl yürürlükte kalmak üzere 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkararak İstiklal Mahkemelerini kurmak olmuştur. İktidar, İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla bir yandan Şeyh Sait İsyanı'nı bastırırken, öte taraftan muhalefet ve basını tasfiye etmek suretiyle inkılâplar için uygun ortamı hazırlamıştır.

Sonuçta iktidar, inkılâplar önünde engel olarak gördüğü unsurların etkisiz hale getirilmesi üzerine, icabında yeniden oluşturma gücünü elinde bulundurduğunu hissettirerek İstiklal Mahkemelerinin görevini sonlandırmıştır. Diğer yandan, Takrir-i Sükûn Kanunu için aynı yol izlenmemiş, iki yıl daha yürürlükte kalması tercih edilmiştir. Ancak son iki yılında neredeyse hiç kullanılmayan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğü 4 Mart 1929'da sona ermiştir.

ABSTRACT

The victory which was obtained by the War of Independence attained an international political support thanks to Loussane Peace Treaty. Nevertheless, this process brought some disagreements too. The incongruity occurred in the beginning between Rauf Bey and Ismet Pasha became more apparent after the proclamation of the republic. The conflicts on the points of views gradually turned to conflicts.

This dissidence became a political structure especially after the foundation of the Progressive Party of Republic (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası), and it began to criticize the National Party of Republic (Cumhuriyet Halk Fırkası) severly in a cooperation with the opposing press. In addition to these incidents, the Insurgence of Sheikh Sait strained the political atmosphere excessively. The group among the National Party of Republic, which thought that the revolutions could not be obtained under these circumstances, captured the power by the support of Mustafa Kemal Pasha.

The first task of the ruling party was to found the Courts of Independence by enacting the Law on the Maintenance of Order (Tahrir-i Sükûn Kanunu) on 4th of March,1925. The ruling party prepared the suitable environment for the revolutions by rectifying the dissidence and the press while oppressing the Insurgence of Sheikh Sait thanks to the Courts of Independence.

At the end, the ruling party ceased the duty of the Courts of Independence, after eliminating the structures which were seen as obstacles before the revolutions while demonstrating that the power to found them again in case of necessity is still in hand. Nonetheless, the ruling party preferred the Law on the Maintenance of Order to be continued for two years more, on the contrary. However, the Law on the Maintenance of Order, which had not been used in its last two years, ended on the 4th of March,1929.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin çağdaşlaşmasında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemin çok büyük etkisi vardır. Dolayısıyla böyle bir dönemi, bizzat bu yılları yaşamış insanların bakış açısıyla incelemek ve onların görüşlerini ortaya çıkararak karşılaştırmak, araştırmaya değer bir merak konusudur. O nedenle bu konunun araştırılmasına karar verilmiştir.

Daha önce Takrir-i Sükûn Dönemi uygulamaları ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Şark İstiklal Mahkemesindeki uygulamaları konusunda çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da; bizzat o dönemi yaşayan insanların anılarından hareketle dönemi inceleyen herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmayla, Takrir-i Sükûn Dönemi ile ilgili yazılmış ve derlenmiş, ulaşılabilen hatıraların bir araya getirilerek karşılaştırılması ve yaşanan siyasi gelişmelerdeki “*insan faktörü*”nün ön plana çıkarılarak dönemin siyasi gelişmelerinin, bu olaylardan etkilenen veya bu sürece müdahil olmuş insanların bakış açılarıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Hakikaten başta belirlenen amaç doğrultusunda araştırılan döneme dair, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir ve İsmet İnönü gibi çok bilinen kişilerin anılarının yanı sıra, Mustafa Reşat Mimaroglu, Mahir İz, Mehmet Emin Erişirgil ve Behiç Erkin'in anıları gibi ya bilinmeyenler veya geç yayınlandıkları için şimdiye kadar hiç kullanılmayanlar bir araya getirilmiş ve değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın'ınki gibi özeti yayınlandığı halde asılları gazetelerde, tefrika halinde kalmış bazı anılara da ulaşılmıştır.

Tarihsel bir olayı, anılara dayanarak incelemek beraberinde bazı güçlükleri de getirmektedir. Çünkü dönemi yaşayan insanların anılarının birinci el kaynak özelliğini haiz olmalarının yanı sıra, sahip oldukları subjektif nitelikleri nedeniyle çok sıkı bir tenkit sürecinden geçirilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu itibarla tezin giriş bölümünde, tarih araştırmalarında anılardan faydalanma yöntemi ile tezde kullanılacak anıların seçim esasları üzerinde durulmuştur.

Diğer yandan aslında konumuzun Takrir-i Sükûn Dönemi uygulamalarının anılar temelinde değerlendirilmesi olmasına ve sadece bu dönemin anılar kullanılarak araştırılmasına karşın, I. Bölümde de anılara sık sık müracaat edilmiştir. Bunun nedeni, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması sırasında etkili olan ve bu Kanun'un

çıkması için ortam yaratan kişilerin Kanun öncesinde de etkili olmaları ve bu koşulları etkilemeleridir.

Bununla birlikte, II ve III. Bölümlerde anılardan elde edilen bilgilerin çelişkili veya eksik olması nedeniyle açıklamaya ihtiyaç duyulması durumunda TBMM Zabıt Cerideleri başta olmak üzere, bazı arşiv kaynaklarına ve günümüz eserlerine başvurma gereksinimi meydana çıkmıştır. Öte yandan araştırılan dönemde yaşanıp da anılarda yer verilmediği için tez kapsamına dâhil edilmeyen siyasi gelişmeler olduğu da ifade edilmelidir. Ele alınan siyasi gelişmeler anılarda yer aldığı ölçüde incelenmiştir.

Kaynaklar hususunda da söylenmesi gereken birkaç madde vardır. Gerçi bu konu giriş bölümünde ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Ancak bazı kaynakların dış eleştirisi yapılırken karşılaşılan zorluklardan bahsedilmelidir. Bu kapsamda ilk zorluk Ali Kılıç'ın hatıralarında ortaya çıkmıştır.

Ali Kılıç'ın hatıraları 1955 yılından Sel Yayınları tarafından "*İstiklal Mahkemesi Hatıraları*" adıyla çıkarılmıştır. Diğer yandan oğlu Altemur Kılıç tarafından söz konusu hatıralara esas olan not ve belgeler Hulusi Turgut'a teslim edilerek "*Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*" adıyla bir kitap basılmıştır. Bu kitabın 2010 baskısı ile 1955'te çıkan nüsha karşılaştırılmış ve arada farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda Sayın Altemur Kılıç'a bir e-posta gönderilerek bu farklılığın nedeni ve hangi nüshayı esas almanın doğru olacağı sorulmuştur. Fakat bir cevap alınmadığından 1955 tarihli metin asıl metin kabul edilmiştir.

Benzer şekilde eserler arasında farklılık olduğu tespit edilen bir diğer anı sahibi de Kazım Özalp'tir. Özalp'in Atatürk'e dair hatıraları 10 Kasım 1969- 27 Kasım 1969 tarihleri arasında "*Özalp Atatürk'ü Anlatıyor*" başlığı ile Milliyet gazetesinde yayınlanmıştır. Bu tefrika ile Atilla Oral ve Teoman Özalp eldeki tüm belge ve notları bir araya getirerek, 2011 yılında "*Anılar-Belgeler*" adı ile yayına sundukları kitap karşılaştırılmış, ancak bazı farklılıklar tespit edildiğinden kaynak olarak tefrika metinden yararlanılmıştır.

Farklı olarak Hüseyin Cahit Yalçın'ın anılarına da temas edilmelidir. Yalçın'ın anıları, Rauf Mutluay tarafından "*Siyasal Anılar*" adıyla kitap haline getirilmiştir. Ancak bu eserde konumuzu ilgilendiren bölümler özet halinde

verildiğinden, Yalçın'ın anılarının yayınlandığı Halkçı gazetesindeki makalelerden faydalanılmıştır.

Çalışmamız süresince, sağladığı iyi bir çalışma ortamından dolayı Türk İnkılâp Tarihi Enstitü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan ve Enstitü personeli ile böyle bir araştırma yapma konusunda beni teşvik eden ve her zaman yanımda bulunarak yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Hakan Uzun'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer METE
Ankara, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

1. Tarih Araştırmalarında Anılar	1
2. Tezde Kullanılan Anılar ve Seçim Esasları.....	13

I. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU'NA GİDEN SÜREÇ

1.1. Takrir-i Sükûn Öncesi Siyasi Gelişmeler.....	23
1.1.1. Mudanya Mütarekesinden Cumhuriyetin İlanına	23
1.1.2. Cumhuriyetin İlanından Hilafetin Kaldırılmasına	34
1.1.3. Hilafetin Kaldırılması	43
1.1.4. 1924 Anayasası	48
1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması	50
1.2.1. Muhalefetin Örgütlenmesi	50
1.2.2. Hükümetin Önlemleri	57
1.2.3. Kuruluş ve Sonrası	62

II. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU'NUN ÇIKARILMASI VE İLK TEPKİLER

2.1. Şeyh Sait İsyanı	76
2.1.1. İsyân Hakkındaki Değerlendirmeler	76
2.1.2. İsyânın Ortaya Çıkması İle Birlikte Yaşanan Gelişmeler	80
2.1.3. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Yasalaşması ve İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu	93
2.1.4. Şeyh Sait İsyanı'nın Bastırılması	115
2.2. Basın Yayın Organlarının Kapatılması	119
2.2.1. İstanbul Basını.....	119

2.2.2 Kapatılan Basın Yayın Organları	124
2.3. Yargılamalar	126
2.3.1 Ankara İstiklal Mahkemesi	126
2.3.2. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi	130
2.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması	138

III. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUN DÖNEMİ UYGULAMALARI

3.1. İzmir Suikastı.....	145
3.1.1. Suikast Teşebbüsünün Ortaya Çıkması ve İstiklal Mahkemesi'nin Olaya El Koyması	147
3.1.2. Şüphelilerin Toplanması.....	152
3.1.3. İstiklal Mahkemesindeki Sorgulamalar.....	154
3.1.4. Ankara'daki Suikast Teşebbüsü.....	158
3.1.5. Kararların Açıklanması ve Suikast Olayının Tasfiyesi	167
3.2. Doğudan Batıya Nakil Faaliyeti	176
3.3. Devrimler ve Tepkiler	181
3.3.1.Şapka Devrimi	185
3.3.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması	189
3.3.3. Şapka Devrimi İle Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Gösterilen Tepkiler	191
3.3.4. Türk Medeni Kanunu	194
3.3.5. Yeni Türk Harflerinin Kabul Edilmesi.....	196
3.4. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Bu Kapsamda Alınan Tedbirlerin Kaldırılması	202
3.4.1. İstiklal Mahkemeleri Hakkında Yapılan Değerlendirmeler	202
3.4.2. Tedbirlerin Kaldırılması	214
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	221
ÖZGEÇMİŞ	233

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
B.	: Baskı
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
b.t.y.	: Basım tarihi yok
b.y.y.	: Basım yeri yok
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
HF	: Halk Fırkası
İBİM	: İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay. Yön.	: Yayın Yönetmeni

GİRİŞ

1. Tarih Araştırmalarında Anılar

Dönemin önemli şahsiyetlerinin Takrir-i Sükûn Kanunu'na bakışları, kanun uygulamaları hakkındaki değerlendirmeleri, siyasi gelişmelere dair düşünceleri ve kanuna taraftar ve muhalif olma gerekçelerinin neler olduğu bir problem sahası teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, Takrir-i Sükûn görüşmeleri ve kanun uygulamaları konusunda çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da, bu süreçte önemli görevler üstlenmiş insanların her birinin penceresinden aynı sahneye tekrar bakıldığında ortaya ne çıkacağı araştırmaya değer bir merak konusudur.

Bu çalışmayla, tarihinin hem geçmiş hakkında unutilanları ortaya çıkarmak ve hem de daha önce hiç bir araya getirilmemişleri toparlamak¹, noktasındaki görevi de göz önünde bulundurularak; ulaşılabilen anılar bir araya getirilip, bütünü karanlıkta kalmış parçalarının daha açık ve doğru olarak görülmesi ve anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu aşamada, hatıraların sübjektif niteliğinin gerçeğe ulaşma önünde bir tehlike oluşturduğu da unutulmayarak, anılar, tarih yöntemi gereğince eleştiri ve değerlendirme süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır. Zira tarihe bir bilim olarak yaklaşılması ve bilim ahlakının şüphecilik kaidesinin daima göz önünde bulundurulması son derece önemlidir.

Bu tezde kaynak olarak kullanılacak anıların nasıl bir metodoloji izlenerek ele alınacağını açıklamak gereklidir. Takip edilecek tarih yönteminin genel niteliklerine değinilirken, özellikle bir anının eleştirisinin nasıl yapılacağı üzerinde durulmuştur.

“Anı” kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan belleğın sakladığı her türlü iz, hatıra” ve “yaşanmış olayların anlatıldığı yazı türü, hatıra” olarak tanımlanmıştır². Öte taraftan bazı yazarların anı kitaplarına isim olarak kullandığı “hatırat” sözcüğünün manası Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatinde, “hatıra gelen, hatırda kalan şeyler” ile

¹ Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünürken**, (Çev.) Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, s. 36.

² <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

“bir kimsenin, yaşadığı zaman, bulunduğu işler, görüştüğü kimselere dair düşüncelerini ve duygularını içinde topladığı kitap” olarak açıklanmıştır³.

Bahsedilen tanımlarla birlikte, unutulmama dileği ve yaşam tecrübelerini gelecek kuşağa taşıma içgüdüleriyle, anıları “gelecekte varlığını sürdürmek isteyen bireyin, özel veya toplumsal yaşantısının bir kesitini kamuya mal etmesidir.”⁴ Diye ifade etmek de mümkündür.

Bu tezde anı tabiri ile kastedilen, Devellioğlu’nun ikinci tanımında ifade edilen kitap veya sonradan kitaplaştırılmış tefrikalardır. Bu noktada günlük türüne de değinmekte fayda vardır. Anı ile günlük arasındaki en büyük fark, anıda, hayat tecrübeleri, birikimleri ve edinimlerinin sonradan tespit edilmesidir. Ali Birinci, konuya dair: “Günlük, günün tespiti veya fotoğrafı ise, hatırat bütün bir hayatın veya bir safhasının, bir tarafının hafızadaki bakiyesinin sonradan çekilmiş fotoğrafıdır.”⁵ Demiştir.

Birinci elden kaynak olarak kullanım konusunda anıları, eser sahiplerinin savunması olarak düşünmek de mümkündür⁶. Diğer yandan anıları tek boyutlu değerlendirmemek gerekir. Şundan dolayı ki; tarihsel kaynak olma özelliğine sahip anılar ile daha çok edebi bir tür özelliğini haiz anılar arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Tarih açısından kaynak olabilecek anılar daha çok bilimselliğe yakındır. Ancak edebi bir tür vasfına sahip olanlar, yani edebi açıdan bir takım yorumları, güzel sözleri ve izlenimleri ihtiva edenler genellikle tarihsel kaynak olarak kullanılmaya elverişli değildir⁷.

Anıların, yazarları tarafından bazı kaygılar etkisiyle kaleme alınmış olma ihtimali kuvvetlidir. Bu kaygılar ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir: Unutulmamak, tarihsel bir gerçeği topluma anlatmak ve tarihe mal etmek, gelecek nesillere ders vermek, bir tür hesap vermek, siyasal rakip ve düşmanlarını kötülemek, kendini aklamak ve savunmak. Bununla birlikte anı yazarları kendilerini toplum

³ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 28. B., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 390.

⁴ Bülent Çukurova, “*Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*”, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, No:23, s. 321-356, s. 321.

⁵ Ali Birinci, “*Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, No: 41, (Temmuz 1998), s. 611-620, s. 611.

⁶ Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010, s. 370.

⁷ Özdemir Nutku tarafından tartışma bölümünde ifade edilmiştir. Sina Akşin, “*Türkiye’de Anılar ve Biyografiler*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri, 1. Günümüzün Sorunları, 2. Türkiye’de Felsefe Eğitimi, 3. Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1977. s. 423.

nezdinde yüceltmek maksadıyla hoşâ gidecek olaylardan bolca söz ederken, yazdıklarının, yaptıkları bir takım yanlışların itirafları olmamasına da gayret ederler⁸.

Anının bilinen en eski örneği olarak Sezar'ın Gallia Savaşı kabul edilmektedir⁹. Bizanslı İmparator Kantakuzenos da bir anı yazmıştır. Özellikle, Fransa'da Fransız İhtilali öncesi ve sonrasında yaşadıklarını anlatan hatıra yazarları da ortaya çıkmıştır¹⁰. Bunun yanı sıra Türkçedeki ilk örneği ise Bilge Kağan'ın Göktürk Kitabeleridir. Bu türün Türkçede 16., 17., 18., ve 19. yy.da yazılmış çeşitli örnekleri mevcut olsa da asıl yaygınlaşması II. Meşrutiyet sonrası olmuştur¹¹.

Geçtiğimiz asırda kaleme alınan anıları kitaplaştırmak amacıyla bazı yayınevleri tarafından çeşitli diziler yayımlanmıştır. Bunlardan en önemlisi 19 kişinin anılarını barındıran ve 1945-1947 yılları arasında Türkiye Yayınevi tarafından çıkarılan Canlı Tarihler¹² dizisidir. Bununla birlikte Babîli'nin en eski Türk kitapçılarında İbrahim Hilmi Çığraçan tarafından çıkarılan dizi vasıtasıyla da birçok kişinin hatıratı yayımlanmıştır¹³. Yine Selek Yayınları tarafından Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Galip Kemali Söylemezoğlu, Cemal Paşa ve Sultan II. Abdülhamit'in hatıraları basılmıştır¹⁴.

Haldun Sel'in sahip olduğu Sel Yayınları tarafından Atatürk Kütüphanesi adındaki dizi¹⁵ ve Ekiciğil Tarih yayınlarından Feridun Kandemir'in bir dizi kitabı basılmıştır¹⁶. Bilhassa sözü edilen son diziler bu çalışma için çok kıymetli hatıraları içermesiyle büyük önem taşımaktadır.

Tarih bilimi için arşiv, süreli yayınlar ve kitaplarla birlikte anılar bir dördüncü kaynak grubunu oluşturmakla birlikte, aslında bir tarih araştırmasında bu kaynakların hepsinin bir ölçüde değerlendirilmesi gereklidir. Bu noktada anıların önemi

⁸ Çukurova, **a.g.m.**, s. 321.

⁹ Birinci, **a.g.m.**, s. 612.

¹⁰ Togan, Zeki Velidi; **Tarihte Usul**, 3. B., Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, s. 59.

¹¹ Konu hakkında bkz. Birinci, **a.g.m.**, s. 612-614.

¹² Bu diziden yayımlanan anılar şunlardır: Ebubekir Hazım Tepeyran, Mehmed Ali Aynî, Halit Kaçar, Hazım Bellisan, Cemil Topuzlu, Celâl Muhtar Özden, Eşref Albatı, Ahmet Reşit Rey, Veled İzbudak, Selim Sırrı Tarcan, Semih Mümtaz, Nizameddin Delilbaşı, İsmail Fenni Ertuğrul, Rifat Yazgan, Hüsâmettin Karaoyvat, Galip Kemali Söylemezoğlu, Ethem Ruhi Balkan, Kadri Reşid Anday, Lemi Atlı. **a.g.m.**, s. 615.

¹³ Semih Mümtaz, Esat Cemal Paker, Hüsâmettin Ertürk, Ahmet Cevat Emre ve Süreyya Sami Berkem. Bu diziden yayımlanan hatıralardandır. **a.g.m.**, s. 615.

¹⁴ **a.g.m.**, s. 616.

¹⁵ Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk, Yunus Nadi Abaloğlu, Ali Kılıç, Falih Rıfkı Atay, Behçet Cemal ve Süreyya Örgüevren'in hatıraları ve Cumhuriyet'in ilk zamanlarına dair kitapları basılmıştır. **a.g.m.**, s. 616.

¹⁶ **a.g.m.**, s. 616.

diğerlerinde olmayan bilgileri ihtiva etmesinden ve beşeri özellikleri içermesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle siyasi tarih ve zihniyet tarihi çalışmaları açısından bu tür metinlerden sarfınazar etmek mümkün değildir¹⁷.

Diğer bir deyişle başkalarının yaptıklarını bizzat görerek onları doğru olarak gözlemleyip hafızaya alanlar veya kendi yaptıklarına ait hatıralarını doğru olarak yazanlar, tarih için önemli bir belge bırakmış olmaktadır¹⁸. Bu nedenle devrin olaylarının aydınlatılmasında anılar önemlidir¹⁹.

Gelinen aşamada nasıl ki anılarda yazılı her şeyin doğru olduğunu ifade etmek mümkün değil ise arşivlerde bulunan yazılı belgelerin tümünün de sıkı bir tenkit süzgecinden geçirilmeden kullanılması doğru değildir. Bununla birlikte bazı olayların yazılı olarak değil de sözlü olarak örneğin telefonla halledilmiş olması bu konuda yazılı bir belge elde edilememesi anlamına gelmektedir. Öte yandan çözüm bulunamayan diğer bir sorun ise yazılı belgelerin hepsinin saklanmayışıdır. Bahsedilen bu boşlukları doldurmak tarihinin görevidir²⁰. İşte bu noktada anılardan usulüne uygun olarak faydalanmak avantaj sağlamakla birlikte, aynı zamanda bu husus anıların kıymetini artıran bir unsurdur. Ayrıca tarihin yönlendirilmesine etkisi olan insanların davranış ve fikirlerinin bilinmesi tarihi olayların gerçek bir şekilde ortaya konması bakımından çok önemlidir. Anılar bu açıdan da tarihçiler için büyük yardımcıdır²¹.

David Lowenthal: *“hikâyeler, bağlantıları vurguladıklarından ve kırılmaların, kopmaların rolünü önemsemediklerinden; bizim bildiğimiz tarihler bize geçmişten daha anlaşılır görünmektedir.”*²² Diyerek aslında geçmişi daha iyi anlayabilmenin onun tüm yönleriyle incelenmesine bağlı olduğunu ortaya koyarken, tarihin daha anlaşılır bir hale getirilmesinde onun insani boyutunun sahip olduğu öneme vurgu yapmaktadır. İşte bu eksikliği gidermek açısından anılar yeri doldurulamaz bir değere sahiptir.

¹⁷ a.g.m., s. 618.

¹⁸ Togan, a.g.e., s.36.

¹⁹ Mübahat Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, 1. B., TTK, Ankara, 2011, s. 24.

²⁰ Fatma Acun, *“Yakın Dönem Tarih Metodolojisi”*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, No: 42, (Kasım 1998), s. 717-756, s. 747-748.

²¹ Kamuran Gürün, *“Tarih ve Hatırat”*, **Bellekten**, C. LX, No:227, (Nisan 1996), s. 227-232, s. 230.

²² David Lowenthal, **The Past is a Foreign Country**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 218’den, aktaran. Jenkins, a.g.e., s. 37.

Şahıslar arasındaki ilişkilerin ve kişilerin karakterlerinin belgelerde çoğu zaman bulunmadığı²³ dikkate alındığında anılardan faydalanma gerekliliği bir kez daha kendini göstermektedir. Yakın çağ tarihi ve özellikle II. Meşrutiyet sonrasına ilişkin tarih araştırmalarının en temel kaynaklarından biri olarak anı türü eserler öne çıkmaktadır²⁴.

Enver Ziya Karal, felsefe kurumu seminerinde “... *acaba tarih yalnız objektifi mi arar? Ben bu konuda kuşkuluyum. İnsan tüm objektif değildir, insanın sübjektif tarafı da vardır. İnsanın sübjektif tarafını objektif bir şekilde açıklamak ne dereceye kadar mümkündür?..*”²⁵ Sorularını sorarak, insani yani öznel hususların da tarihi araştırmalara konu olabileceğini ifade etmiştir. Bu tarz bir çalışma için anıların nasıl bir yere sahip olduğunu izaha çalışmak, herhalde boş bir çaba olacaktır.

Öte taraftan iyi bir şahitliğin ve gözlemin özellikleri olarak: Uygulamada hiçbir faydanın düşünülmemesi, herhangi bir sonuca ulaşma amacı taşınmaması, netice hakkında önceden bir düşünceye sahip olunmadan olayın başından sonuna kadar takip edilmesi, hemen hemen her anın kayıt altına alınması, olayı takip ediş usulünün şüpheye mahal bırakmayacak tarzda bildirilmesi hususları sayılabilir. Ancak olay yazarlarınca bu niteliklerin hepsinin birden yerine getirilmesi hiçbir zaman görülmemiştir²⁶. İşte bu nedenle tarih araştırmalarında kullanılacak her tür kaynağın eleştiri sürecine tabi tutulması lazımdır²⁷.

Bu eleştirinin amacı olayları aydınlatmak için kullanılacak materyalin kıymetini imkân nispetinde kusursuz ve ayrıntılı bir şekilde belirlemek ve materyali, elimize ulaşıncaya kadar geçen safhalarda ister istemez uğradığı değişiklik, bozulma, yanlış okuyuş, ilave ve sahtekârlıklardan arındırmaktır²⁸.

Bilhassa anı ve günlükler çoğu kez yazarın şahsi görüş ve duygularını yansıtması nedeniyle tarihçiler tarafından temkinli bir tarzda kullanılmalıdır²⁹. Son

²³ Acun, **a.g.m.**, s. 738.

²⁴ Birinci, **a.g.m.**, s. 611.

²⁵ Enver Ziya Karal, “*Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri, 1. Günümüzün Sorunları, 2. Türkiye’de Felsefe Eğitimi, 3. Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 265.

²⁶ Charles Victor Langlois-Charles Seignobos; **Tarih Tetkiklerine Giriş**, (Çev.) Galip Ataç, TTK, Ankara, 2010, s.170.

²⁷ Ercan, **a.g.e.**, s. 315.

²⁸ Togan, **a.g.e.**, s. 29.

²⁹ Mesut Çapa, “*Tarih*”, **Sosyal Bilgilerin Temelleri**, Ed. İsmail H. Demircioğlu, Hegem Yayınları, Ankara, 2006, s. 266.

çağ için anı ve gazete makalelerinin son derece yanıltıcı etkisi vardır³⁰. Tarihçi, anılar ve biyografik eserlerden kaynak olmaları sebebiyle faydalanırken bunu eleştirel bir yaklaşım ve bakış açısıyla yapmalıdır. Bu noktada öznel, taraflı ve hatalı olan yanlar seçilerek ayrılmalı, gerekli olan veriler bu surette toplanmalıdır³¹. Bu kapsamda kaynak olarak kullanılacak her anının tarih bilimi yöntemine uygun olarak eleştirisi yapılmalıdır. Bu çalışmada da özellikle bu temaya dikkat edilerek, bunun üzerinde önemle durulmuştur. Bununla birlikte yararlanılacak olan eser daha önce eleştirilmişse, bu eleştiri dikkate alınarak değerlendirme yapılabilir³². Bilimsel olarak eleştirisi yapılmış olan bir kaynağın tekrar eleştirilmesine gerek yoktur³³.

Eleştiri; gerçeklik, kaynak eleştirisi, yani bir kaynağın olaylara ait ifadelerinin bir tanıklık sıfatıyla kabul edilip edilmeyeceğinin tespitinin yapıldığı dış eleştiri ve olayların eleştirisi yani inandırıcılığının tespitinin yapıldığı iç eleştiri olarak ikiye ayrılmaktadır³⁴.

Dış eleştiri elde bulunan bir kaynağın sahte veya hatalı olma durumunun değerlendirilmesi, eserin nerede ve ne zaman yazıldığına tespiti, orijinal olup olmadığının incelenmesi ve en iyi nüshanın araştırılması suretiyle yapılmaktadır³⁵. Ancak bir anının dış eleştirisi yapılırken özellikle yazıldığı yer ve zaman konusu ve metnin sadeleştirme, değişikliğe uğrama veya ekleme ve eksiltmeye maruz kalıp kalmadığının eleştirisinin yapılması ehemmiyet kazanmaktadır.

Kaleme alanı, yazıldığı tarihi, çıktığı yeri belli olmayan bir belge veya metnin kullanılmaya elverişli olmadığından³⁶ hareketle, bir anının yazıldığı yer ve zaman, anıdan faydalanacak kişi için önemlidir. Çünkü bu tespite göre kaynağın güvenilir olup olmadığı ve kıymeti hakkında bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkün ve gereklidir.

İyi bir anının yazılmasında, daha yaşanırken olaylara ilişkin belgelerin biriktirilmesi ve kayıt tutulması önem taşır. Sadece hafıza kuvvetine dayanan bir

³⁰ İlber Ortaylı, “Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine”, **Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 38.

³¹ Suat Sinanoğlu tarafından tartışma bölümünde ifade edilmiştir. Akşin, **a.g.m.**, s. 412.

³² Ercan, **a.g.e.**, s. 343-344.

³³ **a.g.e.**, s. 362.

³⁴ Togan, **a.g.e.**, s. 75-76; Ercan, **a.g.e.**, s. 17; Leon E. Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, 2. B., (Çev.) Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000, s. 23.

³⁵ Togan, **a.g.e.**, s. 76-89.

³⁶ Langlois, **a.g.e.**, s.83.

hatıratın inandırıcılığı düşüktür³⁷. Bununla birlikte, olaylardan çok zaman sonra, özellikle mesleğin sonunda yazılan hatıralar tarihe birçok yanlış sokmuştur. Hatıralardan şüphe etmeyi bir usul haline getirmek lazımdır³⁸.

Voltaire'e göre eskiler tarafından aktarılan hatıralar "*her nesilde ihtimaliyetin bir derecesini kaybetmektedirler.*"³⁹ Yani bir günlüğe veya belgeye dayanmadan ve uzun zaman sonra yazılmış olan anıların, kaynak değeri azdır⁴⁰.

Benzer şekilde yazanları öldükten sonra basılan hatıralar çoğu defa kopya veya noktalama yanlışlarından dolayı tahrif olmuştur⁴¹. Diğer yandan günü gününe tutulan günlükler veya kısa bir süre sonra yazılan anılar nispeten daha değerlidir. Aynı zamanda içerdiği canlı ayrıntılar da bunların değerini artırır⁴². Ancak aynı husus uzak geçmiş için bir güvensizlik gerekçesi de olabilmektedir⁴³.

Anılarını yazdıran şahıslarla ilgili olarak, olayın şahidinin yaşı ile verilen bilginin netliği konusunda genellikle bir ters orantının mevcudiyetinden söz edilebilmekle birlikte, hemen olayın ardından kaleme alınan anılarda, kişisel duyguların halen kişiye olan etkisinin devam etmesi sebebiyle ulaşılan sonucun yanlış olma olasılığı daha yüksektir. Bu noktada olayın yaşanmasından makul bir süre sonra, yani nispeten objektif düşünülebilecek kadar olayların durulmasına fırsat tanınmasının ardından kaleme alınmış anıları daha güvenilir görmek en mantıklı yaklaşımdır⁴⁴.

Bir vesikayı kullanmadan önce, bu metnin yazarının kendi eliyle yazdığı asıl suretine ne kadar uyup uymadığını imkân nispetinde bilmek ve eğer aslından uzaklaşmış ise bunu düzeltmek gereklidir. Aksi halde bu metni kullanmak tehlikeli bir vaziyet alır. Bozulan metinden hareketle bir takım çıkarımlarda bulunmak bazen önemsiz veya komik hatalar ortaya çıkardığı halde kimi zaman da okuyanı aldatacak ve yanıltacak kadar farklı bir şekle bürünebilir⁴⁵.

Bu bakımdan bir anının kaynak olarak kullanılabilmesi için sadeleştirilip sadeleştirilmediğinin tespiti gereklidir. Bilim yöntemi açısından sadeleştirilmiş bir

³⁷ Acun, **a.g.m.**, s. 744.

³⁸ Langlois, **a.g.e.**, s. 171.

³⁹ Halkın, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁰ Akşin, **a.g.m.**, s. 405.

⁴¹ Langlois, **a.g.e.**, s. 67.

⁴² Akşin, **a.g.m.**, s. 404; Çapa, **a.g.m.**, s. 266.

⁴³ Halkın, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁴ Acun, **a.g.m.**, s. 738-739.

⁴⁵ Langlois, **a.g.e.**, s.68.

metin kullanılmamalıdır. Aksi halde tarihçi başkalarının yorumladığı metinden çıkarımda bulunacak demektir ki; bu hal bilimsel değildir⁴⁶.

Gerçekte bir takım gazetecilerin, bazı yaşlı kimselerle röportajları neticesinde kaleme alınarak, vücut bulan anıların kaynak değeri azdır⁴⁷. Kaynak olarak yararlanılmaları durumunda sıkı bir iç tenkit süzgecinden geçirilmeleri elzemdir.

Dış eleştirinin yapılmasından sonra anının iç eleştirisinin yapılmasına geçilir. Bu aşamada metni anlamak için yazıldığı zamandaki sözcük ve bu kelimelere yüklenen özel anlamların bilinmesi ve öğrenilmesi önemlidir⁴⁸. Anıların iç eleştirisi, öncelikle yazarın araştırılması ile başlar. Devamında ifadelerin doğrulukları kontrol edilir ve eser başka anılarla veya dönemin eserleri ile kıyaslanarak kıymeti hakkında fikir sahibi olunur.

Tarihi olgular hiçbir zaman bugüne saf olarak gelmezler, çünkü var oluşları da arı değildir. Her zaman kayıt altına alanın zihninden kırılarak yansır. Tarihsel bir eser incelenmeden önce yapılması gereken ilk şey yazarının incelenmesidir⁴⁹. Şöyle ki bir eserin güvenilirliğini belirleyebilmek için eserin yazarının kişilik ve yaşamı hakkında bilgi edinilmelidir⁵⁰.

Bir anıdan faydalanmadan önce yazarının iyice tanınması ile beraber yazarın hatırayı hangi güdü ile yazdığı araştırılmalıdır. Bununla birlikte varsa gizli ve açık hedefler saptanmalı, metin bu kapsamda irdelenmelidir⁵¹. Konuya bir başka açıdan yaklaşırsa şahitliklerin eleştirilmesinde, bir olayı ileten şahitlerin sayısının yanı sıra kıymetlerinin de dikkate alınması gereklidir⁵².

Yazar hakkında genel bilgi toplanırken; olayların anlatılış şekilleri; metnin yazım aşamasındaki safhalar, zaman, yer; yazarın mensup olduğu parti, mezhep, aile; yazarın sahip olduğu üslup, çalışma tarzı, haber alma araçları, kültür, amaç, menfaat,

⁴⁶ Ali Birinci, konuya ilişkin olarak: “Bu bakımdan yakın tarih araştırmalarının en kıymetli ve hassas kaynağı olan bu gibi metinleri sadeleştirerek neşredenler mesela Cemal Kutay, Şemseddin Kutlu (müstearı Kudret Sinan), Rauf Mutluay ve Alpay Kabacalı imzasını taşıyanlardan hiçbiri bir tarih araştırmasında kullanılmamalıdır.”demektedir. Birinci, **a.g.m.**, s. 619.

⁴⁷ Samih Nafiz Tansu'nun, İki Devrin Perde Arkası (Hüsamettin Ertürk) ve İttihad ve Terakki İçinde Dönenler (Galip Vardar) bu kapsamda değerlendirilebilecek anılardır. Akşin, **a.g.e.**, s. 405.

⁴⁸ Langlois, **a.g.e.**, s.143.

⁴⁹ Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, 16. B., (Çev.) Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 74.

⁵⁰ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

⁵¹ Birinci, **a.g.m.**, s. 619.

⁵² Ziya Gökalp, “*Usullere Dair: Tarih Usulünde Şahitler*”, **Küçük Mecmua**, C. 1, No:13, (28 Ağustos 1338[1922]), s. 5-7, s. 5.

önyargı ve sosyal koşul araştırılmalıdır⁵³. Bunların haricinde yazarın tanık olduğu olaylarla ilgili verdiği haberlerin güvenilir olup olmadığının ve olayları aktarırken tarafsız kalıp kalamayacağını da tespiti şarttır⁵⁴.

Yazarın bilerek yanlış bilgi vermek gibi bir niyet veya çabasının olup olmadığını anlamak için samimilik eleştirisi, aldanıp aldanmadığını tespit etmek için ise doğruluk eleştirisi yapılmalıdır⁵⁵. Olayın tanıklarının yanılmaya veya yalan söylemeye sevk eden birçok etken vardır. Doğruya ulaşabilmek için şahitleri yani anı sahiplerini bu noktada eleştirmek yerinde bir harekettir⁵⁶.

Bir kişi anılarında neden yalan söylemek ihtiyacı hisseder? Sorusunun cevaplandırılması, bu bölüm kapsamında yapılacak eleştirinin nasıl olması gerektiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bir fayda sağlamak, anıyı okuyanı bir işe sevk etmek veya bir işten vazgeçirmek için,

2. Genel kaidelere uymak veya bu uygunluğu bir şekilde sağlamak amacıyla(resmi tutanaklarda zaman, yer, hazır bulunan kişi sayısı gibi),

3. Bir millet, parti, mezhep, şehir v.b. karşı duyulan sempati veya nefret nedeniyle,

4. Şahsi gurur veya üyesi olduğu grupla övünmek maksadıyla,

5. Halka hoş görünmek veya hiç olmazsa halkın fikrine karşı gelmekten çekinildiği için,

6. Bazı edebi sanatları kullanarak okuyanın hoşuna gitmek güdüsüyle, yazar yanlış bilgi verebilir veya yalan söyleyebilir⁵⁷. Bu gibi sebepler göz önünde bulundurularak, yazarın araştırılması esnasında elde edilen bilgiler tekrar gözden geçirilmelidir.

Samimilik ve doğruluk eleştirisinde tarihçinin yapması gereken metni konuşmaktır. Metni konuşmak, onu bir tanık sandalyesine oturtup ne söylese onu almak ve aktarmak değil, bilakis onu bir sanık gibi sorgulamak demektir⁵⁸. Burada kast edilen husus daha açık olarak; olaya olumlu ve olumsuz bakış açısıyla

⁵³ Langlois, **a.g.e.**, s.186.

⁵⁴ Togan, **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁵ Ercan, **a.g.e.**, s. 327

⁵⁶ Ziya Gökalp, **a.g.m.**, s. 6.

⁵⁷ Langlois, **a.g.e.**, s.162-166.

⁵⁸ A. Teyfur Erdoğan, “*Gerçek (Réalité)-Hakikat(Vérité) Sorunsalı*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, TTK, Ankara, 2010, s. 38-39.

yaklaşık gerçekte ne olmuş olabileceğini tespiti çalışmak ve buna yoğunlaşmak olarak ifade edilebilir.

Zikredilen olay, yazar için şeklini değiştirmeye lüzum duyulmayacak kadar önemsiz olursa (zamanında herkesin bildiği sıradan bir olay), olay yanlışlığa ihtimal vermeyecek bir yapıdaysa (olayın sık sık tekrarlanması, uzun bir süre devam etmesi, birçok insanı etkilemesi ve geniş bir coğrafyada ortaya çıkması), yazarın oluşturmak istediği intibah tersi istikamete gidiyorsa, yazarın kendisinin veya üyesi olduğu grubun menfaatlerinin aksi bir hali ortaya koyuyorsa veya yazarın savunduğu düşünceye zıt ise ifadenin doğru olma ihtimali vardır⁵⁹.

Söylenenlerin yanı sıra ifadenin şiddeti ve kuvveti her zaman doğruluğu ispat etmez. Bir hatip, bir aktör veya yalancılığı adet edinmiş biri yalan söylerken, çoğu zaman doğru ve inandığı bir şeyi söyleyen kararsız bir insanın kullandığı üslubu kolayca yakalayabilir⁶⁰.

Bir olay yalnız bir şahıs tarafından verilmekle birlikte bilinenin haricinde bir içeriğe sahipse, o kişinin yanılmasından veya aldatmaya çalışmasından kuşku duyulur. Bu durumda o kişinin ahlak ve zekâsı hususunda bilgi edinilmelidir⁶¹. Öte yandan anlattığı olay hakkında haber alamamış bir yazarın ifadesinde hiçbir kıymet yoktur⁶².

Olayı gördüğünü iddia eden kimse, onu göremeyecek veya işitemeyecek bir yerde bulunmuşsa (mesela yüksek makamda bulunanların gizli müzakerelerini duyduğunu iddia eden maiyet memuru), şahit olanın bulunduğu yer dikkati dağılacak bir yer ise (muharebe meydanı gibi), müşahede ettiği olaylar kendisini ilgilendirmedigi için dikkat etme ihtimali düşük ise, olayları anlayabilecek tecrübeye veya anlama kapasitesine sahip değilse veya kendi duygularını analiz edemeyerek olayları birbirine karıştırmış ise ifadelere itibar edilmemelidir⁶³.

Eleştiri sürecinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus da bir kelimeyi veya tabiri içinde bulunduğu metinden ayırarak değerlendirme yapılmamalı, daima bütün göz önünde bulundurulmalıdır⁶⁴.

⁵⁹ Langlois, **a.g.e.**, s.182-184.

⁶⁰ **a.g.e.**, s.158.

⁶¹ Ziya Gökalp, **a.g.m.**, s. 6.

⁶² Langlois, **a.g.e.**, s.192.

⁶³ Langlois, **a.g.e.**, s.170-171.

⁶⁴ **a.g.e.**, s.144.

Anıların objektif olarak yazılmasının imkânsızlığının yanı sıra, bazı his ve şahsi görüşleri içermeleri de olasıdır. Bu bakımdan diğer eserlerle mukayesesi yapılarak kullanılmalıdır⁶⁵.

Bu kapsamda tarihçi eser hakkındaki hükmünü adeta bir hâkim edasıyla vermelidir. Yani kaynakların ifadeleri, güvenilir olup olmadıkları, hangi koşullar altında yazıldıkları tek tek araştırıldıktan sonra, eserlerdeki zıtlıklar ve bunların neden ileri geldiği konusunun üzerinde durulmalıdır. Bu aşamada kaynaklardaki ifadelerin karşılaştırılarak değerlendirilmesini müteakip bir karara varmak esastır⁶⁶.

Benzer şekilde, bir eserde dönemin diğer eserlerinde yer almayan bazı bilgilere yer verilmişse veya tam tersine çok önemli olaylar ihmal edilmişse bunların sebeplerinin araştırılması gereklidir. Yazarın bu yolu olayların seyrini değiştirmek için mi seçtiği konusu araştırılır. Ancak bu durumun illa bir art niyetten kaynaklanmayabileceği de göz önünde bulundurulur. Bunun yanı sıra atlanmış olan olayların görmezden gelinemeyecek boyutlarda ve diğer eserlerin muhteviyatında bulunduğu durumlarda veya tam tersinde yazılanlardan şüphe etmek olağandır. Buna karşın bir eserin anlatış şekli farklı olsa bile o devrin tanınan diğer kaynaklarına uyması durumunda güvenilirliğinden şüphe edilmez⁶⁷.

Tarihçinin amacı geçmişi bugünde ortaya çıkarmaktır. Hakikati keşfetmek asla mümkün olmamakla beraber, geçmişte bazı gerçek kırıntıları bulmak mümkündür. Ancak resmin tamamı bugünde oluşturulur⁶⁸. İşte bu süreçte anıların kullanılmasındaki usulün açıklanmasında fayda vardır.

Bu noktada idrak edilecek ilk unsur, tarihsel bir olayın, diğer tarihsel olaylarla ve tarihsel belgelerle desteklenmedikçe doğru olarak kabul edilemeyeceği ve ancak yazarın görüşü olarak kalacağını bilmektir. Doğruyu bulma çabası içinde olan araştırmacı kişisel eğilim ve önyargılardan sıyrılmış bir şekilde olayları değerlendirmelidir. Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken esas, olayların yaşandığı dönemin koşulları içerisinde anlamlandırılmasıdır⁶⁹.

Bilimde tam kesinlik ancak, değişik usullerle elde edilmiş müşahedelerin birbirlerine tam olarak uymalarıyla sağlanır. Tek bir müşahede ile ilmi bir sonuca

⁶⁵ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁶ Togan, **a.g.e.**, s. 100.

⁶⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁸ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 37.

⁶⁹ Ercan, **a.g.e.**, s. 18-19.

varılamaz⁷⁰. Bu maksatla bir olayla ilgili olarak birden fazla kişinin anılarındaki ifadelerden bahsedilip, farklı söylemler belirtilerek, tarihin “*karşı tarafı da dinle (audi alteram partem)*” kaidesi de yerine getirilir⁷¹. Özellikle bu kişiler çeşitli sosyal gruplara veya partilere mensup olduklarında şahitlik daha güvenilir bir hal alır. Üstelik bu kişilerin menfaatleri birbirine zıt bir yapıya sahipse nakledilen olayın doğruluğuna olan güven daha da artar⁷².

Bu kapsamda farklı şahitlikler hangi noktalarda birbirlerine uygunsa o noktaları ilmi olay olarak kabul etmek mümkündür. Birçok müşahede birbiri ile uyum gösteriyorsa aynı yanlışa düşme ihtimalleri düşüktür. Kişisel yanlışıklar genelde birbirlerinden farklı noktalarda ortaya çıkma eğilimi göstermekle birlikte, birbirlerine uygun olan olaylar doğru vakıalardır⁷³.

Ancak bu tespit yapılırken, müşahedelerin birbirinden farklı olup olmadığını araştırmak lüzumludur. Eğer ki bir ifade diğerinin kopyası ise bunu aynı müşahede saymak gerekir. Bu noktada ifadelerin ayrı müşahedeler mi yoksa birbirlerinin kopyaları mı olduğunu tespit etmek için, ifadelerin tamamıyla birbirlerinin aynısı olup olmadıkları incelenir. Eğer bütünüyle aynı iseler bunların kopya olduğuna kanaat getirilmelidir. Çünkü iki müşahedecinin olayı tamamıyla aynı ifadeler ile anlatabilmesi mümkün değildir⁷⁴.

Bir olayla ilgili birbirinin aksi iki farklı ifade var ise bu iki ifadeden en azında birisi yanlış demektir. Mantık bu iki fikri buluşturma eğiliminde olsa da, bilim bunun aksini gerektirir. Bu iki fikirden hangisinin haklı olduğunun tetkiki gerekir. Bu durumda bu fikirlerden şüpheli olan bir kenara bırakılmalıdır. Diğer yandan elde sadece bir kişinin ifadesi mevcut ise, bu kişi ne kadar namuslu olursa olsun, olay sadece zikredilmelidir⁷⁵.

Yapılan araştırma esnasında bir zıtlık ile karşılaşıldığında, bunu zorla bertaraf etmeğe çalışmak uygun değildir. Tezada çözüm getirilemiyorsa sorun o noktada bırakılarak olduğu gibi ifade edilmeli ve herhangi bir hüküm verilmediği muhakkak

⁷⁰ Langlois, **a.g.e.**, s.193.

⁷¹ Birinci, **a.g.m.**, s. 619.

⁷² Ziya Gökalp, **a.g.m.**, s. 6.

⁷³ Langlois, **a.g.e.**, s.193.

⁷⁴ **a.g.e.**, s.196-198.

⁷⁵ **a.g.e.**, s.194-196.

anlatılarak araştırmanın ilmiliği muhafaza edilmelidir⁷⁶. Buraya kadar tarih araştırmalarında anılardan bahsedilmesinin ardından, sıra teze temel teşkil eden anıların nasıl seğildiğine gelmiştir.

2. Tezde Kullanılan Anılar ve Seçim Esasları

Tezde kullanılan anıların tespit edilmesine öncelikle, bir literatür taramasıyla başlanmıştır. İnceleme esnasında bu maksatla hazırlanmış bibliyografyalardan⁷⁷ faydalanılmıştır. Diğer yandan TBMM 2 ve 3. dönem üyeleri saptanarak bunlar arasından anı yazarlar tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaya göre 76 milletvekilinin anı kaleme aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu milletvekillerinden 46'sının hem 2 ve hem de 3. dönem TBMM üyesi olduğu bulgusu elde edilmişken, 16'sının sadece 2. dönem, 14'ünün ise sadece 3. dönem TBMM üyesi oldukları belirlenmiştir. Çalışmanın sonraki aşamasında seçilen bazı kitapların anı niteliğinde olmadığı görölerek bunlar ilk etapta ayrılmıştır. Müteakiben, kalan eserler üzerinde bir inceleme yapılmış ve bu esnada da metnin araştırma konusu dönemi kapsayıp kapsamadığının kontrolü yapılmıştır. Eğer dönemi içermiyor ise bu tarz anılar da ayrılmıştır. Bununla birlikte, söz edilen her safhada varlığı öğrenilen anılar benzer değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çünkü araştırma derinleştikçe başlangıçta gözden kaçırlan bazı kişi ve yapıtlar gün yüzüne çıkmıştır. Son olarak elde kalan yaklaşık 50 hatıratın dış eleştirisi yapılarak hangilerinin kaynak olarak kullanılabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anıların seçim esaslarının izahını müteakip, uygulanan usulden bahsetmek lazımdır. Bu noktada öncelikle araştırılan olgu, anının ne zaman ve nerede yazıldığıdır. Bunun neden gerekli olduğu, “*Tarih Araştırmalarında Anılar*” bölümünde açıklanmışsa da sırası gelmişken bu faaliyetin farklı bir amacına da değinmekte fayda vardır. Yer ve zamanın araştırılmasındaki bir diğer maksat, yazarın yazdığı metni etkileyecek tarzda bir korku veya kaygı duymasına sebep olan bir etkenin olup olmadığını, ya da ortamın yazarın gerçek görüşlerini yansıtmamasına

⁷⁶Togan, a.g.e., s. 101.

⁷⁷ Çukurova, a.g.m., s. 321-356; Ahmet Akter, “*Anılar Bibliyografyası*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, No:9, s. 229-265; Hamdi Gürler, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

imkân verip vermediğini öğrenmektir. Hakeza bu şekilde endişe duyan ve anılarını gönülsüz olarak kâğıda döken bazı yazarların varlığı gözlemlenmiştir⁷⁸. Bu noktada bir olumsuzluk saptanmamış ise eser bu açıdan güvenilir olarak değerlendirilmiştir.

Sonraki aşamada metnin orijinalliğinin kontrolü yapılmıştır. İlk bakılan amil eserin yayınlanması esnasında yazarın hayatta olup olmadığıdır. Velez ki; yazar hayatta ise döneminde basılmış nüshaya ulaşılmaya çalışılmıştır⁷⁹. Yazarları öldükten sonra baskısı yapılmış bazı eserler ise yazarı hayatta iken yayınlanmış nüshaları ile mukayesesi sonucu farklılık görülmediği için kullanılmıştır⁸⁰. Anıların önemli bir kısmı da ilk önce gazete ve dergilerde tefrika olarak yayınlanmıştır⁸¹. Bazı eserlerin

⁷⁸ Necmeddin Sahir Silan buna bir örnektir. Necmeddin Bey uzun süre anılarını yazmak için isteksiz davranmış, Tarihimiz Konuşuyor dergisi sahibi Cemal Kutay'ın hatıralarını yazması konusunda kaleme aldığı açık mektuplardaki ısrarlar üzerine yazmaya karar vermiştir. Ancak, Necmeddin Sahir Bey, anılarını yayınladığında, sırları açığa çıkarmış olmaktan, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun'a aykırı davranmış olmaktan veya polemik yaratmaktan ciddi manada endişe duyduğunu belirtmiştir. Bu korku öyle bir hal almıştır ki; 1966 yılında Cemal Kutay'a yazdığı mektuplar aracılığıyla ortaya koyduğu anıları geçmişte icra ettiği görevleri belirtmekten öteye gidememiştir. Sahir Necmeddin Silan, **II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım**, (Haz.) İsmail Dervişoğlu, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13; Necmeddin Bey, mevcut kanunlar çerçevesinde “gerçekleri karanlıktan kurtararak... hakikate ve tarihe hizmet edilebilecek mi? Sorusunu sorarak aslında bunun mümkün olmadığını da ima etmiştir. **a.g.e.**, s. 42-43.

⁷⁹ Yazarları hayatta iken yayınlanmış ve ulaşılabilen anılar şunlardır: Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960; Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. III., Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970; Ali Kılıç, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955; Ali Kılıç, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955; Aslan Tufan Yazman, **Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969; İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1964; Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964; Mustafa Reşat Mimaroğlu, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim'den**, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Matbaası, Ankara, 1946; Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Öz Yayınları, Ankara, 1959; Yusuf Hikmet Bayur, “Atatürk'ten Anılar”, **Belleten**, C. XXXVII, No: 148, Ekim 1973, s. 457-470; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 2.B.; Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970; Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), **Mavi Sürgün**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961.

⁸⁰ Yazarı hayatta iken yayınlanmış nüshaları ile mukayese edilerek bir farklılık bulunmadığı tespit edildiği için tezde kullanılan eserler: Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete Cilt: I-II**, (Yay.Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2007; Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, 3.B., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 5. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 3.B., (Yay. Haz.) Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

⁸¹ Ahmet Faik Hurşid Günday'ın anıları “*İzmir Suikastının İç Yüzü*” başlığıyla, 3 Eylül 1956-6 Mart 1957 tarihleri arasında Dünya gazetesinde yayınlanmıştır. Süleyman Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22-24; Ahmet Süreyya Örgüevren hatıralarını, 14 Temmuz 1957-26 Temmuz 1957 tarihleri arasında “*Şeyh Sait İsyanı*” başlığı altında Dünya gazetesinde yayınlamıştır. Ahmet Süreyya Örgüevren, **Şeyh Sait İsyanı**, 2.B., Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. XV; Falih Rıfki Atay'ın Atatürk dönemine ait hatıraları ilk defa 1952'de Dünya gazetesinde kendisi tarafından yayınlamıştır. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5; Rauf Orbay'ın Hatıraları, 1 Mart 1962'den itibaren Yakın Tarihimiz Dergisinde toplam 52 sayıda yayınlanmıştır. Milliyet, 01 Mart 1962, s. 5; İsmet İnönü'nün hatıralarından, tez konusunu ilgilendiren “Kumandanların Yarattığı Buhran”dan, “Serbest Cumhuriyet

tefrika metinleri ile kitap haline getirilmiş nüshaları arasında farklılık olduğu tespit edilmiş ve bu nedenle tefrika metinler kullanılmıştır⁸². Her halükarda amaç kullanılacak metinden emin olmak için yazarının gördüğü ve bildiği metne ulaşmaktır. Bu şekilde temin edilen kaynaklar güvenilir addedilmiştir. Ancak yazarının ölümünü müteakip yayınlanan eserlerde, şu yol izlenmiştir: İlk aşamada bir müsveddenin var olup olmadığına bakılmıştır. Eğer mevcut ise müsveddenin hikâyesi, yani yayına hazırlayanın eline nasıl ve ne zaman geçtiği öğrenilmeye çalışılmıştır. Süreç tereddüde mahal vermeyecek şekilde aydınlatılmış ise eser güvenilir olarak kabul edilmiştir⁸³. Sonraki safhada ise güvenilirliği teyit edilmiş

Fırkası”na kadar olan bölümler Ulus gazetesinin 1 ve 7. sayfalarında 22 Mart 1969-16 Nisan 1969 tarihleri arasında tefrika edilmiştir. Sabahattin Selek, “*İnönü’nün Hatıraları*”, **Ulus**, 22 Mart-16 Nisan 1969.

⁸² Rauf Mutluay tarafından “*Siyasal Anılar*” adıyla kitap haline getirilen Hüseyin Cahit Yalçın’ın anıları, eserin hacmini küçültmek adına özetlendiği için, tezde “*Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri*” başlığı altında 1955 yılında Halkçı gazetesinde yayınlanan metin esas alınmıştır; Kazım Özalp’in, Atilla Oral ile Teoman Özalp tarafından eldeki tüm belge ve notlar bir araya getirilerek 2011 yılında “*Anılar-Belgeler*” adı ile kitaplaştırılan anıları ile 10 Kasım 1969- 27 Kasım 1969 tarihleri arasında “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*” başlığı altında Milliyet gazetesinde yayınlanan hatıraları karşılaştırılmış bazı farklılıklar olduğu gerekçesiyle tefrika metin tercih edilmiştir.

⁸³ Bu kapsamdaki bazı anılar şunlardır: Asım Gündüz’ün “*Hatıralarım*” ismi ile kitaplaştırılan anıları Kurmay Albay İhsan Ilgar tarafından yazılı hale getirilmiştir. Bu eser her ne kadar Asım Paşa’nın vefatının ardından yayınlanmış olsa da müsveddelerinin her sayfası bizzat Asım Gündüz tarafından imzalanmış ve Asım Paşa müsveddelerini gördüğü eserin yayınlanmasına müsaade etmiştir. Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, (Haz.) İhsan Ilgar, İstanbul, 1973, s. 5-8; Behiç Erkin’in 1959 yılında kaleme aldığı anıları, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde uzunca bir süre bekletilmesinin ardından 2009 yılında yayımlanmıştır. Günlük ve vesikalara dayanarak hazırlanan hatırat baskıya hazırlanırken, yayına hazırlayan tarafından, yazarın Osmanlı Türkçesi’nin özelliklerini barındıran ifade ve üslubu sadeleştirilmemiş, hatıratın bu hususiyetinin bozulmamasına özen gösterilmiştir. Behiç Erkin, **Hatırat 1876-1958**, (Yay.Haz.) Ali Birinci, TTK, Ankara, 2010, s. XXVII; Mahir İz “*Yılların İz*” olarak adlandırılan hatıralarını 1961 yılında yazmaya başladıktan sonra öncelikle sekiz yıl, müteakiben ise iki yıl ara vermiş ve kardeşi Fahir İz Bey’in ısrarı ve takibi sonucu tekrar yazmaya başlamıştır. Bu hatırat, Avukat Kemaleddin Nomer tarafından tasnif edilerek düzenlenmiş, ancak eserin baskıya hazırlanma süreci devam ederken, 9 Temmuz 1974 tarihinde, Mahir İz Bey hayatını kaybetmiştir Mahir İz, **Yılların İz**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975, s. 13-15; Dr. Rıza Nur “Hayat ve Hatıratım” isimli anılarını, bağışlayanın mührü ile 1960 yılına kadar saklanmak üzere British Museum’a teslim etmiştir. Bu hatırat 1967-1968 yılında Altındağ Yayınları’na 4 cilt halinde yayınlanmıştır. Derya Sarı, *Dr. Rıza Nur’un Hatıralarının bir değerlendirmesi (30 Ekim 1918-1 Kasım 1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 45-46; Mehmet Emin Erişirgil’in hatıraları, Bülent Varlık tarafından yayına hazırlanmıştır. Yayıncı müsveddelerde yazılı olanlarda bir değişiklik veya düzeltme yapıldığını, çok zorunlu hallerde kendi ifadelerini parantez içerisinde belirttiğini aktarmıştır. Mehmet Emin Erişirgil, **Bildiklerim**, (Yay.Haz.) M. Bülent Varlık, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara, 2010, s. 5-6; Zeki Kadirbeyoğlu’nun kitap haline getirilmiş anılarının müsveddesi Mahir İz tarafından M. Ertuğrul Düzdağ’a verilmiştir. Diğer yandan eser basılmadan önce Karabekir’in damadı Faruk Özerengin tarafından da bir müsvedde teslim edilmiştir. Söz konusu iki müsvedde de daktilo edilmiş nüshalarken, orijinal esere ulaşılammıştır. Eseri yayına hazırlayan Ömer Faruk Lermioğlu, herhangi bir sadeleştirmede bulunmadığını, eski kelimelerin yanına parantez içinde güncellerini belirterek, anlaşılır hale getirme yolunu seçtiğini ifade etmiştir. Zeki Kadirbeyoğlu, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları**, I.B., (Haz.) Ömer Faruk Lermioğlu, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 7-9;

müsveddenin aslına uygun olarak, yani sadeleştirme yapılmadan baskısının yapıp yapılmadığı denetlenmiş⁸⁴ ve herhangi bir farklılık olmadığından emin olunur ise eser kaynak olarak kullanıma uygun sayılmıştır. Ancak bir müsvedde yoksa bu hatırat kaynak olarak kullanılmaya elverişli görülmemiştir⁸⁵.

Bununla birlikte her ne kadar dış eleştiri konusu olarak görülmesi de, yapılan araştırma esnasında ulaşıldıkça yazarlar hakkındaki bilgiler ile eserin belgelere müstenit olup olmaması veya faydalanacak veri ihtiva etmemesi gibi etmenler de

Esat Sagay'ın anıları yayına hazırlayan torunu Eren Sagay, eserin herhangi bir ilave yapılmadan ve orijinal yazım ve anlatım şekli muhafaza edilerek yayına hazırlandığını belirtmiştir. Esat Sagay, **“Hocam” Maarif Vekili Esat Sagay’ın Hatıraları**, (Haz.) Eren Sagay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7.

⁸⁴Ali Fethi Okyar'ın anıları yazıldığı 1930'lu yıllardan yaklaşık 50 yıl sonra oğlu Osman Okyar tarafından Cemal Kutay'a verilmiştir. Fethi Okyar, **Üç Devir'de Bir Adam**, (Yay.Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. XIII-XIV; Ancak Cemal Kutay, **“Üç Devirde Bir Adam”** adlı kitapta topladığı bu hatıraları olduğu gibi yayınlamamış, araya kimi zaman kendi yorumlarını dahil etmiş, bazen de üçüncü şahısların anılarından alıntılar yapmıştır. Dolayısıyla hangi bölümünün Cemal Kutay'ın yorumu olduğunu ayırmak son derece güçleştiği gibi, Fethi Bey'in anılarından aktarılmayan bölümlerin olup olmadığını öğrenmek de mümkün olmamıştır. Bu nedenle eser teze dahil edilmemiştir; Diğer bir örnek ise Ali Münif Yeğena'dır. Ali Münif Bey hatıralarını bizzat kendi kaleme almadığı gibi, sağlığında da yayınlamamıştır. Bu anılar, Taha Toros tarafından, bizzat Ali Münif Bey ile 1940-1950 yılları arasında görüşülerek oluşturulmuştur. Ali Münif Bey, Taha Toros tarafından kaleme alınan anıları okutup, dinlemek ile yetinmiştir. Diğer yandan, Ali Münif Bey'in sağlığında neşredilemeyen bu hatıralar, öncelikle, 26.20.1955-21.12.1955 tarihleri arasında Akşam gazetesinde, müteakiben de Eylül 1969-Şubat 1970 yıllarında Hayat Tarih Mecmuasında özetlenerek yayınlanmıştır. Kitap haline getirilmesi **“Ali Münif Bey'in Hatıraları”** adıyla İsis Yayınları tarafından 1996 yılında sağlanmıştır. Taha Toros, **Ali Münif Beyin Hatıraları**, 1.B., İsis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1-4; Ali Münif Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonraki hayatından söz etmeye değer bir gelişme bulunmadığı, yakın devre ait olduğu ve herkes tarafından bilindiği gerekçesiyle çok fazla bahsetmemiştir. Taha Toros, Ali Münif Bey'in son senelerini biraz noksan anlattığını, bu nedenle bu eksikliği kendisinin gidermeye çalıştığını ifade etmiştir. **a.g.e.**, s. 108; araştırma konusunu da içeren bu son kısımların böyle eksik kalması nedeniyle kaynak olarak uygun olmadığı değerlendirilen bu hatırat araştırmaya dahil edilmemiştir; Emin Sazak'ın hatıralarını **“Emin Beyin Defteri”** olarak kitaplaştırılmıştır. Yazar bazen sık sık yazarken bazen de uzun aralıklarla yazmıştır. Bu hatıraları olayların sıcaklığı devam ederken yazılmış olarak değerlendirmek mümkündür. M. Emin Sazak, **Emin Bey'in Defteri Hatıralar**, (Yay.Haz.) Himmet Kayhan, Tolkun Yayınları, Ankara, 2007, s. 12. Emin Bey anılarını daha çok ailesine bir miras bırakmak amacı ile kaleme almıştır. 1923 seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda ihraç edilerek muhalif bir tutum sergilemişken, 1927 yılında Mustafa Kemal Paşa tarafından aday gösterilmesi siyasi duruşunun değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu değişimde bazı ticari kaygıların etkisi de gözlemlenmektedir. Yazdıklarında da bu fikir değişimlerinin izlerinin görmek mümkündür. Kitaplaştırılma sürecinde, her ne kadar yazarın üslubu ve anlatım inceliklerinin korunmasına özen gösterildiği ifade edilse de bir takım sadeleştirilmeler ve bazı değişiklikler yapılmıştır. Aynı zamanda bazı bölümlerin çıkarıldığı da ifade edilmiştir. Dolayısıyla eserin kullanımı uygun görülmemiştir.

⁸⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver'in anıları ölümünden sonra 1968 yılında Mustafa Baydar tarafından yayınlanmıştır. Mustafa Baydar, Hamdullah Bey'in hayattayken anılarını neşretmesi için çok çaba saffettiyse de bunu başaramamıştır. Nihayet, Hamdullah Bey'in anlatıklarından aklında kalanları not etmeye karar vermiş ve bu notlarını bir araya getirmek suretiyle hatıraları kitap haline getirmiştir. Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1968, s.5-11. Eserin herhangi bir müsveddeye dayanmayarak, sadece dinleyeninin aklında kalanlarla oluşturulması sebebiyle, hatırat teze alınmamıştır.

kiymetlendirmeye tabi tutulmuş ve zaman kazanmak adına, elde edilen bilgilere dayanarak, eserin teze dahil edilip edilmemesi konusunda karar verilmiştir⁸⁶.

Anılar konusundaki değerlendirmelerin açıklanmasının üzerine Kazım Karabekir'in anılarına ayrıca değinmek gereklidir. Kazım Karabekir'in bir kısmı anı

⁸⁶ Bu şekilde değerlendirme yapılarak teze dahil edilmeyen anılar şunlardır: Cemil Topuzlu, hatıralarını 1951 yılında bizzat kendisi yayınlamıştır. Cemil Topuzlu, **İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıratım**, 5.B., (Yay.Haz.) Hüsrev Hatemi- Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13. "*İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıratım*" adını verdiği kitabı, günü gününe tuttuğu notlara dayanmaktadır. Kitabın sonradan birkaç defa baskısı yapılmıştır. Ancak Cemil Paşa'nın, 1920 ile 1929 yılları arasında Türkiye'de çok az bir süre bulunması ve bu süreçte siyasi konularla ilgili olmaması nedeniyle, anılarında faydalanılabilecek fazlaca bir veri tespit edilememiştir **a.g.e.**, s. 231-236; Damar Arıkoğlu anılarını, 1961 yılında "*Hatıralarım*" adıyla yayınlamıştır. Eserin II. Meclise kadar olan bölümü genel olarak belgelere dayanmakta ve faydalanılabilecek veriler ihtiva etmektedir. Bununla birlikte özellikle cumhuriyet sonrası bölümde yazarın üslubu farklılaşmış ve "*Atatürk'ten Hatıralar*" başlığı altında kısa kısa anekdotlara dönüşmüştür; Hüsrev Gerede, anılarını 1949 yılında yazmaya başlamıştır. 4 cilt olarak tasarladığı hatıratının sadece "*İran Hatıratı*" kısmını sağlığında yayımlayabilmiştir. "*Harp İçinde Almanya*" 1994 yılında basılmıştır. Sami Önal, (Yay. Haz.); **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919- 10 Kasım 1938)**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5-8. Diğer yandan tezde incelenecek dönemi de kapsayan "*Atatürk ve İnkılâp Hatıratım*" bölümü, Sami Önal tarafından "*Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk Ve Devrimler (19 Mayıs 1919- 10 Kasım 1938)*" adıyla kitaplaştırılmıştır. İçerdiği bilgiler büyük ölçüde hafızada kalanlar kadardır. Bunun yanı sıra incelenecek döneme ilişkin anılar Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliği, fiziki görünüşü v.s. gibi başlıklar altında toplanmış anekdotlardan ibarettir; Rifat Araz'ın üç defterden oluşan ve rik'a hattıyla, Osmanlıca olarak kaleme alınmış hatıratı, oğlu Kemal Araz tarafından 3 Kasım 1983 tarihinde Milli Kütüphane'ye teslim edilmiştir. Rifat Araz, **Hatıralarım**, (Yay.Haz.) Niyazi Ünver, Ebabil Yayınları, Ankara, 2005, s. 1. Anı, Niyazi Ünver tarafından yayına hazırlanmış ve "*Hatıralarım*" adıyla 2005 yılında Ebabil Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ne zaman kaleme alındığı konusunda herhangi bir açıklama bulunmamakla beraber, Eserde genel olarak siyasi hayata değinilmemiş, yazarın kendi mesleği ile ilgili bölümler yoğun olarak anlatılmıştır. Eserin muhteşimliğine siyasi gelişmeleri almayan yazarın, bu yolu bilinçli olarak tercih ettiği düşüncesi oluşmaktadır. Eserin içeriğinden Araz'ın siyasete çekince ile baktığını gözlemlemek mümkündür. Polemik yaşamak istememesi buna sebep olarak gösterilebilir; Sadi Irmak Atatürk'e dair hatıralarını 1978 yılında "*Atatürk'ten Anılar O Günlerden Bugünlere Bir Bakış*" adlı kitapta bir araya getirmiştir. Atatürk döneminde önemli bir siyasi görev almadığını ifade eden Sadi Irmak üç bölümden oluşan eserinin, ilk bölümünde Atatürk'e ait hatıralarını anlatmış diğer bölümlerde ise Atatürk'ün kişisel özellikleri ve Atatürk dönemi sonrasına ilişkin düşüncelerini ifade etmiştir. Sadi Irmak, **Atatürk'ten Anılar O Günlerden Bugünlere Bir Bakış**, Güven Matbaası, Ankara, 1978, s. 3-4. Anıların, belge ve zamanında alınmış notlara dayanmaması ve tamamıyla hafızada kalan bilgilerin ürünü olması, eseri tarihsel bir kaynak olmaktan uzaklaştırmıştır; Salih Bozok'un 1941 yılında kaleme aldığı ve çocuklarına bıraktığı anıları 5 Kasım 1979- 7 Aralık 1979 tarihleri arasında tefrika olarak Milliyet gazetesinde yayımlanmıştır. İsmet Bozdağ, "*Atatürk'ün 40 Yıl Yanından Ayırmadığı Salih Bozok'un Hatıraları*", **Milliyet**, 5 Kasım-7 Aralık 1979. Müteakiben "*Hep Atatürk'ün Yanında*" adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu kitap içerisinde oğlu Cemil Salih Bozok'un anıları da yer almıştır. Salih - Cemil S. Bozok; **Hep Atatürk'ün Yanında (Baba-Oğul Bozok'lardan Anılar)**, 1. B., Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s. 5-6. Diğer yandan anılar Latife Hanım'ın mektupları hariç vesika veya notlara dayanmamakta, daha çok akılda kalan anıların anekdotlardan oluşmuş ve siyasi gelişmelerden nerdeyse hiç bahsedilmemiştir; Süreyya Sami Berkem'in sağlığında bizzat kendisinin "*Unutulmuş Günler*" adıyla yayımlanmış olduğu hatıralar, ikinci meclis seçimlerine kadar olan dönemi ayrıntılı bir şekilde kapsamaktadır. Bununla birlikte, Berkem, sonraki hayatını dışişleri bakanlığında görevli olarak geçirmiş ve hadiseleri uzaktan seyretmeye karar verdiğini ifade etmiştir. Sami Süreyya Berkem, **Unutulmuş Günler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 174-175. Tezde incelenecek döneme dair faydalanılabilecek çok fazla veri içermemektedir.

olmak üzere kaleme aldığı birçok eseri vardır. Ancak bunlardan Kurtuluş Savaşı üzerine yazdığı hatıralar polemik konusu olmuştur.

Siirt milletvekili Mahmut Soydan, “*Millici*” takma adıyla Milli Mücadele’ye dair hatıralarını 1933 yılında sahibi ve başyazarı bulunduğu Milliyet gazetesinde yayınlamaya başlamış, hatıralarına dair gelen tepkilere de gazetede yer vermiştir. Kazım Karabekir’in düzeltme yapmak maksadıyla gönderdiği mektuplardan sonra anlaşmazlık yaşanmış, akabinde bu tartışmaya Ruşen Eşref Üneydin, Falih Rıfkı Atay’ın da aralarında bulunduğu birçok kişi katılmıştır⁸⁷. Karabekir Paşa rasgelenin karıştığı böyle bir ortamda olayların aydınlatılmayacağını değerlendirmiş ve bir yandan da söyleyeceklerini ortaya koyması hususunda tahrik edilince anılarını yazmaya karar vermiştir⁸⁸. Ancak hatıralarını bir araya getirdiği bu kitap baskı aşamasında iken matbaadan toplatılarak imha edilmiştir⁸⁹. Müteakiben Kazım Paşa’nın Erenköy’deki evine bir baskın düzenlenerek kitaba kaynaklık eden belge ve müsveddelere de el konulmuştur. “*İstiklal Harbimizin Esasları*” adlı bu kitap Mustafa Kemal Atatürk tarafından da incelenmiş ve toplam 9 sayfadan oluşan bir yanıt verilmiştir. Buna karşın bu eser genişletilerek 1960 yılında Türkiye Yayınevi tarafından basılmış, hakkında dava açıldıysa da yargılama sonucu davanın düşmesine karar verilmiştir⁹⁰. Karabekir’in tekrar siyasete döndüğü 1940’lı yıllarda Kurtuluş Savaşı’na ilişkin kaleme aldığı bir diğer eser ise “*Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl İdare Ettik?*” adlı kitaptır⁹¹.

Buraya kadar bahsedilen eserler çalışma kapsamında değildir. Karabekir Paşa’nın çalışma kapsamındaki notları ilk defa Uğur Mumcu tarafından değerlendirilerek⁹² “*Kazım Karabekir Anlatıyor*” başlıklı yazı dizisi ile 10-29 Haziran 1990 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış, bilahare bu tefrikalar kitaplaştırılmıştır⁹³. Uğur Mumcu metinleri olduğu gibi sırasıyla yayınlamak yerine,

⁸⁷ Mahmut Soydan, **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı’nın Defteri**, (Yay. Haz.) Nejdete Bilgi, İ.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. XXIX-XXXV.

⁸⁸ Feridun Kandemir, **Cumhuriyet Tarihinde Yakılan İlk Kitap, Kazım Karabekir’in İstiklal Harbimizin Esasları İsimli Eseri Neden Yakıldı?**, İ.B., Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 81-82.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.e., s. 89-104.

⁹⁰ Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 12.B., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 9-10.

⁹¹ Kazım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?**, (Yay. Haz.) İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12-13.

⁹² Mumcu, Karabekir’in “İnkılap Hareketleri Neden Oldu, Nasıl Oldu?” adlı anılarını, kızları, Hayat Karabekir Feyzioğlu, Timsal Karabekir ve bir süre önce vefat etmiş olan Emel Karabekir Özerengin’in eşi Faruk Özerengin’den aldığını ifade etmiştir. Mumcu, a.g.e., s. 8.

⁹³ Mumcu, a.g.e., s. 4.

diğer eserlerden ve meclis tutanaklarından da yararlanarak anlamlandırma yolunu seçmiştir.

Aynı metinler 1991 yılında “*Paşaların kavgası, İnkılap Hareketlerimiz*”⁹⁴ adı ile Faruk Özerengin tarafından yayına hazırlanmış, bu sefer Karabekir’in notları bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır. Diğer yandan Karabekir Paşa’nın günlükleri “*Günlükler (1906-1948)*”⁹⁵ adıyla, 2 cilt halinde 2009 yılında yayınlanmıştır. İzmir Suikastı Davası’na ilişkin olarak Sümer Kılıç tarafından “*İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir’in Savunması*”⁹⁶ adı ile yayına hazırlanan ve Karabekir Paşa’nın savunmasının toplandığı bir kitap da 1994 yılında basılmıştır. Karabekir Paşa’nın bahsedilen son eserlerini TBMM Başkanı olduğu dönemde kaleme aldığını değerlendirmek mümkündür. Çünkü görevi itibariyle ihtiyaç duyduğu belgeleri toplama imkânına sahiptir. Karabekir Paşa’nın anıları her ne kadar sağlığında yayınlanamamış olsa da 1933 hadisesinden sonra, notlarının kaybolmaması ve tahrif edilmemesi konusunda ciddi tedbirler aldığı değerlendirilmektedir. Nitekim yukarıda bahsedilen eserlerde notların orijinal nüshalarının halen hayatta olan kızlarında bulunduğu ve kitaplar hazırlanırken herhangi bir değişiklik ve sadeleştirme yapılmadığı ifade edilmiştir.

Karabekir’den sonra, araştırmaya konu dönemin başoyuncusu Mustafa Kemal Atatürk’ün anılarından da söz etmek gereklidir. Bu noktada şöyle bir güçlkle karşılaşmıştır: Mustafa Kemal Atatürk’ün hatıraları veya O’na dair hatıralar diye yayınlanmış o kadar çok eser bulunmaktadır ki; tüm bunları tespit ederek incelemek ve bir tenkit sürecine tabi tutmak son derece zordur. Bu konuda Falih Rıfkı: “*Atatürk’ün ağzından birçok hatıralar anlatılmaktadır. Kendisinin kaleminden çıkan tek hakiki vesika ‘Nutuk’, tek hakiki hatıralar da 1926 da ‘Hâkimiyet-i Milliye’ gazetesinde neşredilmek üzere bana anlattıklarıdır.*”⁹⁷ Diyerek durumu açıklamıştır.

Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa’nın Doğu Cephesi’nde yaveri olan Şükrü Tezer’de Mustafa Kemal Paşa’ya ait bir hatıra defteri bulunduğu, iki sayfasının, Uluğ İğdemir tarafından, 1965 yılında Sümerbank dergisinin 53.

⁹⁴ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, (Yay. Haz.) Faruk Özerengin, 5. B., İstanbul, 2000.

⁹⁵ Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, 2.C., (Haz.) Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

⁹⁶ Sümer Kılıç (Yay.Haz.), **İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir’in Savunması**, Emre Yayınları, 5.B., İstanbul, 2000.

⁹⁷ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 5.

sayısında, “Atatürk’ün Günce’si” adı ile yayınlanması sonucu öğrenilmiştir. 1971 yılında Prof. Dr. Afetinan İzmir’e gittiğinde, Şükrü Tezer’in oğlu Cahit Tezer’den bu defteri temin etmiş ve defter ile belgelerden oluşturulan eserin birinci baskısı 1972 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir⁹⁸. Tezer, bu hatıra defterine ilişkin olarak, daha önce “*Sadayı Hak*” gazetesinin 31 Kânunuevvel 1338 (31 Aralık 1922) ve ertesi günkü nüshalarında iki sayfasının yayınlandığını uzun uzun açıklamış dolayısıyla bu defterin kendisinde olduğundan Mustafa Kemal Paşa’nın da haberinin olduğunu dile getirmiştir. Son olarak Falih Rıfkı’nın mevzubahis açıklamasına atıfta bulunarak iki sayfası hariç diğerleri yayımlanmayan bu defterin kendisinde bulunduğunu Falih Rıfkı Bey’in de kabul edeceğini ifade etmiştir⁹⁹.

Bunların dışında Afetinan’ın ilk defa 1970 yılında bir konferansta tanıtmış olduğu ve daha önce hiçbir yerde yayınlanmadığını ifade ettiği Mustafa Kemal’e ait hatıra defterleri mevcuttur. Bu hatıralar “*Mustafa Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*” adıyla Türk Tarih Kurumunca yayınlanmıştır¹⁰⁰. Buraya kadar Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmış veya bizzat aktarılarak ortaya çıkmış olan hatıralardan kısaca söz edilmiş, buna karşın tezde incelenecek dönemi kapsamadıkları için sadece bilgi verilmek ile yetinilmiştir.

Asıl araştırma dönemini ilgilendiren metin, Mustafa Kemal Paşa’nın 15-20 Ekim 1927 tarihinde, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın İkinci Kongresinde yaptığı konuşmadır. 1919 ve 1927 tarihleri arasındaki gelişmelerin ve buna dair düşüncelerin açıklandığı bu konuşma, “*Nutuk*”, “*Söylev*” v.b. gibi değişik adlarla adlandırılmayı müteakip kitaplaştırılmış ve birçok kez de basılmıştır. Ancak ilk etapta, Nutuk’u bir hatırat olarak tanımlamak kolay değildir. Zira Nutuk’un bir hatırat olduğunu belirtenlerin¹⁰¹ yanı sıra niteliği hakkında farklı fikirler ileri sürenler de olmuştur. Bu

⁹⁸ Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, 5.B., TTK, Ankara, 2008, s. VII.

⁹⁹ *a.g.e.*, s. 9-16.

¹⁰⁰ Ayşe Afetinan, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*, 2.B., TTK, Ankara, 1991, s. VII-VIII.

¹⁰¹ A. M. Şamşutdinov, “*Türkiye’de Mili Mücadele Sovyetler Birliğinde Öğreniliyor*”, **VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961**, s. 594-599, Ankara, 1967, s.595; Paul Dumont, *Atatürk’ün Yazdığı Tarih: Söylev*, b.y.y., 1997, s. 10; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.24; İbrahim Kafesoğlu, *Tarih Metodolojisi Ders Notları*, İstanbul, 1972, s.41; M. Orhan Okay, “*Hatırat*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XVI., s. 445-449, İstanbul, 1997, s.447; Togan, *a.g.e.*, s.59.

hususta yapılmış çalışmaları bir araya getirerek inceleyen ve bir fikir birliği bulunmadığını ifade eden Hakan Uzun¹⁰², Nutuk'u nitelik olarak:

“...bir bilim adamı, bir tarihçi titizliği ile hazırlanmış, anlatılan her olayın belgelendirilmesinde özen gösterilmiş, hazırlanılırken birçok amaç göz önünde bulundurulduğundan oldukça zengin bir malzeme ve içeriğe sahip kılınmış, duygusal ve kişisel değerlendirilmeleri de içinde barındıran, bir ‘hatırat’.”

Diye tanımlamıştır¹⁰³.

Tez kapsamına alınan eserlerin, özellikle tarihsel bir kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağına araştırıldığı ve tespit edilmeye çalışıldığı göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki tanımdan hareketle Nutuk'tan yararlanmanın uygun olacağını söylemek yerindedir. Nitekim tez amacına uygun olarak Nutuk diğer hatıratların anlamlandırılmasında olmazsa olmaz bir eserdir. Eğer Nutuk bir hatırat olarak değerlendirilmeyerek, farklı bir kategoriye alınırsa, birçok hatıratın da içi boşaltılmış olur. Çünkü Nutuk'un mutlaka üzerinde durulması gereken bariz bir özelliği de, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemine dair yazılan ve siyasi gelişmeleri konu alan anıların hemen hemen hepsine yön vermiş olmasıdır. Anı sahiplerinin kimileri Nutuk'ta kendisine veya arkadaşlarına yöneltilen eleştiri ve suçlamalara cevap verirken, bazıları ise kendi anılarını, bir takım konularda Nutuk'a atıfta bulunarak kaleme almışlardır.

Buraya kadar tarih yöntemi kapsamında uygulanan eleştirinin safhaları açıklandıktan sonra teze dahil edilen otuz iki anının özelliklerinden de kısaca söz etmek gereklidir. Verilecek nitelikler ve rakamlar tezde incelenecek olan 1925-1929 dönemi için tespit edilmiştir. Söz konusu anılardan 20'si dönemin iktidarına daha yakın iken¹⁰⁴, 12'si ise muhalif ya da muhalefete daha yakın tutum ve davranış sergilemişlerdir¹⁰⁵. Bunun yanı sıra, eser sahiplerinden; 2'si 1920-1930¹⁰⁶, 1'i 1930-

¹⁰² Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hakan Uzun, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 88-99.

¹⁰³ Hakan Uzun, *Atatürk'ün Nutuk'unun İçerik Analizi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 98.

¹⁰⁴ Ahmet Cevat Emre, Ahmet Süreyya Örgüven, Ali Kılıç, Asım Gündüz, Aslan Tufan Yazman, Behiç Erkin, Esat Sagay, Fahrettin Altay, Falih Rıfkı Atay, Hasan Rıza Soyak, Hilmi Uran, İsmet İnönü, Kazım Özalp, Mahir İz, Mehmet Emin Erişirgil, Mehmet Avni Doğan, Mustafa Kemal Atatürk, Mustafa Reşat Mimaroglu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Hikmet Bayur.

¹⁰⁵ Ahmet Emin Yalman, Ahmet Faik Hürşid Günday, Ali Fuad Cebesoy, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyin Rauf Orbay, İbrahim Arvas, Kazım Karabekir, Rıza Nur, Şevket Süreyya Aydemir, Zekeriya Sertel, Zeki Kadirbeyoğlu.

¹⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk (1927), Rıza Nur (1929)

1940¹⁰⁷, 2'si 1940-1950¹⁰⁸, 9'u 1950-1960¹⁰⁹, 15'i 1960-1970¹¹⁰ ve 3'ü 1970-1980¹¹¹ yılları arasında hatıralarını kaleme almışlardır. Diğer yandan, yazarlardan 21'i henüz hayatta iken eserlerini yayınlamışken¹¹², 11'inin eserleri ise vefatlarının ardından yayınlanmıştır¹¹³.

Yapılan saptamaların açıklanmasının ardından bu tezde cevabı aranan sorular da ifade edilmelidir. Bunlar: Takrir-i Sükûn Kanunu öncesinde yaşanan gelişmeler nelerdir? Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılma nedenleri nelerdir? Kanun görüşmelerinde neler yaşanmıştır? Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamalarında İstiklal Mahkemelerinin rolü nedir? Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde hükümet kanununun birinci maddesinin en çok hangi başlığını kullanmaya ihtiyaç duymuştur? Kanuna taraftar veya muhalif olanların düşünce ve gerekçeleri nelerdir? Kanun taraftarlarının kanun uygulamaları konusundaki iddiaları nelerdir, ne ölçüde gerçeği yansıtmaktadır? Takrir-i Sükûn döneminde muhaliflerin endişeleri nelerdir, ne ölçüde gerçekleşmiştir? Takrir-i Sükûn Kanunu ile İnkılâplar arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin boyutu nedir? Sorularındır.

Ayrıca çalışmada anılardan faydalanma yöntemi bahsedildiği şekliyle uygulanmaya çalışılmış özellikle bu süreçte önemli görevler üstlenmiş insanların anılarından hareketle olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşarak, şimdiye kadar karanlıkta kalmış noktaların da tespit edilmesine gayret edilmiştir. Ancak bu aşamada, hatıraların duygusal özelliklerinin yanıltıcı etkisi de atlanmayarak, yöntem gereği iç eleştiri yapılmış ve bu husus yeri geldikçe açıklanmıştır.

¹⁰⁷ Esat Sagay (1935)

¹⁰⁸ Kazım Karabekir (1933-1946), Mustafa Reşat Mimaroglu (1940-1946)

¹⁰⁹ Ahmet Cevat Emre (1954-1956), Ahmet Faik Hurşid Günday (1956), Ahmet Süreyya Örgüven (1957), Ali Kılıç (1955), Behiç Erkin (1959), Hilmi Uran (1956), Hüseyin Cahit Yalçın (1955), Şevket Süreyya Aydemir (1959), Zeki Kadirbeyoğlu (1950).

¹¹⁰ Ali Fuad Cebesoy (1957-1960), Asım Gündüz (1969), Aslan Tufan Yazman (1969), Fahrettin Altay (1968), Falih Rıfkı Atay (1968), Hasan Rıza Soyak (1960-1962), Hüseyin Rauf Orbay (1962-1963), İbrahim Arvas (1964), İsmet İnönü (1959-1969), Kazım Özalp (1954-1968), Mehmet Emin Erişirgil (1960), Mehmet Avni Doğan (1964), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1968), Zekeriya Sertel (1960), Cevat Şakir Kabaağaçlı (1952-1961).

¹¹¹ Ahmet Emin Yalman (1970), Mahir İz (1961-1974), Yusuf Hikmet Bayur (1973).

¹¹² Ahmet Cevat Emre, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Süreyya Örgüven, Ali Fuad Cebesoy, Ali Kılıç, Asım Gündüz, Aslan Tufan Yazman, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Falih Rıfkı Atay, Hasan Rıza Soyak, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyin Rauf Orbay, İbrahim Arvas, İsmet İnönü, Mehmet Avni Doğan, Mustafa Kemal Atatürk, Mustafa Reşat Mimaroglu, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Hikmet Bayur, Zekeriya Sertel.

¹¹³ Ahmet Faik Hurşid Günday, Behiç Erkin, Esat Sagay, Fahrettin Altay, Hilmi Uran, Kazım Özalp, Kazım Karabekir, Mahir İz, Mehmet Emin Erişirgil, Rıza Nur, Zeki Kadirbeyoğlu.

I. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU'NA GİDEN SÜREÇ

1.1. Takrir-i Sükûn Öncesi Siyasi Gelişmeler

1.1.1. Mudanya Mütarekesinden Cumhuriyetin İlanına

Anıların eleştiri usulü ile tezde yararlanılan anıların seçim esasları hakkında bilgi verilmesinin ardından, Takrir-i Sükûn Dönemine nasıl geldiğinden de bahsedilmelidir. Çünkü Takrir-i Sükûn Kanunu ve yasanın yürürlükte olduğu dönem uygulamalarının son dönem Osmanlı modernleşme ve yenileşme çabaları ile çok yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Takrir-i Sükûn Dönemi uygulamalarını ortaya çıkaran insan, olay ve olgular bu dönemin mirasıdır. 18. yy'dan itibaren bu kapsamda gerçekleştirilen başarılı ve başarısız her türlü deneme bu sürece ışık tutarak, gelişen olayların şekillenmesine etki etmiştir. Her ne kadar Osmanlı modernleşmesinin tezde incelenen 1925–1929 dönemine temel teşkil etmesi bakımından önemi ortadaysa da, çalışmaya Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki gelişmeler ortaya konularak bir başlangıç yapmanın daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Zira Osmanlı modernleşmesi başlı başına bir araştırma ve inceleme konusudur.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun neden ve nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek için öncelikle bu aşamaya kadar yaşanan siyasi gelişmeleri ana hatlarıyla izah etmekte fayda vardır. Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla birlikte I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasındaki silahlı çatışma sona ermiştir. İmzalanan bu bırakışmayı müteakip Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalarla ortaya koydukları esaslar çerçevesinde ve nüfuz bölgelerine göre işgal edilmeye başlanmıştır. Buna engel olmak maksadıyla devletin farklı bölgelerinde beliren direnişler ise örgütlenerek, bir istiklal savaşına dönüşmüştür.

Bu şekilde tezahür eden Türk Kurtuluş Savaşı 9 Eylül 1922 sabahı İzmir, 10 Eylül akşam da Bursa'nın¹¹⁴ Türk Birliklerince alınmasıyla hedefine ulaşmıştır¹¹⁵. Ancak Trakya, İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'nin halen işgal altında olduğu ve Yunanlıların Trakya'dan atılma hazırlıklarının yapıldığı bu dönemde¹¹⁶, savaşı sonlandırmak amacıyla 28 Eylül 1922 tarihinde, İstanbul'daki Fransız temsilcisi General Pelle ve eski nazır Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa¹¹⁷ ile görüşmek için İzmir'e gitmişlerdir¹¹⁸. Askeri harekâtın sonlandırılmasına karar verilen bu görüşme sonrasında yaşanan gelişmeleri; başta ateşkes, barış konferansı ve antlaşmalar çerçevesinde gelişen diplomatik ilişkiler şekillendirmiştir¹¹⁹.

¹¹⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 3. B., TTK, Ankara, 2000, s. 343; Sami Özerdim olayı "10 Eylül akşam 22.50, 11 Eylül'de kutlanır" şeklinde ifade etmiştir. Sami N. Özerdim, **Atatürk Devrim Kronolojisi**, Çankaya Belediyesi, Ankara, 1996, s. 64, diğer yandan Gotthard Jaeschke, Bursa'nın kurtuluşunu 11 Eylül olarak almıştır. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK, Ankara, 1989, s. 193; Afetinan ise eserinde 9 Eylül akşamı olduğunu beyan etmiştir. Ayşe Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi**, 3. B., TTK, Ankara, 1991, s. 93;

¹¹⁵ Afetinan, **a.g.e.**, s. 93; devam eden günlerde çarpışmalar Kütahya, İnégöl ve Bursa arasında devam etmiş, 17 Eylül 1922'de son Yunan Birlikleri de Mudanya'dan ayrılmışlardır. Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, C. II., Cumhuriyet Yayınları, 2000, s. 73.

¹¹⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. B., (Çev.) Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 2007, s. 254.

¹¹⁷ **Mustafa Kemal Atatürk, 1881-1938**, Selanik'te doğmuştur. 1899'da Harp Okulu'na girmiş, 1902'de buradan mezun olarak Harp Akademisi'ne başlamıştır. 1905 yılında Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1905'te kurmay stajı için 5. Ordu emrinde, 1907'de 3. Ordu Karargâhında (Kolağası olmuştur), 1908'de Rumeli Bölgesi Demiryolu Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Müteakiben 1909'da yeniden 3. Ordu Karargâhında, 1911'de 5. Kolordu, 38. Alay ve Genelkurmay Karargâhında bulunmuştur(Binbaşılığa terfi etmiştir). 1911-1912'de Bingazi ve Derne'de Şark Gönüllüleri Komutanı, Derne Komutanı, 1912-1913, Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanlığı görevlerini ifa etmiştir. 1913-1915 Sofya Askeri Ataşeliği yapmıştır (1914 Yarbay). 1915'te, 19. Tümen Komutanı (Albay), Anafartalar Grup Komutanlığı yapmıştır. 1916'da 16. Kolordu (Mirliva[Tümgeneral]); 1917'de, 2. Ordu Komutan Vekilliği ve 7. Ordu Komutanlığını yürütmüştür. 1918'de Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına getirilmiştir. 1918'de Harbiye Nezareti emrine, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. 8 Temmuz 1919'da askerlikten istifa etmiştir. 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı'na, 1912-1913 Balkan Savaşı'na, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'na ve 1919-1922 Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. 23 Temmuz-4 Eylül 1919 Sivas ve Erzurum Kongre Başkanlıkları 23 Temmuz 1919 Heyeti Temsiliye Başkanlığı, Mart 1920 Ankara milletvekiliği, 23 Nisan 1920 TBMM Başkanlığı görevlerini yapmıştır. 5 Ağustos 1921 askerliğe dönmüş ve TBMM Hükümeti Orduları Başkomutanı (19 Eylül 1921'de Mareşal) olarak vazife görmüştür. 29 Ekim 1923-10 Kasım 1938 arası Cumhurbaşkanlığı görevini ifa etmiş, 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetmiştir. **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 1-17.

¹¹⁸ Afetinan, **a.g.e.**, s. 94; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 351; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, 4.B., C. III. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 23-25; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. B., TTK, Ankara, 1995, s. 118; Şadan Gökovalı, Kaya Çelikkanat v.d., **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir, 1981, s. 118.

¹¹⁹ Kili, **a.g.e.**, s. 73.

Bu kapsamda toplanması kararlaştırılan Mudanya Konferansı'nın açılışı, Rus ticaret adamı Aleksandr Ganyanof'un evinde¹²⁰, TBMM Hükümeti'ni temsilen İsmet Paşa¹²¹, İtalya adına General Mombelli, İngiltere'den General Harrington, Fransa'yı temsilen General Crahpy ve son olarak Yunanistan'ı temsilen gemide bekleyen General Mazakis'in katılımları ile¹²² 3 Ekim 1922 tarihinde yapılmıştır¹²³.

Mütareke uyarınca İtilaf Devletleri'nin, İstanbul, Boğazlar ve Trakya'da Türk egemenliğini kabul etmeleri¹²⁴ üzerine Mudanya'da 11 Ekim 1922'de ateşkes imzalanmıştır¹²⁵. İlk etapta antlaşmayı imzalamayan Yunan Hükümeti 14 Ekim 1922 tarihinde bir bildiri yayımlayarak ateşkese katıldığını ilan etmiştir¹²⁶. 15 Ekim 1922'de yürürlüğe giren ateşkes¹²⁷, Mustafa Kemal Paşa'nın şöhretinin daha da artmasına katkıda bulunmuştur¹²⁸.

Ateşkesin ardından, TBMM Hükümeti 20 Ekim 1922 tarihli bir nota ile İtilaf Devletleri'ne barış görüşmelerinin İzmir'de yapılmasını teklif etmiş, müttefikler bu teklife yanaşmayarak, konferansın 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanmasına karar vermişlerdir¹²⁹.

¹²⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s. 28; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II. TTK, Ankara, 2003, s. 281.

¹²¹ **Mustafa İsmet İnönü, 1884-1973**, İzmir'de doğmuştur. 1903'te Mühendishane-i Berri Hümayundan, 1906'da Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1906'dan,1920'ye kadar çeşitli birliklerde görev yapmıştır. 1920'de Ankara'ya katılmış ve Edirne milletvekili seçilmiştir. 3 Mayıs 1920'de Erkanı Harbiyei Umumiye Vekili, 10 Kasım 1920'de bu görev uhdesinde kalmak üzere Batı Cephesi Kuzey Kısım Komutanı(Tümgeneral)olmuş 4 Mayıs 1921de Batı Cephesi birleştirilmiştir. 5 Ağustos-12 Ekim 1922 bu görevi yürütmüş(Korgeneral) ve 4-11 Ekim 1922 Mudanya Konferansı'nda Türk Heyet Başkanlığı yapmıştır. 26 Ekim 1922-30 Ekim 1923 Dışişleri Bakanlığı ve bu esnada Lozan Konferansı'nda Türkiye Başdelegeliği görevlerini yürütmüştür. Dışişleri Bakanlığı ile birlikte 30 Ekim 1923-20 Kasım 1924 arasında Başbakanlık, 3 Mart 1925'te tekrar başbakan seçilmiştir. 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır. 1937'e kadar Başbakanlık, 1938-1950 arası Cumhurbaşkanlığı, 1961-1965 arası Başbakanlık yapmıştır. **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 185-188; 25.12.1973 tarihinde hayatını kaybetmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, 2. B., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 111.

¹²² Kili, **a.g.e.**, s. 75; Özerdim, **a.g.e.**, s. 67; Sonyel, **a.g.e.**, s. 281-282.

¹²³ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 352; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 198; Sonyel, **a.g.e.**, s. 281.

¹²⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 254; mütarekeye göre, 15 gün içerisinde Doğu Trakya boşaltılacak, Yunanlıların boşalttığı bölgeler müttefiklerce teslim alınarak Türklere teslim edilecek ve bu işlem 30 gün içerisinde sonlandırılacaktır. Müttefikler ve Türkiye Çanakkale ve İstanbul Boğazları civarında askeri bir harekette bulunmamayı taahhüt etmektedirler. Mehmet Gönübol ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 4.B., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 49.

¹²⁵ Lewis, **a.g.e.**, s. 254.

¹²⁶ Kili, **a.g.e.**, s. 75.

¹²⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s. 39.

¹²⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 2. B., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 126.

¹²⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s. 290-291; Gönübol, **a.g.e.**, s. 49-50.

Alınan bu karara istinaden İtilaf Devletleri'nin 27 Ekim 1922'de barış konferansına TBMM Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti'ni de çağırılmaları¹³⁰ ve buna binaen Tevfik Paşa'nın konferansa gitmeden önce TBMM'ye sunduğu anlaşma teklifi Mecliste tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹³¹. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi, Türk Devleti'nin tek temsilcisinin TBMM olduğu gerekçesiyle reddetmiş¹³² ve hemen akabinde 1 Kasım 1922 tarihinde çıkarılan bir kanunla saltanat ve hilafet birbirinden ayrılarak saltanat kaldırılmıştır¹³³.

Bir yandan bu gelişmeler yaşanırken diğer yandan da Lozan Konferansına katılacak heyetin oluşumu maksadıyla 25 Ekim 1922'de Hariciye Vekilliğinden istifa eden Yusuf Kemal Bey'in¹³⁴ yerine 26 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa bu görevi üstlenmiştir¹³⁵. Müteakiben 31 Ekim 1922 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Hariciye Vekili Edirne Milletvekili İsmet Paşa heyet başkanlığına, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Sinop milletvekili Rıza (Nur) Bey¹³⁶ ile eski İktisat

¹³⁰ Kili, **a.g.e.**, s. 78.

¹³¹ Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 283-285; Aydemir **a.g.e.**, s. 57-59.

¹³² Bu karar, Sadrazam Tevfik Paşa'ya 18 Ekim 1922'de verilen cevap vasıtasıyla bildirilmiştir. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s. 501-502.

¹³³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, C. II. TTK, Ankara, 2007, s. 910.

¹³⁴ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 359.

¹³⁵ Afetinan, **a.g.e.**, s. 101; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 359; Rauf Bey'in, Lozan'a gidecek heyetin başkanlığını yapmak istemesi bir sorun olarak ortaya çıkmış olmakla beraber, Mustafa Kemal Paşa Mudanya Konferansı'nda TBMM'yi temsil eden İsmet Paşa'nın heyet başkanı olmasını sağlamıştır; Kili, **a.g.e.**, s. 79.

¹³⁶ **Rıza Nur, 1878-1942**, Sinop'ta doğmuştur. İlköğrenimini Sinop'ta, ortaöğrenimini İstanbul'daki askeri okullarda tamamlayarak, Askeri Tıbbiye'den Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Bir süre Gülhane Hastanesi'nde görev yapmış, müteakiben askeri Tıbbiye'de cerrahi muallimliğine getirilmiştir. II. Meşrutiyet'te, Sinop mebusu seçilerek, Meclis-i Mebusan girmiş, kısa bir süre sonra da üyesi olduğu İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete başlamıştır. Partiden istifa etmesinin ardından Osmanlı Ahrar Fırkası'na girmiştir. 31 Mart Hadisesi sonucunda yurt dışına çıkmak zorunda kalmış, 1911'de yurda dönerek, Miralay Sadık Bey'le Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuştur. 1913 yılında Babıâli Baskını ile İttihat ve Terakki Fırkası, yönetimi ele geçirince yurt dışına sürülmüştür. 1919 yılına kadar Fransa ve Mısır'da bulunarak yurda dönmüştür. 12 Ocak-16 Mart 1920 tarihinde son Meclis-i Mebusan'a girmiş, meclisin dağılmasının ardından Ankara'ya geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında kurulan ilk hükümette 16 Aralık 1920-24 Ocak 1921 tarihleri arasında Maarif Vekilliği yapmış, Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'na delege olarak katılmıştır. Fevzi (Çakmak) Paşa Hükümetinde 24 Aralık 1921- 9 Temmuz 1922 tarihlerinde Sıhhiye ve Muavenet-i Milliye Vekili olarak görev yapmıştır. 25 Eylül 1922-4 Ağustos 1923 tarihlerinde Rauf (Orbay) hükümetinde ve 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 tarihlerinde Fethi (Okyar) Bey hükümetinde Sıhhiye Vekilliği yapmıştır. 1923'te yeniden Sinop mebusu seçilmiş ve 1926'da siyasi yaşamdan çekilerek yurt dışına gitmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönmüş ve 8 Eylül 1942'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, C. I-X., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 4760.

Vekili Trabzon milletvekili Hasan (Saka) Beyler de delegeliğe seçilerek Lozan Heyeti belirlenmiştir¹³⁷.

Lozan'a gidecek heyetin seçilmesi ve Saltanatın kaldırılmasının ardından TBMM'de cereyan eden görüşmelerle heyetin esas alacağı talimat ortaya çıkarılmış, 4 Kasım 1922 tarihinde Ankara'dan ayrılan¹³⁸ heyet yanında İcra Vekilleri Heyetinin kesin direktiflerini de götürmüştür¹³⁹.

Konferansın ilk genel toplantısı 21 Kasım 1922'de yapılmıştır¹⁴⁰. Görüşmeler son derece ateşli ve tartışmalı geçmiş, ancak ilk etapta Türklerin lehinde bir karar ortaya çıkmamıştır. Zira bu konferansta son üç, dört yıllık hesaplar değil yüz yıllık hesaplar görülmüştür¹⁴¹. Zaten konferansın resmi adının “*Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı*”¹⁴² olması da işlevini açıklamak bakımından manidardır.

Konferans devam ederken vukuu bulan dikkate değer bir gelişme, Mustafa Kemal Paşa'yı tasfiye etmek amacı güden Erzurum milletvekili Süleyman Necati, Mersin milletvekili Selahattin ve Canik milletvekili Emin Bey'ler tarafından verilen Seçim Kanunu hakkındaki değişiklik teklifidir. Bu teklife göre milletvekili seçilebilmek için ya o günkü ülke sınırları içerisinde kalan bir yerleşim yerinde doğmak yahut da bu sınırlar içerisine bir yerde beş yıl süre ile ikamet etmiş olma şartı getirilmesi amaçlanmış, ancak teklif sonuçsuz kalmıştır¹⁴³.

Öte yandan Ocak 1923 sonuna kadar Lozan'da görüşülen ana konuların hiç birisi halledilememiştir¹⁴⁴. Bununla birlikte, Lord Curzon, konferansı hızlı bir şekilde sonlandırma gayreti ile hazırlamış olduğu 160 maddelik antlaşma projesini, 31 Ocak 1923'te İsmet Paşa'ya vermiş ve 4 Şubat'a kadar zaman tanımıştır. İsmet Paşa projeyi incelemek ve mukabil projeyi hazırlamak için bir hafta ek süre talep ettiyse de, bu istek reddedilmiştir¹⁴⁵. 4 Şubat 1922'de yapılan görüşmeden de bir sonuç çıkmayınca konferans kesintiye uğramıştır¹⁴⁶.

¹³⁷ Jaeschke, **Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922–31 Aralık 1923)**, TTK, Ankara, 1989, s. 5; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 361.

¹³⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay.Haz.) Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 318.

¹³⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s. 296

¹⁴⁰ Bayur, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁴¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 935.

¹⁴² Budak, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁴³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 964-967; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 20. B., (Çev.) Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 423.

¹⁴⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁴⁵ Budak, **a.g.e.**, s. 369.

¹⁴⁶ İnönü, **a.g.e.**,s.362-363; Aydemir, **a.g.e.**, s. 81.

Gelişmeler üzerine geri dönen İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir’de buluşmuş ve yanlarında Fevzi Paşa da bulunduğu halde Lozan Konferansı hakkında fikir birliği sağlayarak TBMM’ye gitmeye karar vermişlerdir. Haliyle bu olay Misak-ı Milli’ye aykırı davranıldığını düşünen milletvekilleri tarafından eleştirilmiş ve hatta Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Meclise gelmeden önce birtakım kararlar aldıkları gerekçesiyle suçlanmışlardır. İsmet Paşa, Konferansta görüşülen hususları 21 Şubat 1923’de böylesine bir ortamda, Meclise aktarmıştır¹⁴⁷.

27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM’de gerçekleştirilen gizli oturumlarda çok şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Eleştiriler özellikle İsmet Paşa’nın bazı konularda tavizler verdiği iddiası ile bir barışa ulaşılamaması noktasında yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, müttefikler tarafından önerilen antlaşma tasarısının kabul edilemez olduğu yönünde Meclis’te büyük ölçüde fikir birliği mevcutken, çoğunluk barış görüşmelerine devam edilmesini uygun bulmuş ve 6 Mart 1923 tarihinde Meclis tarafından görüşmelere devam edilmesi için teklifte bulunulması kararı alınmıştır¹⁴⁸.

İç politikayı etkileyen bir diğer gelişme de, Lozan tartışmaları esnasında Mecliste ve fırsatını bulduğu her yerde Mustafa Kemal Paşa’ya karşı çok sert eleştirilerde bulunarak muhalefet eden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey’in¹⁴⁹ 27 Mart 1923 tarihinden beri kayıp olması münasebetiyle Mecliste yaşanan şoktur¹⁵⁰. Yapılan tahkikat sonucunda Ali Şükrü Bey’i öldüren kişinin Giresun gönüllü alay kumandanı Topal Osman olduğu tespit edilmiştir¹⁵¹. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’nın muhafazası ile görevli olan Topal Osman, Mustafa Kemal Paşa’nın emniyet maksadıyla Çankaya’dan uzaklaştırılmasını müteakip çıkan çatışmada yaralanmış ve kısa bir süre sonra da ölmüştür¹⁵².

Lozan Konferansı’na ilişkin görüşmelerdeki tartışmalar, Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi ve TBMM’nin zorlu kararlar alma noktasında istekli görünmeşi, yeni

¹⁴⁷ Budak, **a.g.e.**, s. 375-376.

¹⁴⁸ Gönübol, **a.g.e.**, s. 56-57; Kinross, TBMM’deki Lozan tartışmalarının Mustafa Kemal’in konumunu sarsacak bir boyuta ulaştığını ifade etmiştir. Kinross, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁴⁹ Kinross, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁵⁰ Feridun Kandemir, **Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 16.

¹⁵¹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁵² Kandemir, **a.g.e.**, s. 45-46.

reformların gerçekleştirilebilmesi için değişimleri kabul edebilecek ve kısmen kontrol edilebilir bir meclis ihtiyacını iyiden iyiye ortaya çıkarmıştır¹⁵³.

Netice olarak 1 Nisan 1923'te Aydın milletvekili Esat Bey ile 120 arkadaşı tarafından seçimlerin yenilenmesi hakkındaki kanun teklifi TBMM'ye sunulmuştur. Müzakerelerden sonra seçimlerin yenilenmesine ittifakla karar veren¹⁵⁴ TBMM dağılmıştır¹⁵⁵.

8 Nisan 1923'de, muallim mektebinde, Meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu toplanmış ve bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa daha önceden belirlemiş olduğu 9 umdeyi açıklamıştır¹⁵⁶. Yapılan seçim kampanyasında Müdafaa-i Hukuk Grubu hâkim bir konumda bulunmakla birlikte¹⁵⁷, Mustafa Kemal Paşa bu seçimlerde sadece Müdafaa-i Hukuk Grubu üyelerinin kazanması için büyük çaba sarf etmiştir¹⁵⁸.

TBMM'de bunlar yaşanırken, Lozan Konferansı'nda ikinci dönem 23 Nisan 1923 tarihinde başlamıştır¹⁵⁹. İsmet Paşa ve heyeti, Lozan'a gitmek için 18 Nisan'da yola çıkmış ve 21 Nisan'da Lozan'a varmışlardır. Lozan Konferansı ikinci aşama görüşmeleri çoğunlukla ekonomik ve mali sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır¹⁶⁰.

Konferans sonucunda, kurumsal anlamda kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı genel borçlarının Osmanlı'dan ayrılan devletler arasında bölüştürülmesi, Türkiye'ye mali ve iktisadi bağımsızlığa giden süreçte ciddi ilerlemeler katettirmiştir¹⁶¹.

Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasına damgasını vuran önemli olaylardan birisi de, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey¹⁶² ile Lozan Heyeti Reisi

¹⁵³ Karpat, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete Cilt: I-II**, (Yay.Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 364-365.

¹⁵⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s. 86

¹⁵⁶ **a.g.e.**, s. 91; Afetinan, **a.g.e.**, s. 120-125.

¹⁵⁷ Karpat, **a.g.e.**, 128.

¹⁵⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimin Kurulması 1923-1931**, 6. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 46.

¹⁵⁹ Gönlübol, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶⁰ Budak, **a.g.e.**, s. 446-447.

¹⁶¹ Budak, **a.g.e.**, s. 460.

¹⁶² **Hüseyin Rauf Orbay, 1881-1964**, İstanbul'da doğmuştur. Trablusgarp Askeri Rüştüyesi, Yüksek Bahriye Mektebini ve Mühendishaneyi bitirerek, Kolağası rütbesiyle Osmanlı Donanması'na katılmıştır. 1911'de Trablusgarp, 1912'de Balkan Savaşlarına katılmıştır. Hamidiye Kruvazörü Komutanı olarak görev yapmış ve Hamidiye Kahramanı olarak anılmıştır. Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olarak, Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. 1919'da askerlikten istifa ederek Anadolu'ya geçmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmış Heyeti Temsiliye üyesi

İsmet Paşa arasında çıkan anlaşmazlıktır. Atatürk'e göre bu anlaşmazlık daha çok ruhsal ve duygusal nedenlere bağlıdır, ancak gerçekte durumu belgeleri ile ortaya koyarak incelemek de güçtür. Hükümet ile heyet arasındaki bu anlaşmazlıklar Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile halledilmiş ve Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır¹⁶³. Ancak Rauf Bey Lozan'dan dönen İsmet Paşa'ya karşılamamıştır.

1923 Temmuz'unda yapılan seçimlerin ardından, 286 üyesi bulunan Meclis 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamıştır¹⁶⁴. Aynı gün Rauf Bey'in yerine Başvekilliğe Fethi (Okyar) Bey¹⁶⁵ getirilmiştir¹⁶⁶. Yeni Meclisin gerçekleştirdiği ilk önemli siyasi eylem 24 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamak olmuştur¹⁶⁷. Bu oylamaya katılan 227 milletvekilinden 213'ü olumlu oy kullanmıştır¹⁶⁸.

seçilmiştir. 12 Ocak 1920'de açılan Mebusan Meclisine Sivas milletvekili olarak katılmıştır. Meclisin itilaf güçlerince dağıtılması üzerine Malta'ya sürülmüş, 1921 yılında serbest bırakılarak Sivas mebusu olarak TBMM'ye girmiştir. Kısa bir süre Nafia Vekilliği yapmayı müteakip, TBMM Reis Vekilliğinin ardından da Heyet-i Vekile Reisliğini yürütmüştür. 4 Ağustos 1923 tarihinde istifa etmiş, muhalefete geçerek 17 Kasım 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. TCF, Takrir-i Sükûn Kanunu'na binaen hükümet kararıyla 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Avrupa'da iken 17 Haziran 1926'daki İzmir Suikastı Davası'nda yargılanarak 10 yıl ceza almıştır. 1935 yılında yurda dönmüş, 1939'da Kastamonu milletvekili olarak Meclise girmiştir. 1942 yılında Londra Büyükelçiliğine atanmış, 1944'te bu görevden ayrılmıştır. Bu tarihten sonra başka devlet görevi kabul etmeyerek, geri kalan yaşamını siyasetten uzak geçirmiş, 16 Temmuz 1964'te İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 4303.

¹⁶³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1024-1050.

¹⁶⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 260; TBMM Zabıt Ceridesi, 11.8.1339, Devre: 2, C. 1, İçtima: 1, s. 1; Aydemir'e göre bu mecliste 72 intihap dairesinden 270 mebus seçilmiştir. Aydemir, **a.g.e.**, s. 93;

¹⁶⁵ **Ali Fethi Okyar, 1880-1943**, Pırlepe'de doğmuştur. 1901'de Harbiye Mektebini, 1904'de Erkan-ı Harp Mektebini Kolağası(yüzbaşı) olarak bitirmiştir. 1904-1908 arasında Manastır, Edirne ve Selanik'teki görevleri sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Paris Askeri Ataşesi olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılmış, 1912'de Manastır mebusu olmuştur. Haziran 1913'te askerlik görevinden istifa etmiş, 1913-1917 arasında Sofya Elçiliği yapmıştır. 14 Ekim 1918 de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinde Dahiliye Nazırı olmuştur. Bu arada Mustafa Kemal ile birlikte Minber gazetesini çıkarmıştır. 28 Mayıs 1919' da Malta'ya sürülmüş, Nisan 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya gitmiş ve TBMM'ye İstanbul mebusu olarak katılmıştır. 10 Ekim 1921-9 Temmuz 1922 arasında Dahiliye Vekilliği yapmış, 14 Ağustos-27 Ekim 1923 arasında Başvekillik, 1 Kasım 1923-22 Kasım 1924 arasında TBMM Başkanlığı yapmıştır. 22 Kasım 1924-2 Mart 1925 de ikinci kez Başvekillik yapmıştır. 1925-1930 arası Paris Büyükelçiliğinde bulunmuştur. Yurda döndükten sonra Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmuş, ancak 17 Kasım 1930'da feshetmek zorunda kalmıştır. 1934'te Londra Büyükelçiliği yapmış, 1939'da Bolu milletvekili seçilmiştir. 1939-1941 arasında Adliye Vekilliği yaptıktan sonra siyasi yaşamdan çekilmiş ve 7 Mayıs 1943'te İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 4284.

¹⁶⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁶⁷ Lewis, **a.g.e.**, s. 260; Aydemir ve Afetinan 23 Ağustos 1923 olarak belirtmiştir. Aydemir **a.g.e.**, s. 97; Afetinan, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁶⁸ Gönübol, **a.g.e.**, s. 59.

Daha önce Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirildiği üzere¹⁶⁹ Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin halefi olarak Ağustos 1923’de bir açılış genel toplantısı yapılarak oluşmuş¹⁷⁰, 9 Eylül 1923’de Halk Fırkasının nizamnamesi kabul edilmiştir¹⁷¹. Halk Fırkası her daim kedisini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir devamı saymakla, Milli Mücadele’nin teşkilatçısı olarak var olduğunu göstermek arzusunda olmuştur¹⁷². 11 Eylül 1923 tarihli toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası Başkanlığına getirilmiştir¹⁷³. Mustafa Kemal Paşa’nın Halk Fırkasını kurması aslında işleri daha hızlı ve sorunsuz bir şekilde çözmek istediğindedir¹⁷⁴.

Bu süreçte meydana gelen bir diğer olay ise Ankara’nın başkent oluşudur. İsmet Paşa, Lozan’dan döndüğünde 14 arkadaşının imzasını taşıyan ve 9 Ekim 1923 tarihinde verdiği bir yasa önergesi ile Ankara’nın başkent olmasını teklif etmiş, 13 Ekim 1923 tarihinde Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde, Ankara büyük çoğunlukla başkent olarak kabul edilmiştir¹⁷⁵.

Bu arada iç siyasette hareket hızlanmıştır. Heyet-i Vekile Riyaseti ile Dâhiliye Vekâleti görevini birlikte yürüten Ali Fethi Bey’in Heyet-i Vekile Riyasetine yoğunlaşabilmek maksadıyla 24 Ekim 1923 tarihinde Dâhiliye Vekâletinden, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın¹⁷⁶ ise askerlik görevine dönmek için

¹⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 tarihindeki seçim bildirisinde konuya ilişkin olarak: “Önümüzdeki devrede inşaallah takriri müsaalemt müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülkü milleti refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devrei mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilâta mazhar etmek için bir Halk fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk fırkasına intikal edecektir.” Şeklinde beyanda bulunmuştur. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 516.

¹⁷⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 327

¹⁷¹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 394.

¹⁷² Aydemir, **a.g.e.**, s. 95; İlk dönemlerde İttihat Terakki teşkilatında bulunan şubelerin birçoğu Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ve daha sonra ise Halk Partisi’nin şubeleri olarak varlık göstermişlerdir. Karpat, **a.g.e.**, s. 45; Tunçay, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁷³ Turan, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁷⁴ Karpat, **a.g.e.**, s. 472; Tunçay’a göre, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun iç tüzüğü’nün 9. maddesinde: “Grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla kararlaştırılan konularda, azınlık çoğunluğun kararına uymak zorundadır.” Denilerek oyların dağılma ve disiplin sorunu çözüme bağlanmıştır. Tunçay, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1060; İsmet Paşa’nın Lozan dönüşünde ısrarla üzerinde durduğu iki mesele vardı: Birincisi, Ankara’nın hükümet merkezi olduğunun kanunla belirlenmesi, diğeri ise devletin şeklinin tespiti. İnönü, **a.g.e.**, s. 431-432; Ankara’nın devlet merkezi yapılma nedenleri hakkında bkz. Afetinan, **a.g.e.**, s. 128-129; Aydemir, **a.g.e.**, s. 144.

¹⁷⁶ **Ali Fuat Cebesoy, 1882-1968**, 1882’de İstanbul’da doğmuştur. Askeri Rüştüyeyi 1893 yılında Erzincan’da bitirmiştir. Rüştüyeden sonra babası, isteği üzerine Saint-Jozef Lisesine kayıt yaptırmıştır. Liseden sonra girdiği Harbiyeden 1902’de, Harp Akademisinden ise 1905 yılında Kurmay Yüzbaşı

Meclis İkinci Başkanlığından istifa etmesi¹⁷⁷ nedeniyle boşalan görevler için seçim yapılması ihtiyacı doğmuştur.

Bu kapsamda yapılan, 25 Ekim 1923 tarihli Halk Fırkası grup toplantısındaki seçimde, Meclis İkinci Başkanlığına hükümetin adayı eski Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e karşı Rauf Bey¹⁷⁸, Dâhiliye Vekâleti için ise hükümetin adayı olan Kütahya Mebusu Ferit Bey yerine Erzincan milletvekili Sabit Bey seçilmiştir¹⁷⁹.

Mustafa Kemal Paşa, tasvip etmediği bu seçim sonuçları üzerine 25-26 Ekim 1923 tarihinde İcra Vekiller Heyetini Çankaya'da toplayarak, uygulamak için sırasını beklediği bir fikri icra etmenin zamanının geldiğini anlatmış ve bu minvalde Heyet-i Vekile Reisi Ali Fethi Bey 27 Ekim 1923'te istifa etmiştir¹⁸⁰. İki gün boyunca

olarak mezun olmuştur. Hem Harbiyede ve hem de Akademide Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşıdır. Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar çeşitli birliklerde görev yapmıştır. 1919 Mart ayının ortalarında Anadolu'ya hareket eden Ali Fuat Paşa Kolordusunun Ankara'ya naklini sağlamıştır. Kongreler döneminde, Garbi Anadolu Umum Kuvay-i Milliye Komutanı sıfatıyla, Eskişehir ve İzmir bölgesinde Kuvay-i Milliye'yi organize etmekle meşgul olmuştur. 25 Haziran 1920 tarihinde Garp Cephesi Kumandanı olarak tayin edilmiş, Gediz Harekatı sonrasında cepheden alınarak, Moskova'ya büyükelçi atanmıştır. 2 Haziran 1922'de Moskova'dan dönüşünde, Müdafaa-i Hukuk Grup Reisi olmuş, 11 Aralık 1922'de Meclis İkinci Reisliğine seçilmiştir. İkinci Meclis'in göreve başlaması ile yeniden İkinci Reisliğe seçilen Ali Fuat Paşa, 24 Ekim 1923'te görevinden istifa ederek, 2. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. 30 Ekim 1924'te müfettişlik görevinden istifa ederek Meclis'e katılmış ve TCF'nin kuruluşunda rol almıştır. İzmir Suikastı Davası'nda yargılanmış, beraat etmesinin ardından köşesine çekilmiştir. Uzun süre politikandan uzak kalarak, 10 Haziran 1933'te Konya milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. VI. Dönemde Konya milletvekilliği, Nafia Vekilliği ve 30 Ocak 1948'de seçildiği TBMM Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde bağımsız Eskişehir, 1954 ve 1957 yıllarında ise bağımsız İstanbul milletvekili seçilerek bu görevleri ifa etmiştir. 1960 ihtilaliyle görevi sonlanan Ali Fuat Cebesoy bu tarihten itibaren aktif siyasetten çekilmiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 34-38; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 153-155. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayfer Özçelik, **Ali Fuad Cebesoy (1882- 10 Ocak 1968)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

¹⁷⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1062.

¹⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa bu konu ile ilgili olarak: "Rauf Bey'in Meclis Reis-i Saniliğine intihabını tecviz etmiyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün, Heyet-i Vekile Reisi idi. O makamı ne gibi hissiyat tahtında hareketinden dolayı terke mecbur edildiği malum olmuştu. Buna rağmen onu, Meclisin Riyaset-i Saniliğine getirmekle, bütün meclisin onunla hemfikir olduğunu, yani, bütün meclisin, Lozan Sulh Muahedesi'ni yapan ve Heyet-i Vekile'de Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olmak maksadı takip olunuyordu." diyerek düşüncelerini açıklamıştır. Atatürk, **a.g.e.**, s. 1062; ancak Ali Fuat Paşa anılarında Rauf Bey'e Meclis İkinci Reisliğinin teklif edilmesinin bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından istendiğini beyan etmiş, fakat Rauf Bey'in bunu İcra Vekilleri Heyet Başkanlığından çekilme mazeretlerinin sürdüğünü bildirerek kabul etmediğini belirtmiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 427.

¹⁷⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 438.

¹⁸⁰ Mecliste gizli bir muhalif grup oluştuğunu fark eden Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'in istifası ile oluşacağını değerlendirdiği hükümet buhranından faydalanıp kafasında tasarlamış olduğu şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halletmeyi planlamıştır. Mustafa Kemal Paşa kötülüğün hükümetin meclis tarafından seçilmesinde olduğunun farkındadır. Ali Fethi Bey Hükümeti'nin istifa etmesinden sonra hükümet kurmak için muhalif grubu serbest bırakmayı planlayan Mustafa Kemal Paşa istifa eden vekillerden yeniden seçilenler olursa hükümete dâhil olmayacaklarını da yaptığı toplantıda karara bağlamış ancak Fevzi Paşa'yı ordunun sevk ve idaresini kontrolsüz bırakmamak için bu karardan hariç tutmuştur. Atatürk, **a.g.e.**, s. 1062-1068; Ali Fuat Paşa da anılarında 25-26 Ekim

vekiller heyetinin kurulamaması üzerine Mustafa Kemal Paşa zorluğun anayasadan kaynaklandığını ileri sürerek¹⁸¹, yaşanan siyasi bunalımı ortadan kaldıracığını değerlendirdiği anayasa değişikliği teklifini Meclise sunmuştur¹⁸². Devamında TBMM'ye sunulan teklifin¹⁸³ kabul edilmesiyle devletin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiş ve hemen arkasından Mustafa Kemal Paşa Reisisumhur olarak seçilmiştir¹⁸⁴.

Cumhuriyetin ilanını coşku ile karşılayanların yanı sıra bu durumdan hoşnut olmayanlar da belirmiştir. Eleştiride bulunanlar arasında Velid Ebüzziya, Hüseyin Cahit (Yalçın)¹⁸⁵, Ahmet Emin (Yalman)¹⁸⁶ Beyler gibi gazeteciler olduğu gibi; Rauf

1923 tarihindeki toplantılara katıldığını, bu toplantıların gece saat iki, üçe kadar sürdüğünü ifade etmiş ancak içeriği hakkında bir bilgi vermemiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 432.

¹⁸¹ Karpat, s. 129.

¹⁸² Lewis, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁸³ “**Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bâzı Mevadinin Tadiline Dair Teklifi Kanuni**

Madde 1. — Hâkimiyet; bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir.

Madde 2. — Türkiye Devlerinin dini, din-i islamdır, resmî lisanı Türkçedir.

Madde 4. — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkisar ettiği şubati idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10. — Türkiye Reisisumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihab olunur. Vazife-i Riyaset yeni Reisisumhurum intihabına kadar devam eder. Tekrar intihab olunmak caizdir.

Madde 11. — Türkiye Reisisumhuru Devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekiliye riyaset eder.

Madde 12. — Başvekil Reisisumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihab olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihab olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisisumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur.” TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Teşrinievvel 1339, Devre: 2, C. 3, İçtima: 1, s. 90.

¹⁸⁴ Atatürk **a.g.e.**, s. 1082.

¹⁸⁵ **Hüseyin Cahit Yalçın, 1874-1957**, Balıkesir’de doğmuştur. 1896’da Mekteb-i Mülkiyeden mezun olmuş, Maarif Nezareti Mektubi Müdürlüğünde memurluk yapmıştır. 1897’den itibaren Vefa ve Mercan idadilerinde Türkçe ve Fransızca öğretmenliği, müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerinin icra etmiştir. 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte memurluğu bırakmıştır. Aynı yıl, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım ile beraber Tanin gazetesini kurmuştur. İttihat ve Terakki Fırkasına girerek Tanin’de Fırka’nın fikirlerini savunmuştur. 1913’te Meclis-i Mebusana girerek 1 ve 2. dönemde İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır. İstanbul’un işgali ile birlikte tutuklanarak, 1919’da Malta’ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden döndükten sonra 1922’de Tanin gazetesini yeniden çıkarmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazdığı yazılar nedeniyle, 1925’te Çorum’a sürülmüştür. 1926’da İstanbul’a dönünce değişik işler ile meşgul olmuştur. 1933-1940 arasında Fikir Hareketleri dergisini çıkarmış, 1938’den sonra ise siyasete ve gazeteciliğe başlamıştır. 1939’da İstanbul, 1950’de Kars milletvekili olarak meclise girmiştir. 1943-1947 yıllarından yeniden Tanin gazetesini çıkarmıştır. 1948’de Ulus gazetesinde başyazarlık yapmaya başlamıştır. 18 Ekim 1957’de İstanbul’da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 5582-5583.

¹⁸⁶ **Ahmet Emin Yalman, 1888-1972**, Selanik’te doğmuştur. 1901’de Selanik Askeri Rüştiyesini, 1907’de İstanbul Alman Lisesini, 1910’da da Hukuk Mektebini bitirmiş ve müteakiben ABD’ye gitmiştir. 1914 yılında New York Columbia Üniversitesi Felsefe Bölümünü bitirmiş, eşzamanlı olarak gördüğü gazetecilik eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Gazeteciliğe, 1907’de Sabah’ta başlamış, 1908’de Yeni Gazete’de, 1917’de Tanin’de yazarlık ve muhabirlik yapmıştır. 1918’de Asım Us ile birlikte Vakit gazetesini çıkarmaya başlamıştır. 1919’da Damat Ferit hükümetince Kütahya’ya

Bey ile Kazım Karabekir¹⁸⁷, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi Milli Mücadele’de ön saflarda görev almış şahsiyetler de yer almışlardır¹⁸⁸.

1.1.2. Cumhuriyetin İlanından Hilafetin Kaldırılmasına

Bu noktada cumhuriyetin ilanına verilen tepkilere ve Mustafa Kemal Paşa’nın bunları nasıl karşıladığına değinmek gereklidir.

Kazım Karabekir Paşa, cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa’nın cumhurbaşkanı seçilmesi ile ilgili olarak “*Dikkate değer mesele Meclis’in 291 azasından rey esnasında 158’inin bulunuşudur.*” demiştir¹⁸⁹.

Karabekir Paşa hem mebus hem de ordu komutanı olduğu halde cumhuriyetin ilanının ona bildirilmemesinin haklı olarak ordu ve halkta endişe uyandırdığını beyan etmiş, geçmişte yüreklerine ferahlık verdiği insanların ise bu gelişen durumu kendisine sorduklarını da eklemiştir. Ayrıca bu olaydan sonra Kazım Karabekir Paşa, İstiklal Savaşı’nda arkadaşlarının fikirlerine başvuran Mustafa Kemal Paşa’nın, cumhuriyetin ilanı konusunda muzaffer bir kumandan edası ile buna gerek

sürgüne gönderilmiştir. Devamında İngilizler tarafından Malta’ya sürülmüştür. 1921’de Malta’dan dönmüş, 26 Mart 1923’te Vatan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Vatan gazetesi Elazığ İstiklal Mahkemesince 12 Ağustos 1925 tarihinde süresiz olarak kapatılmıştır. Uzun süre ara verdikten sonra 1936 da Kaynak dergisi ile dönüş yapmış, Zekeriya Sertel ve Lütfü Dördüncü’yle birlikte Tan gazetesini devralmıştır. Anlaşmazlık üzerine 1937’de Tan’dan ayrılmıştır. 19 Ağustos 1940’ta yeniden Vatan gazetesini çıkarmaya başlamış, 1959’a kadar başyazarlığını yapmıştır. 1959’da hükümete yönelik eleştirileri nedeniyle on beş ay ceza almıştır. 27 Mayıs 1960’ta serbest kaldıktan sonra Vatan gazetesinden ayrılarak 1960-1962 arasında Hür Vatan’ı çıkarmıştır. 19 Aralık 1972’de İstanbul’da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 5583.

¹⁸⁷ **Kazım Karabekir, 1882-1948**, İstanbul’da doğmuştur. 1902’de Harp Okulu ve 1905’te Erkan-ı Harbiye Mektebini bitirmiştir. Kurmay stajı için 3. Orduda görevlendirilmiştir. 1907’de, Enver Bey (Paşa) ile birlikte İttihat ve Terakki Manastır Şubesini kurmuştur. 1909’da Hareket Ordusu 2. Tümen Kurmay Başkanlığı yapmış, 1912’de binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşı’na katılmıştır. 1914’te yarbay, 1915’te albay ve 1918’de mirliva (tümgeneral) olmuştur. 1919’da Erzurum 15. Kolordu Komutanlığına atanmış ve Milli Mücadele’ye katılmıştır. Erzurum Kongresi’nin düzenlenmesine katkı sağlamış, 1920’de Edirne milletvekili seçilmiş aynı yıl ferik (korgeneral) olmuştur. Milli Mücadele sonunda Ankara’ya gelerek Meclisteki faaliyetlere katılmıştır. 26 Ekim 1924’te daha önce atanmış olduğu 1.Ordu Komutanlığından ve daha sonra Halk Fırkasından istifa etmiş, 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkanlığına seçilmiştir. Fırkanın kapatılması üzerine bağımsız milletvekili olarak görevine devam etmiş, 1926’da İzmir Suikastı Davası’nda yargılanmış ve beraat etmiştir. 1 Kasım 1927’de emekliye sevk edilmiş, 12 yıl boyunca Erenköy’deki köşkünde siyasetten uzak yaşamıştır. 1939’da İstanbul milletvekili, 1946’da TBMM Başkanlığına seçilmiş, görevdeyken 26 Ocak 1948’de hayatını kaybetmiştir. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.1., 2.B., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. I.

¹⁸⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁸⁹ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası İnkılâp Hareketlerimiz**, (Yay. Haz.) Faruk Özerengin, 5. B., İstanbul, 2000, s. 197.

duymadığını ifade etmiş ve bunu rakip olarak gördüğü eski arkadaşlarını kötölemek ve suni şahsiyetler yaratmak suretiyle pekiştirdiğini de ilave etmiştir¹⁹⁰.

10 Kasım 1923 sabahı İstanbul'a gelen Karabekir Paşa İstanbul'da kendisini karşılayan Rauf Bey ve Refet Paşa'nın endişelerinin cumhuriyetin ilan şeklinden olduğunu ifade etmiş aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarını cumhuriyet aleyhtarı ve padişah taraftarı gösterdiğini iddia etmiştir. Gezisinin devamında Ali Fuat Paşa ve Adnan Bey'le görüşen Karabekir Paşa onların da Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinden teessür olduklarını ve istikbalde keyfi hareket edeceğinden endişe duyduklarını ilave etmiş, aynı zamanda İstiklal Harbi'nin, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşa'lar tarafından idare edildiğinin propagandasını yapmak için üçünün bir arada resimlerinin basıldığını da yazmıştır. Karabekir Paşa sulhtan sonrası için vaat olunan milli hâkimiyet ve hürriyet yerine tepeden inme bir başkumandanlık tahakkümünün ortaya çıkmakta olduğuna da işaret etmiştir. Yine bu konuda 22 Kasım 1923 günü Fethi Bey ile görüştüğünü ve ona ifrat fikirlerin ve tepeden inme şeklin mucip olacağı tehlikeleri önlemeye çalışmasını rica ettiğini de beyan etmiştir¹⁹¹.

Rauf Bey'in bu konudaki eleştirisi Meclisteki müzakerelerin dar bir zamana sıkıştırılmış olması ve kamuoyunun ani bir karar karşısında kalması yüzünden telaşlanmasını geçerli bulduğu şeklindedir. Aynı zamanda Rauf Bey tepkiden ziyade özellikle bazı ikazlarda da bulunarak mesaj verme yolunu seçmiştir. Bunlar da genel olarak kurulan hükümetin halkın büyük çoğunluğunun arzularına uygun hareket etmesi olarak özetlenebilir¹⁹².

Bunun dışında Rauf Bey'in İstanbul'da Vatan ve Tevhid-i Efkâr¹⁹³ gazeteleri başyazarları Ahmet Emin ve Velid Ebuşşiya Bey'lere verdiği beyanat münasebetiyle, 22 Kasım 1923 tarihli Halk Fırkası Grup Toplantısı'na çağrılmış, bu toplantıda söz alan Ağaoğlu Ahmet Bey, beyanattaki "*cumhuriyet kelimesinin manası yoktur, cumhuriyet demekle bir milletin refah ve saadeti sağlanmaz. Herhangi bir usul bu refah ve saadeti temin ederse en iyi idare şekli odur.*"

¹⁹⁰ a.g.e., s. 193-196.

¹⁹¹ a.g.e., s. 200-208.

¹⁹² Orbay, a.g.e., s. 562-563.

¹⁹³ Rauf Orbay'ın anılarında Tasvir-i Efkâr diye geçmektedir. Orbay, a.g.e., s. 562.

Cümlesine atıfta bulunarak itirazda bulunmuş ve Rauf Bey'den bu sözü başka bir anlamda kullandığını ifade etmesini istemiştir¹⁹⁴.

Ancak Rauf Bey bu noktada kendisinden istenenin ne olduğunu; *“kayıtsız şartsız milli hâkimiyeti sağlamayan herhangi bir idareyi, cumhuriyet kabul etmekliğim idi.”* Cümlesi ile ortaya koymuş ve *“Gerçekten cumhuriyetçi olan akli başında hiç kimse, bunu kabul edemezdi.”* Diyerek düşüncesini açıklamıştır. Devamında, cumhuriyeti, ancak milli hâkimiyeti tam manasıyla sağlaması şartıyla kabul ettiğini ve cumhuriyetin de başka bir manası olmadığını, yoksa *“Güney Amerika Cumhuriyetleri”* nin bazılarında olduğu gibi milli hâkimiyeti hiçe sayarak cumhuriyet adı ile hüküm sürülmesinin cumhuriyet sayılmayacağını ifade etmiştir¹⁹⁵.

Aynı toplantıda Rauf Bey'in Halife Abdülmecit'i ziyaret etmesi, Hamdullah Suphi Bey tarafından gündeme getirilmiş, Rauf Bey de verdiği cevapta, kısaca TBMM tarafından seçilmiş olan halife ile görüşmemesinin saygısızlık olacağını, daha sonra davet etmesi durumunda ise yine gideceğini beyan etmiştir. Ardından İsmet Paşa söz alarak, Rauf Bey'e hitaben, Rauf Bey'in hata ettiğini, beyanları ile fikir ayrılığına düştüğünü, fırka içerisinde kalıp devam etmek veya ayrılıp muhalefet etmek noktasında karar vermesi gerektiğini belirtmiştir. Ali Fethi Bey'in *“doğru bildiği yolda kolay kolay vazgeçecek karakterde birisi değildi.”*¹⁹⁶ Diye tarif ettiği Rauf Bey, verdiği cevapta cumhuriyetçi olduğunu tekrar etmiş, esasta birlik olduktan sonra geri kalanın konuşularak halledebileceğini ancak sözlerini tekzip etme imkânının bulunmadığını ve sözlerini geri almayacağını beyan ederek toplantıdan ayrılmıştır¹⁹⁷.

Ali Fuat Paşa, Halk Fırkasının bu toplantısındaki münakaşa ile ilgili olarak, kendisinin, Rauf Bey'in bu beyanatını cumhuriyet aleyhinde bir hareket olarak telakki etmediğini, bunları bir ikaz olarak kabul ettiğini belirterek, bu beyanatın toplantıda cumhuriyet aleyhinde olarak telakki edilmek istendiğini iddia ederek tartışmaya farklı bir boyut kazandırmıştır¹⁹⁸.

¹⁹⁴ a.g.e., s. 567.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 567-568.

¹⁹⁶ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 30.

¹⁹⁷ Orbay, a.g.e., s. 568-569; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur (Yay. Haz.), **CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924**, I.B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15-111.

¹⁹⁸ Cebesoy, a.g.e., s. 442.

Ali Fuat Paşa, cumhuriyetin ani surette kararlaştırılarak ilan edildiğini, halk arasında bu durumun gayri mesul kimseler tarafından bir emrivaki şeklinde ihdas edildiği fikri ve endişesini ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeni hükümet şekline göre tadil ve ikmal edilerek Mecliste geniş müzakere ve münakaşa yapılmasını müteakip kabul edilmesinin gerekli olduğunu da beyan etmiştir. Ancak Ali Fuat Paşa buna müsaade edilmeden cumhuriyetin ilan edildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Ali Fuat Paşa cumhuriyetin normal yollardan ilan edilebileceğini, ancak tersine bir emrivaki ile ilan edildiğini ve reisicumhurun yetkilerinin başka yerlerdeki emsalleri ile kıyaslanamayacak kadar geniş olduğunu da ifade etmiştir¹⁹⁹.

Ali Fuat Paşa anılarında bir gün Mustafa Kemal ile yaptıkları görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine Rauf Bey'in cumhuriyet taraftarı olup olmadığını sorduğunu, kendisinin ise Rauf Bey'in milli hâkimiyet esaslarından bir şey kaybetmemiş cumhuriyete ve de Mustafa Kemal Paşa'nın Reisicumhurluğuna karşı olmadığını beyan ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine ise Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz Krallığından bahsederek bu şeklin de milli hâkimiyete müstenit olduğunu ancak devlet reisinin bir kral olduğunu söylemesi üzerine, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in cumhuriyeti daima krallığa tercih edeceğini söylediğini ifade etmiştir²⁰⁰.

Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanına verilen tepkiler konusunda, Nutuk adlı eserinde ilk etapta tepki veren gazetelerin haberlerini özetleyerek, cumhuriyet ilanı öncesinde yapılan “gürültülerin” cumhuriyetin ilanına engel olmak için olduğunu ve bu tür düşünceleri bulunanların kararı acele bulmalarının son derece doğal olduğunu dile getirmiştir²⁰¹.

Devamında ise bu yazarların cumhuriyetin ilanından hemen sonra ona saldırmayıp, cumhuriyetin iyi yanlarını ve ilan edilmesinin yerinde olduğunu yazıp, bunu müteakip bazı tenkitlerde bulunmaları halinde samimi olduklarını iddia edebileceklerinden bahsetmiş, ama durumun böyle olmadığını, bu tarz yazılar yazarların samimi olmadığını söylemiştir²⁰².

¹⁹⁹ a.g.e., s. 441-446.

²⁰⁰ a.g.e., s. 457-458.

²⁰¹ Atatürk, a.g.e., s. 1084-1088.

²⁰² a.g.e., s. 1090.

Kişisel tepkilere yönelik verdiği cevaplarda özellikle Rauf Bey'in gazetelere verdiği 1 Kasım 1923 tarihli beyanatına odaklanmış, adeta onu cümle cümle irdeleyerek ve sorular sorarak Rauf Bey'in öne sürdüğü fikirleri çürütmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin Meclis tarafından kabul edildiğini, Rauf Bey'in milli hâkimiyetin temsilcisi dediği yerin zaten Meclis olduğunu belirtmiştir. Millet Meclisinin almış ve gerekçesi ile birlikte ilan edip yayınlamış olduğu pek meşru ve yüce karardan dolayı hangi sorumlu devlet adamlarının sorguya çekileceğini sorarak Meclisin cumhuriyet kararını meşru olarak aldığına vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bir memlekette ve toplumda inkılâp yapanların inanmak istemeyen inatçı hasımları inandırmaya mecbur olmadığını söylemiş ve devamında şu cümleleri kullanmıştır: *“bittabi taraftarlar muktadir iseler mefkurelerini herhangi bir suretle; ihtilalle, inkılapla ve eşkal-i muteberden geçirerek tatbik ederler; bu mefkure inkılapçıların vazifesidir.”*²⁰³

Mustafa Kemal Paşa genel olarak gelen tepkileri şu şekilde özetlemiştir;

“Esas olan milli hakimiyettir, milli hakimiyet cumhuriyetin tekamülüdür, cumhuriyetin lüzumuna gerek yoktur çünkü Türk Milleti milli hakimiyeti idrak etmiştir. Türkiye’de en sağlam devlet şekli milli hakimiyeti korumakla birlikte, cumhuriyeti ilan etmeyip, devlet başkanlığında halife ünvanıyla Osmanlı Hanedanı’ndan birini bulunduran meşrutiyet idaresidir”

diyerek, İngiltere Krallığı'na benzer bir devlet şeklinin istendiğini ve böyle düşünenlerin de lider olarak Rauf Bey de birleştiklerini, bu kişilerin başında da Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşa'lar ile Adnan Bey'in geldiklerini ifade etmiştir²⁰⁴.

Rauf Bey'in Fırka grubunda yaptığı konuşma da bahsettiği *“eser”* in cumhuriyet olduğunu, bu konuşmadaki eser tabirinden Rauf Bey'in cumhuriyetin kendisini ve onun memlekette ilanını kastettiğini ifade etmiştir²⁰⁵.

Yine devamında Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'in Fırka grubundaki konuşmasında demagoji yaptığını ve bu sebeple samimiyetinin genel kurulca anlaşamadığını, Rauf Bey'in beyanatındaki, *“gayri mesul”, “emrivaki”,*

²⁰³ a.g.e., s. 1100.

²⁰⁴ a.g.e., s. 1106-1108.

²⁰⁵ a.g.e., s. 1112.

“cumhuriyetten sonra” gibi kelimelerin üyeleri kararsızlığa ve gevşekliğe sürüklediğini söylemiştir²⁰⁶.

Falih Rıfki (Atay) Bey²⁰⁷, 22 Kasım tarihli Grup Toplantısı ile ilgili şunları söylemiştir:

*“Bu grup tartışması Mustafa Kemal ve onun yanında toplananların hiçbir muhalefet karşısında taviz vermek ve geri dönmek niyetinde olmadıklarının, onların gidişini beğenmeyenlerin de partiden ayrılarak açık bir mücadele cephesi kurmaya henüz akıllarının yatmadığını anlatmıştı”*²⁰⁸

Bu vesile ile ortaya çıkan sorun hususunda ilk harekete geçen Kazım Karabekir Paşa olmuştur. Karabekir Paşa, 21 Aralık 1923'te İsmet Paşa ile görüşerek, Cumhuriyet'in ilanı ile İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesi²⁰⁹ olaylarında kendisine haber verilmemesini bir güvensizlik olarak telakki ettiğini bildirdiğini ve İsmet Paşa'nın da cumhuriyetin ilanını bildirmemek ile hata ettiğini kabul ettiğini aktarmıştır. Bu konuşmada Karabekir Paşa İstiklal Mahkemelerinin artık kullanılmaması gerektiğini, zira bu mahkemeler var oldukça cumhuriyet idaresinin onların zoru ile getirildiğinin düşünüleceğini ilettiğini dile getirmiştir. Devamında “*Sevgi ve saygı ikna ile kazanılır. Korkutmaktan, sindirmekten doğacak,*

²⁰⁶ a.g.e., s. 1124.

²⁰⁷ Falih Rıfki Atay, 1894-1971, İstanbul'da doğmuştur. Rehber-i Tahsil Rüştüyesi, Mercan İdadisi müteakiben Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. 1911'de Tecelli dergisinde ve Servet-i Fünun dergisinde yazı ve şiirler yazmıştır. 1913'te Dâhiliye Nezaretinde memur olarak mesleğe başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Filistin'de bulunmuş, 1918 yılında Akşam gazetesini kurmuştur. Kuvay-ı Milliye lehine yazdığı yazılar nedeniyle idam istemiyle yargılanmış ancak beraat etmiştir. 1922 yılında milletvekili olarak siyasete atılmış, Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet ve Ulus gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. 1952 yılında kurduğu Dünya gazetesini ölümüne kadar yayınlamıştır. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 492.; II., III. ve IV. Dönem Bolu, V., VI., VII. ve VIII. Dönem Ankara Milletvekili olarak görev yapmış, 20.03.1971'de hayatını kaybetmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 449.

²⁰⁸ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010, s. 446.

²⁰⁹ Hint Müslümanlarının ileri gelenlerinden Ağa Han ile Emri Ali'nin, İsmet Paşa'ya hitaben yazdıkları 24 Kasım 1923 tarihli mektup İsmet Paşa'ya ulaşmadan evvel 5 Aralık 1923'te Tanin ve İkdâm'da, 6 Aralık'ta ise Tevhid-i Efkâr'da yayınlanmıştır. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, 143; İşte bu olayları iç işlerine müdahale olarak gören İsmet Paşa mektup metinlerini yayımlayanların İstiklal Mahkemelerine verilerek cezalandırılmaları konusunu TBMM gündemine taşımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, 6-7; Turan, a.g.e., s. 41-42; 8 Aralık 1923 tarihinde kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi 10 Aralık 1923- 5 Şubat 1924 tarihleri arasında; Gazeteciler davasında, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet, Velit Ebuzyiya, Ömer İzzettin ve Muhittin Beyleri; Lütfi Fikri Bey davasında, Lütfi Fikri Bey'i; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyet'e karşı suikast davasında; Ali Osman, Dayı Mesut, eski İstanbul mebusu Şükrü, eski Ankara valisi Abdülkadir, Hasan Kahya, İlyas Sami, Komünist Mehmet, İbrahim Efendi; diğer davalarda, Hafız İbrahim Ethem, Hilafet Yaveri Ekrem Bey, Muharrem Bey olmak üzere toplam 17 kişiyi yargılamıştır. Aybars, a.g.e., s. 141-158. Bu noktada Karabekir Paşa'nın sözünü ettiği İstiklal Mahkemesi, bu olay nedeniyle İstanbul'a gönderilen mahkemedir.

ancak nefrettir” şeklinde açıklama yaptığını ve bunu daha önce Mustafa Kemal Paşa’ya da söylediğini belirtmiştir²¹⁰.

Karabekir Paşa aynı görüşmede Rauf Bey ile İsmet Paşa’nın arasını bulmaya çalıştığını, hatta bu amaçla İsmet Paşa’nın, Rauf Bey’in söylediğini iddia ederek duyduğunu ileri sürdüğü sözlerin de İsmet Paşa’nın istediği tarzda tekzip edilebileceğini dile getirdiğini aktarmıştır. Lakin İsmet Paşa “*Ben Rauf Bey’le anlaşmam*” diyerek buna yanaşmamış, çoğunluğun desteğini sağlayamadığı takdirde, Rauf Bey’in hükümetin başına geçmesini önererek, kendisinin de muhalefete geçeceğini beyan etmiştir²¹¹.

Karabekir Paşa’nın Milli Mücadele’yi başlatan lider kadroyu eskisi gibi bir araya getirme girişimlerinin devam ettiği bu günlerde 2. Ordu Müfettişi olan Ali Fuat Paşa, bazı vekil ve partizan mebusların çok şiddetli beyanlarla aydın insanların bir şey söylemelerine müsaade etmediklerinden ve uyarı girişimlerini muhalefet ve gericilik gibi algıladıklarından söz etmiştir. Bununla birlikte Ali Fuat Paşa’ya göre; partili yazarların yazılarındaki tecavüzkâr üslup ile birlikte kendilerini imtiyazlı kişiler seviyesine çıkarmaları, geniş halk kitlelerinin Ankara’ya karşı beslediği saygıyı azaltmaya başlamış, nihayetinde memleket aydınını ikiye bölmüştür. Aynı zamanda bu tarz partizan hareketlerden bazı mürteci cahiller de yararlanmışlardır²¹².

Ali Fuat Paşa, özellikle bazı genç vekil ve mebusların “*inkılâp kahramanı*” yapılmak istendiğini, buna karşın Milli Mücadele’nin önde gelen şahsiyetlerinden; Adnan ve Rauf Beyler ile Refet Paşa’nın Milli Mücadele’deki hizmetlerinin küçültülerek, halk indindeki değerlerinin azaltılmaya ve birer mürteci olarak gösterilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Maksada ulaşabilmek için sistematik olarak saldırı yapıldığını iddia eden Ali Fuat Paşa’ya göre, Karabekir Paşa ve kendisine ilk etapta ses çıkarılmaması, ordu müfettişi olmalarındandır. Keza müfettişlikten istifa edip meclise geldikleri zaman benzer saldırılara uğramışlardır²¹³.

Rauf Bey ve Refet (Bele) Paşa’nın cumhuriyet taraftarı olduklarını defalarca açıklamalarına rağmen, Ankara gazetelerinde, inkılâplara karşı oldukları cihetinde ve devamlı suretle yayın yapıldığını belirten Ali Fuat Paşa, o günlerde muhalif oldukları

²¹⁰ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 230-231.

²¹¹ **a.g.e.**, s. 233.

²¹² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 487- 488.

²¹³ **a.g.e.**, s. 489.

en önemli meselenin cumhuriyetin perde edilerek arkasında şahsi bir idarenin kurulması olduğunu vurgulamıştır. Zaten, o devirde buna itiraz edebilme cesareti gösteren kişilerin, gerici ve inkılâp karşıtı olarak suçlandığını da iddia etmiştir²¹⁴.

Ali Fuat Paşa'nın bu iddialarına da ışık tutacak biçimde, Kazım Karabekir Paşa 10 Ocak 1924'te, İsmet Paşa ile tekrar görüşüğünü, konuşmada konunun Rauf Bey'e geldiği sırada İsmet Paşa'ya arada söylenen kötü bir söz olmadığını anlattığını ifade etmiştir. Karabekir Paşa'ya göre İsmet Paşa devamında Rauf Bey'le barışmış olsalar bile ilerisi için fikir ayrılıkları olduğunu ve birlikte çalışma imkânı olmayacağını ileri sürmüştür²¹⁵.

İsmet Paşa da, mevzu bahis gelişmeleri doğrulayacak şekilde, Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmasını iki sebebe bağlamış: Rauf Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'nın yapmakta olduğu reformları hazmedememesini birinci sebep olarak, Mustafa Kemal Paşa'yı ne yapacağı bilinmeyen bir insan olarak değerlendirmelerini ve bu nedenle ondan korkmalarını ise ikinci etken olarak ileri sürmüştür²¹⁶.

Yaşanan ayrılığı izah etmek adına Nutuk'ta:

*“Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekamülünde, kendi fikriyet ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.”*²¹⁷

Diyen, Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması gibi icraatlar Rauf Bey ve emsalini birbirine daha da çok yaklaştırmış ve politika vasıtasıyla harekete geçmek için fırsat kollamaya başlamışlardır²¹⁸.

Diğer yandan Rauf Bey, cumhuriyetin ilanı sonrasında İstanbul'dan Ankara'ya dönerken Eskişehir'deki Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ile görüşüğünü dile getirmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği gece İsmet Paşa'nın Kemalettin Sami Paşa'ya:

“Rauf Bey kıymetli ve samimi bir arkadaşımızdır. Fakat bizim tasavvurlarımızı tatbikte birlikte yürüyemeyeceğine kaniim. Cumhuriyet idaresinde fırkaların vücudu lazım ve tabiidir. Rauf Bey de bir fırka kurup, İslam akidelerini açıkça müdafaa etsin. Bu surette vatana daha nafi(yararlı) hizmet etmesi mümkün olur.”

²¹⁴ a.g.e., s. 492.

²¹⁵ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 240-241.

²¹⁶ İnönü, a.g.e., s. 447.

²¹⁷ Atatürk, a.g.e., s. 22.

²¹⁸ a.g.e., s. 1138.

Dediğini Kemalettin Sami Paşa'ya atfen aktaran Rauf Bey, Kemalettin Sami Paşa'nın zikredilen fırkaya ilişkin gereken desteği vereceğini taahhüt ettiğini ama kendisinin bunu kabul etmediğini ileri sürmüştür. Bu olay üzerine Ankara'dan ayrıldıktan sonra kendi aleyhinde bazı tertipler düzenlendiğinden şüphelendiğini belirtmiştir²¹⁹. Her ne kadar başka bir şahsiyet tarafından böyle bir olayın varlığı doğrulanmadıysa da, olayın taraflarından, İsmet Paşa'nın Rauf Bey'in anılarını yayınladığı 1962-1963 yılında hayatta oluşu ve bu konuda herhangi bir itirazda bulunmayışı doğruluğu hakkında fikir vermektedir. İsmet Paşa'nın, Rauf Bey'in Halk Fırkasından ayrılarak muhalif bir fırka kurmasını arzu ettiğini gösteren bu sözler tarihsel süreç ile de uygunluk göstermektedir.

Hakikaten 22 Kasım 1923 tarihli HF Grup Toplantısı'ndaki hararetli tartışmalarla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın mütecanis bir fırkaya şiddetle ihtiyaç duyduğu değerlendirilmeye alındığında, İsmet Paşa'nın Rauf Bey'e yaptığı bu teklifte, özellikle "*İslam akideleri*"ni öne çıkarması, HF içindeki hilafet taraftarı muhalefeti tasfiye amacıyla düşünülmüş olabilir. Bu vesile ile daha bütünleşik bir fırka oluşacağı gibi, muhalifler de alenen ortaya çıkmış olacaktır. Ancak teşvik edilen böyle bir hareketin her an irticai bir mahiyet alma riski vardır. Hele o dönem için bu olasılık hiç de düşük görünmemektedir. Eğer ki; HF içindeki özellikle mutaassıp muhalefetin başka bir surette önlenmesinin daha zararlı olacağı kanaatine varıldıysa, gerici özelliği haiz bir karşı hareketin belirme ihtimali bile göze alınarak, yine de böyle bir strateji belirlenmiş olabilir. Çünkü bu olası gerici hareketin, devrimleri hayata geçirmek için ihtiyaç duyulan "*Takrir-i Sükûn Kanunu*" veya muadili başka bir yasanın çıkarılışına ortam hazırlayacağı muhakkaktır. Rauf Bey'in anlattığı bu olaydan bahseden başka birisi tespit edilememiştir. Kemalettin Sami Paşa, 1934'te vefat etmiş ve bilinen bir anısı da mevcut değildir.

Bunun yanı sıra Birinci Ordu Müfettişliğine bağlı Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ile bu dönemde görüşenlerden birisi de Kazım Karabekir Paşa'dır. 16 Aralık 1923'te gerçekleşen bu görüşmede, padişahlık lehine bir isyan çıkarsa Kemalettin Sami Paşa'nın kolordusuna İstanbul'a hareket etme görevi verildiğini öğrenen Karabekir Paşa, aynı zamanda bu kolorduya bağlı fırka (tümen) komutanlarından Osman (Koptagel) Paşa'nın fırkasının da doğuya sevk edildiği

²¹⁹ Orbay, a.g.e., s. 596-597.

haberini almıştır. Osman Paşa, daha önce de Karabekir Paşa'nın emir ve komutasında görev yapmıştır. Karabekir Paşa'ya göre yer değişikliği kararı, işte bu nedenle verilmiş ve bu vesile ile de kendisine olan bağlılığından şüphe edilen Osman Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması amaçlanmıştır. 17 Aralık 1923'te Ankara'ya gelen Karabekir Paşa, cereyan eden olaylara dair Rauf Bey ile görüşerek, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların kendilerine karşı cephe aldıklarını söylediğini aktarmıştır. Bu gibi hareketler ile kendi²²⁰ hizmetleri küçültülmüş ve Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşa'larınkiler ise yüceltilmiştir²²¹. Karabekir Paşa, 3 Ocak 1924'te Rauf Bey ve Refet Paşa ile görüşmüş, bu görüşmede Rauf Bey tarafından, Dâhiliye Vekili Ferit Bey'in bazı milletvekillerinin mektuplarını çalmak için verdiği gizli emrin okunduğunu, bu talimattan Başvekil ve hatta Cumhurbaşkanı'nın bilgilerinin olduğu kanaatinde mutabık kaldıklarını ifade etmiştir²²².

1.1.3. Hilafetin Kaldırılması

Hilafet mevzuunu cumhuriyetin karşılaştığı ilk mesele olarak değerlendiren İsmet Paşa, bu konunun halifenin hilafet hazinesinin ihtiyacı ile bir takım istek ve temennilerinden dolayı gündeme geldiğini kaleme almıştır²²³. Ali (Kılıç) Bey²²⁴ ise Halife Abdülmecit'in padişah edasıyla davranışını buna sebep göstermiştir²²⁵. Keza

²²⁰ Anılarında “bizim” diyerek, kendisiyle birlikte, Ali Fuat ve Refet Paşalar ile Rauf Bey'i de kastettiği değerlendirilmektedir.

²²¹ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 225-228.

²²² **a.g.e.**, s. 238.

²²³ İnönü, **a.g.e.**, s. 449.

²²⁴ **Ali Kılıç, 1888-1971**, daha çok Kılıç Ali diye anılmasına karşın asıl adı Asaf'tır. 1906 yılında Gedikli Küçük Zabit Mektebinden mezun olmuştur. Harbiye mezunu olmamasına rağmen başarıları nedeniyle 1909'da teğmen, 1915'te üsteğmen olmuştur. Balkan Savaşına ve Çanakkale Muharebelerine katılmıştır. 1916 yılında Hümevra hanımla evlenmiş, 1918 yılında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'in yaveri olarak Azerbaycan'a gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Enver Paşa'ya yardıma gitmek üzereyken Celal (Bayar) Bey'in telkini ile Mustafa Kemal'e katılmak üzere Sivas'a gitmiştir. Asaf Bey'e “Kılıç Ali” adını takan Mustafa Kemal Paşa onu Antep ve Maraş cephesinde görevlendirmiştir. 2 Nisan 1920'de Antep milletvekili seçilmiştir. Çapanoğlu İsyanı'nı bastırmak üzere Yozgat'a gitmiş, müteakiben Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmıştır. 22 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemesine üye olarak seçilmiştir. 5 dönem milletvekilliği yapmış, 1939 yılında İnönü kendisini aday göstermemiştir. 1919'dan ölümüne kadar hep Atatürk ile beraber bulunmuş ve “*Zevat-ı Mutade*” olarak anılan şahıslardan birisi olmuştur. İş Bankasının kurucu üyesi olarak 1960 yılına kadar bu görevine devam etmiş, 14 Temmuz 1971 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Hulusi Turgut, (Der); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 12. B., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11-17.

²²⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 224.

Ali Fuat Paşa Ankara’da Halife Abdülmecit Efendi’nin hükümdar tavrı ile hareket ettiğine dair bir kanaat oluştuğunu belirtmiştir²²⁶.

İsmet Paşa meseleyi İzmir’de bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığını ve onun da kendisine bir şifre gönderdiğini aktardıktan sonra, bu cevaptan Mustafa Kemal Paşa’nın Hilafet meselesini kesin bir hal şekline bağlayarak cumhuriyeti bu engelden kurtarmayı tasavvur ettiğinin anlaşıldığını belirtmiştir²²⁷. Hasan Rıza (Soyak) Bey²²⁸, İsmet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği 22.1.1340 tarihli şifre ile Mustafa Kemal Paşa’nın buna cevap olarak çektiği 23.1.1340 şifreyi anılarına dahil ederek bu olaylardan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın hilafetin kaldırılması konusunda kesin kararını verdiğini ifade etmiştir²²⁹. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey’e²³⁰ göre Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa’nın konuya yaklaşımları farklıdır. İsmet Paşa, Hilafetin müzakere yoluyla varlığı muhafaza edilerek, halife ve Mustafa Kemal Paşa arasında bir denge kurmayı tasarlamış ancak Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafı sonucunda bu tutumu değiştirmiştir²³¹. Geline aşamada Yakup Kadri Bey’in bu iddiasını doğrulayan herhangi bir bulguya ulaşılamadığı da ifade edilmelidir.

²²⁶ Cebesoy, a.g.e., s. 468.

²²⁷ İnönü, a.g.e., s. 449-450.

²²⁸ **Hasan Rıza Soyak, 1888-1970**, Üsküp’te doğmuştur. 1914’te Birinci Dünya Savaşı başlarında İstanbul Merkez Komutanlığına bağlı, Örfi İdare Komutanlığı ve Birinci Kolordu Kurmaylığı Kalemlerinde, 1916’da İkinci Kolordu Kurmaylığı Kaleminde ve 1917’de Harbiye Nezaretinde çalışmıştır. Anadolu’ya geçerek Milli Mücadele’ye katılmış, Mustafa Kemal Paşa’nın hizmetine girmiştir. 1922’de TBMM Tahrirat Müdürlüğünde birinci katip, 1924’te Cumhurbaşkanı Köşkü Mutemetliği, 1927’de Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü, 1932’de Cumhurbaşkanı Genel Sekreter Vekilliği yapmıştır. 1934 yılında asaleten atandığı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevini Atatürk’ün ölümüne kadar yürütmüştür. 1938 yılında emekliye ayrılmış, 5. dönem Burdur milletvekili olarak mecliste görev yapmıştır. 26.10.1970 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, C.I., Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s. 1; **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 248.

²²⁹ Soyak, a.g.e., s. 242-245.

²³⁰ **Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1889-1974**, Kahire’de doğmuştur. İlköğrenimine Manisa’da başlamış, 1903 yılında İzmir İdadisine girmiştir. Babasının ölümünden sonra annesiyle birlikte Mısır’a dönmüş, öğrenimini İskenderiye’de bir Fransız okulunda tamamlamıştır. 1908’de İstanbul Hukuk Mektebine başlasa da bitirememiş ve 1909’da Fecr-i Ati Topluluğu’na katılmıştır. Mütareke yıllarında İkdam gazetesinde Kurtuluş Savaşı’nı desteklemiştir. 1921’de Ankara’ya gitmiş, 1923 yılında Mardin, 1931’de ise Manisa milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda gazete ve roman yazarlığına da devam ederken, 1932’de Kadro dergisinin kurucularından birisi olmuştur. Savunduğu bazı görüşler nedeniyle Kadro dergisi 1934 yılında kapanmıştır. Tiran Elçiliğine atanmış, müteakiben; 1935’te Prag, 1939’da La Haye, 1942’de Bern, 1949’da Tahran ve 1951’de yeniden Bern Elçiliklerine atanmıştır. 27 Mayıs 1960’tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçilmiştir. Son siyasi görevi ise 1961-1965 yılları arasında yaptığı Manisa milletvekili olmuş, 13 Aralık 1971 yılında Ankara’da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 3147-3148.

²³¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 5. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52-56.

Öte yandan bu muhaberelelerden sonra, İsmet ve Kazım (Özalp)²³² Paşa'ların İzmir'e gittiği, Fevzi Paşa'nın ise zaten İzmir'de bulunduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu rical hilafetin kaldırılması konusunda mutabık kalmışlardır²³³.

Aynı konuya dair Ali Fuat Paşa, İzmir'deki harp oyunları sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönmeden önce kendisine, hilafetin ilgası, Osmanlı hanedanının memleketten çıkarılması, Şer'iyeye Evkaf, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin ilgası, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin ihdası ve tedrisatın birleştirilmesi konularındaki düşüncelerini aktardığını ifade etmiştir²³⁴.

Bu görüş karşısında Ali Fuat Paşa, laiklik ve demokrasi prensiplerinin bunları icap ettirdiğini söylediğini aktarmıştır. Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa ile bu konularda hemfikir olduğunu ifade etmekle birlikte aralarında sadece Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin müstakilliği konusunda bir ayrılık bulunduğunu ilave etmiştir. Ali Fuat Paşa'ya göre bu makam hiç olmazsa Başvekâlete bağlı olmalıdır²³⁵. Benzer şekilde İsmet Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuyu komutanlar ile görüştüğünü bildirdiğini teyit etmiştir²³⁶. Ancak Karabekir Paşa halifenin Ordu Müfettişliği sorumluluk sahasında bulunmasına rağmen kendisine haber verilmediğini iddia etmiştir. Diğer yandan Karabekir Paşa, 29 Şubat 1924 tarihli gazetelerdeki Osmanlı Hanedanı'nın sınır dışı edilmesi ve Hilafetin Meclis

²³² **Kazım Özalp, 1880-1968**, Köprülü'de doğmuştur. Sırasıyla, Üsküp Askeri Rüştüyesi, Manastır Askeri İdadisi, Harbiye Mektebini bitirmiş, 1905'te Mümtaz Kolağası rütbesiyle Harp Akademisinden mezun olmuştur. Selanik'te Bulgar çetelerine karşı mücadele verdiği esnada İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir. 1908'de Serez Redif Fırkası Kurmay Başkanlığı yapmış, 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelmiştir. 1911'de Selanik Jandarma Alayı Takip Müfrezeleri Komutanlığı yaptıktan sonra Balkan Savaşı'na katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı mücadele etmiş, Trabzon ve Batum'u Ruslardan geri almıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından Şarköy'deki 60. Fırka Komutanlığına atanmış, sonra Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanlığı'na getirilmiştir. Burada Milli Mücadele'yi örgütlediği esnada, 1920 yılında Karesi mebusu olarak TBMM üyesi olmuştur. 1921'de Kocaeli Grup Komutanlığına getirildikten sonra Sakarya Meydan Savaşı'na katılmış ve Mirliva (Tümgeneral)lığa yükselmiştir. 14 Ocak-9 Temmuz 1922 tarihlerinde Milli Müdafaa Vekilliği yapmış, Büyük Taarruz'dan sonra Birinci Ferik rütbesine terfi etmiştir. 12 Temmuz 1922- 4 Ağustos 1923 ve 14 Ağustos- 27 Ekim 1923 tarihlerinde Milli Müdafaa Vekilliği yapmıştır. 26 Kasım 1924-1 Mart 1935 tarihleri arasında Meclis Başkanlığı, 1 Mart 1935-1 Kasım 1937 arasında Milli Müdafaa Vekilliği yapmıştır. 1950 yılında Van milletvekili seçildikten sonra, 1954 yılında siyasetten çekilmiştir. 6 Haziran 1968'de Ankara'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 4360-4361.

²³³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1128.

²³⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 465.

²³⁵ **a.g.e.**, s. 465-466.

²³⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 450.

tarafından seçileceği yolundaki haberlere atıf yaparak İzmir'deki harp oyunlarının “siyasi oyun” olduğunun anlaşıldığını ileri sürmüştür²³⁷.

Ali (Kılıç) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Şubat 1924'te Ankara'ya gelmesiyle konuyu gündeme getirdiğini ve 1 Mart 1924 tarihli Meclis açılış nutkunda İslam dininin siyasete alet olmaktan uzak tutulması konusunda mesaj verdiğini belirtmiştir²³⁸. Mevzua ilişkin Mustafa Kemal Paşa söz konusu konuşmasında işaret ettiği hususların 2 Mart 1924'te Fırka Grubunda görüşüldüğünü ifade etmiştir²³⁹.

Ortaya çıkan tekliflerin 3 Mart 1924'te gündeme geldiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa ilk itirazın Kastamonu milletvekili Halit Bey'den geldiğini dile getirmiştir²⁴⁰. Bunun yanı sıra 3 Mart 1924 tarihindeki görüşmeleri çok dikkatli olarak dinlediğini ifade eden Ahmet Emin Bey, itirazın sadece Halit Bey ile Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'den²⁴¹ geldiğini ifade etmiştir²⁴².

Halit Bey'in bu konudaki düşüncesi halifelik makamının Türkiye'de bulunmasının, devletin bekası noktasında önemli olduğu yönündedir. Ayrıca Halit Bey “*halifelik makamı kaldırılmıştır*” ibaresini şeriat açısından değil, siyaseten mahzurlu bulduğunu ifade etmiştir²⁴³.

İtirazda bulunan bir diğer milletvekili olan Zeki Bey, Rasih Bey'in Hindistan'da yaşadığı bir olaya atıfta bulunmak suretiyle, Hilafetin sağladığı siyasi

²³⁷ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 252.

²³⁸ Turgut, **a.g.e.**, s. 225.

²³⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1130.

²⁴⁰ **a.g.e.**, s. 1130.

²⁴¹ **Zeki Kadirbeyoğlu, 1884-1952**, 1884 yılında, Gümüşhane'de doğmuştur. 1905 yılında Galatasaray Sultanisinden mezun olmuştur. Ardından önce Gazze'de kaymakam bulunan babasının yanına dönmüş, orada bir yıl kaldıktan sonra ise Gümüşhane'ye dönerek ticaret ile uğraşmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti faaliyetlerine iştirak etmiştir. Gümüşhane Mebusu olarak son Osmanlı Mebusan Meclisine katılmıştır. Erzurum Kongresi'nden beri anlaşılamadığı Mustafa Kemal Paşa ile çalışmak istemediğinden, Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra TBMM'ye katılmamış, ancak 1923 yılı seçimlerinde bağımsız aday olarak seçildikten sonra meclise gitmiştir. İkinci Mecliste Gümüşhane Milletvekili olarak göreve başlamıştır. TCF'ye katılmıştır. İzmir Suikast Davası'nda yargılanarak beraat etmiş, müteakip dönemler siyasetle uğraşmayarak İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da iken devamlı surette polis takibinde olmaktan şikâyet etmiş ve 7 Temmuz 1952 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Zeki Kadirbeyoğlu, **Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, 1.B., (Haz.) Ömer Faruk Lermioğlu, Sebül Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 11-14.

²⁴² Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. III., Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 111.

²⁴³ Naşit Hakkı Uluç, **Halifeliğin Sonu**, 1. B., İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s. 165-166.

güce atıfta bulunmuştur. Zeki Bey'e göre hilafetin kaldırılmasından İngilizler faydalanmıştır²⁴⁴.

Gerçek ve kuvvetli din bilginlerinin hurafelerden şikâyetçi olduklarını belirten Ahmet Emin Bey'e göre Mecliste zıt kanaatte bulunanlar arasında münakaşalar cereyan etmiş, ancak sonuçta aklın yolunu savunan Adliye Vekili Seyit Bey'in ayet ve hadislerle dayanan sözleri ağır basmıştır. Ahmet Emin Bey'e göre Seyit Bey'in konuşmasını uzun tutmasının nedeni iki kişiyi ikna etmek için olsa da toplum için çok değerlidir²⁴⁵. Ali Bey de Seyit Bey'in bilimsel ve mantıklı açıklamaları sayesinde Mecliste görüş birliği sağlandığını ifade etmiştir²⁴⁶. Benzer şekilde Mustafa Kemal Paşa da bu konuşmaları takdire şayan olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa kendisine halife olması yönünde teklifte bulunulduğunu dile getirmiş ancak kendisinin bunu derhal reddettiğini söylemiştir²⁴⁷.

Seyit Bey ile İsmet Paşa'nın konuşmaları sonrasında ortamın yatıştığını ifade eden Ahmet Emin Bey müteakiben kanun tekliflerinin hepsinin kabul edildiğini kaleme almıştır²⁴⁸.

İsmet Paşa saltanata kıyasla hilafetin kaldırılmasına daha çok mukavemet gösterildiğini öne sürmüştür. Zira hilafetin baki kalması Meclisteki saltanat taraftarlarını tatmin etmiş ve zamanı gelince halifenin tekrar devlet başkanı olabilmesi konusunda umut beslemelerine neden olmuştur²⁴⁹.

²⁴⁴ Hilal-i Ahmer Heyeti'ne dâhil olarak Hindistan'a giden Hoca Rasih Efendi orada Cuma namazı kıldırılmıştır. Hutbe esnasında hilafetin kaldırıldığı ve halifenin sınır dışı edilmesini öğrenen bir grubun camiye gelmesiyle bir karışıklı çıkmıştır. Rasih Efendi ve yanındakiler İngilizlere ait bir müfrezenin müdahalesi sayesinde kurtulabilmişlerdir. Rasih Efendi bu meseleyi Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmıştır. Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 210-211.

²⁴⁵ Yalman, **a.g.e.**, s. 111.

²⁴⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 226.

²⁴⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1130-1132.

²⁴⁸ Yalman, **a.g.e.**, s. 112; Gerçekleşen görüşmelerin ardından çıkarılan 429 sayılı Kanun'la Şeriye, Evkaf ve Erkânı Harbiye Vekilliklerine son verilmiş, 430 sayılı Kanun'la tevhidî tedrisat sağlanmış ve son olarak 431 sayılı bir Kanun ile de Hilafet kaldırılmıştır. Afetinan, **a.g.e.**, s. 132; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 24; Aydemir, **a.g.e.**, s. 172; Karpat, Halifelik'in kaldırılmasının siyasi anlamının yanı sıra, tarihi ve kültürel kökene sahip yenilikçi/laik-muhafazakâr mücadelesinde zaferi yenilikçi grubun elde etmesi gibi bir manasının da olduğunu ifade etmiştir. Karpat, **a.g.e.**, s. 130.

²⁴⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 451.

1.1.4. 1924 Anayasası

Yakup Kadri Bey, Hilafet meselesinden sonra ortaya anayasa hususunun çıktığını ve bu nedenle kızılca kıyametin koptuğunu ifade etmiştir²⁵⁰. Bu kapsamda Ali Fuat Paşa anayasa çalışmalarına 9 Mart 1924'te başladığını, 23 Mart'a kadar 24 maddenin normal olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Ancak 25. madde yani cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi verilmesi hususunda ciddi tartışmalar çıkmıştır²⁵¹.

Bununla birlikte İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 tarihli anayasanın vücuda getiriliş süreci ile çok yakından meşgul olduğunu ve özellikle tasarının 25. maddesinde yer bulan seçimlerin yenilenmesi kararı verme yetkisini istediğini beyan etmiştir²⁵². Yakup Kadri Bey tarafından tartışmanın merkezinde olduğu ifade edilen bu yetkinin verilmesi halinde, milletvekilleri "*kayıtsız şartsız milli hâkimiyet*"in kalmayacağı ve bir diktatörlüğün oluşacağı endişesini taşımışlardır²⁵³. Ali Fuat Paşa da bu madde kapsamında birçok milletvekilinin söz aldığını ifade etmiştir. Hatta Meclisin Cumhurreisi'ne bu yetkiyi vermeyeceğinin anlaşılması üzerine Recep Bey tarafından ortalama bir teklif²⁵⁴ yapılmıştır. Ancak bu teklif de oylamaya katılan 194 üyenin 71 kabule karşı 122 red oyu ile kabul edilmemiştir. Bu olaydan sonra fırka idare heyeti hükümetin güveni kaybettiğini ileri sürmüş, fırkadaki uzun müzakereler sonrasında hükümet güvenoyu almıştır²⁵⁵. Bu olayı Ahmet Emin Bey de teyit etmiştir²⁵⁶.

İsmet Paşa bu münakaşalar üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bahse konu talebinden vazgeçerek, meclis çoğunluğuna hâkim olabilmeyi asıl mesele olarak

²⁵⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁵¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 470.

²⁵² İnönü, **a.g.e.**, s. 452.

²⁵³ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁵⁴ Bu teklif: "Büyük Millet Meclisi intihabın yenilenmesine karar verebileceği gibi vatanın yüksek menfaatleri istilzam edildiği takdirde Reisicumhur da, esbabı mucibesiyile bu hususta tahiren Meclise teklifte bulunabilir. Bu teklif, Mecliste mevcut azanın üçte ikisi tarafından derhal reddedilmediği takdirde, kabul edilmiş addolunur. Her iki takdirde intihap dairelerinde derhal ve re'sen umumi seçim muamelesi ihzar olunur." Dur. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 473.

²⁵⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 470-473.

²⁵⁶ Yalman, **a.g.e.**, s. 113.

gündeme aldığı, şayet Mecliste çoğunluğa sahip olabilirse istediğini yaptırabileceğini, istemediğini ise önleyebileceğini ifade ettiğini aktarmıştır²⁵⁷.

Bahse konu madde haricinde Ali Fuat Paşa, 40. maddenin de çetin tartışmalar yarattığını ifade etmiştir. Bu madde Başkumandanlık ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ile alakalıdır. Karabekir Paşa da benzer şekilde 40. maddenin sorun olduğunu düşünenlerdendir. Karabekir Paşa'nın iddiasına göre bu madde ile Erkan-ı Harbiye Riyaseti, Reiscumhurun bir kalem-i mahsus haline getirilmiştir²⁵⁸.

Bununla birlikte Karabekir Paşa Anayasa konusunda Mustafa Kemal Paşa ile üç konuda anlaşmazlığa düştüğünü açıklamıştır: Devletin dini konusundaki 2. madde, Başkumandanlık hakkındaki 40. madde ve sıkıyönetim hususundaki 86. maddedir. 2. maddeye ilişkin olarak Protestanlık propagandasının yapıldığı o dönemde bu maddenin kabul edilmesinin²⁵⁹ çok isabetli olduğunu belirten Karabekir Paşa, mütalaalarına Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığını aktarmıştır. Diğer yandan Karabekir Paşa hükümete sıkıyönetim yetkisi veren 86. maddenin çok uygun olduğunu belirtmiştir. Karabekir Paşa'ya göre, bu madde varken İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç kalmamıştır. Ancak İsmet Paşa bu açıklığa rağmen kısa bir süre sonra "*İstiklal Mahkemelerine bir can kurtaran*" gibi sarılmıştır²⁶⁰.

Netice olarak Ali Fuat Paşa hükümetin nasıl teşekkül edeceğini belirleyen 44. madde üzerinde yoğun münakaşa yaşandığını belirterek çalışmaların 23 Nisan 1924'te sona erdiğini dile getirmiştir²⁶¹. Meclis 23 Nisan 1924'ten itibaren 6 ay süreyle tatil edilmiştir²⁶².

²⁵⁷ İnönü, **a.g.e.**, s. 452-453; Bülent Tanör her ne kadar II. Meclis üyelerinin neredeyse tamamı adaylıklarını Mustafa Kemal Paşa'ya borçlu olsalar da bu "*diyet borcu*" karşısında ezilmediklerini belirtmiştir. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 293.

²⁵⁸ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 277.

²⁵⁹ Bu madde: "Madde-2 Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslamdır. Resmi lisanı Türkçe'dir." Karabekir, **a.g.e.**, s. 276.

²⁶⁰ **a.g.e.**, s. 276-278.

²⁶¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 474-476.

²⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 22.4.1340, Devre: 2, C. 8/1, İçtima: 2, s. 1021.

1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

1.2.1. Muhalefetin Örgütlenmesi

16 Eylül 1924'te Trabzon'da cumhurbaşkanlığı ile fırka başkanlığı konusunu devamlı gündemde tutan ve bu konuyu sürekli tekrar edenlere karşı her halükarda cumhuriyet taraftarı olacağını ve Cumhurbaşkanlığı ile Halk Fırkası Başkanlığını birlikte yürüteceğini tüm dünyaya ilan eden Mustafa Kemal Paşa²⁶³, 20 Eylül 1924'te Samsun'da yaptığı bir konuşmada:

*“...bugün iradei memleket mesuliyetini taşıyan heyet, bence mefkure ve maksat itibariyle, bütün millete şamil ve unvanı Halk Fırkası olan Cumhuriyet fırkasıdır. Bu fırkanın esas umdesi, memleket ve milletin hakiki selamet ve saadetini temine çalışmaktır ve maksada isal eden yol bence budur ve muayyendir. O da Cumhuriyeti takviye ve tarsin ile beraber fikri ve içtimai inkılapta ve medeniyet ve tecedüt yolunda milletin azimkarane ve muvaffakiyetle yürümesini temine delalettir. Bu muayyen olan ve fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları mebdeden müntehaya kadar bir hizada ve aynı zamanda aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilir ve bu takdirde mülahaza ve tedbirleri arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları, umumi hedeften nazarlarını ayırmamaları, esas maksadı ihlal etmemeleri lazım gelir. Bugün muayyen yolun mebdeinde bulunuyoruz. Henüz mülahazalara tesir edecek kadar mesafe katolunmuş değildir. Noktai nazarlar lüzumu derecede vuzuh ve isabet kesbetmelidir. Ondan evvel tefrika fikri alelade fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve emniyet şeraiti henüz böyle bir tefrikaya yol açmaya müsait değildir...”*²⁶⁴

Diyerek, muhalefet yapılacak ise bunun nasıl olacağını ortaya koymuş ve çerçevesini çizmiştir. Aslında esas hedeften, başka bir deyişle cumhuriyet ve inkılâp yolundan uzaklaşacak tarzda bir muhalefet anlayışı için durum ve şartların müsait olmadığı, dolayısıyla böyle bir ayrılığın emniyet ve huzuru bozacağı mesajını verirken, bu husustaki kararını da açıklamıştır.

Ahmet Emin Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasını, çok partili yaşama geçme vaktinin henüz gelmediği, Halk Partisinin inkılâp programını millet adına tek başına yürütmesinin doğru olacağı, bu yeniliklerin halk tarafından açık olarak idrak edilmesinin ardından diğer aşamaya dair fikirlerin düşünüleceği şeklinde

²⁶³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5.B., C. II., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 195.

²⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 199.

yorumlaması²⁶⁵, mesajın yerine ulaştığını göstermektedir. Emin Bey, özellikle Halk Fırkasının kurulmasının yanlış olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre inkılâp hareketinin “herkesin”²⁶⁶ katılımı ile oluşan bir “*milli blok*” tarafından gerçekleştirilmesi ve bu esnada da fikirlerin serbest olarak görüşülebilmesi ve münakaşa edilebilme imkânının sağlanması önemlidir. Tek parti teşkilinin, nihayetinde üstü kapalı bir diktatörlüğe gitmesi olasıdır²⁶⁷.

Verdiği beyanatlar ile fikirlerini duyuran ve gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılan Mustafa Kemal Paşa’ya göre, Rauf Bey ve emsalleri, Halk Fırkası içinde ve dışında bulunan İkinci Grup üyeleri ile birleşerek bütün yurttaki milleti kendi aleyhinde kışkırtmak için çalışma fırsatını elde etmişler ve ülke içinde bir takım gizli örgütler kurmaya başlamışlardır²⁶⁸.

Bir yandan Mustafa Kemal Paşa bu açıklamaları yaparken, diğer yandan ise Ali Fuat Paşa, Karabekir Paşa ve Rauf Bey 9 Eylül 1924 tarihinde İzmir’de görüşmüştür²⁶⁹. Ali Fuat Paşa, bu görüşmede kendilerine gelen mektupların açıldıkları konusunda hemfikir olduklarını, Milli Mücadele erkânına karşı bir husumet ilan edildiği kanısını taşıdıklarını, netice olarak suizan altında kaldıkları konusunda mutabık olduklarını serdetmiştir. Ali Fuat Paşa’ya göre Karabekir Paşa bu buluşmada, ordu müfettişi olarak çalışmayı güç gördüğünü ve bütün arkadaşların mecliste toplanması halinde yapılan fenalıkların önüne geçilebileceğini iddia etmiştir²⁷⁰.

Karabekir Paşa da 9 Eylül 1924 tarihli İzmir’in kurtuluş gününde “*Fuat Paşa ve ben bulunduk.*” Diyerek bu görüşmeyi doğrulamış²⁷¹, Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele’de emekleri olan eski arkadaşlarının değerlerini düşürdüğünü ve bu kapsamda artık Meclise giderek orada mücadele etmek konusunda Ali Fuat Paşa ile

²⁶⁵ Yalman, **a.g.e.**, s. 133.

²⁶⁶ Ahmet Emin Bey’in bu deyiminden, ayrılık yolunda olan Rauf Bey, Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Refet Paşa ricalini anlamak yerindedir.

²⁶⁷ Yalman, **a.g.e.**, s. 134-140.

²⁶⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1138.

²⁶⁹ Ali Fuat Paşa, kendisinin İzmir’in kurtuluş töreni maksadıyla, Karabekir Paşa’nın evlenmek için, Rauf Bey’in ise Karabekir Paşa’nın düğününe davetli olarak İzmir’de bulunduğunu belirtmiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 494; Karabekir Paşa’nın nikâhı 7 Temmuz, düğünü ise 10 Temmuz 1924’te olmuştur. Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C.II., (Haz) Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 924.

²⁷⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 494-495.

²⁷¹ Karabekir, **Günlükler**, s. 928.

mutabık kaldıklarından söz etmiştir²⁷². Müteakiben 23 Eylül 1924'te mektuplarının çalındığına dair Milli Müdafaa Vekâletine şikâyette bulunduğunu da yazmıştır²⁷³.

Ali Fuat Paşa İzmir'den İstanbul'a geçtiğinde tekrar Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile bir araya geldiklerini ve İzmir'de vardıkları neticenin daha da kesinleştiğini belirtmiştir. Bu görüşmede alınan kararlar şu şekilde sıralanmıştır: şüphe altında ordu müfettişi olarak kalmamak, herhangi bir düşünce ile milletvekilliğinden istifa etmemek, inkılâpların hepsine taraftar olmakla beraber bunları herhangi bir şahsa veya zümreye değil tüm halka mal etmek, cumhuriyetin herhangi bir şahsın veya zümrenin idaresine alet olmasını engellemek ve son olarak Mecliste toplanarak orada milletin menfaati doğrultusunda çalışmak²⁷⁴.

Öte taraftan Ahmet Emin Bey, Rauf ve Adnan Bey'lerin 1924 Ekim ayı ortalarında kendisini ziyaret ettiklerini yazmıştır. Bu ziyarette, yeni bir siyasi parti teşkilinin gündemde olduğu izah edilerek, kendisine bu partiye katılması ve Vatan gazetesinin de mezkûr partinin yayın organı olması konusunda teklifte bulunulmuştur. Ahmet Emin Bey, bu öneriyi gazeteci olarak mesleğe devam edebilmesi için tarafsız kalmak mecburiyeti, hâlihazırda devam eden İttihat ve Terakki muhalefetinin aleti olma endişesi ve son olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız bir devlet başkanı olarak hakem rolünü kabul etmemesi gerekçeleriyle reddettiğini ileri sürmüştür²⁷⁵. Özellikle, Mustafa Kemal Paşa'nın memleket toparlanıncaya kadar, kendisinin taraf olacağını ve bu aşamada parti çalışmalarında zarar gördüğünü ifade etmesinin Ahmet Emin Bey üzerinde çok etkili olduğunu değerlendirmek mümkündür. Çünkü Ahmet Emin Bey Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet yapılmayacağı düşüncesindedir²⁷⁶.

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, yeni fırka henüz kurulmadan karşılıklı olarak, bir takım güvensizlik, şüphe ve hatta tehditlerin alıp yürüdüğünü yazmıştır. Yine o dönemi değerlendiren Hüseyin Cahit Bey, bir tarafın kafa ezmekten bahsettiğini diğer tarafın ise kuvvetlenmekten söz ettiğini belirtmiş, esasında bu sürecin bir hesaplaşma doğuracağını, nitekim bir buçuk yıl sonra İzmir'deki olayın bundan

²⁷² Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 297-298.

²⁷³ **a.g.e.**, s. 302; bu tarih günlüklerde 22 Eylül olarak belirtilmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 930.

²⁷⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 496.

²⁷⁵ Yalman, **a.g.e.**, s. 139-140.

²⁷⁶ **a.g.e.**, s. 25-26.

başka bir şey olmadığını ifade etmiştir²⁷⁷. Hüseyin Cahit Bey'in kastettiği kuvvetlenmekten bahseden taraf kuvvetle muhtemel eski İttihat ve Terakki üyeleridir.

Bu noktada Hasan Rıza Bey de, “zavallı” diye nitelediği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gölgesinde kendisini feshetmiş İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarından müteşekkil gizli bir grubun²⁷⁸ faaliyet gösterdiğini öne sürmüştür²⁷⁹. Ali Bey de İttihat ve Terakkinin ihyası kapsamında, Cavit Bey'in evinde gizli toplantılar yapıldığını, bu toplantılar neticesinde, Birinci Meclisteki İkinci Grubun geliştirilerek, İkinci Meclisteki TCF'liler ile birleştirilip, hepsinin birden ittihatçıların sinesine katılması yönünde çalışmalar yürütüldüğünü dile getirmiştir. Hatta bu kapsamda Ali Bey, İzmir'deki suikast yargılamaları sırasında, Çolak Selahattin'in verdiği:

“Bütün bu işleri yapan, kendilerini Kara Kemal'e sevk eden, Paşaların ordudan istifalarını ve bir fırka kurmak üzere Meclise iltihaklarını temin ve teşvik eden hep Rauf Beydir.”

İfadesine dayanarak, konuyu Çolak Selahattin Bey'in gördüğü cepheden yorumlamıştır. Ali Bey'e göre, hakikat böyle olmakla birlikte, Rauf Bey bu işte yalnız değil, asıl bu işin lideri gizli içtimalara başkanlık yapan Cavit Bey'dir. Ali Bey aynı zamanda, ikinci seçim döneminde İzmit milletvekili Şükrü ve İstanbul milletvekili Canbolat Bey'lerin seçilmelerinin Rauf Bey tarafından takip ve temin edilmesini de söz konusu faaliyetler kapsamında değerlendirmiştir²⁸⁰.

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in başvekillikten çekildiği andan itibaren, Ali Fuat, Karabekir ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey arasında bir tertip planlandığını, öncelikle orduyu ele almayı lüzumlu gördüklerini, Karabekir ve Ali Fuat Paşa'ların bu maksatla Ordu Müfettişliklerine gittiklerini, aynı zamanda Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın da bu düzene dâhil olduğunu kabul ettiklerini ve bir sene ordular üzerinde çalışarak orduları kendi lehlerine kazandıklarını düşündüklerini, ifade etmiştir²⁸¹.

²⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yalçın'ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 15 Haziran 1955.

²⁷⁸ Hasan Rıza Bey'e göre bu gizli heyet: Cavit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Eski İzmir Valisi Rahmi, Şükrü, İsmail Canbolat Bey'lerle daha bir, iki arkadaşlarından oluşmaktadır. Soyak, **a.g.e.**, s. 287.

²⁷⁹ **a.g.e.**, s. 290-291.

²⁸⁰ Ali Kılıç, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 33-36.

²⁸¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1136-1138.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu söylemine karşın Fahrettin (Altay) Paşa²⁸² ise 2. Ordu Müfettişi olan Ali Fuat Paşa'nın siyasetten hiç bahsetmediğini ve ordunun eğitimi ile uğraştığını, bununla birlikte sık sık Ankara'ya gidip gelmekte olduğunu belirtmiştir. Fahrettin Paşa, muhalif bir partinin teşekkül şayialarının dolaştığı bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir seyahati dönüşünde, Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa ile birlikte bulunduğunu belirtmiştir. Burada, Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında geçtiğini ve şahit olduğunu iddia ettiği bir münakaşaya göre: Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşlarının kendisinden ayrılarak, bir muhalif partide toplanıyor görünmelerini hoş karşılamamıştır. Buna mukabil Ali Fuat Paşa, esasta bir ayrılık olmadığını, meclislerin tek partili olamayacağını kendilerinin de onaylayacağını ve Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü kalması gerektiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa devamında cumhuriyetin ilanı ile her şeyin bitmediğini, medeniyete ulaşmak için bazı önemli inkılâpların yapılması gerektiğini ve bu nedenle de geçici bir süre muhalif bir cephe yaratılmamasının zaruri olduğunu söylemiştir²⁸³. Fahrettin Paşa'nın sözünü ettiği bu görüşmeden ne Ali Fuat Paşa ne de Mustafa Kemal Paşa bahsetmiştir. Ancak olayların akışı incelendiğinde böyle bir görüşmenin varlığı olası görünmektedir. Hakikaten bu tartışma, sonradan ortaya çıkan anlaşmazlık ve ayrışmalar ile de örtüşmektedir.

Sözü edilen gelişmelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, yurt gezisi dönüşünde Ankara'da kendisini karşılayanların arasında Rauf ve Adnan Bey'lerin bulunmayışlarını, 26 Ekim 1924'te Karabekir Paşa'nın, 30 Ekim 1924'te ise Ali Fuat Paşa'nın Ordu Müfettişliklerinden istifa edişlerini, Ali Fuat Paşa'nın Çankaya'ya davet edilmesine rağmen gelmeyişi ve Refet Paşa'nın Rauf Bey'in telkini ile

²⁸² **Fahrettin Altay, 1880-1974**, 1880'de İşkodra'da doğmuştur. 1899'da Harp Okulunu, 1902'de ise Harp Akademisini bitirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde savaşmıştır. Kurtuluş savaşı başlangıcında albay olarak 12. Kolordu Komutanlığı görevinde bulunmuştur. Ege bölgesinde gelişen milli direniş nedeniyle Harbiye Nezaretinden uzaklaşmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya katılmıştır. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nde paşalığa terfi ettirilerek 5. Kolordu Komutanlığına atanmıştır. 1922 Ağustos'unda emir komutasındaki süvari birliği ile Yunanlıları takip etmiş ve İzmir'e ulaşmıştır. Bu birlik İzmir'e giren ilk Türk birliğidir. TBMM'nin ilk dönemin Mersin, ikinci döneminde ise İzmir milletvekili olarak görev yapmış, Ekim 1924'te komutanlık ile birlikte yürüttü milletvekilliği görevinden istifa etmiştir. Müteakiben 2. Ordu Müfettişliği'ne, 1933 yılında ise 1. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. 1945 yılında emekliye ayrılarak, 1946-1950 yılları arasında Burdur milletvekili olarak Mecliste görev yapmıştır. 1974 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 282; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 102-104

²⁸³ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 377-378.

milletvekilliği hususundaki istifasından sarfınazar edişini bütünüyle bir “komplot” olarak nitelemiştir²⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa’ya göre bu grup, harekete geçmek için, Nasturi İsyanı’nın bastırılmaya çalışıldığı ve İngiltere’nin vermiş olduğu nota neticesinde savaşla burun buruna gelinen böyle zor bir vakitte²⁸⁵ ordularını başsız bırakarak, siyasete atılmışlardır²⁸⁶. Buna karşılık, Karabekir Paşa ise Musul konusundaki muhtemel harbi önlemeyi istifa etme nedenlerinden birisi olarak ileri sürmüştür.²⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa, Karabekir ve Ali Fuat Paşa’ların Ordu Müfettişliklerinden istifalarına karşı, ilk etapta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’dan milletvekilliğinden çekilmesini rica ederek, onun istifasının sağlamıştır. Müteakiben de milletvekili olan komutanlara birer telgraf göndererek milletvekilliği görevinden istifalarını talep etmiştir. Cevat ve Cafer Tayyar Paşa’lar hariç diğerlerinin derhal istifa etmesine karşın, Cevat Paşa işin iç yüzünü öğrenince milletvekilliğinden, Cafer Tayyar Paşa ise Kolordu Komutanlığından istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre, bu hareket ile komplot düzenleyenlerin ordu ile yapmak istedikleri blöf ortaya çıkarılmıştır²⁸⁸.

İsmet Paşa’ya göre Mustafa Kemal Paşa, bu hareketle, Kazım Karabekir Paşa ile Ali Fuat Paşa’ya, istedikleri zaman Meclisten ayrılıp komutanlık yapamayacakları gibi istedikleri zaman da komutanlığı bırakıp Meclise gelemeyeceklerini göstermek istemiştir. İsmet Paşa, bu olaylarla ordu üzerindeki hâkimiyetin denendiğini ve aynı zamanda ordunun kimin elinde olduğunun ortaya çıktığını da öne sürmüştür²⁸⁹.

²⁸⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1134-1136.

²⁸⁵ Lozan Barış Antlaşması ile çözülemeyen Musul konusunun görüşülmesi amacıyla 19 Mayıs- 5 Haziran 1924 tarihinde Türk-İngiliz Konferansı İstanbul’da toplanmıştır. Bayur, **a.g.e.**, s. 165; Aydemir, **a.g.e.**, s. 199. Haliç Konferansı olarak da adlandırılan bu ikili görüşmede Türkiye’yi Ali Fethi Bey, İngiltere’yi ise Sir Percy Cox temsil etmiştir. Lozan’da sadece Musul vilayetini isteyen Lord Curzon’un aksine, İngiliz temsilcisi Sir Percy Cox’un şaşırtıcı bir şekilde Hakkâri vilayetinin bir kısmını da talep etmesi konferansın neticesiz kalmasına neden olmuştur. Aydemir, **a.g.e.**, s. 199; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 60. Haliç Konferansı’nın sonuçsuz kalması üzerine İngiltere Türk-İrak sınırında kışkırtıcılık yapmaya başlamış ve hatta 1924 Ekiminde Hakkâri civarındaki bazı birliklerimize hava hücumunda bulunmuştur. Aydemir, **a.g.e.**, s. 199; Bayur, **a.g.e.**, s. 165; Gönübol, **a.g.e.**, s. 72-75; Goloğlu, **a.g.e.**, 61-64. Bahse konu “zor vakit” tabirinin, açıklanan süreci nitelemek amacıyla kullanıldığı değerlendirilmektedir.

²⁸⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1138.

²⁸⁷ Ancak istifa dilekçesinde belirttiği neden, tarafından verilen raporların, sunulan tasarıların dikkate alınmaması ve üzerine düşen görevi milletvekili olarak daha çok gönül rahatlığı ile yapabileceği inancıdır. Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 311-315.

²⁸⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1140-1146.

²⁸⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 454.

Rıza (Nur) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu olayı komplo olarak nitelenmesini eleştirmiştir. Rıza Bey'e göre Paşaların istifa ederek meclise gelmeleri "*kendi ayakları ile mezara gelmeleri*"dir. Oysa asıl "*komplot*"nun paşaların askerlikte kalmasıyla gerçekleştirilebilmesi mümkündür. İzmir Suikastı Davası'ndan sonra Ali Fuat Paşa ile bu konuyu konuştuklarını dile getiren Rıza Bey, Ali Fuat Paşa'nın bu döneme dair: "*ne bilelim. Biz gayrimeşru bir şey yapmayalım. Bu işi usulü dairesinde meclis'te görelim dedik*" şeklinde beyanda bulunduğunu aktarmıştır²⁹⁰.

Olaydan bahseden Karabekir Paşa istifası esnasında Fevzi Paşa'ya karşı sergilediği sitemi etraflıca anlatmış, bunun üzerine Fevzi Paşa'nın kendisine:

"Sen vatan endişesiyle şimdiye kadar olduğu gibi yine fedakârlığa katlanıyorsun, hâlbuki O'nun²⁹¹, şahsından ve mevkiinden başka bir şey düşünmediğini görüyorsun! Sana müthiş iftira atarak mahveder. Bu suretle ayrı, ayrı ezileceğiz! Şu Musul işi bitsin, ben de istifa edeceğim."

Dediğini aktarmıştır. Bunun üzerine Karabekir Paşa: "*Dostluğu ile şerefimi, hayatımı onun elinde öldürmedense, düşmanlığı kazanmayı tercih ederim.*" Diye cevap verdiğini ileri sürmüştür²⁹². Ancak bu aşamada Karabekir Paşa'nın anılarını 1940'lı yıllarda yazdığı ve bunların 1990'da yayınlandığı dikkate alınmalıdır. Çünkü Karabekir Paşa o zamana kadar birçok haksızlığa maruz kaldığını düşünerek bu hatıraları kaleme almış, bununla birlikte yayınlandığı tarihte ise yazılanları doğrulayacak veya yazılanların tenkidini yapacak yaşayan hemen hemen hiç kimse kalmamıştır. Bu nedenle kullandığı üslupta bu duyguların etkisinin olabileceğini de belirtmekte fayda vardır²⁹³. Diğer yandan Fevzi Paşa, Karabekir Paşa'nın ileri sürdüğü gibi istifa etmediği gibi, 12 Ocak 1944'te yaş haddinden emekliye sevk edilinceye kadar Genelkurmay Başkanlığı görevine devam etmiştir²⁹⁴.

²⁹⁰ Rıza Nur, **Hayat Ve Hatıratım**, C. IV., Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 1294.

²⁹¹ Mustafa Kemal Paşa kastedilmektedir.

²⁹² Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 315-316.

²⁹³ Karabekir Paşa'nın bu notları ilk defa Uğur Mumcu tarafından değerlendirilerek "Kazım Karabekir Anlatıyor" başlıklı yazı dizisi ile 10-29 Haziran 1990 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış, bilahare bu tefrikalar kitaplaştırılmıştır. Mumcu, Karabekir'in "İnkılap Hareketleri Neden Oldu, Nasıl Oldu?" adlı anılarını, kızları, Hayat Karabekir Feyzioğlu, Timsal Karabekir ve bir süre önce vefat etmiş olan emel Karabekir Özerengin'in eşi Faruk Özerengin'den aldığını ifade etmiştir Mumcu, **a.g.e.**, s. 8; Aynı metinler 1991 yılında "Paşaların kavgası, İnkılap Hareketlerimiz" adı ile Faruk Özerengin tarafından yayına hazırlanmış bu sefer Karabekir'in notları bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır.

²⁹⁴ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, (Yay.Haz.) Cem Çobanlı - Pınar Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 378-379; Ayrıca Hilmi Bey, İsmet Paşa'nın yaş haddinden emekliye sevk muamelesini yumuşatmak adına Fevzi Paşa'ya onur verici bir mektup da kaleme aldığını ifade etmiştir. Ancak Hilmi Bey'e göre Fevzi Paşa bu görevi bırakırken müteessir olmuş ve hatta bu nedenle İsmet Paşa'nın milletvekilliği teklifini kabul

Aynı konuşmada Fevzi Paşa'ya: "...göreceksiniz hiçbir ordu müfettişi vazifesine devam etmeyecektir." Diyen Karabekir Paşa; kendisi, Ali Fuat, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların istifalarının İngiltere ile savaşı göze alan Mustafa Kemal Paşa'nın gururunu kırdığını ve böylece milletin savaştan kurtulduğunu iddia etmiştir²⁹⁵. Karabekir Paşa'nın bu söylemleri Mustafa Kemal Paşa'nın "komplu" nitelmesini teyit eder mahiyettedir. Çünkü bu açıklamalardan diğer ordu müfettişleri ile görüşüldüğü ve bir karara varıldığı olgusu gün yüzüne çıkmaktadır.

Bununla birlikte olayların bu şekilde bir araya gelişlerinin Mustafa Kemal Paşa'nın vehmini artırmış olabileceği Ali Fuat Paşa tarafından da belirtilmiştir²⁹⁶.

1.2.2. Hükümetin Önlemleri

1.2.2.1. İstanbul Hazırlıkları

Muhalefet cephesinde olaylar bu şekilde cereyan ederken, İsmet Paşa Hükümeti de olaylara seyirci kalmamış ve bir takım tedbirler almıştır.

Hoca Esat Efendi tarafından verilen soru önergesinin²⁹⁷ görüşmeleri sırasında Rauf Bey, Dâhiliye Vekili'ne, İstanbul Valisinin değiştirilmesi hususunda çeşitli sorular tevcih etmiştir. Rauf Bey'e göre gayet iyi bir şekilde görevini yapan Vali Haydar Bey²⁹⁸ memleketi ve işi tanımaya başladıktan sonra neden görevden alınarak merkeze çekilmiştir? İstanbul gibi nüfusu ve işi çok olan bir memlekette mecburi

etmeyerek, sonradan Demokrat Parti'ye katılmıştır. Uran, **a.g.e.**, s. 379; Behiç Bey de, İsmet Paşa'nın: "Mareşal Fevzi Çakmak'a Başvekil vasıtasıyla mebusluk teklif ettik; kabul etmedi. Belki Meclis Reisliğini teklif etseydik kabul ederdi; amma bu bir intihap meselesidir, ben nasıl söz verebilirdim?" dediğini aktararak, Hilmi Bey'i teyit etmiştir. Behiç Erkin, **Hatırat 1876-1958**, (Yay.Haz.) Ali Birinci, TTK, Ankara, 2010, s. 592.

²⁹⁵ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 317-319.

²⁹⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 502-503.

²⁹⁷ Esat Efendi'nin sonradan gensoruya dönüşen bu soru önergesi, mübadele ve iskân konusuna ilişkin olmakla beraber Türk siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki; Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele dönemindeki yakın çalışma arkadaşları olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'lar ile Rauf, Refet ve Adnan Bey'ler gibi kişilerin yolları ayrılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına vesile olmuştur. Ancak Esat Efendi'nin bu olayla ilgili olduğuna dair bir bilgi yoktur. Hakan Uzun, "*Esat Efendi (İleri)*" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 48, Güz 2011, s. 869-892, s. 884-886.

²⁹⁸ Ali Haydar Yuluğ (11.04. 1923 – 08.06.1924) arasında İstanbul valiliği yapmıştır. 1878 yılında İzmir'de doğmuş, 1937 'de İstanbul'da ölmüştür. Öğrenimini İzmir İdadisinde tamamladıktan sonra, Mülkiyeyi iyi derece ile bitirmiş ve Maiyet Memurluğunda, Mülkiye Müfettişliğinde Sivas ve İstanbul Valiliklerinde bulunmuştur. Ankara Şehreminliği'ne atandığından görevinden ayrılmıştır. <http://www.istanbul.gov.tr/?pid=75> (4 Mayıs 2013'te erişilmiştir.)

sebeup olmadan valiyi değiştirmek uygun mudur? Diğer taraftan onun yerine atanan vali²⁹⁹, yetkisi olmadığı halde örfi idare tatbikatı yapmıştır, örfi idareye Vekiller Heyetinden başka kimse yetkili midir? Sorularının açıklanması gerekmektedir. Rauf Bey bu soruları yöneltirken hükümetin İstanbul’u daima şüpheli gördüğünü ve kuvvetle ezilmesi gereken bir halin mevcut olduğunu düşündüğünü de ifade etmiřtir³⁰⁰. Rauf Bey’in Dâhiliye Vekili’ne Vali’nin değiştirilmesi konusunu sorduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından da teyit edilmiřtir³⁰¹.

Öte yandan Ali Fuat Paşa, hava değişimi alarak İzmir’den İstanbul’a geçtiği esnada, Dâhiliye Vekili Recep (Peker) Bey’in basına bir beyanatta bulunduğunu, bu açıklamada, inkılâp hareketine karşı yapılacak her türlü irticam, Milli Mücadele esnasındaki ihtilalkar hareketlerle imha edileceğini söylediğini aktarmıştır. Bu vesile ile İstanbul Valisi Raşit Bey’in, 5-6 Eylül 1924 gecesi ansızın bir manevra tatbikatı yaptırarak, bir ihtilal olması durumunda emniyeti nasıl alacağını tecrübe etmeye çalıştığını ve bunun İstanbul’da dedikodulara yol açtığını bildirerek Rauf Bey’in ifadelerini teyit etmiştir. Ali Fuat Paşa’ya göre, bu olaydan sonra bütün İstanbul gazeteleri, görevini yaptığını söyleyen Vali Raşit Bey’in azlını istemiş, başlangıçta bu niyette olmayan Recep Bey ise basının tazyikine dayanmayarak Vali’yi azletmeye karar vermiřtir³⁰².

Her ne kadar, Dâhiliye Vekili Recep Bey, bu konuda Vali’ye yanlış yaptığını söylediğini ve bu şekilde fevkalade davranan adamı tutmanın caiz olmadığını beyan etmiş olsa da, Vali Raşit Bey’in, Dâhiliye Vekili’nin bilgisi ve hatta müsaadesi olmadan böyle bir harekette bulunamayacağı düşünmek mantıklıdır. Zira Recep

²⁹⁹ Bahsedilen vali, Raşit Bigat’tır. (15.06.1924 - 24.09.1924-3 ay 9 gün) Ali Haydar Yuluğ’ dan dan sonra İstanbul Valiliğine tayin edilen Raşit Bigat, Mülkiyenin (1900-1316) mezunlarındanır. Muhtelif Kaymakamlıklarda ve Mülkiye Müfettiş Muavinliklerinde bulunmuş ve bilahare Samsun Mutasarrıfı (İdare amiri) iken Damat Ferit’in Dâhiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) zamanında azlolunmuştur (görevden alınmıştır). 1921 de şehremaneti (Belediye) Müfettişi Umumiliğine (Genel Müdürlüğü) getirilmiş, iki sene sonra Mübadele (değişim) ve iskân Müfettişi olmuş ve nihayet 1924 Haziran’ında da İstanbul Valiliğine tayin olunmuştur. Valiliği sırasında bir gece İstanbul’un bütün Polis ve Jandarma kuvvetlerini seferber etmiş, her vasıta ve herkes bulunduğu yerde durdurulmuş, halk heyecana düşmüştür. O gece şehirde otomobilyeyle dolaşarak alarm tatbikatını yer yer teftiş eden Vali Raşit Bey’in o gece yanındaki gazetecilere: “İnzibat (asker) kuvvetlerinin herhangi bir hadiseyi ne kadar zamanda önleyerek duruma ve şehre hakim olabileceklerini anlamak için böyle bir manevra yaptırđım” şeklindeki beyanatı (bildiri) ertesi sabah gazetelerde çıkınca durum anlaşılmış, bu hareketi tenkitlerle karşılanmış ve o günden sonra gazetelerde ve halk dilinde, “Manevracı Vali” olarak anılmıştır. Fakat bu manevradan sonra valilikte çok kalamamış, toplamı üç ay dokuz gün süren valilik vazifesinden ayrılmıştır. <http://www.istanbul.gov.tr/?pid=74> (1 Mayıs 2013’te erişilmiştir.)

³⁰⁰ Orbay, **a.g.e.**, s. 583-585.

³⁰¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1158.

³⁰² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 495-496.

Bey'in Vali Raşit Bey'i "*kabiliyetinin, idareciliğinin takdirkârı olduğum bir zattır*" diye tanımlaması ve özel olarak İstanbul'a vali olarak seçtiğini söylemesi aslında onunla aynı düşüncede olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Nitekim Recep Bey, Raşit Bey'i azletmek zorunda kalışına son derece üzüldüğünü de ifade etmiştir³⁰³. Netice olarak Vali Raşit Bey'in icra ettiği bu manevrayı bir prova olarak görmekle birlikte, aynı zamanda bu olayı bir mesaj olarak algılamak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bu konuya ilişkin olarak değerlendirilebilecek bir iddia da Karabekir Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bir padişahlık ayaklanması çıkarmak için uğraştığını duymuş ancak inanmamıştır. Ne var ki; Karabekir Paşa'ya göre kendisine haber verilmeden bir tedip kuvvetinin hazırlanması ve İstiklal Mahkemesinin amiyane hareketleri böyle bir tertibin varlığına şüphe bırakmamıştır³⁰⁴.

Diğer yandan dönemin Dâhiliye Vekili Recep Bey, Raşit Bey'den sonra İstanbul valisi olarak atanacak kişi ile İstanbul polis müdürünün seçimine ayrı bir önem vermiştir. Bu noktada Mustafa Reşat (Mimaroglu) Bey'in³⁰⁵ anıları gelişmeleri anlamlı hale getirmektedir. Mustafa Reşat Bey, mülkiye müfettişi olarak Trabzon bölgesinde görevli olduğu 1924 yılı ortalarında, İstanbul'a polis müdürü olarak görevlendirileceği haberini aldığını ve bunun üzerine, Vekâlete vali emrinde çalışamayacağına dair telgraf çektiğini ifade etmiştir³⁰⁶. Bu telgraf üzerine vekâlet tarafından kendisine, böyle bir düşüncenin bulunduğu ancak Reşat Bey'in telgrafı üzerine bu uygulamadan vazgeçildiğini bildiren bir cevap verilmiştir. Bu gelişmenin ardından 14 Eylül 1924'te derhal Ankara'ya gitmesi yönünde bir telgraf aldığını

³⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, 06.11.1340, Devre: 2, C. 10, İçtima: 3, s. 109.

³⁰⁴ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 234-235.

³⁰⁵ **Mustafa Reşat Mimaroglu, 1878-1953**, İstanbul'da doğmuştur. Mülkiye Mektebinden mezun olmuştur. Kaman, Kara Kilise ve Antakya Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Erzincan Sancağı Muhasebecisi, Darüşşafaka Lisesinde Osmanlıca ve Coğrafya Öğretmenliği ile İstanbul Polis Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürlüğü görevlerini yürütmüştür. Aydın, Bolu, Tokat, mutasarrıflığı yapmış, Sinop Mutasarrıfı olarak göreve giderken İngilizler tarafından tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderilmiştir. Dönüşünde 2. Sınıf Mülkiye Müfettişi olarak atanmış, Zonguldak ve Adana Valiliği yapmıştır. Müteakiben Şûrâyı Devlet Reisi olarak görev almış, V. ve VI. Dönem İzmir Milletvekili seçilmiştir. 04.08.1953'te vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 333.

³⁰⁶ Mustafa Reşat Mimaroglu, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim'den**, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Matbaası, Ankara, 1946, s. 120-121.

belirten Reşat Bey, gitme nedenini öğrenmek adına yaptığı yazışmalardan yeni bir vazifeye tayin edilmesi maksadıyla olduğu cevabını aldığı yazmıştır³⁰⁷.

Reşat Bey Vekâletin bu talimatına istinaden Ankara'ya giderek, Dâhiliye Vekili Recep Bey ile görüşmüştür. Kendisine, İstanbul valiliğine tayininin düşünüldüğü ifade edilerek polis müdürü olarak kimi talep ettiği sorulmuş, Reşat Bey ise polis müdürlüğü yapmış birçok arkadaşın bulunduğunu, aralarından birisinin seçilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Reşat Bey'in cevapları ve konuya yaklaşımı Recep Bey tarafından iyi karşılanmamıştır. Yine Reşat Bey'in sonradan öğrendiğine göre İstanbul'a atanacak polis müdürü zaten belirlenmiş ancak Reşat Bey'in bu uygulamayı kabul etmeyeceği düşünüldüğünden vali olarak tayin edilmesinden vazgeçilmiştir. Onun yerine Ankara'da bulunan Süleyman Sami (Kepenek) Bey³⁰⁸ vali olarak İstanbul'a atanmış ve polis müdürü olarak da Recep Bey'in seçtiği polis müdürü görevlendirilmiştir. Reşat Bey bu atamalardan sonra da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldığını ilave etmiştir³⁰⁹.

Ali Fuat Paşa, Karabekir Paşa ve Rauf Bey'in beyanları ve iddiaları, Reşat Bey'in anlattıkları ve Recep Bey'in Meclis'te söyledikleri ile birlikte değerlendirildiğinde, Falih Rıfkı Bey'in betimlediği gibi hemen hemen bütün sınıfları ile Ankara'ya ısınamayan İstanbul'a³¹⁰ karşı bazı önlem ve tedbirlerin düşünüldüğü ve planlanan uygulamalar için altyapı hazırlandığını söylemek mümkündür. Diğer yandan henüz Şeyh Sait İsyanı vukuu bulmamışken, genel anlamda yaşanan bu gelişmeleri, inkılâpların yapılabilmesi için ortam hazırlığı kapsamında değerlendirmek olasıdır.

1.2.2.2. Muhalifleri Belirleme Toplantıları

İsmet Paşa, Hoca Esat Efendi'nin verdiği gensoru görüşmelerinin ardından Halk Fırkası (HF) içinde ayyuka çıkan fikir ayrılıkları ile devlet işlerinin yürütülemeyeceği yönünde bir kanaatin oluştuğunu dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu düşüncede olduğunu ve konuya çok önem verdiğini belirten İsmet

³⁰⁷ a.g.e., s. 121.

³⁰⁸ 17.11.1924-23.12.1927 yılları arasında İstanbul Valisi olarak görev yapmıştır. <http://www.istanbul.gov.tr/?pid=73> (Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2014)

³⁰⁹ Mimaroglu, a.g.e., s. 122-123.

³¹⁰ Atay, Çankaya, s. 444.

Paşa'ya göre; yapılacak inkılâpların, HF'nin bu dağınık yapısında nasıl kabul ettirilebileceği Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde kuşkulu bir hal almaya başlamıştır. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla, birlikte çalışılmayacağı düşünülenlerin partiden çıkarılma faaliyetlerinin gündeme geldiğini belirten İsmet Paşa, bu çalışmanın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruluncaya kadar devam ettiğini, ancak fırkanın kurulmasının hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla kesildiğini aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, “*şüphelendiklerimizi çıkaralım*” düşüncesindekilerin ısrarlarına rağmen, gideceklerin kendiliğinden gitmesinin uygun olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa devamında, TCF'nin kurulmasıyla birlikte ayrılanların, gittiğini diğerlerinin ise taraftar olsa da, olmasa da Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nda kaldığını beyan etmiştir³¹¹.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de İsmet Paşa'nın söylediği bu olayları doğrulamaktadır. Yakup Bey, HF'deki bu gruplaşmanın önüne geçebilmek için yalnızca partinin merkez idare heyeti ile parti ileri gelenlerinin katıldığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık yaptığı bir toplantıdan söz etmiştir. Bu toplantının amacı hizipçi unsurların partiden çıkarılmasıdır. Grupların belirlenmesi safhasında isimlerin havada uçtuğunu ve ardı sıra lehte ve aleyhte sözler söylendiğini ifade eden Yakup Kadri Bey, daha sonra hizipçilerin isimlerinin yazılı olduğu kağıtları eline alıp sayan Mustafa Kemal Paşa'nın: “*arkadaşlar, bu listeye göre bir tasfiye yaptığımız takdirde, öyle görüyorum ki, biz ekalliyette kalacağız*” dediğini aktarmıştır³¹².

Yakup Kadri Bey devamında, sorunu çözmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu listede yazılı olanlardan bir kaçı ile görüşüp, maksatlarını anlamayı teklif ettiğini aktarmıştır. Ardından Diyarbakır mebuslarından Feyzi Bey ile Zülfü Bey'i³¹³ çağırılmış ve onlarla görüşmüştür. Yakup Bey'e göre bu görüşme esnasında Ali Fuat Paşa'nın HF'den istifa haberi ile TCF'nin kuruluş haberi gelmiş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa: “*mesele kendiliğinde hallolmuştur.*” demiştir³¹⁴. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın HF içindeki muhaliflerin tasfiye edilmesini sağlamak maksadıyla, muhalif bir partinin kuruluşunu desteklediğini

³¹¹ İnönü, **a.g.e.**, s. 459.

³¹² Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 66-67.

³¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmek için neden bu milletvekillerini seçtiği Yakup Kadri Bey'in açıklaması ile aydınlanmaktadır. Yakup Kadri Bey, Feyzi Bey ile Zülfü Bey'in sayıları 80-90 kişiyi bulan şark mebuslarından oluşan bir hizip ile Rauf Bey ve arkadaşlarını desteklediklerini ve bu gruplaşma işinde büyük rol oynadıklarının iddia edildiğini iletmiştir. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 69.

³¹⁴ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 67-70.

söylemek mümkündür. Zira Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 14 Kasım 1924 tarihli sayısında yer alan “iş başına” başlıklı yazıda, Türkiye Cumhuriyeti’nin halkın hâkimiyeti esasına dayanan bir idare olduğu ve bu nedenle Mecliste birden fazla partinin bulunmasının olağan karşılanması gerektiği ifade edilerek özetle muhalefet partisinin kurulması teşvik etmiştir³¹⁵. Karabekir Paşa da İzmir suikast davasında:

“Gazi Paşa Hazretlerinin arzularından hariç bir şey yazamayacaklarını tahmin ettiğim Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet Gazeteleri Rauf Bey ve bazı arkadaşlarınca behemahal muhalif fırka teşkil etmesi için ısrar ediyorlardı.”

Demiştir³¹⁶.

1.2.3. Kuruluş ve Sonrası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu için, 20 Ekim 1924’te Hoca Esat Efendi tarafından Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine yönetilen soru önergesi hakkındaki meclis görüşmelerinin uygun ortamı hazırladığını söylemek yerinde olacaktır³¹⁷. Keza Mustafa Kemal Paşa da Hoca Esat Efendi’nin gerçekten ulusu ilgilendirdiğini belirttiği mübadele konusundaki gensorunun bu grubun işine yaradığını ifade etmiştir³¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa’ya göre bu gensoru neticesinde muhalifler maskelerini atmak zorunda kalmış ve devamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurduklarını açıklamışlardır³¹⁹.

Rauf Bey, bahse konu gensoru görüşmelerinde, kendilerinin “dörtler”, “beşler”³²⁰ olarak adlandırılarak, çeşitli saldırılara maruz kaldıklarını ve bu surette yıpratılmaya çalışıldıklarını öne sürmüştür. Bu kapsamda Refet Paşa’nın Saltanat ve Hilafet taraftarı olmakla ve askerlerden oluşan bir hükümet kurmaya çalışmakla

³¹⁵ Halit Kaya, **Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s.187.

³¹⁶ Sümer Kılıç (Yay.Haz.), **İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir’in Savunması**, Emre Yayınları, 5.B., İstanbul, 2000, s. 131.

³¹⁷ Hükümetin bütçeye az para koydurması nedeniyle yeterli tedbir alınmadığı için Yunanistan’dan gelen göçmenlerden önemli bir bölümünün hayatını kaybettiği ortaya konmuş ve bu eleştirilerden sonra meclis soruşturması ile İsmet Paşa Hükümeti düşürülmek istenmiştir. Güvenoyu istemek zorunda kalan hükümet ancak Mustafa Kemal Paşa’nın da desteği ile güvenoyu alabilmiştir. Aybars, **a.g.e.**, s. 165.

³¹⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1138.

³¹⁹ **a.g.e.**, s. 1184.

³²⁰ Rauf, Adnan ve İsmail Bey’ler ile Refet Paşa’dan mürekkep bu grubu bazıları Mecliste “dörtler” diye tanımlamış, sonradan Ali Fuat Paşa da bu gruba katılmıştır. Orbay, **a.g.e.**, s. 574-575.

suçlandığını ifade eden Rauf Bey, kendisinin ise halifeci olarak suçlandığını ifade etmiştir. Rauf Bey: “*Değil halifeci ve sultancı bu makamın haklarını kendine almak istidadında olan herhangi bir makamın dahi aleyhindeyim*” diyerek ithamlara cevap vermiştir³²¹. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, söz konusu tartışmaların devam ettiği 8 Kasım 1924 tarihli meclis görüşmelerini müteakiben, 9 Kasım 1924’te harekete geçilerek³²², 17 Kasım 1924’te teşekkül etmiştir³²³.

Rauf Bey Halk Fırkası üyelerinin kendilerini “*post kavgası peşinde koştukları*” gerekçesiyle suçladıklarını ve cumhuriyet ismiyle bir fırka teşekkül edeceklerini haber almaları üzerine ise Halk Fırkasının başına cumhuriyet kelimesi getirdiklerini ifade etmiştir³²⁴.

TCF’nin teşekkülünün ardından yayınlanan beyannamede:

“...*icra heyetini had ve hakkının haricine çıkmaktan meneyecek, hasılı millet ve icra vekillerinin mütemadi murakabe altında bulunduracak vasıtalara ihtiyaç vardır. Gerçi efkârı umumiyeye ve anın bir şubesi demek olan matbuat böyle birer vasıta iseler de daima müessir ve şafi değillerdir. Bu vasıtalar meyanında en müessiri bizim fikrimizce aynı kanaati taşıyan milletvekillerin meclisi millide vücuda getirecekleri muvazenet ve murakabe grupları yani fırkalardır...*”

Denilerek kurulma gerekçesi izah edilmiştir³²⁵.

Yeni kurulan fırkanın hedefini: “*iktidara geçmek değil, muhalefet partisi kurarak iktidarla birbirini tamamlayacak bir manzume teşkil etmek*” olarak tanımlayan Ali Fuat Paşa, bu fırkanın demokratik olduğu kadar yenilikçi ve yapılan ve yapılacak inkılâplara taraftar olmasına dikkat edildiğini ve bu maksatla fırkanın mevcudunun 30’dan fazla olmamasına özen gösterdiklerini aksi halde muhafazakârları da dâhil ettiklerinde sayılarının 80’i bulacağını iddia etmiştir³²⁶.

³²¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 590-592.

³²² Rauf Bey ve 10 arkadaşı istifa etmiştir. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, 3. B., (Çev.) Gül Çağlalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 77-78; Bu on kişi: Adnan, Rauf, Salahattin, Muhtar, Sabit, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Beyler, Rüştü ve Refet Paşalardır. Tunçay, **a.g.e.**, s. 107.

³²³ Aydemir; **a.g.e.**, s. 212; Afetinan’a göre: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması doğal bir hareketti, çünkü Mecliste siyasi bir örgüt tarafından eleştiri yapılması ve hükümetin denetlenmesi gerekirdi. Ancak bu durum gerici akımlara yol açmamalıydı. Afetinan, **a.g.e.**, s. 133; Fırka Reisliğine Kazım Karabekir Paşa, Katib-i Umumiliğe Ali Fuat Paşa; Reis-i Saniliğe, Rauf ve Adnan Bey’ler; Üyeliğe Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Sabit, Ahmet Şükrü, Ahmet Muhtar, Halis Turgut, Necati ve Faik Bey’lerin üyeliğe seçilmeleriyle Parti Heyet-i Merkeziyesi vücut bulmuştur. Zürcher, **a.g.e.**, s. 96.

³²⁴ Orbay, **a.g.e.**, s. 595.

³²⁵ Z. Tanık Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952, s. 615.

³²⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 509-510.

1.2.3.1. TCF Hakkındaki Değerlendirmeler

Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa'nın kayınvalidesinin vefatı nedeniyle, taziyede buldukları esnada, Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine hitaben “*Türkiye’de de partiler ve parlamento hayatının başlamasından dolayı memnuniyet duyuyorum*” dediğini aktarmış ve bu sözlerin kendileri için ümit verici olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan, halkın arasında Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında eski tarz bir taraftar grubunun oluştuğunun düşünüldüğü ve Mustafa Kemal Paşa'ya bunun halka olan etkisinin neden söylenmediğinin anlaşılamadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetinin gücünden korkan az da olsa bir kesimin onun her şeye seyirci kalarak bir kenarda oturmasını istediklerini söyleyen Ali Fuat Paşa çoğunluğun onun politikadan uzak kalmak kaydıyla devletin başı olarak memleketi harabeden mamureye çevirmesini istediğini belirtmiştir³²⁷.

Bahse konu fikir akımlarının cereyan ettiği bu günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir demeçte CHF'ye olan manevi bağına dair kendisine yöneltilen bir soruya, Cumhurbaşkanlığı bittiğinde fırkasının bilfiil başında çalışacağını gösteren cevaplar verdiğini dile getiren Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni fırkanın programını kendisinin mensup olduğu fırkadan farklı görmediğini söylediğini aktarmıştır³²⁸. Buna mukabil Ali Fuat Paşa ise TCF ile CHF arasındaki farkları:

*“yeni fırka halkçılığa daha mütemayildi. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içtimaları gizli, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ise alenidir. Avrupa'da fırka içtimaları alenidir. Demokrasinin en büyük düşmanı gizliliklidir. Yeni fırkada altı ihtisas komisyonu vardı. Halk fırkasında böyle bir şey yoktu.”*³²⁹

Diyerek açığa vurmuş, iktidar partisi mensuplarının bir defa seçildikten sonra meclis çoğunluğun hiçbir kayda bağlı olmaksızın milletin mukadderatına hâkim olacağını düşündüklerini, kendilerinin ise bazı hususlarda milletin oyuna müracaat etmekten geri kalınamayacağını kabul ettiklerini bildirmiştir. Öte yandan Fethi Bey

³²⁷ a.g.e., s. 524-525.

³²⁸ a.g.e., s. 525-526

³²⁹ a.g.e., s. 515.

kabinesinin, TCF tarafından beğenilmesi, Ali Fuat Paşa tarafından “*inhisarcı zümre*” olarak tabir edilen CHF mensuplarından bazılarını da kızdırmıştır³³⁰.

TCF'nin kuruluşu sonrası diğer muhalif milletvekillerin değerlendirilmeleri ise genel anlamda iktidarın telaş gösterdiği yönündedir. Gümüşhane milletvekili Zeki Bey'e göre TCF'nin kurulması sonrasında Nurettin Paşa'nın bağımsız olarak milletvekili seçilmesi, Çanakkale ve Kayseri seçimlerinin de aynı şekilde CHF'nin aleyhinde sonuçlanması, CHF'nin halka karşı yürüttüğü sert politikanın doğru olmadığı hususunda bir uyarıdır. Siyasetin bu şekilde devamı halinde yapılacak yeni seçimde CHF'nin kaybetmesi işten bile değildir. Bununla birlikte halk akın akın TCF'ye kaydolurken, CHF'de yaşanan istifalara basında yer bulan sert ve şiddetli eleştiriler de eklenince hükümetin konumu sarsılmaya başlamıştır³³¹. Bu döneme dair Esat (Sagay) Bey³³²:

*“Fırka azalarından birçoğu Terakkiperver Fırka'ya geçerek şubeleri boşaltırken, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında bulunan Büyük Gazi'ye sarsılmaz bağlılığım beni de mahdut miktardaki arkadaşlarımla beraber CHF'den ayırmadı.”*³³³

Diyerek CHF'den kopmaları ve dolayısıyla Zeki Bey'i doğrulamıştır.

İstanbul matbuatının kuvvetli neşriyat yaptığını belirten Ordu milletvekili Faik (Günday) Bey³³⁴ ise her taraftan fırka teşkili için müracaatların vuku bulunduğunu, ancak kendilerinin fırka müfettişleri bölgelere gitmeden fırka şubelerinin

³³⁰ a.g.e., s. 521.

³³¹ Kadirbeyoğlu, a.g.e., s. 216.

³³² **Esat Sagay, 1874-1938**, Karaferye'de doğmuştur. 1894'te Harbiyeyi bitirdikten sonra Suriye'de görev başlamıştır. 1898'de Harbiyede almanca öğretmenliğine atanmış bu esnada Mustafa Kemal Paşa'ya da öğrencisi olmuştur. Balkan Savaşı'na katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde bulunmuştur. 1919'da albay rütbesinde emekli olduktan sonra İstanbul Belediye Azalığı ve Bursa milletvekilliği yapmıştır(1927-1938). 5 ve 6. İnönü Hükümetlerinde 2 Maarif Vekilliği görevini yürütmüştür(1930-1932). Esat Sagay, “**Hocam” Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hatıraları**, (Haz.) Eren Sagay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 1.

³³³ Sagay, a.g.e., s. 61-62.

³³⁴ **Ahmet Faik Hurşid Günday, 1884-1967**, Rize Sancağı, Pazar Kazası, Hemşin Bucağı, Molla Veysi Köyü'nde doğmuştur. İlköğrenimine Hemşin'de başlamış, müteakiben Pazar Rüştüyesinde iki yıl eğitim görmüştür. Buradan sonra İstanbul'a giderek, 1899'da girdiği Fatih Rüştüyesinde iki yıl, kaydolduğu Vefa İdadisinde dört yıl öğrenim görmüştür. Buradan sonra Mülkiye-i Şahaneye devam etmiş ve 1908 yılında mezun olmuştur. 1908'de Trabzon Maiyet Memurluğu, 1910'da Adana Maarif Müfettişliği, 1912'de Horasan Kaymakamlığına getirilmiştir. 1919 yılına kadar bu görevde kalmış, bu esnada vekâleten birçok görev ifa etmiştir. 1919'da Lazistan Mutasarrıflığına atanmış, burada iken Ankara Hükümeti ile irtibata geçmiştir. 1921'de önce Ordu, ardından, Samsun mutasarrıflığına atanmıştır. 1923'te Sivas Mutasarrıflığına atanmış, aynı yıl Ordu milletvekili seçilmiş, 9 Kasım 1924'te istifa ederek TCF'ye geçmiştir. 1926'da İzmir'deki suikast davasında yargılanmış, beraat etmiştir. 1930'a kadar serbest çalışıp, müteakiben Etibank üyesi seçilmiştir. 1940'da Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. üyeliğine, 1945'te ise başkanlığına getirilmiştir. 1950 yılında bu vazifesinden emekli olmuş ve 6 Mayıs 1967'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Süleyman Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13-22.

kurulmaması yönünde cevap yazdıklarını ifade etmiştir. Faik Bey'e göre, yaşananlar üzerine Mustafa Kemal Paşa, akıl ve mantığını kaybederek dehşet saçmış ve Fırka programının yedinci³³⁵ maddesine dayanarak, Fırkayı irtica ile suçlamıştır. Faik Bey daha da ileri giderek diktatör olarak itham ettiği Mustafa Kemal Paşa'nın huzur ve rahatının kaçtığını iddia etmiştir³³⁶.

Rıza (Nur) Bey de, TCF'nin kurulmasının, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'yı telaşa sürüklediğini iddia edenler arasındadır. TCF'nin kurulmasının basın tarafından alkışlandığını belirten Rıza Bey, kendisinin adının da bu fırka mensupları arasında yayınlandığını gördüğünde telaşlanarak haberi tekzip ettiğini ifade etmiştir³³⁷. Rıza Bey'in bu denli paniğe kapılmasının nedeni Mustafa Kemal Paşa ile bu şekilde mücadele edilemeyeceğini düşünerek, buna kalkışanların Mustafa Kemal Paşa tarafından perişan edileceğine inanmasıdır³³⁸.

TCF'nin kurulmasıyla birlikte İsmet Paşa kabinesinin ciddi manada telaşa düştüğünü ileri süren bir diğer şahıs ise Van milletvekili İbrahim (Arvas) Bey'dir³³⁹.

Rauf Bey'in bu konudaki yorumu, CHF mensuplarının aleyhlerinde çok şiddetli bir eleştiri fırtınası kopardıkları ve özellikle şahıslarına yönelik sert sözler sarf ettikleri, ancak bu hareketlerin CHF'lilerin düşündükleri gibi kendilerini değersizleştirmede, bilakis hem kamuoyunda ve hem de basında, TCF lehinde bir durum yarattığı cihetinde olmuştur³⁴⁰.

Muhafiflerin bu görüşlerine karşın, Hasan Rıza Bey, TCF'nin kurulması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın, soğukkanlılığını muhafaza ederek meseleyi tetkik ettiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İstiklal Savaşı

³³⁵ Altıncı maddeyi kastetmiş olmalıdır. "Fırka eftar ve itikadını diniyeye hürmetkardır" maddesi TCF programının 6. maddesidir. Tunaya, **a.g.e.**, s. 617.

³³⁶ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 455.

³³⁷ Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in de benzer şekilde TCF'ye katıldığı yönünde bir haber yayınlandığını ifade eden Rıza Nur Bey, birlikte Tasvir-i Efkâr gazetesine havadis tekzip etmek için telgraf çektiklerini dile getirmiştir. Nur, **a.g.e.**, s. 1323.

³³⁸ Nur, **a.g.e.**, s. 1322-1323.

³³⁹ İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1964, s. 51; **İbrahim Arvas, 1884-1965**, Başkale'de doğmuştur. Abdülhamit özel bursu ile yatılı olarak Galatasaray Sultanisinde okumuştur. Mezuniyetin sonrasında, Hakkâri Livası Nüfus Kâtibi, Musul, Ranya ve Dahük Nüfus Memuru, Van ve Edremit Bucak Müdürü, Gevaş Kaymakam Vekilliği görevlerini ifa etmiştir. I. Dönem Hakkâri milletvekili seçilmiş ancak Meclise katılmadan istifa ederek Şemdinli'deki karışıklık üzerine, Şemdinli Kaymakamlığına başlamıştır. II. Dönem Van, III. ve IV. Dönem Hakkâri, V., VI., VII. ve VIII. Dönem Van Milletvekilliği yapmıştır. 21.10.1965'te hayatını kaybetmiştir. İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, (Yay. Yön.) Mahmut Çetin, Biyografi Net Yayınları, İstanbul, 2005, s. 175-178; **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 506.

³⁴⁰ Orbay, **a.g.e.**, s. 602.

erkânının ikiye bölünmesinin, özellikle o zamanlar için hiç de iyi bir şey olmadığını belirten Hasan Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikle yeni kurulan fırkanın laiklik konusundaki fikirlerini ve tutumlarını araştırdığını dile getirmiştir³⁴¹.

Farklı bir bakış açısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumdan hiç hoşlanmayacağını ve işkilleneceğini düşünen Yakup Kadri Bey'e göre ise Mustafa Kemal Paşa böyle bir tavır sergilememiş, aksine aylardır devam eden gizli muhalefetin meşru olarak açığa çıkışından memnuniyet duymuştur. Çünkü bundan böyle CHF'yi içerden çökertme teşebbüsleri son bulacaktır. Ancak İstanbul basınının tutumu ve Meclis haricindeki siyasi hareketler politik ortamı daha da geren bir sürece girilmesine neden olmuştur³⁴².

Hasan Rıza Bey, TCF yöneticilerinden; o dönemin gerçeklerinin farkında olarak, *“fırka efkar ve itikadi diniyeye hürmetkardır”* ve *“milli vahdetin halelden masuniyeti için devletin murakabesi baki kalmak şartıyla idarede (ademi merkeziyet) esası terviç edilecektir”* maddelerini parti programından çıkarmalarının, aynı zamanda parti teşkilatlarına tam olarak sahip olmalarının beklendiğini öne sürmüştür. Bu beklentide amaç, sözü edilen maddelerin bazı gerici ve ayrılıkçı unsurlar tarafından kullanılabilmesi endişesidir³⁴³.

Ali Bey de, TCF'nin programında yer alan dine saygılı olma deyimini nedeniyle, gerçekleştirilen devrimlerden hoşlanmayanların, TCF'yi bir sığınma limanı ve faaliyet alanı olarak gördüklerini ifade etmiş, devamında Fırka programının sadece kışkırtıcı olarak kalmadığını, aynı zamanda Fırka yöneticileri ile teşkilatındakilerin de yer yer taassubu kışkırtıklarının görüldüğünü ileri sürmüştür³⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise TCF'nin *“fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır”* düsturunun perde arkası:

“...biz hilafeti isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce mecelle kafidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağvetti. İslamiyeti rahnedar ediyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecektir...”

³⁴¹ Soyak, a.g.e., s. 305.

³⁴² Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 70-71.

³⁴³ Soyak, a.g.e., s. 307-308.

³⁴⁴ Turgut, a.g.e., s. 237.

Şeklindeki gerici haykırışlarla doludur³⁴⁵.

Falih Rıfki Bey, muhalefetin niteliğine dikkat çekerek TCF'nin kuruluşunu şahsi rekabetler ya da geçimsizliklere bağlamanın çok “üstünkörü” bir yaklaşım olacağını belirtmiş³⁴⁶, aslında bu akımın çok büyük bir hareketin temsilcisi olduğuna vurgu yapmıştır. Parti içinde gerçekten demokrasiyi savunan, şahıs veya zümre hâkimiyetine karşı olarak serbest seçimli hür bir muhalefet taraftarı olan idealist bir grup olduğu gibi; özellikle eski İttihatçıların dâhil edilebileceği, kişisel kin ve rekabet duyan bir kesim de mevcuttur. Tabî ki gericiler de bu parti içindeki yerlerini almışlardır. Genel parolanın, “*şahsi idareye nihayet vermek*” ve “*Hâkimiyet-i Milliye prensiplerine göre tam bir murakabe sistemi kurmak*” olduğunu ileri süren Falih Rıfki'ya göre Mustafa Kemal Paşa'ya karşı özel bir kasıtları olmayıp sadece otoriteden kurtulmak isteyenler de, Mustafa Kemal Paşa'yı düşürmekten başka çare görmeyenler de, devrimi durdurarak eskiye dönmek isteyenler de bu parolayı kullanmışlardır³⁴⁷. Bununla birlikte Falih Rıfki Bey, TCF'nin programında “*hissiyat-ı diniye*” kaydı bulunmamış olsa bile bu Fırkanın kuvvetini irticadan almasını gayet normal olarak değerlendirmiştir. Çünkü cumhuriyet devri boyunca ne zaman bir muhalif parti ortaya çıksa liderlerinden bağımsız olarak irtica başlıca dayanak olmuştur³⁴⁸.

TCF'nin idarecileri konusunda, Hasan Rıza (Soyak) Bey, liderlerin gerekli tedbirleri almadıklarını, fırkanın idaresini aklın almayacağı bir gaflet içinde, kendi deyişiyle “*şuursuz zümre*”nin eline bıraktıklarını ve adeta bir “*gölgelik*” haline geldiklerini iddia etmiştir³⁴⁹.

Mustafa Kemal Paşa ise bu partinin ileri gelenlerinin TCF ismindeki “*terakki*” ve “*cumhuriyet*” kelimelerinin anlamlarının tersine, gericilere ümit ve güç verdiğini dile getirmiştir. Buna örnek olarak da, Şeyh Sait İsyanı'nda isyancıların başında olan Şeyh Eyüp'ün yargılanması esnasında: “*dini kurtaracak yegane fırkanın, Kazım Karabekir paşanın teşkil ettiği fırka olup, ahkam-ı şeriyeye riayet edileceğinin fırka nizamnamesinde ilan edildiğini*” söylediğini göstermiştir³⁵⁰.

³⁴⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1184-1186.

³⁴⁶ Atay, **Çankaya**, s. 459.

³⁴⁷ **a.g.e.**, s. 466.

³⁴⁸ **a.g.e.**, s. 459.

³⁴⁹ Soyak, **a.g.e.**, s. 309.

³⁵⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1188.

Genel olarak muhalifler TCF'nin kurulmasının Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler tarafından endişe ile karşılandığını iddia ederken, iktidar taraftarları böyle bir telaştan söz etmemiş, kimisi temkinli bir yaklaşımdan bahsederken kimisi ise bu durumdan memnuniyet duyulduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın beyanlarından o dönemde ayrılıkçı (asıl hedeften uzaklaşan) bir muhalefet istemediği net olarak anlaşılrsa da, Halk Fırkası içindeki muhalefetin niteliği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu muhalefetin fırka halinde alenen ortaya çıkışı, Mustafa Kemal Paşa tarafından olumlu değerlendirilmiş olabilir. Çünkü diğer türlü Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nın kontrolünü tümenden kaybetme riski ortadadır. Ancak şunu da eklemek gerekir ki, TCF'nin ortaya çıkışının planlanan devrimlerin hayata geçirilişini zorlaştıracığı aşikârdır. İşte bu gerçek, iktidarın muhalefete bakışını şekillendiren en büyük tetikleyici amil olmuştur.

Bununla birlikte TCF'nin kuruluşu, HF içindeki muhaliflerin ayrılmasını sağlamış gibi görünse de, ne var ki çok yakın zamanda bunun böyle olmadığı görülmüştür. Özellikle Feyzi ve Zülfü Bey'lerin başını çektiği grup halen HF içinde siyasi faaliyetlerine devam etmektedir. HF içindeki bu cereyanlara yeri geldiğinde değinilmek üzere, Rauf Bey'in bir iddiasından söz etmekte yarar vardır.

HF içindeki müfritlerin, TCF'nin muhalefete geçerek, bir kontrol mekanizması oluşturmasından ciddi manada endişe ettiklerini ileri süren Rauf Bey, bu grubun daha TCF kurulmadan evvel bazı oyunlar düzenlediklerini ileri sürmüştür. İstanbul'da rahatsızlığı nedeniyle yatmakta olduğu bir gün kendisine Rauf adında tanımadığı birisinden mektup geldiğini ve bu mektubun içeriğinde, bu şahsın fedaileri ile birlikte yeni kurulacak partiye katılmayı istediklerinin yazılı olduğunu aktarmıştır. Devamında o an yanında bulunan Ömer Fevzi Mardini Bey'e de mektubu okutmuş ve bu işin içinde bir iş olduğunu anladığından Ömer Fevzi Bey'e kesinlikle bu tür komitacılık faaliyetlerine girmeyecekleri ve bu insanları da partiye almayacaklarını iletmiştir. Bu şahsı araştırmasını Ömer Fevzi Bey'den rica ettiğini ifade eden Rauf Bey, sonrasında Rauf adlı adamın yüzünden Ömer Fevzi Bey'in defalarca sorgulandığını, bu sorgularda bu şahsın komitacı olduğunun ortaya çıktığını ve kendisini Hüseyin Rauf Bey'in görevlendirdiğini söylediğini uzun uzun anlatmıştır³⁵¹.

³⁵¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 615-624.

Ayrıca Ali Fuat Paşa da olay günü Rauf Bey’i ziyarete gittiğini ifade etmiştir. Ziyaret sırasında, Rauf Bey söz konusu mektubu Ali Fuat Paşa’ya da okutmuştur. Bu olayın, TCF’ye hazırlanmış bir tuzak olduğunu belirten Ali Fuat Paşa, açıldığı günden itibaren bu şekilde tuzaklara maruz kaldıklarını ve bunların kendilerinin yok edilmeleri maksadıyla yapıldığını ima etmek suretiyle Rauf Bey’i doğrulamıştır³⁵². Ancak başka birisi tarafından bu konuya dair yapılmış herhangi bir açıklama veya yalanlamaya rastlanmamıştır.

Diğer taraftan, Yakup Kadri Bey, TCF’nin kuruluşu sonrası, gerek siyasi cereyanlar ve gerekse İstanbul basınının şiddetli eleştirilerine karşı uygulanacak hareket tarzlarını belirlemek amacıyla İstanbul’da, Recep (Peker), Ali Fethi (Okyar) Bey’ler ve kendisinin katılımıyla Rize Mebusu Ekrem (Rize) Bey’in evinde bir toplantı yaptıklarından bahsetmiştir. Bu toplantıda Recep Bey’in her zaman olduğu gibi kesin tedbirler alınması fikrinde olduğunu, buna mukabil Fethi Bey’in ise itidalden yana bir tavır sergilediğini ancak iki zıt kutup arasında gelişen ve sabaha kadar süren tartışmaların sonuçsuz kaldığını ifade etmiştir³⁵³.

1.2.3.2. CHF Grubu İdare Heyeti Toplantısı

Farklı bir konuya değinen Avni (Doğan) Bey³⁵⁴, TCF kurulduktan hemen sonra, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında icra edilen Halk Fırkası Grubu İdare Heyetinin gizli toplantısında, Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan konuşmaları ve diğer görüşmeleri aktarmıştır. Avni Bey’e göre; Meclis binasının reis vekillerine ayrılan küçük odasında gerçekleştirilen bu toplantıda, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Basını ve TCF’nin dini siyasete alet eden propagandasının mürtecilere cesaret verdiğini ifade etmiştir. Devamında ise; “*din elden gidiyor*”, “*aile hayatımız*

³⁵² Cebesoy, a.g.e., s. 528-531.

³⁵³ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 71.

³⁵⁴ **Mehmet Avni Doğan, 1892-1965**, 1892’de Yozgat’ta doğmuştur. 1903’te Yozgat Nümune-i Gayret’ten, 1908’de Yozgat Ortaokulunda, 1910 yılında ise İstanbul Sultanisinden mezun olmuştur. Mülkiye-i Şahaneden (Siyasal Bilgiler Fakültesi), 1913’te mezun olmuştur. Boğazlıyan ve Ereğli kaymakamlıkları yapmıştır. İkinci Büyük Millet Meclisinde, Bozok mebusu olarak görev yapmış ve Şark İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10. dönemlerde Yozgat milletvekili olarak Mecliste bulunmuş, milletvekili olmadığı süreçte, Kastamonu, Samsun valilikleri görevini yürütmüştür. 1943 yılında birinci umumi müfettişlik görevine atanmış, 1948-1950 yılları arasında Ankara valiliği yapmıştır. 1961 yılında da Kurucu Meclis Ankara temsilcisi olarak görev yapmıştır. Osman Nebioğlu, **Türkiye’de Kim Kimdir**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1962, s. 233-234; 14 Haziran 1965’de hayatını kaybetmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 87.

yıkılıyor” şeklinde yapılan cumhuriyet idaresi aleyhindeki çeşitli suçlama ve iftiraların etkisiz kalacağını sanmanın budalalık olacağını ve mukabil bir ihtilal ile karşılaşmanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Mevcut kanunların henüz çok yeni olan inkılâpları korumakta yetersiz kalacağını değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, en ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için sert tedbirler alındığını söyleyerek, Başvekil İsmet Paşa ile yaptığı mülakatta, icra organını ve zabıtaı takviye eden bazı kanuni tedbirlere ihtiyaç olduğu konusunda mutabık kaldıklarını beyan etmiştir. Bununla birlikte toplantıya katılan zevata, bu konuya taraftar olup olmadıkları ve mevzunun Meclis gündemine getirilmesi halinde, kolaylıkla kabul edilip edilemeyeceği sorularını yöneltmiştir³⁵⁵.

Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın sorularını tüm İdare Heyeti üyelerinin yanıtladığını ve görüşlerin, memlekette olağanüstü tedbirlere ihtiyaç ve inkılâbı korumak için tedbir almaya sebep olmadığı noktalarında toplandığını belirtmiştir. Avni Bey'e göre, çoğunluğun zikredilen tedbirleri lüzumsuz gördüğünün açığa çıkmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa yanıltmış olmayı dileyerek, burnuna kan ve barut kokusu geldiğini ifade etmiş, İsmet Paşa'nın istifa ederek hükümeti Fethi Bey'in kuracağını açıklamış ve toplantıda görüşülen hususların gizli tutulmasını istemiştir³⁵⁶. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da, Nutuk'ta: “...icap etmesi üzerine, hükümetçe fevkalade tedbir alınması lüzumuna dair ilk izhar-ı kanaat ettiğimiz zaman, bunu hüsn-i telakki etmeyenler vardı.”³⁵⁷ Diyerek bu toplantıyı işaret etmiştir³⁵⁸.

İsmet Paşa'nın, İstanbul Basını'nın özellikle kendisine karşı yapmış olduğu olumsuz propagandanın arkasında bazı gizli kuruluşların parmağı olduğunu ve bu nedenle sıkıyönetim istediğini belirten Yakup Kadri Bey de, benzer şekilde olağanüstü bir parti toplantısında, bu fikrin tartışıldığını, ancak bu fikrin başta Meclis Başkanı Fethi Bey olmak üzere büyük çoğunluk tarafından reddedildiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak İsmet Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Fethi Bey Başvekilliğe getirilmiştir³⁵⁹.

³⁵⁵ Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 164-166.

³⁵⁶ a.g.e., s. 166.

³⁵⁷ Atatürk, a.g.e., s. 1190.

³⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın bu cümle ile Fırka Grubu İdare Heyetinin kararına işaret ettiği Avni Bey tarafından da belirtilmiştir. Doğan, a.g.e., s. 168.

³⁵⁹ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 72.

Ali Fuat Paşa'ya göre ise Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa Hükümeti'nin İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmeden idare sorumluluğunu yüklenmeyeceğini öğrendiğinde Halk Fırkası İdare Heyetine gitmiş, İdare Heyetinin hükümetin teklifini kabule yanaşmadığını görünce İsmet Paşa ile görüşmüş, bunun üzerine İsmet Paşa istifa etmiştir³⁶⁰.

Öte yandan Falih Rıfkı Bey, o dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni düzeni sağlam bir teminata kavuşuncaya kadar, sıkı bir kontrol ve disiplinle korumasını istediklerini ve bu bakımdan Hâkimiyet-i Milliyecilerden ayrıldıklarını belirtmiştir. Falih Rıfkı Bey'e göre yaşanan süreçte "*hâkimiyet-i milliye silahı*" muhafazakârlar ile mürtecilerin silahıdır³⁶¹.

Bununla birlikte Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Halk Fırkası İdare Heyetinde İsmet Paşa'nın üç yıl süreli bir örfi idare ilan etmek suretiyle hükümeti güçlendirmeyi talep ettiğini, aksi halde yönetimin mümkün olmadığını beyan ettiğini güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini ifade etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın, işi terörle yürütme taraftarı olmayan Fethi Bey gibi düşündüğünü ve bu maksatla Başvekil İsmet Paşa'yı istifaya davet ettiğini ve yerine Fethi Bey'in başvekil olarak seçildiğini aktarmıştır. Bunun yanı sıra Zeki Bey günden güne HF içinde mutediller diye anılan bir grubun türemeye başladığını ancak Fırka içindeki müfritlerin her ne pahasına olursa olsun halkın ağızını kapamaya ve milli varlığı ve benliği öldürmeye çalıştığını da iddia etmiştir³⁶².

Tüm bu söylemler ışığında, aslında daha Şeyh Sait İsyanı öncesinde, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere HF içinde başını İsmet Paşa'nın çektiği bir grubun, İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilerek sert tedbirler almaya taraftar oldukları ve bu vesile ile İstanbul Basını'nın kontrol ve disiplin altına almaya çalıştıkları söylenebilir. Ancak bu düşünce Pirinçcizade Feyzi Bey ile Fethi Bey'in karşı duruşuyla hayata geçirilememiştir.

³⁶⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 521-522.

³⁶¹ Atay, **Çankaya**, s. 449

³⁶² Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 217.

1.2.3.3. İsmet Paşa'nın İstifası ve Fethi Bey Hükümeti

Dönemin şartlarını göstermesi bakımından Ali (Kılıç) Bey'in ilettiği bir olay önemlidir. İsmet Paşa'nın, Karabekir Paşa'nın İstanbul'da yaptığı bir açıklamaya kızarak: “*biz bu ağızlara mühür vurmamızı biliriz*” dediğini, aktaran Ali Bey'e göre; Mustafa Kemal Paşa bu durumdan endişe duymuştur³⁶³. Dolayısıyla, TCF'nin kuruluşu sonrası İsmet Paşa'nın takip edeceği muhtemel politikanın CHF'den kopuşları hızlandırması işten bile değildir. Bunu gören Mustafa Kemal Paşa, CHF Grubu İdare Heyetinin toplantısı sonrasında İsmet Paşa'nın istifa etmesini uygun görmüştür.

Hasan Rıza (Soyak) Bey'e göre, Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan TCF'nin zorluklarla karşılaşmaması için, Rauf Bey ve arkadaşları ile aralarının iyi olmadığını bildiği İsmet Paşa'yı Başvekillikten çekilmeye sevk etmiştir. Hasan Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'yı Başvekillik görevini yürütürken de tedavi olabileceği halde, hastalığını vesile ederek istifaya mecbur ettiğini ileri sürmüştür³⁶⁴. Bununla birlikte Ali Fethi Bey'in Başvekilliğe getirilmesi³⁶⁵ yani Başvekillikteki değişiklik muhalefet tarafından iyi karşılanmıştır³⁶⁶.

Ali Fuat Paşa da, İsmet Paşa yerine Fethi Bey'in geçmesini basit bir şahıs değişikliği olarak telakki etmemiş, bunun genel olarak bir zihniyet değişimi olduğuna işaret etmiştir. Bununla birlikte Ali Fethi Bey'i, hürriyet, usul ve kanun taraftarı olarak niteleyen Ali Fuat Paşa, Fethi Bey'den herkesin hakkını veren, hoşgörü sahibi ve haşin susturma yöntemleriyle hak kazanmaya razı olmayan birisi olarak söz etmiştir³⁶⁷.

Rauf Bey'e göre ise TCF'nin kurulmasından hemen sonra İsmet Paşa'nın istifa ederek yerine CHF'nin en ılımlı ve ağırbaşlısı olan Fethi Bey'in hükümet kurması son derece manalıdır³⁶⁸. Diğer yandan ilk etapta gösterdiği sert çıkışlara karşın Recep Bey de usul gereği Fırka ilmühaberini almak için kendisini ziyaret eden

³⁶³ Turgut, **a.g.e.**, s. 236.

³⁶⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 305.

³⁶⁵ Fethi Bey tarafından 22 Aralık 1924 tarihinde kurulan yeni hükümetin programı 27 Aralık 1924 tarihinde mecliste okunmuştur. Tunçay, **a.g.e.**, s. 111.

³⁶⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 306.

³⁶⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 520.

³⁶⁸ Rauf Bey'e göre İsmet Paşa hastalığını istifa sebebi olarak gösterse de aslında, Hasan Rıza Bey gibi İsmet Paşa'nın hastalığının istifayı gerektirecek kadar ağır olmadığını yani siyasi nedenlerden ötürü istifa etmek zorunda kaldığını ima etmiştir.

TCF'lilere nazik davranarak başarılar dilemiştir.³⁶⁹. Gerçekten, İsmet Paşa yerine Fethi Bey'in gelişiyle hem Meclis hem de İstanbul Basını'ndaki dalgalanmaların durulduğu Yakup Kadri Bey tarafından da ifade edilmiştir³⁷⁰.

Buna karşın, CHF'liler, TCF'lilere karşı devamlı şüphe duymuşlardır³⁷¹. Diğer yandan, Ali Fuat Paşa, Fethi Bey Kabinesi teşekkül ettikten sonra, CHF içindeki müfritlerin “*inkılâp isteriz*” diyerek, hükümetin sükûn ve istikrar siyasetinden rahatsız olduklarını belirtmiş, inkılâp yaptık diyenlerin bununla alakalarının olmadığını, yapılanların dalkavukluk namına yapıldığını iddia etmiştir³⁷². Hatta Rıza (Nur) Bey, İsmet Paşa'nın istifası üzerine kurulan Fethi Bey hükümetine, İsmet Paşa taraftarlarınca: “*muvakkattır, yine geleceğiz. Bu memleket başka türlü ıslah edilmez (!) terör yapacağız*” dediklerini, aktarmıştır. Yine bu dönemde, bu grubun Fransız İhtilal Tarihi'ni okuduklarını işittiklerini ifade eden Rıza (Nur) Bey, gözlemlendiği gelişmeleri, söz konusu grubun terörü nasıl yapacaklarını öğrenme ve hazırlık süreci olarak değerlendirmiştir³⁷³.

Ali Fethi Bey Hükümetinin devam edebilmesinin mutedillerin, müfritlere galip gelmesine bağlı olduğunu söyleyen Ali Fuat Paşa, müfritlerin, hükümetin takip ettiği dengeli usulleri beğenmediklerini, bu kabinenin fırka vaziyetini almayacağından korktuklarını, bu sebeple kendisinden muhaliflerle ilişkide bulunmayacağına dair söz alındığını ve Fethi Bey'in kamuoyuna fazlasıyla önem vermesinin inkılâpçılara yakışmadığını iddia ettiklerini aktarmıştır³⁷⁴. CHF içindeki bu ayrışmanın sonucu olarak Dâhiliye Vekili Recep Bey'in İstanbul Belediye Başkanının halk tarafından seçilmesi hakkında Vekiller Heyetince alınan karara muhalif kalarak istifa etmesi³⁷⁵, Ali Fuat Paşa'ya göre CHF içinde bir krize neden olmuş ve konu 10 Ocak 1925'te toplanan CHF Grup Toplantısı'nda ele alınmıştır³⁷⁶.

Bununla birlikte Aralık 1924 ile Şubat 1925 arası gündemi, Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda ve yeni yasa uyarınca milletvekilliğinden istifa eden komutanlardan boşalan yerler için yapılan ara seçimler oluşturmuştur. Yapılan bu

³⁶⁹ Orbay, **a.g.e.**, s. 606.

³⁷⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 72.

³⁷¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 607.

³⁷² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 523.

³⁷³ Nur, **a.g.e.**, s. 1322.

³⁷⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 523.

³⁷⁵ 5 Ocak 1925'de istifa etmiştir. Zürcher, **a.g.e.**, s. 110-111; Turan, **a.g.e.**, s. 102.

³⁷⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 523-524.

seçimlerde en dikkat çekici husus, Bursa’da yapılan ara seçimde iktidarın adayı Operatör Emin Bey’e karşı, bağımsız aday Nurettin Paşa’nın seçimden zaferle çıkmasıdır. CHF, Nurettin Paşa’nın askerlikten istifa etmediğini gerekçe göstererek seçimleri yenilenmesini sağlamışsa da, 5 Şubat 1925’te yapılan seçimleri Nurettin Paşa tekrar kazanmıştır³⁷⁷.

Seçimler konusunda bunlar yaşanırken, Mecliste 9 Şubat 1925 tarihinde gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinde gerilen ortamın da etkisiyle yaşanan sert tartışmalar neticesinde tabancalar çekilmiş ve Ardahan milletvekili Halit Paşa öldürülmüştür³⁷⁸.

Öte yandan Yakup Kadri Bey ise Fethi Bey’in yürüttüğü itidal politikasının, gerilen ortamı yatıştırmakla beraber, devrimci rejimi emniyet altına alamadığını beyan etmiştir. Nitekim çok geçmeden Şeyh Sait Vakasının patlak vermesi, Fethi Bey Hükümetinin “*gafil*” avlandığının göstergesidir. Yakup Bey’e göre yaşananlara rağmen Fethi Bey politikasından vazgeçmemiş, Meclis de Fethi Bey ile aynı fikri paylaşmıştır³⁷⁹.

Gelinen aşamada, aslında İsmet Paşa’dan farklı düşünmeyen Mustafa Kemal Paşa’nın, kesin tedbirlere başvurma düşüncesinde azınlıkta kaldığını anladığını ve bu nedenle şartlar elini güçlendirinceye kadar bu fikri dinlenmeye bıraktığını söylemek mümkündür. Keza İsmet Paşa’nın yerine Ali Fethi Bey’in getirilişi de bu düşünce nedeniyledir. Fakat bu bekleyiş uzun sürmemiş, Şeyh Sait İsyanı ile birlikte koşullar değişmiştir.

³⁷⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 97-100.

³⁷⁸ O dönemde milletvekili olan paşaların yeni teşkilatlanan muhalefet partisinde toplanmaları nedeniyle Halit Paşa’nın da muhalif partiden yana olduğu sanılmaktadır. Goloğlu, **a.g.e.**, 107; Halit Paşa’nın tedavisi için İstanbul’dan Operatör Orhan bey getirilerek cerrahi müdahale yapılmış ancak Halit Paşa 14 Şubat 1925’te hayatını kaybetmiştir. Cemal Kutay, **Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955, 63-80.

³⁷⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 72-73.

II. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU'NUN ÇIKARILMASI VE İLK TEPKİLER

2.1. Şeyh Sait İsyanı

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılışının nedenlerinden biri olarak Şeyh Sait İsyanı'ndan söz etmek gereklidir. Ancak bu aşamada öncelikle tartışılması gereken nokta dönemin şahsiyetlerince Şeyh Sait İsyanı'nın nasıl algılandığıdır.

2.1.1. İsyana Hakkındaki Değerlendirmeler

Hasan Rıza (Soyak) Bey, Fethi (Okyar) Bey başkanlığındaki hükümetin ilk günlerde meseleyi basit bir olay olarak karşıladığını ve fazla önemsemediğini, dolayısıyla kamuoyunu heyecanlandırmak istemediğini ifade etmiştir. Meseleye ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa ise son derece ihtiyatlı hareket ederek sadece hükümetin verdiği bilgiler ile yetinmemiş, Hasan Rıza ve Hususi Kalem Müdürü Hayati Bey'leri Ankara Telgrafhanesi'nde görevlendirerek bilgi toplatmıştır³⁸⁰.

Mustafa Kemal Paşa bu isyana dair:

*“Tarih; (mürettep, umumi, irticai) olan şark isyanı esbabını, tetkik ve taharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında ‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın dini mevaidini ve şarka gönderdikleri katib-i mes’ullerinin teşkilat ve tahrikatını bulacaktır.”*³⁸¹

Diyerek, aslında isyanı gerici ve umumi olarak gördüğünü ve TCF'yi isyana sebep olarak algıladığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yorumuna karşın İsmet Paşa 21 Şubat 1924'te Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın isyanı kendisinin uzaktan takip ettiği gibi önemli ve geniş mahiyette bulduğunu dile getirmekle³⁸² beraber; sonradan: *“Doğu İsyanı ile Terakkiperver Fırka'nın doğrudan doğruya bir ilişkisi çıkmadı meydana.”* Şeklinde açıklama yaparak, bakış açısının farklı olduğunu göstermiştir. Ona göre hakiki bir irtica olan bu isyanın sebebi, o

³⁸⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 314-315.

³⁸¹ Atatürk, **a.g.e.**, 1186.

³⁸² İnönü, **a.g.e.**, s. 461.

dönemde karışık olan fikirler nedeniyle herkesin her şeye saldırması ve bu kargaşa içinde “*şeriat isteriz*” düşüncesinin uyanmasıdır³⁸³.

Kılıç Ali Bey ise Şeyh Sait İsyanı'nı TCF mensupları ile muhalif basının yaptıkları olumsuz propagandanın sonucu olarak nitelemiştir. Bununla birlikte Fethi (Okyar) Bey'in basın eleştirilerinden ürktüğünü iddia ederek, CHF Genel Kurulunun hükümete verdiği geniş yetkilere rağmen isyanı bastırmak için kararlı ve cesur davranmadığını ifade etmiştir³⁸⁴.

İstiklal Mahkemesi üyesi Ali Saip (Ursavaş) Bey'e atıfta bulunarak meselede Kürtlükten ziyade dini boyutun mevcut olduğunu ileri süren Rıza (Nur) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Şeyh Sait İsyanı'nı, hem Kürt milliyetçiliği ve hem de bir irtica hareketi olarak gördüğünü belirtmiştir. Rıza Bey'e göre Mustafa Kemal Paşa, sadece isyan bölgesinde değil tüm Türkiye'de etkili tedbirler alınması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü İstanbul Basını ve hatta TCF de bu işin içindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın asıl yapmak istediği, isyan bahanesi ile yeni Fırka, İstanbul Basını ve başka ne kadar muhalif veya şüphelendiği ve korktuğu adam varsa hepsini imha etmektir. İş kanuna uydurmak amacıyla beklenen vesile de Şeyh Sait İsyanı olmuştur³⁸⁵. Rıza Bey'in bu değerlendirmelerinde, Mustafa Kemal Paşa ile olan kişisel husumetini göz önünde bulundurmamak lazımdır.

Öte taraftan Van milletvekili İbrahim (Arvas) Bey ise bu dönemde şark milletvekilleri olarak aralarında görüşüklerini ve birbirlerine isyanın durumunu sorduklarını aktarmıştır. Devamında, tüm milletvekillerinin seçim bölgeleri ile telgraflaştıklarını ancak söylenen tarzda bir isyan hareketinin olmadığını, dolayısıyla isyanın tüm doğu vilayetlerine yayıldığı konusunda bir iftiranın mevcut olduğunu iddia etmiştir³⁸⁶. İbrahim Bey'e göre Şeyh Sait İsyanı'na lüzumundan fazla önem verilmesinin nedeni, ordu ve kolordu komutanlarının, komutanlıktan istifa ederek milletvekilliğine geçmesidir³⁸⁷.

Farklı bir yaklaşımla Hasan Rıza Bey, işin içinde son Osmanlı Padişahı Vahdettin, amacı cumhuriyeti yıkıp yeniden Hilafeti getirmek olan “*Müdafaa-yı Hukuki Hilafeti Kübra*” adlı bir örgüt ve bu örgütün hedefine ulaşmak gayesiyle

³⁸³ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, 1. B., Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 22.

³⁸⁴ Turgut, **a.g.e.**, s. 238.

³⁸⁵ Nur, **a.g.e.**, s. 1324-1325.

³⁸⁶ Arvas, **a.g.e.**, s. 47.

³⁸⁷ **a.g.e.**, s. 51.

muhtariyet vermeyi vadettikleri Kürt İstiklal Komitesi Reisi Seyit Abdülkadir ile bilhassa İngiltere başta olmak üzere yabancıların parmağının bulunduğunu iddia etmiştir³⁸⁸. Zekeriya (Sertel) Bey³⁸⁹ de, bu isyanı İngiliz kışkırtmalarının bir sonucu olarak değerlendirmiş, İstanbul Basını'nın devamlı surette muhalefetini de isyana temel hazırlayan etkenlerden birisi olarak tanımlamıştır³⁹⁰. Ali Fuat Paşa'ya göre ise isyanı başta İngilizler olmak üzere, Kürt Teali Cemiyeti, Vahdettin başkanlığındaki Tarikat-Salahiye üyeleri hazırlamışlardır. Bu isyanda basın ve muhalefetin suçu yoktur³⁹¹.

Hasan Rıza Bey, isyana ilişkin toplanan malumattan isyanın, yerel bir nitelik değil aksine tüm memleketi içine alma temayülünde olan ve yaklaşık iki yıllık bir hazırlık üzerine ortaya çıkan bir karşı hareket olduğunun anlaşıldığını ileri sürmüştür³⁹². İsyanın geri planı konusunda keza Karabekir Paşa da, Cumhuriyet gazetesinin 8 Haziran 1341(1925) tarihli haberinin, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1340 (1924)'ta mister Tamil adında bir İngiliz memurunun, Nizamettin ve ayandan Abdülkadir ile birlikte Kürt ihtilalinin esaslarını hazırladıklarını ortaya çıkardığını belirtmiştir³⁹³.

Rauf Bey'e göre Şeyh Sait İsyanı CHF içerisindeki müfrit grubun Ali Fethi Bey aleyhindeki davranışlarının daha da artmasına neden olmuştur. Ali Fethi Bey'in aldığı önlemleri yeterli görmeyen bu grubun amacı, isyan vesilesi ile İstanbul'da örfi

³⁸⁸ Soyak, a.g.e., s. 315.

³⁸⁹ Zekeriya Sertel, 1890-1980, Selanik'te doğmuştur. İlk öğrenimini Selanik'te, orta öğrenimini Selanik ve Edirne'de tamamlamış, Selanik'te Hukuk Mektebine devam etmiştir. Gazeteciliğe Selanik'te yayımlanan İttihat ve Terakkinin yayın organı Rumeli'de başlamıştır. Selanik'in işgalinden sonra İstanbul'a gelmiş Tasvir-i Efkar gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiş Paris'te Sarbonne Üniversitesinde sosyoloji öğrenimi görmüştür. Birinci Dünya Savaşı başlayınca İstanbul'a dönerek 1914'de kendi gazetesi Turan'ı yayımlamaya başlamıştır. 1919'da ABD'ye gitmiş Columbia Üniversitesi Gazetecilik Fakültesini bitirmiştir. Amerika'dan dönüşünde Matbuat Umum Müdürlüğüne getirilmiştir. 1924'te Resimli Ay dergisini yayımlamaya başlamış, dergideki yazılar nedeniyle İstiklal Mahkemesinde yargılanarak 3 yıl hapse mahkûm olmuştur. 1932'de Faik Sabri Duran'la birlikte Hayat Ansiklopedisi'ni çıkarmış, 1936'da Tan gazetesini Ahmet Emin Yalman'la birlikte satın almıştır. Siyasi baskılarının artması üzerine eşi Sabiha Sertel'le birlikte Paris'e gitmiş daha sonra Bakü'ye geçmişlerdir. Sabiha Sertel'in, Eylül 1968'de Bakü'de yaşamını yitirmesi üzerine Zekeriya Sertel yeniden Paris'e yerleşmiştir. Ancak 1977'de Danıştay kararıyla İstanbul'a dönebilmiştir. Vefatına kadar Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yazmış, 11 Mart 1980'de hayatını kaybetmiştir. T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü <http://www.byegm.gov.tr/genel-mudurlerimiz.aspx>; Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, s. 4985.

³⁹⁰ Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, 2.B.; Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 141.

³⁹¹ Cebesoy, a.g.e., s. 573.

³⁹² Soyak, a.g.e., s. 315.

³⁹³ Karabekir, Günlükler, s. 931.

idare ilan etmek, muhalif basını susturmak ve bir yolunu bularak TCF'yi ortadan kaldırmaktır. Rauf Bey müfritlerin bu amaca ulaşmak için, Mecliste alenen Fethi Bey'in bu işi halledemeyeceğini yüzüne karşı söylediklerini de öne sürmüştür³⁹⁴.

Diğer yandan Faik (Günday) Bey ise Şeyh Sait İsyanı'na ilişkin olarak, bu isyana meydan verildiğini ve hatta isyanın teşvik edildiğini iddia etmiştir. Bu iddiasına mesnet olarak da, İstiklal Mahkemesince mahkûm edilen, Genç Valisi Rizeli İsmail Hakkı (Hordoloş) Bey'in hem Konya Hapishanesi'ndeiken ve hem de hapishaneden çıktıktan sonra Dâhiliye Vekâletinden para yardımı almasını göstermiştir. Faik Bey'in iddiasına göre, İsmail Hakkı Bey'in bizzat kendisi, hükümetten düzenli olarak para yardımı aldığını Faik Bey'e söylemiştir. Faik Bey bu yardımın İsmail Hakkı Bey'e isyanın çıkarılmasındaki hizmetlerinin ödülü olarak verildiğini iddia etmiştir³⁹⁵. Bu konuya dair Karabekir Paşa da Çapakçur Başmuallimi Mehmet Zeki Dünder Alp'in 26 Teşrinievvel 1340 tarihinde, Genç Hükümetine haber verdiğini 17 Mayıs 1341 tarihli Vakit gazetesine atıfta bulunarak günlüğüne kaydetmiştir³⁹⁶. Bununla birlikte Karabekir Paşa'ya göre, Hükümet TCF kurulmadan aylarca evvel "*Kürt meselesi*"nden haberdar olmasına rağmen isyan mntikasındaki valilere haber bile vermemiştir³⁹⁷.

Ayrıca Ahmet Emin Bey'in TCF'nin isyan karşısında izlenecek politika konusunda hükümeti var gücüyle desteklediği iddiasına karşın³⁹⁸, Yakup Kadri Bey, TCF erkânı ile CHF hizipçilerinden oluşan ve aralarında Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi komutanların da bulunduğu bir muhalefet grubunun, Şeyh Sait İsyanı'nın ordu kuvvetleri ile bastırılma kararını önlemeye çalıştıklarını ileri sürmüştür³⁹⁹.

Bu noktada Şeyh Sait İsyanı konusunda birbirleri ile çelişen bazı iddialara değinmek, kişiler tarafından yapılan değerlendirmelerin subjektif niteliğini bir kez daha hatırlatmıştır. Faik Bey'in isyanın teşvik edildiği yolundaki iddialarını belirten başka birisine rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra Karabekir Paşa, isyanın çıkışına hükümet tarafından göz yumulduğunu ileri sürmüştür. Ancak eldeki verilerle bu

³⁹⁴ Orbay, **a.g.e.**, s. 613-614.

³⁹⁵ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 455.

³⁹⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 974.

³⁹⁷ **a.g.e.**, s. 989.

³⁹⁸ Yalman, **a.g.e.**, s. 161.

³⁹⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 74.

iddiaların doğruluğu hakkında yorumda bulunabilmek mümkün görünmemektedir. Yalnız tekrar etmek gerekirse, Şeyh Sait İsyanı'nın, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yasalaşması konusunda iktidarın elini güçlendirdiği ifade edilmelidir.

Bununla birlikte söylemlerden yola çıkarak, dönemin iktidarının daha doğrusu CHF içindeki hâkim gücün, TCF nezdinde muhalefet ve İstanbul Basını'nı, Şeyh Sait İsyanı'na neden olarak gördüklerini söylemek tabiidir. Ancak muhaliflerin genel olarak Şeyh Sait İsyanı'nın muhalefetin susturulması için bir bahane olarak kullanıldığını düşündüklerini belirtmek gereklidir.

Diğer yandan, Yakup Kadri Bey'in ileri sürdüğü TCF'nin Şeyh Sait İsyanı'nı bastırılmasına karşı çıktığı iddialarının yaşananlardan uzak bir değerlendirme olduğu Meclis tutanakları incelendiğinde göze çarpmaktadır. Bu konuya ilişkin Hıyanet-i Vatanîye Kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun görüşmelerinde Kazım Karabekir Paşa'nın konuşmalarına değinilmiştir.

Bir değerlendirme yapılırsa, muhalefet ve basının Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılışına neden olarak görülmesi konusunda neredeyse bir fikir birliğinin bulunduğu bahsedilebilmekle beraber, aynı şeyi Şeyh Sait İsyanı için söylemek mümkün değildir. Muhaliflerin düşüncelerinin genelde bu isyanın bir vesile olarak kullanıldığı noktasında yoğunlaştığının tespit edilmesine karşın, iktidar taraftarlarının bu hadiseyi Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılış nedenleri arasında görmeyi tercih ettiği gözlemlenmiştir. Kanımızca bu isyan daha çok bir fırsat olarak kullanılmıştır. Çünkü iktidarın Şeyh Sait İsyanı daha kendini göstermeden evvel de böyle önlemler almaya çalıştığı, bunu CHF'nin idare heyeti toplantılarında gündeme getirdiği ancak yeterli desteği bulamaması nedeniyle uygun ortamın oluşması için beklendiği saptanmıştır. Bu bekleyiş Şeyh Sait İsyanı'na kadar devam etmiş, şartlar olgunlaşınca da harekete geçilmiştir.

2.1.2. İsyanın Ortaya Çıkması İle Birlikte Yaşanan Gelişmeler

Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi ile birlikte geri dönülemez noktaya gelindiği söylenebilir, zira bu şekilde ortaya çıkan fiili durum, CHF bünyesindeki müfritlerin tedbirlerin genişletilmesi konusundaki tezlerini beslerken, Ali Fethi Bey liderliğindeki mutedilleri ise iyiden iyiye sıkıştırmıştır.

Gerginliğin yukarı tırmandığı o dönemde, Ahmet Emin Bey gazeteye çektiği 23 Şubat 1925 tarihli telgrafta; Şeyh Sait İsyanı'nın doğu milletvekillerince önemli bulunmadığını ancak hükümetin şiddetli tedbirler almak suretiyle doğuda devlet otoritesini sağlamayı düşündüğünü ve dinin politikaya alet edilmesinin önüne geçilmesi amacıyla bazı kanuni düzenlemelere gidileceğini bildirmiştir⁴⁰⁰.

2.1.2.1. İsmet Paşa'nın Ankara'ya Çağırılması

Şeyh Sait İsyanı'nın ansızın ortaya çıkması üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunan İsmet Paşa'yı çağırarak, 21 Şubat 1925'te İsmet Paşa Ankara'ya gelmiştir⁴⁰¹. Faik Bey'e göre Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'ya gelen İsmet Paşa birlikte Tahrir-i Sükûn Kanunu tasarisını hazırlamışlardır⁴⁰². İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişinde, Mustafa Kemal Paşa, bazı bakanlar ve birçok milletvekili ile daire reisi tarafından karşılanmasına rağmen karşılayanlar arasında Fethi Bey ve dört bakanın bulunmaması değişik söylentilere yol açmıştır⁴⁰³.

Ali (Kılıç) Bey, İsmet Paşa'nın gelişinin Fethi Bey tarafından öğrenilmesi üzerine mesele çıktığını belirtmiştir. Ali Bey'e göre bu olayın ardından Mustafa Kemal Paşa, en yakın arkadaşlarının, kendi yaptıklarını yıkmakla meşgul olduğunu, davayı yürütmek için kendisine kayıtsız şartsız itaat edecek bir adama ihtiyacı duyduğunu ve bu kişinin de İsmet Paşa olduğunu söylemiştir⁴⁰⁴.

Yakup Kadri Bey de benzer şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı tercih ettiğine değinmiştir. Fethi Bey'in söz konusu ayaklanma karşısında telaşlanmadığını ve isyanın birkaç jandarma kuvveti ile bastırılabilceğini düşündüğünü ifade eden Yakup Kadri Bey, İsmet Paşa'nın durumu böyle görmediğini belirtmiştir. Yakup Kadri Bey'in bahsettiği bir anekdota göre, Çankaya'daki bir oyun partisinde Mustafa Kemal Paşa, “*Şeyh Sait çeteleri Şemdinan'a gelip dayanmışlar.*” muhteviyatlı, telgraf metnini önce Fethi Bey'e, sonra İsmet Paşa'ya göndertmiş, Fethi Bey metni okuyup oyuna devam ederken, İsmet Paşa hemen yerinden fırlayarak çok ciddi bir tepki vermiştir. Yaşananları

⁴⁰⁰ Yalman, a.g.e., s. 160.

⁴⁰¹ Soyak, a.g.e., s. 318.

⁴⁰² Beyoğlu, a.g.e., s. 455.

⁴⁰³ Yalman, a.g.e., s. 159.

⁴⁰⁴ Turgut, a.g.e., s. 239.

izleyen Mustafa Kemal Paşa'nın "işte iki adam arasındaki fark" dediğini⁴⁰⁵ aktaran Yakup Kadri Bey bu olay ile Başvekâlet için neden İsmet Paşa'nın yeğlendiğine vurgu yapmıştır.

2.1.2.2.Sıkıyönetim Kararları

Hasan Rıza Bey, İsmet Paşa'nın Ankara'ya geldiği gün akşam Fethi Bey ile TBMM Reisi Kazım Paşa'nın da davet edilerek cumhurbaşkanlığında önemli bir toplantı yapıldığını ve bu toplantıda Fethi Bey'in alınması düşünülen tedbirleri açıkladığını, müteakiben de çeşitli müzakere ve münakaşalarda bulunulduğunu ifade etmiştir⁴⁰⁶.

Bu toplantıdan sonra 23 Şubat 1925'te Başvekil Ali Fethi Bey Hükümeti tarafından şu tezkere verilmiştir:

"Ergani vilâyetinin bir kısmında kuvvei musallehai devlete karşı musallehan vukua gelen isyan Diyarbekir, Elâziz, ve Genç vilâyetlerine de sirayet eylemiş ve tevessüe müştak görülmüş olduğundan Elâziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilayetleriyle Erzurum vilâyetinin Kiği ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilân edilmiştir. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclisi Âlinin tasdikine arz eylerim.
„⁴⁰⁷

Bu tezkerenin ardından 25 Şubat 1925'te de Malatya'da 1 ay süreyle sıkıyönetim ilanı talep edilmiş müteakiben bu tezkereler Meclis tarafından kabul edilmiştir.

2.1.2.3.Hıyanet-i Vataniye Kanun Değişikliği

Sıkıyönetim kararlarının sonrasında Mecliste Şeyh Sait İsyanı'na dair açıklama yapan Ali Fethi Bey:

"...Şurasını da söylemek isterim ki, Teşkilâtı Esasiyemizin ikinci maddesi mucibince Türk Cumhuriyetinin dini, dini islâm olduğu bu mürettip ve müşevviklerin cümlesinin malûmu bulunduğu halde, mahza memleket dahilinde ihtilâl çıkarmak, isyan etmek ve Türk Milletinin öteden beri ihtiyacı olduğu huzur ve sükûnu sekte dar etmek için badema buna

⁴⁰⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 73- 74.

⁴⁰⁶ Soyak, a.g.e., s. 318.

⁴⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: 2, C. 14, İçtima: 3, s. 288.

mümanaat etmek lâzımdır. Bunun için halkın hissiyatı diniyesi alet ittihaz edilmiştir. Dini ve mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek, halkı, milleti, vatan, Cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında, ahkâmı şedidei kanuniye vaz eylemek lüzumu, bir kere daha tezahür etmiştir. Bu maksada riayet etmek için, Hükümetiniz bugün Meclisi Alinize bir kanun teklif edecektir, efendiler...”⁴⁰⁸.

Diyerek durumu izah etmiş, Ali Fethi Bey’in bu açıklaması üzerine söz alan Karabekir Paşa ise:

“Hükümetimizin beyanatına nazaran, bazı Şark vilâyetlerimizde İdarei Örfiyeyi mucip hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu, mahdut mütegalibenin, haricî teşvikatla bazı emellere nail olmak için, halkı dini tahrik ile idlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini âlet ittihaz ederek, mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar, her türlü lanete lâyıktır. Hükümetimizin kanunî olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. Dahilî ve Haricî herhangi bir tehlike karşısında, bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman, her fedakârlığa amadedir.”⁴⁰⁹

Diyerek bu noktada hükümeti desteklediklerini ortaya koymuştur. Aktarılan konuşmaların ardından 15 Nisan 1923 tarihli Hıyaneti Vataniye Kanunu’nun Tadili Hakkındaki Kanun’a bir madde tezyidine dair Kanun Lâyihası Meclisin oyuna sunulmuştur. Kanun tasarısı şu şekildedir:

“Madde 1. — Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya âlet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müstemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.

Madde 2. — İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3. — İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.”⁴¹⁰

Kanun aynı gün oylanarak kabul edilmiştir⁴¹¹.

⁴⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341, Devre: 2, C. 14, İçtima: 3, s. 308-309.

⁴⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341, Devre: 2, C. 14, İçtima: 3, s. 309.

⁴¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341, Devre: 2, C. 14, İçtima: 3, s. 310.

⁴¹¹ Hıyaneti Vataniye Kanunu 29 Nisan 1920 tarihinde 14 madde olarak çıkarılmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, 29.4.1336, Devre: 1, C. 1, İçtima: 1, s. 137-145; 15 Nisan 1923 tarihinde, 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın ilgası kararına muhalif davranmanın vatan hainliği sayılacağına dair 1. md.de ve verilen idam kararlarının Meclis tarafından onaylanmasını müteakip infaz edilmesi uygulamasının kaldırılarak temyiz usulü getiren 8. md. de değişiklik yapılmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, 15.4.1339, Devre: 1, C. 29, İçtima: 4, s. 189-192; işte yapılan bu değişiklik ile 15 nisan 1923’te çıkarılan kanuna ek olarak bir madde konulması oylanarak kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 25.2.1341, Devre: 2, C. 14, İçtima: 3, s. 311.

2.1.2.4. TCF'nin Uyarılması

Ali Fuat Paşa, Ali Fethi Bey'in Hariciye Vekili Şükrü Bey'i Karabekir Paşa'ya gönderdiğini ve kendisini, Karabekir Paşa'yı ve Rauf Bey'i nezdine davet ettiğini ancak İstanbul'a hareket ettiği için kendisinin yerine heyete Adnan Bey'in dâhil olduğunu aktarmıştır⁴¹².

Rauf Bey bu görüşmeye dair şunları aktarmaktadır:

*"Fethi Bey kaldığı tazyikten son derece üzgün görünüyordu. Taraftar olmadığı bir fikri ve arzuyu, mevki icabı terviç ettirmek maksadıyla tebliğe icbar edilmiş insanların vicdan huzursuzluğu içinde bulunduğu görülmüyordu. Bu haliyle zaten her şeyi söylemiş olmakla beraber, bize Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programındaki 'dini itikatlara hürmetkardır' maddesinin, Şeyh Sait İsyanı'nu tahrik ettiği bahanesiyle, fırkayı kendi elimizle dağıtmamız istendiğini, tebliğe memur edilmiş olduğunu söyledi."*⁴¹³

Rauf Bey'in söylediklerine karşın, Hasan Rıza Bey, Atatürk'ün Nutuk adlı eserine atıfta bulunarak Fethi Bey'in, muhalefet ileri gelenlerini, TCF mensuplarının menfi faaliyetleri hususunda şiddetli bir şekilde ikaz ettiğini öne sürmüştür⁴¹⁴. Bu açıklama ile Hasan Rıza Bey'in asıl vurgulamak istediği husus, Fethi Bey'in kendisinin de TCF'den rahatsız olduğudur. Ancak Rauf Bey'e göre Fethi Bey, bir zamanlar hürriyet için beraber mücadele ettiği arkadaşları ile bu şekilde karşılaşmaktan üzüntü duyduğunu ifade etmiş ve kendisinin şiddetten yana olmadığını fakat azınlıkta kaldığını vurgulamıştır⁴¹⁵.

Rauf Bey, bir süre önce Mustafa Kemal Paşa'nın Times muhabirine verdiği demeçte doğal bulduğunu söylediği bu maddenin, herhangi bir şubelerinin bile bulunmadığı doğu bölgesinde çıkan isyan ile ilişkilendirilmesinin kendilerini şaşırttığını dile getirmiştir. Rauf Bey, devamında Şeyh Sait'in zaten 1914 yılında da isyan ettiğini, Ruslara sığındığını, esasında bu konuyu Fethi Bey'in kendisinin de bildiğini iddia etmiş ve sözü uzatmadan, Kazım Karabekir'in cevap verdiğini ifade etmiştir. Karabekir Paşa verdiği cevapta, teklifi kabul edemeyeceklerini, Fırkayı kurmanın kendi elerinde olmasına rağmen, lağvetmenin böyle olmadığını ve eğer

⁴¹² Cebesoy, a.g.e., s. 542.

⁴¹³ Orbay, a.g.e., s. 614.

⁴¹⁴ Soyak, a.g.e., s. 323.

⁴¹⁵ Orbay, a.g.e., s. 615.

Fırkayı kapatmak istiyorlarsa hükümet olarak gereken yetkiyi haiz olduklarını iletmiştir⁴¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey vasıtasıyla, TCF erkânına, fırkalarının isyan ve gericiliği teşvik eden bir mahiyette olduğunun bildirildiğini, söz konusu erkânın o zaman gerçeği görerek anlamaları gerektiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre TCF yöneticileri o süreçte kendisinin ve hükümetin iyi niyetle yaptığı bu uyarıyı anlamamışlardır⁴¹⁷.

2.1.2.5.Hükümet İçindeki Fikir Ayrılıkları

26 Şubat 1924'te⁴¹⁸ Elazığ'ı işgal eden işgalcilerin Yekzade Nuri Bey adlı bir kişinin topladığı kuvvetler vasıtasıyla kaçırılması üzerine Feyzi Bey ve yaklaşık 60 arkadaşı isyanın yerel olduğu ve artık olağanüstü önlemler almaya lüzum olmadığı gerekçesiyle hükümete güvenilmesi cihetinde bir önerge vermişlerdir⁴¹⁹. Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey⁴²⁰ de sıkıyönetim sahasının dört muhalif vekilin⁴²¹ muhalefetine rağmen değiştirilmek istendiği doğrulamaktadır⁴²².

Konuya ilişkin Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Elazığ vilayetini işgal eden isyancıların öncelikle seksen-doksan kişilik bir grup ve müteakiben askeri müfreze tarafından şehirden uzaklaştırılmasını, meselenin kökünden halledilmesi olarak değerlendirmiştir. Zeki Bey'e göre Şeyh Sait meselesi abartılmıştır. Bu meselenin

⁴¹⁶ a.g.e., s. 614-615.

⁴¹⁷ Atatürk, a.g.e., s. 1188-1190.

⁴¹⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C.I., 1.B., (Haz.) Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 71.

⁴¹⁹ Turgut, a.g.e., s. 240.

⁴²⁰ **Ahmet Süreyya Örgeevren, 1889-1969**, Balıkesir Sındırgı'da doğmuştur. İlkokul ve rüştiyeyi Sındırgı'da, idadiyi Bursa'da okumuştur. 1910'da İstanbul Hukuk Mektebinden mezun olmuştur. Razlık'ta savcı olarak mesleğe başlamıştır. 1911'de Taşoz ve 1912'de Edremit savcılığına atanmıştır. 1913'te istifa etmiş ve İzmir'e giderek avukatlık yapmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü asker olarak Suriye'ye gitmiştir. 1919'da Söke hakimi olarak atanmış ve burada Kuvayı Milliye'ye katılmıştır. 1922 yılında Söke'nin kurtarılmasında mücadele etmiş, sonrasında tekrar avukatlık yapmaya başlamıştır. 1923'te Balıkesir milletvekili seçilmiştir. 1925'te İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi Savcısı seçilmiş ve bir buçuk sene bu görevi yürütmüştür. 4. dönem Aksaray; 5, 6 ve 7. dönem Balıkesir; 6. dönem Bitlis milletvekilliği yapmıştır. 7 Ağustos 1969'da İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Ahmet Süreyya Örgeevren, **Şeyh Sait İsyânı**, 2.B., Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. XI-XIII.

⁴²¹ Ali Fethi Bey Hükümetinde ayrılık yaşandığını söyleyen Ali Fuat Paşa, bu dört vekili: Ticaret Vekili Ali Cenani, Adliye Vekili Mahmut Esat, Bahriye Vekili İhsan ve Dahiliye Vekili Cemil Bey'ler olarak sıralamış ve bu vekillerin şiddet yanlılarının görüşlerini desteklediklerini ifade etmiştir. Cebesoy, a.g.e., s. 543.

⁴²² Örgeevren, a.g.e., s. 59.

halen CHF tarafından halledilmemiş olarak görülmesini herkesin şaşkınlıkla karşıladığını ileri süren Zeki Bey, işin bu hale sokulmasının müfritlerin bir tertibi olduğunu ve bu oyun ile Fethi Bey Hükümeti'nin devrilmesinin amaçlandığını ifade etmiştir⁴²³.

Rıza (Nur) Bey de benzer şekilde Harput'a giren isyancıların ahali tarafından tepelenmesi ve asilerin dağıtılması üzerine isyanın önemsiz mesele olduğunun ortaya çıktığını iddia etmiştir. Devamında, Heyet-i Vekile tarafından fevkalade tedbirlere ihtiyaç olmadığı cihetinde karar alındığını beyan etmiştir⁴²⁴. Olay hakkında İsmet Paşa'nın yorumu ise, Elazığ'ın alınması üzerine ortamda bir iyimserlik olduğu yönündedir⁴²⁵.

Ali Fethi Bey Kabinesinin içinde fikir ayrılıklarının bulunduğunu aktaran bir diğer kişi olan Hasan Rıza Bey göre, Başvekilin birlikte düşünen vekiller alınan önlemlerin yeterli olduğunu düşünmektedir. Hatta bu vekillerden bazıları önlemlerin hafifletilmesini bile düşünmekte iken, Dâhiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat, Bahriye Vekili İhsan ve Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'ler ise İsmet Paşa ve HF Grubunun büyük çoğunluğu gibi farklı düşünmektedirler. Hasan Rıza Bey, bu grubun, mevcut ayaklanmanın bastırılması ve asilerin cezalandırılmaları ile meselenin hallolmadığını, isyanın bastırılmasına paralel olarak bütün memleketi içine alan kesin ve köklü tedbirlere ihtiyaç olduğunu düşündüklerini belirtmiştir⁴²⁶.

Ali (Kılıç) Bey bu gelişmelere karşı tedbir alınmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar edildiğini ifade etmiştir⁴²⁷. Rıza (Nur) Bey de, Mustafa Kemal Paşa'nın meseleyi, tekrardan Heyet-i Vekile gündemine getirdiğini ve önceden müzakere ederek aralarında Mahmut Esat Bey'in de bulunduğu birçok üyenin kendi tarafına geçmesini sağladığını ifade etmiştir⁴²⁸.

Yaşananları kaydeden İsmet Paşa, O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın gece geç vakte kadar Heyet-i Vekile ile oturduğunu ve Heyet-i Vekilenin tedbirleri uygulamama kararı aldığını dile getirmiştir. Devamında Mustafa Kemal Paşa'yı

⁴²³ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 220-221.

⁴²⁴ Nur, **a.g.e.**, s. 1325.

⁴²⁵ İnönü, **Defterler**, s. 71.

⁴²⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 324-325.

⁴²⁷ Turgut, **a.g.e.**, s. 240.

⁴²⁸ Nur, **a.g.e.**, s. 1325.

endişeli gördüğünü dile getiren İsmet Paşa, onun bu hususta haklı olduğunu da yazmıştır⁴²⁹.

26 Şubat 1924 tarihinde Mahmut Esat Bey ile Fethi Bey arasında hadise çıktığını belirten İsmet Paşa, bunun üzerine Mahmut Esat Bey'in istifa ettiğini ancak istifanın Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile kabul edilmediğini not etmiştir⁴³⁰. Rıza Bey de, Heyet-i Vekile içinde yaşanan bu ihtilaf üzerine Fethi Bey'in kendisine, Mahmut Esat Bey hakkında serzenişte bulunduğunu ve yaşanan ayrılığa istinaden meselenin CHF Grubuna verildiğini ilettiğini ifade ederek vakıayı teyit etmiştir⁴³¹. Bu olay önemlidir, çünkü daha sonra yapılacak grup toplantısında kendi arasında fikir birliği sağlayamamış bir hükümet ile böyle mühim bir isyanın bastırılmayacağını öne sürüldüğü Ahmet Süreyya Bey tarafından ifade edilmiştir⁴³². Mustafa Kemal Paşa bu noktada Mahmut Esat Bey'in istifasını kabul etmeyerek Heyet-i Vekile içinde fikir ayrılığı yaşandığını gözler önüne sermek suretiyle, bu konuyu Ali Fethi Bey hükümetine karşı bir koz olarak kullanmak istemiş olabilir.

Gerçekten o dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi gibi düşünmeyen hükümet üyelerini birebir markaja aldığına dair Şükrü (Kaya) Bey ile aralarında geçen bir olay örnek gösterilebilir. Hasan Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün, Ali Fethi Bey Kabinesinde Hariciye Vekili olan Şükrü Bey'i otomobiline alarak şehir civarında uzun süreli bir gezinti yaptıklarından söz etmiştir. Bu gezintide Mustafa Kemal Paşa, daha şiddetli tedbirlere ihtiyaç olmadığını düşünen Şükrü Bey'i kendi düşüncesine çekmeye çalışmış, aralarında uzun bir tartışma olmuş, sonunda Şükrü Bey Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini yeni tedbirler konusunda söz söyletmeye çalıştığını anlayarak, uysal ve manalı tavır takınıp susmuştur⁴³³.

Buraya kadar bahsedilenler, Elazığ bölgesinde isyancılara karşı elde edilen başarının, muhalifler ve Ali Fethi Bey Hükümeti içerisindeki mutediller tarafından isyanın büyük ölçüde bastırıldığı manasında yorumlandığını ve alınan sıkıyönetim kararlarının kaldırılması veya hafifletilmesinin gündeme geldiğini göstermişken, öte yandan, Hükümet ve CHF içindeki diğer grubun ise meselenin sonlanmadığını, bütün

⁴²⁹ İnönü, **Defterler**, s. 71.

⁴³⁰ **a.g.e.**, s. 71.

⁴³¹ Nur, **a.g.e.**, s. 1325-1326.

⁴³² Örgüven, **a.g.e.**, s. 59.

⁴³³ Soyak, **a.g.e.**, s. 329.

memleketi içine alacak şekilde kesin ve köklü tedbirler alınmadıkça da çözülemeyeceğini düşündüklerini ortaya çıkarmıştır.

Hasan Rıza Bey bu konuda:

*“... hadise dolayısıyla içerde ve dışarda mevcut olduğu anlaşılan gizli fesat ocakları ile bunlara bilerek veya bilmeyerek uygun zemin hazırlayan cahil ve gafil unsurların tehlikeli faaliyetlerinden, memleketin bütünlüğünü, egemenliğini ve ilerleme hamlelerini, devamlı surette, korumak ancak böyle sağlanabilirdi.”*⁴³⁴

Diyerek sertlik yanlısı grubun amacını ortaya koymuştur. Devamında:

*“en büyük eseri olan cumhuriyetin ve o güne kadar yapılmış mantiki neticesine doğru zincirlemesine devam edecek olan inkılapların hiçbir surette zedelenmemesini, her mülhazanın üstünde tutan Atatürk de, gayet tabi olarak, bu ikinci zümreyle beraber, hatta onların başındaydı.”*⁴³⁵

Cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda ne düşündüğünü açıklamıştır.

Bu gelişmelerin sonrasında, TBMM Reisi Kazım (Özalp) Paşa'nın kendi odasında geçtiğini iddia ettiği bir konuşmaya göre; Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e Şeyh Sait İsyanı'na ilişkin olarak isyancılar ile onları teşvik edenlere ne yapılacağını sormuş, Fethi Bey cevap olarak asiler ve tahrikçilerin Divan-ı Harbe yollanmak suretiyle suçları nispetinde cezalandırılacaklarını söylemiştir. Bu yanıtı mukabil tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa, bu fesadın sadece Şeyh Sait ve onun taraftarlarının işi olmadığını, asıl tahrikçilerin memleketin değişik yerlerinde saklanmakta olduklarını belirtmiş ve akabinde bu kapsamda tahkikatın genişletilmesinin gerekip gerekmeyeceğini sormuştur. Fethi Bey ise fevkalade tedbirlere lüzum görmediğini, gerekirse istifa edebileceğini bildirmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu şekilde istifanın doğru olmadığını, yanlış anlaşılabilirliğini söyleyerek, CHF Grubuna gidilerek orada mevzuun görüşülüp tartışılmasını müteakip alınan kararın uygulanmasının doğru olacağını söylemiştir⁴³⁶.

Hasan Rıza Bey de bu görüşmenin, 1 Mart 1925 tarihinde iyice belirginleşen fikir ayrılıklarının giderilmesi amacıyla Heyet-i Vekile'nin yaptığı toplantının sonuçsuz kalması üzerine gerçekleştirildiğini aktarmıştır. Hasan Rıza Bey aynı zamanda Kazım Paşa'nın ilettiği bu görüşmenin içeriğini doğrulamış ve kanaatlerinde ısrar eden Ali Fethi Bey'in bir ara Başvekillikten istifa etmek istediye

⁴³⁴ a.g.e., s. 325.

⁴³⁵ a.g.e., s. 325.

⁴³⁶ Halit Çapın, “Özalp Atatürk'ü Anlatıyor”, *Milliyet*, 19 Kasım 1969.

de Mustafa Kemal Paşa'nın bunu doğru bulmadığını ve CHF grup toplantısında bu mevzuun görüşülerek fikirlerini savunmasının daha uygun olacağını söylediğini ifade etmiştir⁴³⁷.

2.1.2.6. CHF Grup Toplantısı

Hasan Rıza Bey tarafından söz konusu CHF grup toplantısının, 2 Mart 1925 saat 10.00'da başlayıp, öğlen verilen kısa bir ara hariç gece saat 22.30'a kadar, toplam on iki buçuk saat sürdüğü bildirilmiştir⁴³⁸. Buna karşın Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey bu toplantının iki gün sürdüğünü iddia ederken⁴³⁹, İbrahim (Arvas) Bey de benzer şekilde iki gün iki gece devam ettiğini ileri sürmüştür⁴⁴⁰. Toplantı sonrasında Ali Fethi Bey'in 3 Mart 1925 tarihinde mecliste istifasını okurken "*CHF'nin dünkü içtimai*"⁴⁴¹ demesi, İsmet Paşa'nın defterine 2 Mart 1925 tarihinde bu toplantının gündemi hakkında özet bazı notlar alması ve oylama neticesini yazması⁴⁴² birlikte değerlendirildiğinde, bu toplantının 2 Mart 1925 tarihinde yapıldığı ve aynı gün sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Hasan Rıza Bey'e göre kendisinin bulunmadığı bu toplantıda, sonradan öğrendiğine göre, hükümetin iç durumu, vekiller arasındaki fikir ayrılıkları, o zamana kadar alınan tedbirler, muhalif parti teşkilatının menfi çalışmaları konularında görüşmeler ve münakaşalar cereyan etmiştir⁴⁴³. Gümüşhane milletvekili Zeki Bey de bu toplantıda müfritlerle mutediller arasında çok şiddetli münakaşalar yaşandığı haberini aldığını yazmıştır⁴⁴⁴. TBMM Reisi Kazım Paşa ise milletvekillerinin ayrı görüşleri paylaştığını, hatta Heyet-i Vekilenin bile ikiye bölündüğü ifade etmiştir⁴⁴⁵. Ahmet Emin Bey'e göre bu toplantıda hükümet Genç İsyanı'nı önlemek konusunda basiretsiz davranmakla ve yetersiz tedbirler almakla suçlanmış ve İstanbul Basını da acı bir surette eleştirilmiştir⁴⁴⁶.

⁴³⁷ Soyak, **a.g.e.**, s. 325.

⁴³⁸ **a.g.e.**, s. 325.

⁴³⁹ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 221.

⁴⁴⁰ Arvas, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 3.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 110.

⁴⁴² İnönü, **Defterler**, s. 72.

⁴⁴³ Soyak, **a.g.e.**, s. 325-326.

⁴⁴⁴ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 221.

⁴⁴⁵ Çapın, **a.g.m.**, 19 Kasım 1969.

⁴⁴⁶ Yalman, **a.g.e.**, s. 162.

Farklı olarak Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın aletleri ve muharrirleri olarak itham ettiği Yakup Kadri ve Falih Rıfkı Bey'ler ile emsallerinin olağanüstü tedbirlerde ısrar ettiklerini ve Fethi Bey'e hücum ettiklerini ifade etmiştir⁴⁴⁷. Rauf Bey müfritlerin, Fethi Bey'den, alınan tedbirlerin daha şiddetlendirilmesini, alınacak bu yeni tedbirler ile İstanbul'daki muhalif gazetelerin susturulmasını ve yeni muhalif partinin kapatılmasını istediklerini belirtmiştir⁴⁴⁸.

Bununla birlikte İsmet Paşa günlüğündeki 2 Mart 1925 tarihli bir nota, toplantıda Fethi Bey hükümetinin iç siyasetinin görüşüldüğünü, vaziyetin umumi ve alınan tedbirlerin yeterli olup olmadığının tartışıldığını; kendisi ile birlikte Fevzi (Çakmak) ve Kazım (Özalp) Paşa'ların, umumi tedbir taraftarı olduklarını yazmıştır⁴⁴⁹.

Toplantıda sert tartışmaların yaşandığından ve hükümete en çok da Recep Bey'in saldırıda bulunduğu bahseden Ali Fuat Paşa'nın⁴⁵⁰ yanı sıra, Ali (Kılıç) Bey, Fethi Bey Hükümetine güven bildirilmesi hakkında önerge verenler ile muhalif grup arasındaki tartışmaların dinmemesi ve şiddetle devam etmesi yüzünden kendi arkadaşlarının Fethi Bey'e sert eleştiriler yönelttiğini ifade etmiştir⁴⁵¹.

Ali Fuat Paşa bir ara dini değerlere saygılı olma hususunda TCF'ye saldırıda bulunulduğunu, ardından Ali Fethi Bey'in, öncelikle Anayasa'da Türkiye Cumhuriyeti'nin dininin İslam olduğunun yazılı olduğunu ve herkesin de dine saygılı olduğunu beyan ettiğini, sonrasında Recep Bey'e

“yazık ki idaresizliğiyle Kürdistan meselesi çıkaran bir insan, burada beni tenkidediyor. Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyamam”

Diye cevap verdiğini iletmiştir⁴⁵². Rıza (Nur) Bey de, Fethi Bey'in tüm bu saldırılara rağmen, böyle tedbirlere gerek olmadığını, kendisinin böyle kanlı planlara alet olmayacağını dile getirdiğini teyit etmiştir⁴⁵³.

Ali (Çetinkaya) Bey başkanlığında icra edilen grup toplantısında çoğunluğun Fethi Bey Hükümetine güvenoyu vermeye niyetli olduğunu ifade eden Ali (Kılıç) Bey, araya girip başkana hitaben başlarında bir şef bulunduğunu, onu toplantıya

⁴⁴⁷ Nur, **a.g.e.**, s. 1326.

⁴⁴⁸ Orbay, **a.g.e.**, s. 625.

⁴⁴⁹ İnönü, **Defterler**, s. 72.

⁴⁵⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

⁴⁵¹ Turgut, **a.g.e.**, s. 241-242.

⁴⁵² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

⁴⁵³ Nur, **a.g.e.**, s. 1326.

çağırarak ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında izahta bulunmasını müteakip oylama yapılmasının doğru olacağını söylediğini aktarmıştır⁴⁵⁴. Ali Bey'in ileri sürdüğü bu olay, Ali Fuat Paşa⁴⁵⁵, Hasan Rıza⁴⁵⁶ ve Ahmet Süreyya Bey'ler⁴⁵⁷ tarafından da değişik ifadelerle teyit edilmiştir.

Bahse konu teklif üzerine, Mustafa Kemal Paşa toplantıya gelerek yaptığı konuşmada; ülkede irtica tehlikesinin bulunduğunu, bu tehdidin bölgesel değil kapsamlı olduğunu ve hemen tedbir alınmaz ise tedavisi güç yaralar açılabileceğini söylemiştir⁴⁵⁸. Ali Fuat Paşa'ya göre de, Mustafa Kemal Paşa toplantıya gelerek uzun bir izahatta bulunmuş ve son olarak da konuşmasını: “*Milletin elinden tutmağa lüzum vardır. İnkılâbı başlıyan tamamlyacaktır*” diyerek bitirmiştir⁴⁵⁹.

Tüm yaşananlara rağmen Fethi Bey fevkalade tedbirlere gerek olmadığı yönündeki görüşünde ısrar etmiştir. Bir grup milletvekili tarafından hazırlanan ve Mustafa Kemal Paşa'ya gösterilen taktirde “*olay umumidir ve irticaidir*” diye yazılmıştır⁴⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın da mutabık olduğu bu taktir oylamaya sunulmuş ve ancak çok az bir oy farkı ile kabul edilmiştir. Kazım Paşa bu noktada daha fazla oy farkı bekleyen Mustafa Kemal Paşa'nın çok şaşırıldığını ifade etmiştir⁴⁶¹.

Bu taktiri Taktir-i Sükûn Kanun Tasarısı olarak niteleyen Ekrem Rize Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık bir saat uğraşmasına rağmen az bir farkla 79'a karşı 82 oyla karar alınabildiğini beyan etmiştir⁴⁶².

Hasan Rıza Bey'e göre bu taktir 60'a karşı 94 oy ile kabul edilmişken⁴⁶³, Ali Fuat Paşa'ya göre bu oylama, 60 itimat oyuna karşılık 92 olumsuz oy ile

⁴⁵⁴ Turgut, **a.g.e.**, s. 241.

⁴⁵⁵ Ali Fuat Paşa, bazı müfritlerin fırka lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'nın çağrılmasını teklif ettiklerini ifade etmiştir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

⁴⁵⁶ Hasan Rıza Bey, isim vermeden, bir milletvekili tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın toplantıya çağrıldığını belirtmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 326.

⁴⁵⁷ Ahmet Süreyya Bey, mebuslardan birinin böyle bir teklifte bulunduğunu aktarmıştır. Örgევren, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁵⁸ Turgut, **a.g.e.**, s. 241.

⁴⁵⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

⁴⁶⁰ Çapın, **a.g.m.**, 19 Kasım 1969; Zeki Bey'e göre Konya milletvekili Refik Bey'in başını çektiği on beş milletvekili tarafından imzalı bir taktir ile tüm Türkiye Cumhuriyeti'nde örfi idarenin ilan edilmesi talep edilmiş, bunun üzerine Fethi Bey taktirin kabul edilmesi halinde çekileceğini bildirmiştir. Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 221.

⁴⁶¹ Çapın, **a.g.m.**, 19 Kasım 1969.

⁴⁶² Hıfzı Topuz'un 4 Kasım 1951'de Akşam gazetesinde yayımlanan röportajında Ekrem Rize tarafından ifade edilmiştir. Hıfzı Topuz, **Bana Atatürk'ü Anlattılar**, 5. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 48-49.

⁴⁶³ Soyak, **a.g.e.**, s. 326.

neticelenmiştir⁴⁶⁴. Rıza Bey ise kendisinin de dâhil olduğu bir hizbin Fethi Bey'i desteklediğini ancak bunlardan sadece 60 kadarının Fethi Bey lehinde oy kullanabildiğini, diğerlerinin ise Mustafa Kemal Paşa korkusundan lehte oy kullanmaya çekindiklerini iddia etmiştir⁴⁶⁵. Öte yandan Ahmet Emin Bey yapılan oylamayı şiddetli tedbirler alınması konulu takririn kabul edilmesiyle, Fethi Bey kabinesinin 60 lehte oya karşı 93 aleyhte oy ile düşmesi olarak yorumlamıştır⁴⁶⁶. İsmet Paşa'ya göre yapılan açık oylama neticesinde Fethi Bey Kabinesi 60'a karşı 90 oy ile azınlıkta kalmıştır⁴⁶⁷.

Konu hakkında farklı bir söylem de, Van milletvekili İbrahim Bey'den gelmiştir. İbrahim Bey'e göre, şark milletvekilleri olarak CHF grup toplantısından önce meclis koridorunda Feyzi ve Zülfü Bey'ler etrafında toplandıklarını, İsmet Paşa'nın asacağı ve keseceğini dile getirdiği kimselerin kendi akrabaları olduğunu, bu nedenle, Ali Fethi Bey'e güvenoyu vermek üzere şeref yemini ettiklerini ifade etmiştir⁴⁶⁸. Oylamanın 63'e karşı 73 oyla Fethi Bey'in aleyhinde sonuçlandığını belirten İbrahim Bey, bu oylamada bazı milletvekillerinin korkudan oylamaya katılmadıklarını ve bazılarının ise yeminlerine rağmen İsmet Paşa'ya oy vererek hemşehrilerini arkadan vurduklarını iddia etmiştir⁴⁶⁹.

Ali Fuat Paşa diğer fırka mensuplarının ve müstakillerin eklenmesiyle Fethi Bey'in Meclisteki çoğunluğunun 100'ü geçeceğini ifade etmiştir⁴⁷⁰. Hakikaten grupta yapılan oylamanın 60 ila 79 arasında Fethi Bey'in lehinde oya karşın, 73 ila 94 arası aleyhinde oy ile sonlandığı göz önünde bulundurulursa, 28-30 civarında TCF mensuplarının ve bağımsızlarla birlikte, bazı endişeler nedeniyle aleyhte oy kullananların da eklenmesiyle durumun Fethi Bey'in lehine gelişmesi ihtimal dahilindedir. Bu risk Mustafa Kemal Paşa tarafından da görülmüş olacak ki; Mustafa

⁴⁶⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

⁴⁶⁵ Nur, **a.g.e.**, s. 1326.

⁴⁶⁶ Yalman, **a.g.e.**, s. 162.

⁴⁶⁷ İnönü, **Defterler**, s. 72.

⁴⁶⁸ Arvas, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁶⁹ İbrahim Bey, Van milletvekilleri Hakkı ve Münip Bey'ler ile Muş milletvekilleri Osman Kadri ve Rıza Bey'lerin korkudan oylamaya katılmadıklarını belirtmiştir. Diğer yandan Yusuf Kemal Bey'in ise Feyzi Bey'e hitaben aynı kanaatte olduğunu ancak çocuklarının küçük olduğunu, asılması durumunda çocuklarının perişan olacağından bahisle oylamaya katılmadığını söylediğini aktarmıştır. Bununla birlikte İbrahim Bey, Muş milletvekili İlyas Sami, Urfa milletvekili Ali Saip ve Mardin milletvekili Necip Bey'lerin İsmet Paşa lehinde oy kullandıklarını açıklamıştır. Arvas, **a.g.e.**, s. 48.

⁴⁷⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 544.

Kemal Paşa'nın beklediğinden az olan oy farkı nedeniyle kayda değer bir şaşkınlık yaşadığı, Kazım (Özalp) Paşa'nın da dikkatinden kaçmamıştır⁴⁷¹.

Fethi Bey'in çoğunluğu teşkil edemediğine değinen Rauf Bey, CHF Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın toplantıya katılıp, fikrini açıklamasıyla Ali Fethi Bey'in Kabinesine itimat edilmediğini gördüğünü belirtmiştir⁴⁷².

Ahmet Süreyya Bey, azınlıkta kaldığını anlayan Ali Fethi Bey'in:

“anlıyorum ki, arkadaşlarım, isyana karşı hükümetimin almış olduğu tedbirleri yeter görmeyerek daha şedid tedbirler alınmasını istiyorlar. Ben hadisenin lüzum gösterdiği tedbirleri alınmış ve bu tedbirler isyanı bastırmak için kafidir kanaatinde bulunuyorum. Daha şedid tedbirlerle elimi kana sürmek istemiyorum. Ve sizlerin şahsen itimatlarınızı kaybetmiş olduğum kanaatiyle başvekâletten çekiliyorum.”

Şeklinde kısa bir konuşma yaptığını, aktarmıştır⁴⁷³. CHF Grubunun bu kararının ardından Fethi Bey 2 Mart 1925'te Başvekillikten istifa etmiştir⁴⁷⁴

Ali Fuat Paşa, kabul edilmesiyle Fethi Bey'in istifasını getiren tahririn, şiddet siyasetini, suçluların İstiklal Mahkemelerine gönderilmesini ve sıkıyönetim sahasının genişletilmesini isteyen içerikte olduğunu dile getirmiştir⁴⁷⁵. Nitekim bu önerge Tahrir-i Sükûn Kanunu'nu doğurmuştur.

Böylece, altyapısı tamamlanarak beklenen şartlar oluşmuş ve artık inkılâplar önündeki engelleri aşma noktasında tartışmasız olarak kolaylaştırıcı etkisi olan tedbir yani Tahrir-i Sükûn Kanunu'na kapılar açılmıştır.

2.1.3. Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun Yasalaşması ve İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu

2.1.3.1. Ali Fethi Bey Hükümetinin İstifası

2 Mart 1925 tarihli CHF grup toplantısında yaşananların ardından, artık sıra Ali Fethi Bey'in istifasına açıklamasına gelmiştir. Bu kapsamda Ali Fethi Bey, 3 Mart 1925'te Mecliste:

⁴⁷¹ Çapın, a.g.m., 19 Kasım 1969.

⁴⁷² Örbay, a.g.e., s. 625.

⁴⁷³ Örgüven, a.g.e., s. 60.

⁴⁷⁴ Çapın, a.g.m., 19 Kasım 1969.

⁴⁷⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 544.

“Muhterem arkadaşlar; mensup olduğum cumhuriyet halk fırkasının dünkü içtimasında Heyeti Vekilenin siyaseti dahiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde, Hükümet ekalliyete kalmış olduğundan Başvekil sıfatıyla icra vekillerinin istifasını Reiscumhur Hazretlerine dün akşam takdim ettim. Reiscumhur istifamızı kabul etmiş ve yeni Hükümet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmeliğimizi rica eylemiştir. Başvekâletim zamanında muhabbet ve muzaheretlerine nail olduğum arkadaşlarıma en samimi ve en kalbî teşekküratımı arz eylerim.”⁴⁷⁶

Diyerek istifasını bildirmiştir.

Ali Fethi Bey’in bu açıklaması üzerine söz alan Rauf Bey, Ali Fethi Bey’in beyanatını yeterince açık olmadığını, bunun içerde ve dışarıda yanlış yorumlanabileceğini ve dolayısıyla meclisin daha iyi aydınlatılması gerektiğini söylemiştir⁴⁷⁷. Bunun üzerine Ali Fethi Bey, başka bir diyeceğinin olmadığını ve hükümetin azınlıkta kalması neticesinde istifa ettiğini beyan etmiştir⁴⁷⁸. Hasan Rıza Bey’e göre, Rauf Bey bu hareketi ile Halk Fırkası ileri gelenleri arasındaki fikir ayrılığını genişletme maksadı gütmüştür⁴⁷⁹.

2.1.3.2. İsmet Paşa Hükümetinin Güvenoyu

Ahmet Süreyya Bey, Fethi Bey’in istifası üzerine milletvekillerinin kafasında bu buhranlı günlerde hükümet sorumluluğunu kimin üzerine alacağı sorusunun belirdiğini ifade etmiştir⁴⁸⁰.

Yaşananlardan sonra 4 Mart 1925 tarihli meclis görüşmelerine, Ali Fethi Bey’in Başvekâletten istifa ettiğine ve Başvekâlete İsmet Paşa’nın seçilip, seçilen Heyet-i Vekilenin Meclisin onayına sunulduğuna dair Riyaseticumhur tezkerelerinin okunmasıyla başlanmıştır⁴⁸¹. Ahmet Süreyya Bey’e göre, bu aynı zamanda zihinlerdeki sorunun da cevabı olmuştur⁴⁸².

Devamında söz alan İsmet Paşa hükümetin iç politikası konusunda:

“...Siyaseti dâhiliyede her şeyden evvel hadisatı ahirenin sürat ve şiddetle ifası ve memleketin maddeten ve manen ifsattan vikayesi, umumî huzur ve

⁴⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 3.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 110.

⁴⁷⁷ Ahmet Süreyya Bey’e göre Rauf Bey’in bu ricası Mecliste kâfi sesleri ile karşılanmıştır. Örguevren, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁷⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 545; Örguevren, **a.g.e.**, s. 62; TBMM Zabıt Ceridesi, 3.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 110-111.

⁴⁷⁹ Soyak, **a.g.e.**, s. 327.

⁴⁸⁰ Örguevren, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 127.

⁴⁸² Örguevren, **a.g.e.**, s. 62.

*sükunun muhafazası ve herhalde devlet nüfuzunun teyit ve tarsini için seri, müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz...*⁴⁸³

Diyerek alınacak tedbirlere işaret etmiştir.

Sonrasında söz alan Ali Fuat Paşa, Meclisin birkaç gün önce Ali Fethi Bey hükümetine güvenini belirttiğini, ancak CHF'nin yapılan özel bir toplantıda, hangi sebebe dayanarak hükümetin politikasını uygun bulmadığını anlayamadığını belirtmiştir. Ardından isyanların bastırılması ve irticam önlenmesinin doğal olduğunu ancak bunu yaparken halkın hürriyetini kısıtlayacak bir mekanizmanın kurulmaması gerektiğini vurgulamış, sözlerinin sonunda hükümetin değişim sebebinin yeterince aydınlatılmadan yeni hükümete güvenoyu veremeyeceklerini beyan etmiştir⁴⁸⁴.

Bunun üzerine İsmet Paşa, isyanın süratle bastırılmasını herkes gibi kendilerinin de istediklerini ve bunu bütün memlekette vukuu muhtemel hareketleri de önleyecek şekilde tedbir alarak yapacaklarını ifade etmiştir. Siyasi teşkilatların kendi içerisinde çeşitli münakaşaların olacağından söz eden İsmet Paşa, belirli bir amaç doğrultusunda çoğunluğun fikrine göre karar verileceğini ve o yönde hareket edileceğini dile getirmiştir⁴⁸⁵.

İsmet Paşa kendisine; "*Fethi Beyefendi Kabinesi harekâtı isyaniye hakkında tedabiri kâfiye alamamışlar mıdır?*" diye soran Ali Fuat Paşa'ya, Fethi Bey ile kendisini münakaşa sevk etmemesi ricasında bulunarak, eğer kendi hükümetinin programına ilişkin sorular varsa, bunları yanıtlamaya hazır olduğunu beyan etmiştir⁴⁸⁶. Ali (Kılıç) Bey'e göre, Ali Fuat Paşa bu hareketiyle, Fethi Bey ve İsmet Paşa'yı kapıştırmak istemiştir⁴⁸⁷. Keza Hasan Rıza Bey de aynı kanaati paylaşmaktadır. Ancak İsmet Paşa bunun önüne geçmiştir⁴⁸⁸.

Özetlenen görüşmelerin bitiminde, güven oylamasına geçilmiş, netice olarak 179 üyenin katıldığı oylamada, 23'e karşı 154 oy ile İsmet Paşa güvenoyu almıştır⁴⁸⁹.

⁴⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 127; Ali Fuat Paşa'nın anılarında bu alıntılara aynı şekilde yer verebilmesi, onun anılarını kaleme alırken Meclis tutanaklarından yararlandığını göstermektedir. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 546; Örguevren, **a.g.e.**, s. 63.

⁴⁸⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 546-547; Örguevren, **a.g.e.**, s. 64; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 128.

⁴⁸⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 547; Örguevren, **a.g.e.**, s. 64-65; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 128.

⁴⁸⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 548; Örguevren, **a.g.e.**, s. 66; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 128-129.

⁴⁸⁷ Turgut, **a.g.e.**, s. 243.

⁴⁸⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 328.

⁴⁸⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 548.

Oylamada 2 üye de çekimser oy kullanmıştır⁴⁹⁰. Ahmet Emin Bey bu sonuca dair CHF içerisindeki mutedillerin İsmet Paşa kabinesine oy vermeyecekleri yolundaki tahminlerin doğru çıkmadığını ifade etmiştir⁴⁹¹.

2.1.3.3. Tahrir-i Sükûn Kanun Tasarısı Görüşmeleri

TBMM’de, Tahrir-i Sükûn Kanun Tasarısı’nın görüşülmesine, 4 Mart 1925 tarihli oturumun, ikinci celsesinde başlanmıştır⁴⁹². Ahmet Emin Bey, “*şiddet kanunu*” olarak nitelediği bu kanun tasarısının teklif edilmesini, yeni kabinenin ilk işi olduğunu ileri sürmüştür⁴⁹³. Hasan Rıza Bey’e göre görüşmelerde yaşanan tartışmaların sıklet merkezini Anayasa’da yer alan hürriyet kavramı ile basın serbestisi teşkil etmiştir⁴⁹⁴. Yakup Kadri Bey görüşmeler esnasına tasarıya karşı koyanların vaziyetini, yılgın ve ürkek kimselerin zorlu bir durum karşısında çırpınmasına benzetmiştir⁴⁹⁵.

Başvekil İsmet Paşa tarafından maksadı:

“Ahval ve hadisatı fevkalâdei ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayişî huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyi ihlâl edecek irticakarâne ve ihtilâlkarâne harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkilâbın esasatını tarsin ve masum halkı ızrar ve idlâl eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili”

Olarak ifade edilen kanun tasarısının metni ise şöyledir:

“Madde 1. — İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bais bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

⁴⁹⁰ Zabıt tutanaklarında, Meclis Reisi’nin oylama sonucunu: “179 Zat reye iştirak etmiştir. 153 itimat, 23 ademi itimat, 2 müstenkif vardır. Bir beyaz rey de sonradan verilmiştir. Binâenaleyh İsmet Paşa Hazretleri Hükümetine 152 rey ile itimat edilmiştir” şeklinde yer almaktadır. TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 129; Kanımızca toplam 154 beyaz oy olması gerekirken sehven 152 olarak yazılmıştır.

⁴⁹¹ Yalman, **a.g.e.**, s. 162.

⁴⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 131.

⁴⁹³ Yalman, **a.g.e.**, s. 162; Hasan Rıza Bey bu kanunun 1945 sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi aleyhinde yapılan eleştirilerde sık sık geçtiğini ifade etmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 328.

⁴⁹⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 330.

⁴⁹⁵ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 75.

Madde 3. — İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur."⁴⁹⁶

İsmet Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının bu kanuna karşı şiddetle hücumla geçtiklerini ifade etmiştir⁴⁹⁷.

Kanun görüşmelerinde ilk olarak söz alan Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, usule dair konuşmuş, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalif olan kanun tasarısının, görüşülebilmesi için öncelikle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılmasının gerektiğini iddia etmiştir. Buna karşılık söz alan, Karesi milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey, kanun tasarısının Adliye Encümeni tarafından incelendiğini ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalif olmadığını görüldüğünü ifade etmiştir⁴⁹⁸.

Söz alan Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey konuşmasına, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesinde yer alan kişisel dokunulmazlıklarla ilgili fıkrayı okuyarak başlamıştır. Devamında, bu tasarı ile söz konusu hukukun hükümetin tekeline geçtiğini, hükümetin uygulamada bu yetkisini nasıl kullanacağını belirsiz olduğunu ve sınırlarının belli olmadığını anlatmıştır. Konuşması sırasında sözü sık sık kesilen Feridun Fikri Bey, fikirlerinin rahat bir şekilde açıklanmasına izin verilmesini talep ederek devam ettiği beyanında, tasarımı Teşkilatı Esasiye Kanunu ile verilmiş olan hakları kısıtlar mahiyette olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte, vatanın muhtaç olduğu huzur ve sükûnun böyle bir tedbir alınmaksızın da sağlanabileceğinin eski Başvekil Fethi Bey tarafından da ifade edilmiş olmasına rağmen böyle bir yol seçilmesinden üzüntüyle dem vurmıştır. Tasarımı "*Şüpheliler Kanunu*"⁴⁹⁹ olarak da niteleyen Feridun Fikri Bey, konuşmasını teşkilatı esasiye, cumhuriyet ve millî egemenlik ruhuna aykırı bulduğu tasarının reddini talep ederek noktalamıştır⁵⁰⁰. Ali Fuat Paşa'ya göre, Feridun Fikri Bey kanunun Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine muhalif olduğunu söylemiştir⁵⁰¹. Ahmet Süreyya Bey'e göre ise Feridun

⁴⁹⁶ Örgeevren, **a.g.e.**,s. 68; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 131.

⁴⁹⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 463.

⁴⁹⁸ Örgeevren, **a.g.e.**,s. 69-70; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 132.

⁴⁹⁹ Şüpheliler Kanunu'nu (The Law of Suspects), Fransız İhtilali esnasında, Fransa'nın her tarafında yayılan terör olaylarını önlemek amacıyla kurulan Halk Güvenliği Komitesi (The Committee for Public Safe)'nin terörü engellemek için çıkardığı kanundur. Fransız Cumhuriyeti'ne sadakatsiz olanlar ve aristokratlar bu kanuna dayanarak ihtilal mahkemelerin kararlarıyla öldürülmüştür. Erdoğan, M. Akif; "*M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, No: 43 (Mart 1999), s. 219-229.

⁵⁰⁰ Örgeevren, **a.g.e.**, s. 70-72; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 132-134.

⁵⁰¹ Cebesoy, **a.g.e.**,s. 548.

Fikri Bey'in bütün endişesi, Kanun'un, “*Bir şüpheli kanunu mahiyetini tazammun edeceği*”dir⁵⁰².

Bununla birlikte Hasan Rıza Bey, Zeki ve Feridun Bey'lerin konuşmalarında tasarının Anayasa'ya ve amme hukukuna aykırı olduğunu iddia ettiklerini aktarmıştır⁵⁰³. Yakup Kadri Bey ise Feridun Fikri Bey'in tasarımı Şüpheliler Kanunu'na benzetmesinin hala kulaklarında yankılandığı belirterek, onun çizdiği korkunç tabloya vurgu yapmıştır⁵⁰⁴.

Feridun Fikri Bey'den sonra söz alan İstanbul milletvekili Kazım Karabekir Paşa, kısa bir beyanatta bulunmuş, tasarının belirsiz ve elastik oluşunu öne çıkararak, siyasi faaliyetler ile basının kısıtlanmasının halkın egemenliğinin daraltılması demek olacağını ifade etmiştir. İstiklal Mahkemeleri konusunda ise İsmet Paşa'nın İstiklal Mahkemelerini ıslahat aracı olarak görmesi halinde yanılacağını iddia etmiştir⁵⁰⁵. Karabekir Paşa'nın bu beyanının Ali Fuat Paşa tarafından İstiklal Mahkemeleri hususundaki kısmının öne çıkarılmasına karşı⁵⁰⁶, Ali Bey tarafından doğal hukuku tehdit eden hiçbir kanuna taraftar olmadıkları bölümüne vurgu yapılmıştır⁵⁰⁷.

Söz alan Konya milletvekili Refik (Koraltan) Bey, Feridun Fikri Bey ile Kazım Karabekir Paşa'nın endişe etmelerine gerek olmadığını, bu kanun vasıtasıyla inkılâp ve cumhuriyetin korunmaya çalışıldığını iddia etmiştir. Devamında İstiklal Savaşı zamanında Meclis tarafından vatanı kurtarmak adına alınan tedbir ve kararların Teşkilatı Esasiye'ye veya herhangi bir kanuna muhalif olup olmadığı tartışılmaksızın uygulandığını beyan etmiştir⁵⁰⁸.

Müteakiben konuşan İstanbul milletvekili Rauf Bey ise Kurtuluş Savaşı'nın en zor dönemlerinde dahi Meclisin herhangi bir vesileyle bir kanuna veya Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı davranmadığını izah etmiştir⁵⁰⁹. Rauf Bey'e göre Genç'teki isyan nedeniyle cumhuriyetin yıkılacağını veya inkılâbın yok olacağını düşünmek

⁵⁰² Örgüven, **a.g.e.**, s. 72.

⁵⁰³ Soyak, **a.g.e.**, s. 330.

⁵⁰⁴ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 76.

⁵⁰⁵ Örgüven, **a.g.e.**, s. 72-73; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 134-135.

⁵⁰⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 548-549.

⁵⁰⁷ Turgut, **a.g.e.**, s. 243.

⁵⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 135.

⁵⁰⁹ Ahmet Süreyya Bey, Rauf Bey'in bahsettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, 85 numaralı ve 7 Şubat 1337 tarihli Kanun olduğunu kaleme almıştır. Ahmet Süreyya Bey'e göre 23 madde ve bir de münferit maddeden oluşan bu Kanun'da vatandaşın hak ve hürriyetlerinin neler olduğuna ilişkin herhangi bir madde ve kanuni açıklık yoktur. Örgüven, **a.g.e.**, s. 74.

kalbi bir zaaftır. Bunun yanı sıra kanun tasarısının incelenerek belirsiz bölümlerinin netleştirilmesi için değişiklik yapılarak sükûnu sağlamak için getirilecek bir yasanın, tam tersine huzur ve sükûnu bozması engellenmelidir⁵¹⁰. Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in kanunda iltibas götürür ifade ile yazılmış kısımlar bulunduğunu beyan ettiğini aktarmıştır⁵¹¹. Hasan Rıza Bey ise Rauf Bey'in Genç'teki hadise nedeniyle Anayasa'nın ihmal edilemeyeceğini söylediğini belirtmiştir⁵¹².

Benzer şekilde, Sivas milletvekili Halis Turgut Bey, doğudaki isyanı Kürtlük peşinde koşma olarak niteledikten sonra, bu şekilde zuhur eden yangını söndürürken, Türk Milleti'nin hukukunu kısıtlamamak gereğine dikkat çekmiştir⁵¹³. Bunun yanı sıra Ali Fuat Paşa, Halis Turgut Bey'in kanunun iki senelik süresine istinaden sorduğu: “*Hadise daha iki sene mi yaşıyacak?*” sorusunu gündeme taşımıştır⁵¹⁴. Ahmet Süreyya Bey, Halis Turgut Bey'den sonra sıranın iktidar milletvekillerine geldiğini kaleme almıştır⁵¹⁵.

Görüşmeler devam ederken Muş milletvekili İlyas Sami Bey, Feridun Fikri Bey'i, Lütfi Fikri gibi muhalefet yaparak büyümek istediği için suçlamıştır. Devamında, Genç'teki isyanın başındaki Şeyh Sait'i böyle bir maceraya atılmayacak kadar refahı yerinde olan ve ancak bir takım siyasi planların harekete geçirebileceği birisi diye tanımladıktan sonra, işin gerisinde derin bir organizasyon olduğuna işaret etmiştir. Bu noktada idareye karşı irticai mahiyette ve memleketin genelini tehdit eden fesadı görmemenin doğru olmadığını iddia etmekle birlikte, Kanun'dan sadece namus ve vicdan yoksunlarının korkması gerektiğini vurgulamıştır⁵¹⁶.

Ahmet Süreyya Bey konuşan Avni (Doğan) Bey'in mütalaasını şu şekilde vermiştir:

“Bu, milleti sükuna ve huzura götürmek içindir. Ve adı üzerinde ‘Tahrir-i Sükun Kanunu’dur. Bunda namusluların ve memleketin şerefini, tealisini, hedef ittihaz etmiş tazuvların, teşkilatın korkmasına mahal yoktur. Bu; namussuzların fesatçıların, memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur.”

⁵¹⁰ Örguevren, **a.g.e.**, s. 73-75; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 135-136.

⁵¹¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 549.

⁵¹² Soyak, **a.g.e.**, s. 330.

⁵¹³ Örguevren, **a.g.e.**, s. 75; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 136.

⁵¹⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 549.

⁵¹⁵ Örguevren, **a.g.e.**, s. 75.

⁵¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 137-138.

Ahmet Süreyya Bey'e göre Avni Bey'in konuşması açık, ciddi ve samimidir. Aynı zamanda bu, telaş halindeki muhalefet liderlerini tatmin etmesi icap eden bir konuşmadır⁵¹⁷.

Takrir-i Sükûn Kanunu müzakerelerinde en uzun konuşmayı Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey yapmıştır. Recep Bey konuşmasında en çok o dönem beliren zafiyetin de esas sorumlusu olarak gördüğü İstanbul Basını üzerinde durmuştur. İstanbul Basını'nı, bilhassa Türkiye'de devlet ve hükümet yokmuşçasına çizdiği tablo nedeniyle suçlamıştır. Recep Bey konuşmasının devamında Feridun Fikri Bey ile Halis Turgut Bey'e cevap vermiş, hükümetin bu kanunun kudretiyle zehirli yuvaları temizlemek amacı güttüğünü izah etmiştir. Bununla birlikte gazetelerde CHF ile ilgili çıkan bazı haberlere de yanıt vermiştir⁵¹⁸. Ayrıca Ahmet Emin Bey Recep Bey'in bu konuşmasını, "*İstanbul gazetelerine yaptığı şiddetli hücum*" olarak değerlendirmiş ve o zaman Vatan'da çıkan bir yazısını aynen anılarına dâhil etmiştir⁵¹⁹. Ali Fuat Paşa da Recep Bey'in bu konuşmasını "*şiddetle hücum*" olarak nitelemiş ve konuşmasından bolca alıntı yaparak anılarına dâhil etmiştir⁵²⁰. Bu konuda Hasan Rıza Bey, Recep Bey'in bazı gazetelerin ölçsüz, yersiz ve yıkıcı yayımları nedeniyle basına çıktığını ifade etmiş ve Meclis Zabıtlarındaki konuşmasını özetlemiştir⁵²¹.

Recep Bey'den sonra Adliye Vekili Mahmut Esat Bey söz almıştır. Öncelikle Feridun Fikri Bey'in eleştirilerini cevaplarken dünyanın hiçbir yerinde sınırsız bir hürriyetin olmadığını ifade etmiş ve hükümetin bu kanunla yapmak istediğinin yalnızca polis vazifesinin genişletilmesi olduğunu açıklamıştır. Feridun Fikri Bey ile kanunun hangi noktalarda Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalif olduğu mevzuunda tartışmaya giren Mahmut Esat Bey sözü Feridun Fikri Bey'in tasarısı Fransız İhtilali'ndeki Şüpheliler Kanunu'na benzetmesine getirmiştir. Bu hususta Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, Şüpheliler Kanunu'ndan içeriği itibariye farklı olduğunu, bu kanunun sadece polis yetkisini genişleten bir kanun olduğunu iddia etmiştir⁵²².

⁵¹⁷ Örguevren, **a.g.e.**, s. 75-76.

⁵¹⁸ **a.g.e.**, s. 76-78; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 138-142.

⁵¹⁹ Yalman, **a.g.e.**, s. 162-163.

⁵²⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 549.

⁵²¹ Soyak, **a.g.e.**, s. 331-332.

⁵²² Örguevren, **a.g.e.**, s. 78-81; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 142-143.

Konuşmasına devam eden Mahmut Esat Bey, ikinci bölümde Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey'in eleştirilerine değinmiştir. Mahmut Esat Bey bu kapsamda Rauf Bey'in Kanun'un hangi noktasına muhalif olduğunu açıklamasını talep etmiştir. Rauf Bey ise Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sükûnsuzluk getireceğinden endişe ettiğini ve yeniden tetkik edilerek yoruma açık noktaların tadilinin gerektiğini ifade etmiştir. Mahmut Esat Bey ise konuşmasını tasarının ne Teşkilatı Esasiye Kanunu'na ne de diğer kanunlara aykırı olmadığını söyleyerek sonlandırmıştır⁵²³.

Mahmut Esat Bey'in konuşması esnasında cereyan eden diyalogları ileten Ali Fuat Paşa, Mahmut Esat Bey'in “*şark ateş içindedir*” sözüne karşılık olarak kendisinin: “*O halde Takrir-i Sükûn Kanunu neden tekmil memlekete tatbik edilecek surette teklif edilmiştir?*” diye sorduğunu aktarmıştır⁵²⁴.

Son olarak Başvekil İsmet Paşa söz almış, cumhuriyet evlatlarının cumhuriyeti korumak adına her türlü tedbiri alacaklarını ifade etmiştir. İsmet Paşa'ya göre bu tasarı da bu tedbirlerden biridir. Hükümetin bu konu hakkında hem siyasi ve hem de kanuni olarak yeteri kadar izahatta bulunduğunu ifade eden İsmet Paşa konuşmasını bitirmiştir⁵²⁵. İsmet Paşa, 1922'de saltanatın kaldırıldığını, 1923'te cumhuriyetin ilan edildiğini ve 1924'de hilafetin ilga edildiğini belirtmeyi müteakip, memleketin her tarafında irticam boy gösterdiğini belirtmiştir. Devamında da böyle şartlar altında Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi radikal tedbirlere başvurmadan cumhuriyeti ve yeni rejimi korumanın mümkün olup olmadığını sormuştur. İşte İsmet Paşa Mecliste bunları anlatmaya çalıştığını ifade etmiştir⁵²⁶. Neticede gerçekleşen müzakereyi yeterli bulan Meclis Başkanı kanun maddelerine geçilmesini oya sunmuştur⁵²⁷.

Birinci madde görüşülürken Kazım Karabekir Paşa söz almış, her şeye çekilebilir ve istenilen şekle sokulabilir kanunla hakkın ve hukukun kısıtlanmaması için endişe duyduklarını ifade etmiştir. Kanun'un kabulüyle birlikte basının

⁵²³ Örguevren, **a.g.e.**, s. 81-82; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 143-144.

⁵²⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 550.

⁵²⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 550; Örguevren, **a.g.e.**, s. 82-84; Soyak, **a.g.e.**, s. 332-333; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 145.

⁵²⁶ İnönü, **Hatıralar**, s. 463.

⁵²⁷ Örguevren, **a.g.e.**, s. 84; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 145.

daraltılmasının ve çeşitli kuruntularla muhalif siyasi faaliyetlere karşı bazı icraatların yapılmasının olası olduğunu iddia etmiştir⁵²⁸.

Bunun üzerine tekrar söz alan Recep Bey, Kazım Karabekir Paşa ve arkadaşları ile İstanbul Basını'nın beraber düşünmekte olduklarını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında yeni kurulan fırka ile İstanbul Basını arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığını belirttikten sonra, memleket hesabına İstanbul Basını'nın aleyhinde bulunduğunu Meclis kürsüsünde dile getirebilmiş olmaktan mutluluk duyduğunu da ifade etmiştir⁵²⁹.

Recep Bey konuşmaya devam ederek, İstanbul Basını'nın hükümete haksızlık yaptığını uzun uzadıya anlatmıştır. Özellikle hiç kimsenin seyahat ve konuşma hakkının engellenmediği bu dönemde basının Türkiye'de diktatörlük vardır diyebildiğini de ifade etmiştir. Recep Bey İstanbul Basını'nın Hükümete ve Meclise yaptığı saldırıları bir bir sıralarken adeta ateş püskürmüş ve gelecek nesillerin cumhuriyeti yıkmaya çalışan amillerin başında İstanbul Basını'nı göreceğini iddia etmiştir⁵³⁰. Ahmet Süreyya Bey tarihi önemine binaen Meclis Zabıtlarına sadık kalarak aktardığını ifade ettiği bu görüşmelerin Recep Bey'in son sözleriyle nihayete erdiğinin söylenebileceğini ifade etmiştir. Zira Kanun'un iki ve üçüncü maddeleri tatbik ve yürürlük maddeleridir⁵³¹.

Bu görüşmelerin ardından Kanun'un diğer maddeleri de görüşülmüş ve bütünü oya sunulan Kanun 22 redde mukabil 122 oy ile kabul edilmiştir⁵³².

TBMM'de yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde, muhaliflerin pes etmeyerek kaygılarını dile getirdikleri görülmektedir. Burada dikkat çekici bir husus, muhaliflerin başlarına gelecekleri sezme konusundaki becerileridir.

Hakikaten, gerek Meclis görüşmelerinde, gerekse farklı zaman ve ortamlarda dile getirdikleri fikirler bir arada düşünüldüğünde muhalefetin endişe ettikleri konularda çok isabetli bir öngörüde buldukları görülmektedir. Yani daha açık olarak ifade edilirse kendileri için yaklaşan tehlikeyi fark etmişler, fakat kendilerini bekleyen akıbetten kurtulamamışlardır.

⁵²⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 550-551; Örguevren, **a.g.e.**, s. 84; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 145-146.

⁵²⁹ Örguevren, **a.g.e.**, s. 85; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 146.

⁵³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 146-148.

⁵³¹ Örguevren, **a.g.e.**, s. 85.

⁵³² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 551; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 149.

Buna karşın iktidar taraftarlarından özellikle sertlik yanlıları, neleri tehdit olarak gördüklerini ve Kanun'u neden çıkardıklarını açık olarak ifade etmişken; bir bölümü ise endişe halinde gördükleri muhalefetin endişelerinin yersiz olduğunu belirtmiş ve Kanun'un hedefinde vatan hainleri ile asilerin bulunduğu ısrar etmişlerdir.

Bununla birlikte muhalefetin savunmasının esas mesnedini genelde Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı davranılması, özelde ise özgürlüklerin kısıtlanması oluşturmuştur. İktidar tarafından kabul görmeyen bu sav, nihayetinde hürriyetlerin sınırsız olmadığı düşüncesi ile karşılanmıştır. Sonuçta 1924 yılındaki anayasa çalışmalarında, mecliste çoğunluğa sahip olmanın can alıcı faktör olduğuna karar veren ve aldığı tedbirler sayesinde bunu sağlayan Mustafa Kemal Paşa'nın isteği vücut bulmuştur.

2.1.3.4. İstiklal Mahkemelerinin Kurulması Hakkında Tezkere

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünün hemen akabinde iki İstiklal Mahkemesinin teşkiline dair tezkere Başvekil İsmet Paşa imzası Meclise sunulmuştur⁵³³. Ali Fuat Paşa, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne ilk etapta idam cezasının infazı yetkisinin verilmediğini vurgulamıştır⁵³⁴. Mukabilinde, Ali Bey muhaliflerin bu önerilere şiddetle karşı çıktıklarını ileri sürmüştür⁵³⁵.

Mevzubahis tezkere hususunda Feridun Fikri Bey söz almış ve askeri harekât mıntıkasında kurulacak İstiklal Mahkemesince alınacak idam kararlarının Meclise onaylatılmaksızın infazının, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğunu iddia etmiştir. Feridun Fikri Bey'in bu tezine karşılık Ahmet Süreyya Bey ise olağanüstü

⁵³³ Tezkerenin metni şu şekildedir: "31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesinin bahsettiği salâhiyete binaen hükümetiniz harekâtı askeriye mıntıkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptida eylesini tahtı vücutda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propogandaların, teşebbüsât ve harekâtın kavanini mahsusuna tebaan men'i ve tecziyesi esbabının da serian istikmalî maksadıyla ve aynı tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairi kazası harekâtı askeriye mıntıkası haricindeki vilâyata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim." TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 149.

⁵³⁴ Cebesoy, a.g.e., s. 551.

⁵³⁵ Turgut, a.g.e., s. 243-244.

durumlarda İstiklal Mahkemesi Kanunu'na istinaden Meclisin onayına arz edilmeden idam hükümlerinin infaz edilebileceğini ve yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bunu sakatlayacak herhangi bir hükmün bulunmadığını dolayısıyla, bir aykırılık olmadığını savunmuştur⁵³⁶. Tartışmaların ardından yapılan oylamanın ardından hükümetin bu teklifi kabul edilmiştir⁵³⁷. Hasan Rıza Bey, sonuçta İstiklal Mahkemelerinin birinin, vereceği idam hükümlerini dahi TBMM'nin onayına gerek duymadan uygulama yetkisini haiz olarak askeri harekât bölgesinde kurulacağını, diğerinin ise askeri harekât dışındaki bölgede yetkili ve merkezi Ankara olmak üzere teşkil edileceğini açıklamıştır. Fakat Ankara İstiklal Mahkemesine idam hükümlerini hemen yerine getirme yetkisi Meclis tatile girmeden önce tanınmıştır⁵³⁸.

Bu konuya dair Faik Bey, bir gün Meclis'te İsmet Paşa'nın kendisine İstiklal Mahkemelerine idam salahiyetinin verilmesi konusundaki fikrini sorduğunu ifade etmiştir. Faik Bey bu soruya:

“memleket huzur ve sükûna muhtaçtır. Fevkalade kanunlarla değil normal şekilde idare etmek hükümetin vazifesidir...Ben İstiklal Mahkemesinin esası aleyhinde olduğum için idam salahiyeti verilip verilmemesini düşünmedim.”

Şeklinde cevap verdiğini ileri sürmüştür⁵³⁹.

2.1.3.5. İstiklal Mahkemelerinin Oluşturulması

Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına ilişkin tezkerelerin kabul edilmesi üzerine, TBMM'nin 7 Mart 1925 tarihli 71. birleşiminde İstiklal Mahkemeleri için başkan ve üyelerin seçimi gündeme gelmiştir. Gizli oy ile yapılan bu seçimde her mahkeme için başkan ve savcı ile üç üye seçilmesi, üyelerin ikisinin asıl birisinin ise yedek olması öngörülmüştür⁵⁴⁰.

⁵³⁶ Örgüven, **a.g.e.**, s. 86-87; TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 149-152.

⁵³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 154; Ali Bey'e göre bu tezkereler alkışlarla kabul edilmiştir. Turgut, **a.g.e.**, s. 244.

⁵³⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 333.

⁵³⁹ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 448.

⁵⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 7.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 198.

Yasayı, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı bulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının oylamaya katılmayacağı Trabzon milletvekili Muhtar Bey tarafından bildirilmiştir⁵⁴¹.

Ankara İstiklal Mahkemesi için yapılan ve 146 üyenin iştirak ettiği seçime, 8 üye salonda olduğu halde katılmamış, 15 üye çekimser kalmış ve 131 üyenin oyları ile seçim tamamlanmıştır. Sonuç olarak Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığına, Karahisarı Sahip milletvekili Ali Bey; Savcılığına, İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey; üyeliklere, Gaziantep milletvekili Kılıç Ali Bey, Aydın milletvekili Reşit Galip Bey ile Rize milletvekili Ali Bey seçilmişlerdir⁵⁴².

Askeri harekât bölgesinde oluşturulacak İstiklal Mahkemesi için yapılan seçime 146 üye katılmış, aynı şekilde 8 üye Mecliste olduğu halde oylamaya dâhil olmamış, 13 üye ise çekimser kalmıştır. Neticede Mahkeme Başkanlığına, Giresun milletvekili Hacim Bey; Savcılığına, Karesi milletvekili Ahmet Süreyya Bey; üyeliklere, Kozan milletvekili Ali Saip Bey ve Bozok milletvekili Avni Bey ile Kırşehir milletvekili Müfit Bey seçilmişlerdir⁵⁴³.

2.1.3.6. Takrir-i Sükûn Kanunu Sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi

Konuya Mustafa Kemal Paşa'nın Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yasallaşmasının hemen akabinde yayımladığı 8 Mart 1925 tarihli beyannamesi⁵⁴⁴ ile devam

⁵⁴¹ Örgüven, **a.g.e.**, s. 88; TBMM Zabıt Ceridesi, 7.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 198-199.

⁵⁴² Örgüven, **a.g.e.**, s. 88; TBMM Zabıt Ceridesi, 7.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 225-226.

⁵⁴³ Örgüven, **a.g.e.**, s. 88; TBMM Zabıt Ceridesi, 7.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 226.

⁵⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Mart 1925'te Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayımlanan bildirinin aslına uygun metni şudur: "Gençte başlayup Elaziz ve Diyarbakır merkezleri hududlarına kadar tevessü eden hadise, kanunen mücrim olan bazı müteneffizanın din maskesi altında setri mahiyete çalışan teşebbüsleri mahsulüdür. Asiler, memleketin her tarafında devlet kuvvetinin zayıflatılması için bir müddetten beri suru muhtelifle ile devam eden faaliyetlerin tesirâtı şamile vücuda getireceğine istinad etmişlerdir. Hadise bütün vatandaşlarca nefret ile telâkki edilmiş ve civar mıntıkların ahalisi ani bir hissi mukavemet ile Cumhuriyetin müdafaasına kıyam eylemiştir.

Büyük Millet Meclisinin maddi ve manevi kuvvetleri ile mücehhez olan Hükümeti Cumhuriyet, icap eden vesaiti müsellâhayı asiler aleyhine tevcih eylemiş ve pek yakında semerâtı katiye husule getirecek tedabiri müessire alınmıştır.

Bununla beraber Hükümeti Cumhuriyet bütün memlekette huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayiş tehdit edebilecek bilcümle anasıra karşı kanunu mahsus ile selâhiyeti mania almış ve bu selâhiyeti azim ve kanaatla derhal tatbik etmek kararını vermiştir.

Cumhuriyetin hürriyet ve nimetlerini, binnefs Cumhuriyeti tahrip edecek neşriyat ve tasnimata ve cumhuriyetin ordusu ve zabıtasını her hangi bir sebeple istihkar ve istihfafa vasıta addedecek olanların en şedit ahkâmı kanuniye ile takip ve tenkilleri mukarrerdir

edilmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Çünkü bahse konu beyanda Mustafa Kemal Paşa, gündemdeki olaylara dair bir değerlendirme yaparken, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun nasıl uygulanacağına ilişkin güçlü ipuçları vermiştir.

Keza bu beyanname, Ahmet Emin Bey tarafından yıkıcı hareketlerde bulunanlara karşı kanun hükümlerinin en sert şekilde uygulanacağının Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilmesi olarak yorumlanmıřtır⁵⁴⁵. Diğer yandan Ali Fuat Paşa kitabında bu beyannameyi aynen vermiřtir⁵⁴⁶.

Bildiride Mustafa Kemal Paşa Takrir-i Sükûn Kanunu yerine “*Kanunu Mahsus*”, “*Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanun*” tabirlerini kullanmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte söz konusu kanunun Takrir-i Sükûn Kanunu olduğu aşıkârdır. Bu husus beyannamenin: “...*Hükümeti Cumhuriye bütün memlekette huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişi tehdit edebilecek bilcümle anasıra karşı kanunu mahsus ile selâhiyeti mania almış...*” bölümünden anlařılmaktadır⁵⁴⁷. Zira İsmet Paşa tarafından Takrir-i Sükûn Kanun tasarısının maksadı ifade edilirken: “...*memleket dahilinde emniyet ve asayişi huzur ve sükûnu ve nizamu içtimaiyi ihlâl edecek...*” tabiri kullanılmıřtır⁵⁴⁸.

Vatanın bir köşesinde huzuru ammeyi ihlal eden hadisenin yalnız oradaki vatandaşları değil, en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, saadetini ve hayatı mesaisini ve iktisadiyat ve istihsalâtını müteessir ve mutazarır ettiği sabittir. Binaenaleyh her saadetin ve her faaliyetin ve bilhassa iktisadi ve ticarî inkişafatın ilk şartı, huzur ve sükûn ile emniyet ve asayişin gayrı kabili ihlâl bir emniyet ve kuvvette bulunmasıyla kabildir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve Jandarmanın ve Cumhuriyet ordusunun şeref ve itibarı her mülâhazanın fevkindedir. Bu şeref ve itibara riayet için vatandaşlarımın teyakkuz ve intibahını talep ederim. Bu münasebetle kemali fahr ile beyanı müsareat eylerim ki vatanın her tarafındaki hassasiyet ve tezahürat, kahraman milletimizin cumhuriyeti ve sükûnu asayişi behemahal muhafaza için kavi ve metin idaresini bir daha tecelli ettirmiştir. Rüesayı memurinin ve mazisi şan ve zafer ile mâli olan cumhuriyet ordusu mensuplarının vatanın dahili ve harici tamamiyeti için hissi fedakâriyelerine ve yüksek vazife hislerine intizar eylerim. Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun bilcümle hükümet memurlarına kanunun derpiş ettiği her hangi bir hadiseyi vukuundan sonra bastırmaktan ziyade o hadiseyi kablelvuku menetmek vazifesini tahmil eylemiştir. Bu vazifenin eksik ifasından terettüp edecek mesuliyetin ısrar ile takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuz ve kudreti sokaklarda mütecaviz sarhoşların dağlarda hırsızların her hangi maksadla cumhuriyet vesaiti müsellehasına mukavemete yeltenen asilerin ve efkârı masumei milleti teşviş ve ihlâl edenlerin sürati mümkününe ile tenkil edilmesini âmirdir.

Mülki ve askeri devlet memurlarını her şeyden evvel yüksek vazifelerini bilâ tereddüt ve kemali azim ve şiddetle ifaya davet ederim.” **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 562-563.

⁵⁴⁵ Yalman, a.g.e.,s. 134.

⁵⁴⁶ Cebesoy, a.g.e.,s. 552-553.

⁵⁴⁷ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 562-563.

⁵⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 131.

Beyannamenin muhteviyatı incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın bazı tespitlerde bulunduğu, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulama esasları ve kimlere karşı uygulanacağına vurgu yaptığı görülmektedir.

Mevcut icraatlara etki ettiği değerlendirilen ve Mustafa Kemal Paşa tarafından saptanan başlıca iki husustan birincisi, Şeyh Sait İsyanı'nın bazı nüfuzlu kişilerin din maskesi altındaki gizli faaliyetlerinin ürünü olduğudur. İkincisi ise, vatanın bir köşesindeki bir hadisenin, diğer yerlerde yaşayan vatandaşları da her yönden etkilediği yani umumi olarak görülmesi gerektiğidir.

Öte taraftan Kanun'un uygulama esasları olarak şunlar sıralanmıştır: Kanun herhangi bir olayın meydana gelişi sonrasında bastırılması vazifesinden ziyade, hadisenin daha yaşanmadan önce önlemesi görevini yüklemektedir. Bu yaklaşım çok önemlidir⁵⁴⁹. Çünkü bu esas aslında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, devam eden isyanın ortadan kaldırılmasından daha çok karşılaşılmaması muhtemel olayları önlemek amacıyla oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıca, kanunu uygulama görevi amirler ile orduya verilmiş, onlardan yüksek vazife anlayışı ile hareket etmeleri beklenmiştir. Ancak bu sadece bir beklenti olarak da bırakılmamış, eğer ki uygulamada bazı eksiklikler ortaya çıkarsa, sorumluların mutlaka takip edileceği kesin bir dil ile belirtilmiştir.

Son olarak Kanun'un kimlere karşı uygulanacağı konusu da iki temel başlık altında açıklanmıştır: Birincisi; huzur, sükûn, emniyet ve asayiş tehdit eden unsurlar iken, ikincisi; cumhuriyeti tahrip edecek basın yayın organları ile bunu zihninde canlandıranlar ve ordu ve emniyet mensuplarını hor görüp, küçümseyenlerdir.

Bildirinin Takrir-i Sükûn Kanunu'na değindiği ve kanun uygulamalarına temas ettiği noktalar bu şekilde izah edildikten sonra, bu değerlendirmelerin Mustafa Kemal Paşa tarafından, 7 Mart 1925'te yapıldığını dikkate almaya gerek vardır. Çünkü henüz Şeyh Sait İsyanı bastırılmamış ve yargılamalar başlamamıştır. Bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanları, yargılama yapacak olan İstiklal Mahkemesi Heyetini etkilemiş olabilir. Bununla beraber, özellikle Kanun'un kimlere karşı uygulanacağı konusundaki ifadelerin basın yayın organları kısmı, hem hükümeti ve hem de her iki İstiklal Mahkemesi'ni yönlendirici bir tesir yaratmış olabilir.

⁵⁴⁹ Hasan Rıza Bey de, özellikle beyannamenin bu yönüne dikkat çekmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 334.

Netice olarak, Takrir-i Sükûn Dönemi uygulamalarına bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyannamesinin bir eksen olarak nitelenmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

2.1.3.7. İsmet Paşa Hükümeti Tarafından Alınan İlk Tedbirler

Dönemin en önemli aktörü olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşımının incelenmesi sonrasında, bizzat icra organının faaliyetlerine bakmak zaruridir. Hatırlanacağı üzere, Ali Fethi Bey sonrasında, Başvekâlete seçilen İsmet Paşa'nın ilk icraatı Takrir-i Sükûn Kanunu'nu TBMM'den çıkartmak olmuştur. İsmet Paşa'nın bu yönetim tarzını “*Fevkalade karar ve kanunlara dayanarak birtakım şiddet tedbirleriyle hükümet etmek*” olarak niteleyen Yakup Kadri Bey'e göre bu tedbirler her ne kadar yerinde ve haklı olarak alınmış olsa da, bu şekilde iktidarda bulunmak, İsmet Paşa hesabına bir talihsizliktir⁵⁵⁰.

Bunun yanı sıra sürece bakıldığında İsmet Paşa'nın Takrir-i Sükûn Kanunu ile yetinmeyerek ilave bazı tedbirler alma gereği duyduğu tespit edilmektedir.

Konuya bu açıdan ışık tutanlardan birisi olan Karabekir Paşa'ya göre, 28 Mart 1925'de CHF grup toplantısı olduğu için meclis görüşmesi yapılmamış, 29 Mart 1925'te de devam eden CHF'nin bu toplantısında Divan-ı Harb-i Örfilere idam salahiyeti verilmesi hususu görüşülmüştür⁵⁵¹.

Bu kapsamda hazırlanan “*Divanı Harplerden sadır olan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsiri ittihazına dair Başvekâletten mevрут (3/399) numaralı tezkere ve Adliye Encümeni mazbatası*”nın 31 Mart 1925'te TBMM'de müzakere edilmesine karar verilmiştir⁵⁵².

TBMM'de cereyan eden müzakerede, Kanun'un geneli hakkında Saruhan milletvekili Abidin, Dersim milletvekili Feridun Fikri, Mersin milletvekili Besim Beyler ile Ekrem Bey söz istemişlerdir. İlk konuşan Abidin Bey olmuştur. Abidin Bey özetle, bu kanun tasarısı ile meclisin hükümran hukukundan olan idam yetkisinin bir şekilde komutanlara verilmesinin öngörüldüğünü, bu teklif ile daha önce çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümet tarafından yeterli

⁵⁵⁰ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 75.

⁵⁵¹ Karabekir, *Günlükler*, s. 949.

⁵⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 295.

görülmeyeceğini anlaşıldığını, ancak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir değişiklik yapılmadan Meclisin bizzat kendisinin ifa etmesi gereken bu yetkiyi kimseye devredemeyeceğini ve bu sebeple de bu tasarının red edilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştür⁵⁵³.

Abidin Bey'den sonra söz alan Feridun Fikri Bey de temelde aynı itirazı yapmış, uzun uzadıya “*Hukuku hükümraniye*” terimini tanımlamış, mahkemelerden sadır olacak idam hükümlerinin TBMM tarafından onaylanmasının bu yetki ve Teşkilatı Esasiye Kanunu gereği olduğunu, teklif edilen kanunla bu yetkinin komutanlara verilmiş olacağını, bu durumun kanun yapma yetkisini komutanlara vermekten farksız olduğunu ileri sürmüştür⁵⁵⁴.

Müteakiben söz alan Besim Bey, Adliye Encümeni tarafından, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 86. maddesinin son fıkrasının⁵⁵⁵, TBMM tarafından idam salahiyetinin Divan-ı Harp Mahkemelerine verilebilmesine cevaz verdiği şeklinde yorumlandığını belirtmiştir. Bu algılamaya karşın Besim Bey, yine Teşkilatı Esasiye Kanunu Kapsamında örfi idare halinde dahi hangi özgürlüklerin kısıtlanabileceğini açıklamamış ve idam yetkisinin bunlar arasında bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla kendisi bu teklifin reddedilmesini savunmuştur⁵⁵⁶.

Bu beyanata karşın Adliye Encümeni namına söz alan Konya milletvekili Refik Bey, her ne zaman milletin hayatını konu alan bir kanun müzakere edilse, başta Feridun Bey olmak üzere beş on kişinin sürekli telaşa düştüğünü ifade ederek söze başlamıştır. Refik Bey'e göre, tehlike büyük ve irtica vardır ve bunu yok etmek memleketin menfaati icabıdır. Feridun Fikri Bey'in sürekli olarak Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesinde yazılı “*idam salahiyetini bizzat Meclisi Ali ifa eder*” ibaresine atıfta bulunarak ısrarcı olması üzerine Refik Bey bunun anlamı: “*Bizzat gider, eliyle ipi çeker midir?*” diye sormuştur⁵⁵⁷.

Refik Bey devamında, Feridun Fikri Bey'in telaşlanmasına gerek olmadığını vurgulayarak şunları söylemiştir: “*Teşkilâtı Esasiye Kanunu mahfuzdur. Onun fevkinde hayat ve istikbali memleket mevzubahistir. Bizi telâşa düşüren onun*

⁵⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 297-298.

⁵⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 298-302.

⁵⁵⁵ Bu fıkra: “...idarei örfiye mıntıkası ile bu mıntika dahilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası ve harp halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyit ve taliki kanunla tespit olunur.” Dur. TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, Ek-1, s. 2.

⁵⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 302.

⁵⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 303.

muhafazasıdır, onun kurtarılmasıdır, onun yaşatılmasıdır.” Ardından bu kanunun gerekli olduğunu, zira İstiklal Mahkemelerinin hepsinin birden görevden çekilmesi halinde işleri kimin yapacağı sorusunu sormuş ve bu kanunun bir an evvel kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁵⁵⁸.

Refik Bey’in cevabını ilmi bulmayıp “*hissi*” olarak niteleyen Feridun Bey, Refik Bey’in: “*Hakikatler, hislerden doğar, onlarla büyür.*” Cümlesinin teşkilatı Esasiye Kanunu’nun ilimle müdafaa edilebileceğini belirterek karşılamıştır. Bu gelişmeler üzerine, müzakerenin yeterli olduğuna dair bir bildiri verilmiş, oylama neticesinde kanun teklifi kabul edilerek maddelerin görüşülmesine geçilmiştir⁵⁵⁹.

Birinci maddenin görüşülmesi esnasında söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, görüşülen maddeden ziyade genele dair konuşmuş ve kanunun aleyhinde olanlara çok sert ve hatta rencide edici cevaplar vermiştir. Ana hatlarıyla, kendilerinin vatanın ve milletin selameti için çalıştıklarını, ancak dünyanın her yerinde olduğu gibi onları da eteklerinden çeken nazariyatçıların bulunduğunu ifade etmiştir. Devamında, bir isyan ile uğraşıldığını, bu isyanı bastırmak için idamın gerekli olduğunu, bu noktada yetkinin kimde olduğu konusunun boşuna tartışıldığını, mevcut haliyle evrakın gelmesinin ayları bulacağını, evrakın geldiği anda Meclis’in durumunun nasıl olacağını bilinmediğini, bu kanun teklifinin akliselim ve mantığın emri olduğunu açıklamıştır⁵⁶⁰.

Diğer yandan Recep Bey’in konuşması bir takım tartışmalara yol açmış, Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Feridun Fikri, Ruşen Eşref, Falih Rıfki ve Abidin Bey’ler de söz almışlardır. Ancak görüşmeler kanun bahsinden uzaklaşmış, daha çok karşılıklı söz dalaşına dönüşmüştür. Nihayetinde Meclis Başkanı tavrı oya sunmuş ve açık oylama neticesinde tasarı⁵⁶¹ 20 aleyhte oya karşı 125 lehte oy ile kabul

⁵⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 304.

⁵⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 304-305.

⁵⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 305-307.

⁵⁶¹ “Madde 1. — Hali harpte yahut müsellehan ve müctemian İsyân vukuunda sahayı harekât ve isyandaki idarei örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilumum divanı harplerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz olunur.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3. — İşbu kanunun İcrasına Milliye Vekili memurdur.” TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 314-315.

edilmiştir⁵⁶². Ali Fuat Paşa'ya göre bu yetkiden sonra isyan bölgesine İstiklal Mahkemesi göndermeye artık gerek kalmamıştır⁵⁶³.

İsmet Paşa Hükümeti, Divanı harplere idam yetkisi verilmesinin ardından bazı düzenlemelere daha ihtiyaç duymuştur. Bu konuya dair Ali Fuat Paşa:

“Hükümet, totaliter zihniyetle aldığı fevkalade salahiyetler kafi gelmiyormuş gibi Meclis yaz tatiline girerken Ankara İstiklal Mahkemesi için de idam salahiyeti almıştı.”

Diyerek gündeme gelen tedbirlerden birisini değerlendirmiştir⁵⁶⁴. Rıza (Nur) Bey'e göre ise Mustafa Kemal Paşa bu yetkiyi bazı idamlara engel olunur gerekçesiyle istemiştir. Aynı zamanda Rıza (Nur) Bey bu yetkiden sonra idamların Mustafa Kemal Paşa'nın keyfi ile yapılır hale geldiğini iddia etmiştir⁵⁶⁵.

Bunun yanı sıra Karabekir Paşa alınan önlemleri:

“1) İstiklal Mahkemeleri altı ay temdit, 2) Ankara İstiklal Mahkemesine de idam salahiyeti verilmesi, 3) Şark'ta idare-i örfiyenin yedi ay temdidini, 4) Şark'ta vilayet teşkilatının tashihi hakkında hükümete salahiyet verilmesi”
Olarak özetlemiştir⁵⁶⁶.

Bahse konu dört tezkere hükümet tarafından 20 Nisan 1925 tarihinde TBMM'ye takdim edilmiştir⁵⁶⁷. Dâhiliye Vekili Cemil Bey, Meclis'in iki gün sonra

⁵⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 31.03.1341, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 307-316.

⁵⁶³ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 551.

⁵⁶⁴ **a.g.e.**, s. 552.

⁵⁶⁵ Nur, **a.g.e.**, s. 1331.

⁵⁶⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 951.

⁵⁶⁷ 1- *Altı ay için intihap edilmiş olan iki istiklâl mahkemesi müddeti faaliyetlerinin daha altı ay temdit edilmesine dair Başvekâlet tezkeresi. (3/432)*

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Kanunu mahsus mucibince altı ay için intihap edilmiş olan iki istiklâl mahkemesinin müddeti faaliyetinin, kariben Meclisi Âli tatili mesai eyleyeceği cihetle, müddeti muayyenesinin hitamından itibaren daha altı aylık bir devre için temdidini hakkında Meclisi Âliden karar istihsal buyurulması mercudur efendim. Başvekil İsmet”

2- *Ankara İstiklâl Mahkemesine de Meclisi Âli tekrar içtima edinceye değin idam salâhiyeti verilmesi hakkında Başvekâlet tezkeresi. (3/440)*

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclisi Âli kariben tatili mesai eyleyeceği cihetle Ankara İstiklâl Mahkemesine de, Meclisi Âli tekrar içtima edinceye değin idam salâhiyeti itasına lüzum ve zaruret görülmüş olmakla bu bapta Meclisi Âliden karar istihsal buyurulması mercudur efendim, Başvekil İsmet”

3- *İsyan sahasında ve civar vilayatta ilân edilmiş olan idare-i örfiyenin daha yedi ay temdidini hakkında Başvekâlet tezkeresi. (3/439)*

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İsyan sahasında ve civarındaki vilayatta ilân edilmiş olan ve ahiren de 24 Nisan 1341 tarihine kadar temdit edilmiş bulunan idare-i örfiyenin, kariben Meclisi Âlinin tatili faaliyeti dolayısıyla, tarihi mezkûrdan itibaren daha yedi ay kadar temdidine lüzum ve zaruret görülmüş olmakla Meclisi Âliden bu bapta karar istihsal buyurulması mercudur efendim. Başvekil İsmet”

4- *Meclisi Âlinin tatili mesaisi devrinde isyan sahası teşkilâtı mülkiyesinde tadilât icra ve tatbiki için Meclisi Âlinin tasdik veya tadil hakkı mahfuz kalmak üzere hükümete salâhiyet ve mezuniyet itasına dair Başvekâlet tezkeresi (3 /431)*

tatil edileceğini ifade ederek, bu tezkerelerin derhal okunarak gerekli olan kararların alınmasını talep etmiş, oylamaya sonucunda tezkerelerin hemen görüşülmesine karar verilmiştir⁵⁶⁸.

İlk olarak, İstiklal Mahkemelerinin süresinin uzatılmasına dair 3/432 sayılı tezkere müzakere edilmeye başlanmıştır. İlk konuşan Feridun Fikri Bey olmuştur. Feridun Bey bu tezkerenin aleyhinde konuşmuş, İstiklal Mahkemelerinin olağanüstü olmaları sebebiyle bunların varlığının memlekette doğal halin bulunmadığının bir göstergesi olduğunu, henüz sürelerinin bitmesine dört buçuk ay gibi bir vakit bulunan mahkemelerin süresinin uzatılmasının uygun olmadığını beyan etmiştir⁵⁶⁹.

Bunun üzerine Dâhiliye Vekili Cemil Bey, daha İstiklal Mahkemelerinin yapacakları çok iş olduğunu, bunları dört buçuk ayda tamamlamalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ali Fuat Paşa söz alarak, hükümetin dört adet tezkere getirmesinden vaziyetin normal olmadığını anlaşıldığını, dolayısıyla Meclis tatile girme kararı verilmeden önce, Cemil Bey'in vaziyete dair bir açıklama yapmasının gerekip gerekmediği sorusunu Cemil Bey'e yöneltmiştir. Cemil Bey bu soruya hükümetin başladığı bastırma harekâtının tamamlamak üzere olduğunu bildirerek yanıt vermiştir⁵⁷⁰.

Daha sonra söz alan Refik Bey, Cemil Bey'in yeterli açıklamayı yaptığını ve tezkerenin kanuna uygun olduğunu ifade etmiş, Halis Turgut Bey ise, eğer böyle bir talep varsa bunun İstiklal Mahkemelerinden gelmesi gerektiğini söylemiş, hali hazırda böyle bir istek olmadığı için de uzatmaya gerek olmadığını ileri sürmüştür⁵⁷¹.

Müteakiben söz alan Mustafa Necati Bey de uzun bir izahta bulunarak hükümetin teklifinin kabul edilmesini rica etmiş, müzakerenin yeterli olduğuna dair verilen bir önerge kabul edilmiştir. Feridun Bey ve on dört arkadaşının açık oylama

“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclisi âlinin tatili mesaisi devresinde tekml memleketin teşkilâtı mülkiyesinde yapılması lâzım olan tadilât projesi ihzar ve Meclisi âlinin tekrar içtimanda nazarı tasvip ve tasdikine arz edilecektir. Ancak tatil esnasında isyan sahasında teşkilâtı mülkiyede bir tadilât icrasında lüzumu âcil ve fayda görüldüğü takdirde Meclisi âlinin atiyen içtimanda tadil veya tasvip hakkı mahfuz kalmak üzere bu teşkilâtın icra ve tatbiki için Meclisi âliden hükümete salâhiyet ve mezuniyet istihsal buyurulması mercudur efendim. Başvekil İsmet” TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 239-240.

⁵⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 239-240.

⁵⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 240.

⁵⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 240-241.

⁵⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 241.

istemi üzerine Meclis Başkanı bu tezkerenin oylamasını, diğerlerinin görüşülmesinden sonraya bırakmıştır⁵⁷².

İsyan bölgesinde ilan edilen sıkıyönetimin yedi ay daha uzatılmasına dair 3/439 sayılı tezkere hakkında söz isteyen olmamış ve yapılan oylama ile kabul edilmiştir⁵⁷³.

Ankara İstiklal Mahkemesine da idam salahiyeti verilmesine dair 3/440 sayılı tezkerenin müzakeresinde söz alan Feridun Fikri Bey ile Kazım Karabekir Paşa bu yetkinin verilmemesini talep etmişler iken, Adliye Vekili Mahmut Esat, Refik ve Tunalı Hilmi Beyler ise tezkerenin uygunluğunu savunmuşlardır. Feridun Fikri Bey ve arkadaşları bu tezkere için de açık oy isteminde bulunmuşlar, Meclis Başkanı bu tezkerenin de oylamasını sona bırakmıştır⁵⁷⁴.

Son olarak isyan bölgesindeki mülki teşkilatta düzenleme yapma yetkisine dair 3/431 sayılı tezkere görüşülmüştür. Bu tezkereye Feridun Bey şekil yönünden karşı çıkmış, bu düzenlemenin ancak bir kanunla yapılabileceğini ileri sürmüştür. Nihayetinde bu tezkere de oya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁵⁷⁵.

Bu oylamanın ardından, oylaması sonraya bırakılan, 3/432 ve 3/440 sayılı tezkereler oya sunulmuş, Ankara İstiklâl Mahkemesine idam salâhiyeti verilmesi hakkındaki karar 18 ret oya karşı 130 oyla, İstiklâl Mahkemelerinin müddetlerinin temdidi hakkındaki karar 17 ret oya mukabil 130 oy ile kabul edilmiştir⁵⁷⁶.

2.1.3.8. İstiklal Mahkemelerinin Görevlerine Başlaması

Mahkemelerin oluşturulmasının ardından Ankara İstiklal Mahkemesi 12 Mart 1925'te bir beyanname yayınlamış, bu beyanname:

*“Dini; şahsi ve siyasi menfaatlerine alet edenler, efkar-ı ammeyi zehirleyerek idareyi hazıraya karşı nefret ve isyan hissi telkin edenler, memleketin asayiş ve emniyetini, aziz halkımızın huzur ve istirahatını ihlal edenler, vazife-i askeriyeden firar veya firari teşvik ve her ne suretle isyan ve irticaa müzaheret edenler, cumhuriyet halkının takrir-i sükun arzusunu temsil eden mahkememizi derhal karşılarında bulacaktır.”*⁵⁷⁷

⁵⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 241-243.

⁵⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 243.

⁵⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 243-247.

⁵⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 247-248.

⁵⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1341, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 248-249.

⁵⁷⁷ Cebesoy, a.g.e., s. 556.

Açıklamasına yer vermiştir. Mahkemenin bu beyanını, yetkisini aşmak olarak değerlendiren Ali Fuat Paşa, hükümet ve meclis tarafından buna herhangi bir müdahalede bulunulmadığını ifade etmiştir⁵⁷⁸. Ona göre mahkemenin müddeiumumîsi olarak seçilen İzmir milletvekili Necati Bey bu vaziyet üzerine istifa etmiştir⁵⁷⁹. Bununla birlikte İsmet Paşa 12 Mart 1925'te günlüğüne Necati Bey'in durumunun görüşüldüğünü not düşmüştür⁵⁸⁰. Ancak Necati Bey 19 Mart 1925 tarihli resmi istifa dilekçesinde ailesinin sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğini açıklamıştır⁵⁸¹.

Duruşmalara 17 Mart 1925'te başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi⁵⁸², Necati Bey'in istifası nedeniyle görev yapamadığını belirterek 22 Mart 1925'te savcılık için seçim yapılması başvurusunda bulunmuş⁵⁸³, aynı gün savcılığa Necip Ali (Küçüka) Bey seçilmiştir⁵⁸⁴.

Öte yandan İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nde durum şu şekilde gelişmiştir. Başkanlığa seçilen Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 10 Mart 1925'te istifa etmiş⁵⁸⁵, O'nun yerine başkanlık için kararlaştırılan Mazhar Müfit (Kansu) Bey⁵⁸⁶, 17 Mart 1925'te TBMM tarafından seçilmiştir⁵⁸⁷.

Yargı çevresi 14 vilayet ile iki kaza olarak belirlenen İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi için ilk merkez olarak Diyarbakır uygun görülmüştür⁵⁸⁸. Mahkemenin masrafları için Mustafa Kemal Paşa kendi parasından kırk bin lira vermiş, bunun

⁵⁷⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 556-557; Ali Fuat Paşa'nın gündeme getirdiği bu yetki hususuna ilişkin olarak mahkemede yaşanan bir anlaşmazlığa dair inceleme İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi bölümünde yer almaktadır.

⁵⁷⁹ **a.g.e.**, s. 557

⁵⁸⁰ İnönü, **Defterler**, s. 74.

⁵⁸¹ Necati Bey'in istifasının tam metni şudur: "Ailemin ahvali sıhhiyesi dolayısıyla bu sene Ankara'da devamlı bir surette icrayı faaliyete imkân göremediğimden İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumiliği vazifesini maalesef ifa edemeyeceğim. İstifamın lütfen kabul buyurulması ricasiyle teyidi ihtiramatı mahsusa eylerim, efendim. 19 Mart 1341" TBMM Zabıt Ceridesi, 21.03.1925, Devre: 2, C. 16, İçtima: 3, s. 80.

⁵⁸² Kocatürk, **a.g.e.**, s. 432.

⁵⁸³ Aybars, **a.g.e.**, s. 183.

⁵⁸⁴ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 433.

⁵⁸⁵ Hacim Bey: "Vilâyâtı Şarkıye İstiklâl Mahkemesi Riyasetine intihap buyrulduğuma dair olan 9.3.1341 tarihli telgrafnameyi Riyasetpenahileri cevabıdır. Ankara'da iken de arz eylemiş bulunduğum veçhile bir buçuk aydan beri ayakta geçirdiğim grip hastalığı İzmir'de kesbi istidat etti, adeta müşkülâtle yürüyebildiğim cihetle ahvali sıhhiyem uzun seyahat icrasına müsait değildir. Heyeti Celilelerinin hakkı acizanemde gösterdiği büyük ve tarihi teveccühe arzı şükran ve mahkemei mezkûre riyasetinden affımı istirham eylerim efendim. 10. 3. 1341" beyanatı ile istifa etmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 12.03.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 397.

⁵⁸⁶ İnönü, **Defterler**, s. 74.

⁵⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 17.03.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 561.

⁵⁸⁸ Örgüven, **a.g.e.**, s. 89.

yanı sıra her üyeye Ford marka bir otomobil alınarak ayrıca bir de kamyon tahsis edilmiştir⁵⁸⁹.

Diyarbakır'a gitmek üzere 4 Nisan 1925'te Ankara'dan hareket eden heyet, 6 Nisan 1925'te Adana Yenice istasyonuna varmış⁵⁹⁰, Fevzi Paşa İstasyonu'ndan sonra yola otomobillerle devam ederek⁵⁹¹, 12 Nisan 1925 saat 19 sularında Diyarbakır'a ulaşmıştır⁵⁹². Ertesi gün valilikte kendisine tahsis edilen yere yerleşen İstiklal Mahkemesi, 14 Nisan 1925'te yargılamalara fiilen başlamıştır⁵⁹³.

2.1.4. Şeyh Sait İsyanı'nın Bastırılması

Sivas milletvekili Halis Turgut Bey 7 Nisan 1925 tarihinde hükümete isyanın hâlihazırdaki durumu konusunda Meclisin aydınlatılmasını talep eden bir soru sormuştur⁵⁹⁴.

Bu soruya istinaden İsmet Paşa, yaklaşık bir ay önce isyanın Diyarbakır'ın kuzeyindeki birkaç merkezde etkili olduğunu, 7/8 Mart gecesi asilerin Diyarbakır'ı ele geçirmek üzere teşebbüste bulduklarını, ancak başarılı olamadıklarını belirterek sözlerine başlamıştır. Devamında, isyancıların Silvan, Mardin, Beşiri ve Behrameti mıntıklarını (şimdiki Batman ili civarı), ele geçirdiklerini, müteakiben Malazgirt ve Bulanık'ı almak suretiyle Muş'un irtibatını kestiklerini bildirmiştir. İsyancıların bunlarla da yetinmeyerek Malatya ve Çemişkezek'e dayandıklarını anlatan İsmet Paşa vaziyetin ciddiyetine vurgu yapmıştır⁵⁹⁵.

Başvekil, asiler üzerine sevk edilen birliklerin kararlı harekâtı sayesinde isyancıların her geçen gün biraz daha eridiğini dile getirmiş ve o zamanki durumu şöyle izah etmiştir:

“Asiler hemen her taraftan tad olunmuşlardır. (Silvan) ve (Beşiri) kıtaatımızın tahtı hâkimiyetindedir. (Hazra civarında tathirat yapıyor. (Hani), (Lice) (Piran gibi Şeyhsayidin başlıca merkezi faaliyeti olan

⁵⁸⁹ Doğan, a.g.e., s. 170, Örguevren, a.g.e., s. 89.

⁵⁹⁰ Örguevren, a.g.e., s. 90.

⁵⁹¹ Doğan, a.g.e., s. 170-171.

⁵⁹² Örguevren, a.g.e., s. 93-97; Kocatürk, a.g.e., s. 434.

⁵⁹³ Örguevren, a.g.e., s. 102-103.

⁵⁹⁴ Halis Bey'in sorusu şöyledir: “Tebliğatı resmîyelerden ve gazetelerden edindiğimiz malûmata göre genç hadisesi itfa ve tenkil edilmek üzeredir. Biran evvel sureti tenkil ve tedibi vatanın menafii âliyesinden olan bu hadisenin vaziyeti hazırası hakkında Hükümetin Meclisi Âliyi tenvir eylemelerini rica ederim efendim.” TBMM Zabıt Ceridesi, 07.04.1925, Devre: 2, C. 17, İçtima: 3, s. 150.

⁵⁹⁵ Örguevren, a.g.e., s. 91; TBMM Zabıt Ceridesi, 07.04.1341, Devre: 2, C. 17, İçtima: 3, s. 150.

*mıntkalar elimizdedir. (Elâziz) civarından tahrik ettiğimiz kuvvetler (Paloyu) almışlar (Çapakçur) üzerine yürümektedirler. (Muş) un irtibatı açılmıştır. Şimalden (Varto) dan gelen kıtaat o civardaki tek tük menabii fesadı tathir etmektedir.”*⁵⁹⁶

Bu beyanları sonrasında, 27 ve 28 Mart 1925 tarihinde kesin sonuçlu harekâta başlanıldığını söyleyen İsmet Paşa, bu harekâtın tahminleri doğrultusunda etkili olduğunu, ancak henüz harekâtın bittiğini söylemeyeceğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra, kati harekâtın sonuçlanmasından sonra adli ve idari hususlarda tedbir alacaklarını da ilave etmiştir⁵⁹⁷.

İsmet Paşa'nın beyanından ötürü memnuniyet duyduğunu belirten Halis Turgut Bey, Başvekil'in isyanın bastırılmak üzere olduğunu resmi olarak beyan ettiğini, isyanın geri kalan unsurlarının da başarıyla bastırılmasını temenni ettiğini söylemiştir. İsmet Paşa, sözlerinin yanlış anlaşılması adına yeniden söz alarak, henüz sonuçlanmayan harekâtın halen devam ettiğini tekrar etmiş, ancak vaziyetin asilerin ümitlerinin yok olduğu bir noktada bulunduğunu beyan etmiştir. Bununla beraber, her şeyin sona ermiş gibi bir algının oluşmamasını ve daha alınacak idari tedbirler ile yapılacak ıslahatın bulunduğunu izah etmiştir⁵⁹⁸.

Olayın yaşandığı günlerde mecliste böyle açıklama yapan İsmet Paşa, anılarında harekâtın 1 Nisan 1925'te sona erdiğini ve bu aşamadan itibaren halkın Şeyh Sait karşısında hükümet kuvvetleri ile birlik olmaya başladığını kaleme almıştır⁵⁹⁹.

Diğer yandan 12 Nisan 1925'te Diyarbakır'a ulaşan Ahmet Süreyya Bey, heyet olarak Üçüncü Ordu Müfettişi Diyarbakırlı Kazım Paşa ile görüştiklerini, bu buluşmada Kazım Paşa'nın:

“Bugün, isyanın ve harekâtın henüz bitmemiş olmasına rağmen, büyük ateşi söndürmüş sayılabilir. Bundan sonra asileri yakalamak ve cezalarını vermek zamanı gelmiştir.”

Şeklinde beyanda bulunduğunu aktarmıştır⁶⁰⁰.

Nitekim 15 Nisan 1925'te Genç geri alınmış⁶⁰¹ ve Şeyh Sait ile arkadaşları⁶⁰² yakalanarak Varto'ya getirilmişlerdir⁶⁰³. Söz konusu haberi 16 Nisan 1925'te

⁵⁹⁶ Örguevren, **a.g.e.**, s. 92; TBMM Zabıt Ceridesi, 07.04.1341, Devre: 2, C. 17, İçtima: 3, s. 151.

⁵⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 07.04.1341, Devre: 2, C. 17, İçtima: 3, s. 151.

⁵⁹⁸ Örguevren, **a.g.e.**, s. 92; TBMM Zabıt Ceridesi, 07.04.1341, Devre: 2, C. 17, İçtima: 3, s. 152.

⁵⁹⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 464.

⁶⁰⁰ Örguevren, **a.g.e.**, s. 98.

⁶⁰¹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 434.

aldıklarını belirten Ahmet Süreyya Bey, bu olaya dayanarak isyanın artık bittiğini düşünmenin, fazlaca iyimserlik olduğunu değerlendirmiş ve henüz yakalanmayan asilerin toparlanarak isyana devam etmelerinin mümkün olduğunu dile getirmiştir⁶⁰⁴.

Ali Fuat Paşa'ya göre ise bastırma harekâtı 13 Şubat'tan 15 Nisan 1925'e kadar 62 gün devam etmiş⁶⁰⁵, Şeyh Sait ve yanındakilerin ele geçirilmesinden sonra 31 Mayıs 1925'te seferberlik kaldırılmıştır⁶⁰⁶. Seferberliğin kaldırılması dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından aynı gün bir beyanname yayınlanmıştır⁶⁰⁷.

⁶⁰² Bu kişiler: Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Ceyran beylerinden Kasım, İsmail, ve Reşit, aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur Kargapzarlı Reşit ve daha yirmi beş kişidir. Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 72.

⁶⁰³ Karabekir, **Günlükler**, s. 950; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 434.

⁶⁰⁴ Örgüven, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁶⁰⁵ Behçet Cemal'de aynı bilgiyi vermektedir. Cemal, **a.g.e.**, s. 73.

⁶⁰⁶ Cebeşoy, **a.g.e.**, s. 573.

⁶⁰⁷ Bu beyannamenin metni şöyledir: “ Erkanıharbiyei Umumiyeimizin iş'arına nazaran son irticai, tenkil etmek için silah altına celb edilmiş seferber evlâdı vatanın terhisleri zamanı gelmiştir. Bir taraftan şarktaki kıtaatımızın hazeri kadrolarını ikmal için tedabir alınacak ve diğer taraftan seferber askerleri tedricen ve müteakiben terhis olunacaktır.

Cumhuriyetin Erkanıharbiyei Umumiyesi ve Müdafaai Milliye Vekâleti tarafından ittihaz olunmakta bulunan tedabirin heyeti umumiyesi seferberliğin ilgası ile beraber kuvayi devletin muhafazai risanet ve şevketini ve münferit ve müteferri hareketi takibiyenin intacını müemmen bulundurduğu anlaşılmıştır.

Kezalik Büyük Millet Meclisinin verdiği mezuniyet ve selâhiyetlerle İstiklâl Mahkemelerinin ve Divanı Harplerin anasırı irtica ve isyanı muhakemeye devam etmeleri tabidir. Cumhuriyeti müdafaai için düşman üzerine koşan kahraman ve şeci ordumuzun seferber askerlerini daima kıtaatını ve cesur ve mücerrep zabitan ve kumanda heyetlerini muhabbet ve memnuniyet ile tebrik ederim. Bu esnada ordumuzu ehliyet ve muvaffakiyetle tevcih ve sevk ve idare etmiş olan Erkânıharbiyei Umumiyeimize ve onun muhterem Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretlerine itimad ve şükranımızı muvaceheî millette tekrar ifade ve ilân etmek isterim.

Türkler, Cumhuriyetin muhafazasına, vatanın inkişafına ve milletin temeddün ve teali yolunda mesaisine mani olmak istiyebileceklerin mahkûm oldukları neket ve hüsrânı kati olarak isbat etmişlerdir. Muhakkaktır ki milletimiz takip ettiği necat ve mesai yolunda ilerlemekten başka bir hal kabul edemez.

Aziz yuvalarına avdet etmeğe başlayan evlâdlarımıza karşı milletimizin beslediği muhabbet ve şükranı tercüman olurken bir hakikati bütün vatandaşlarıma tekrar etmeği vazifemden addederim.

Vatanın dahili ve harici her hangi bir tehlikeden en az fedakârlıkla en az zamanda kurtulması için yegâne çare her hangi bir seferberlik davetine her vatandaşın derhal ve bir an gaip etmeksizin icabet etmesidir. Nasıl bu son defaki tenkil harekâtının birinci derecede sırrı muvaffakiyeti vatandaşların gösterdiği bu idrak ve tehâlık oldu ise cumhuriyetin maruz kalabileceği her hangi bir ihtimalde de yine birinci muvaffakiyet amili seferberlik davetine derhal ve bir an gaip etmeksizin icabet etmek olacaktır.

Vatandaşlarım! Türk vatanının inkişafı, temamiyeti ve her tehlikeden masuniyeti bir seferberlik davetine derhal icabet etmektedir. Bu düsturu yetişmişlerimizin ve yetişecek evlâdlarımızın daima hatırasında bulundurmamızdır.

Türk vatanperverliğinin birinci fârikası vatan müdafaası daveti karşısında her işi bırakarak silâh altına koşmaktır. Cumhuriyeti müdafaai etmiş olmanın verdiği haklı şeref ve gurur hisleriyle yuvalarına avdet etmeğe başlayan evlâdlarımızı muhabbet ve minnet ile tekrar selâmlarım.” **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyanmeleri**, s. 566-567.

Bastırma harekâtı ile ele geçirilen asilerin yargılamaları İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesinde yapılmıştır. 14 Nisan 1925'te Diyarbakır'daki Divan-ı Harpten bazı evrakların gelmesiyle, İstiklal Mahkemesinin yargılamalara fiilen başladığını aktaran Ahmet Süreyya Bey, 16 Nisan 1925'te Karabahçeli Şeyh Eyüp ile Dr. Fuad'ın duruşmalarına başladığını ifade etmiştir. *“Halk Fırkası cumhuriyetçidir. Ötekisi; hem Cumhuriyetçi hem de Terakkiperverdir, hissiyat ve itikadâtı diniyeye ve hürmetkârdır.”* Diyen Şeyh Eyüp ile Dr. Fuad yargılama sonucunda idama mahkûm edilmiştir. Bu karar aynı zamanda mahkemenin ilk idam kararıdır⁶⁰⁸. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa, Süreyya Bey'in aktardığından biraz farklı olarak yargılanması esnasında Şeyh Eyüp'ün: *“Dini kurtaracak yegane fırkanın, Kazım Karabekir Paşa'nın teşkil, ettiği fırka olup, ahkam-ı şer'iyeye riayet edileceğinin fırka nizamnamesinde ilan edildiğini”* söylediğini belirtmiştir⁶⁰⁹.

Bir yandan yargılamalar devam ederken diğer yandan da Şeyh Sait İsyânı ile ilgisi görülenler tutuklanmıştır. Bu kapsamda eski ayan üyesi olan Seyit Abdülkadir 12 Nisan 1925'te İstanbul'da oğlu Mehmet ile maiyeti Sait ve Mehmet yakalanmış ve Diyarbakır'a sevk edilmişlerdir. Bu kişiler 14 Mayıs 1925'te İstiklal Mahkemesi huzuruna çıkarılmışlardır⁶¹⁰.

Süreyya Bey bu muhakeme sırasında Kürt Teali Cemiyeti Reisi olan Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Erbilli Huşanev Aşireti rüesasından Nafiz ve Palulu Abdullah Sadi'nin birbirlerini suçlayan ifadelerinden ve 4 Teşrinievvel (Ekim) 1924, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1924, 14 Teşrinisani (Kasım) 1924, 18 Kânunuevvel (Aralık)1924, tarihli tutanaklardan, silahlı isyan hareketini yaratmak için eskiden beri, hain amaçlar peşinde koşanların nasıl çalıştıklarının anlaşıldığını ifade etmiştir⁶¹¹. Yargılama sonucunda Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kemal Fevzi, Kör Sadi, Hoca Askeri, avukat Ahcı Ahdi idama mahkûm edilmişler, karar 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır'da infaz edilmiştir⁶¹².

İsyânın elebaşı Şeyh Sait ve 38 arkadaşı, 6 Mayıs 1925'te⁶¹³ Diyarbakır'a getirilmiş, bu şahıslara ait dosya 10 Mayıs 1925'te müddeiumumîliğe teslim

⁶⁰⁸ Örguevren, **a.g.e.**, s. 103-110.

⁶⁰⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1188.

⁶¹⁰ Cemal, **a.g.e.**, s. 73.

⁶¹¹ Örguevren, **a.g.e.**, s. 152-162.

⁶¹² Cemal, **a.g.e.**, s. 92.

⁶¹³ Behçet Cemal'e göre bu tarih 5 Mayıs 1925'tir. Cemal, **a.g.e.**, s. 93.

edilmiştir⁶¹⁴. Şeyh Sait ve avanesinin muhakemesine 26 Mayıs 1925'te başlanmıştır⁶¹⁵.

İsmet Paşa'ya göre muhakeme esnasında Şeyh Sait'in çok önceden isyan hazırlığında bulunduğu, bu maksatla seyit Abdülkadir ile görüştüğü, Seyit Abdülkadir'in amacının ise İngiliz hükümeti temsilcisi rolündeki hükümet görevlilerince tespit edilerek açığa çıkarıldığı anlaşılmıştır⁶¹⁶.

Şeyh Sait son savunmasında, ayaklanmanın sebebi olarak şeriat ahkâmına riayet edilme talebini göstermiştir. Yargılama sonucunda müddeiumumînin iddiası ile savunmaların dinlenmesi iki gün sürmüş, 28 Haziran 1925'te mahkeme kararını vermiştir. Karar neticesinde toplam 81 sanıktan başta Şeyh Sait olmak üzere 49'u⁶¹⁷ idam cezası ile cezalandırılmış, bunlardan, Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin cezası geçmişteki vatani hizmetleri nedeniyle, on beş sene kürek cezasına, Salih Bey oğlu Hasan'ın cezası ise on beş yaşını tamamlamış olduğundan on sene hapse tahvil edilmiştir⁶¹⁸. Kararın infazı 28/29 Haziran'da gerçekleştirilmiştir⁶¹⁹.

2.2. Basın Yayın Organlarının Kapatılması

2.2.1. İstanbul Basını

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ortaya çıkışında etkili olan nedenlerden birisi de basındır. Ancak spesifik olarak "*İstanbul Basını*" başlığını kullanmak yeğlenmiştir. Şundan dolayı ki; o dönemde iktidar karşıtı olarak yayın yapan basınının çok büyük bir bölümü İstanbul'da toplanmıştır.

Ali Bey, bazı İstanbul gazetelerinin TCF'yi uzun zamandır beklenen kurtuluş çaresi olarak telakki ettiklerini ifade etmiş, hatta bu algıyla, tramvay ve vapurlarda kadın ve erkeklerin arasında bulunan perdelerin kaldırılmasından, kadın hürriyeti

⁶¹⁴ Örguevren, **a.g.e.**, s. 147.

⁶¹⁵ Cemal, **a.g.e.**, s. 96-97.

⁶¹⁶ İnönü, **Hatıralar**, s. 464-465.

⁶¹⁷ Hakkında İdam kararı verilen kişi sayısına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Behçet Cemal 29 kişi olarak belirtmiştir. Cemal, **a.g.e.**, s. 112-113; Ahmet Emin Yalman da aynı şekilde 29 kişinin idama mahkum edildiğini ileri sürmüştür. Yalman, **a.g.e.**, s. 166; Karabekir Paşa'ya göre ise bu sayı 44 kişidir. Karabekir, **Günlükler**, s. 957.

⁶¹⁸ Örguevren, **a.g.e.**, s. 274-278.

⁶¹⁹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 437.

konusunun çarpıtılmasına kadar, birçok alanda yoğun propaganda yaptıklarını izah etmiştir⁶²⁰.

Ankara basını ile İstanbul basını mukayese eden Zekeriya (Sertel) Bey'e göre gerçek manasıyla basın İstanbul'da bulunmakta iken bunların çoğunluğu Ankara'ya cephe almış durumdadır⁶²¹. Yaptığı eleştiriler ve takip ettiği yöntem itibarıyla inkılâplar karşısında beliren en büyük pürüzlerden birisi de yine bu basındır. Esasında İstanbul Basını ile muhalefeti kesin olarak birbirinden ayırmak da mümkün değildir.

Mustafa Kemal Paşa bu konuya dair, Rauf Bey ve emsallerinin, İstanbul'da çıkarılan Vatan⁶²², Tanin⁶²³, Tevhid-i Efkâr⁶²⁴ ve Son Telgraf⁶²⁵ gibi gazeteler ile birleşerek, müttefikten kendi aleyhlerinde yayına başladıklarını ve memlekette fikir ayrılıklarına yol açtıklarını söylemiştir⁶²⁶. Gerçekte bu gazetelerden her biri, aynı zamanda muhalefetin ayrı bir ögesinin de temsilcisi olmuştur.

Zekeriya (Sertel) Bey'e göre Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey eski bir ittihatçı olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarını çekememiş ve bu nedenle onu askeri bir diktatörlük kurmaya çalıştığı iddiasıyla halkın gözünde küçültmek için durmadan hücum etmiştir. Diğer yandan Velit Ebuuzziya Bey hilafetin avukatlığını yaparcasına muhalefet ederken, Ahmet Emin Bey ise diğerleri gibi açık olmasa da Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatörlük kurmaya çalıştığını ima eder yazılar yazmıştır⁶²⁷.

⁶²⁰ Turgut, **a.g.e.**, s. 237.

⁶²¹ Sertel, **a.g.e.**, s. 119.

⁶²² Vatan gazetesi ilk defa 26 Mart 1923'te yayınlanmaya başlamış ve Ahmet Emin (Yalman) Bey tarafından kurulmuştur. Kurucularının arasında Enis Tahsin Til ve Ahmet Şükrü Esmer de bulunmaktadır. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 97.

⁶²³ Hüseyin Cahit (Yalçın) yönetiminde 1908'den itibaren yayınlanan Tanin gazetesinde İttihat ve Terakki Partisinin fikirleri hakim olmuştur. Bu nedenle tutuklanarak Malta'ya sürülen Hüseyin Cahit sürgün dönüşü İstanbul'a gelerek, Ermenice yayınlanan Ceride-i Şarkiye gazetesini satın almış ve kapanan Tanin gazetesini 14 Ekim 1922'den itibaren tekrar çıkarmaya başlamıştır. M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 347-348.

⁶²⁴ Tevhid-i Efkâr, önceleri Tasvir-i Efkâr adıyla Ebuuzziya Mehmet Tefvik'in oğulları Talha ve Velid Ebuuzziya tarafından 19 Ocak 1913'te yayınlanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in resmi Milli Mücadele esnasında ilk defa bu gazetede yayınlanmış ve 1921 tarihinden itibaren Tevhid-i Efkâr olarak ismi değişmiştir. Genel olarak şeriatçı bir tutum sergilemiştir. İnuğur, **a.g.e.**, s. 344-345.

⁶²⁵ Bu gazetenin yazarları arasında Sadri Ertem, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Peyami Safa gibi yazarlar bulunmaktadır. Topuz, **Türk Basın Tarihi**, s. 84.

⁶²⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1138.

⁶²⁷ Sertel, **a.g.e.**, s. 127-128.

Mustafa Kemal Paşa'nın yaratmak istediği Türkiye ile Hüseyin Cahit Bey'in gençliğinden bu yana hayalini kurduğu Türkiye arasında bir fark olmadığını iddia eden Falih Rıfkı Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Cahit Bey'in her ikisinin de cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiştir. Aynı şeylere inanmalarına rağmen Hüseyin Cahit Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmeyişi, İttihat ve Terakki zamanındaki Enver Paşa diktatörlüğü tecrübesine bağlamıştır. Öte yandan, Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid Ebuzziya'yı ise “*vatanperver, milliyetçi ancak koyu şeriatçi denecek kadar geri fikirli, halifeci ve padişahçı*” olarak tasvir etmiştir⁶²⁸. Ahmet Emin, Hüseyin Cahit ve Velid Ebuzziya Beylerin şiddetli bir şekilde muhalefet yaptıklarını düşünen kişilerden birisi de Rıza (Nur) Bey'dir⁶²⁹.

Ahmet Emin Bey, 1924 yılı Şubat ayı başında İzmir'de gerçekleşen görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa'nın basından, cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale olmasını istediğini, buna mukabil Hüseyin Cahit Bey'in ise çok daha sağlam olan kalpten bir kale vücuda getirecekleri cevabını verdiğini aktarmıştır. Bu görüşmeyi bir barış olarak niteleyen Emin Bey'e göre, barışın bu haliyle devam ettirilebilmesi durumunda memleketin kaderi farklı seyredebilir ve çok partili hayata daha elverişli şartlarda girilebilirdi. Ancak zikredilen işbirliği böyle devam etmemiş ve bozgunculuk basın tarafından gelmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in İzmir'den ayrılışından birkaç gün sonra hilafeti bahane edip şiddetli bir eleştiride bulunarak, gönül rızasıyla kabul edilen prensipleri hiçe sayması, İzmir'e kadar gidip kabul edilmeyen Tevhid-i Efkâr sahibi Velid Ebuzziya Bey'in eskisinden daha hırçın bir yayın yolunu tutması ve İstanbul'daki hoşnutsuzluk karşısında diğer gazetelerin de mutedil davranmamaları bu barışın bozulmasına sebep olmuştur. Emin Bey yukarıdaki ifadelerinin yanı sıra, Ankara'da tenkit edilmeyi gerektiren davranışların da eksik olmadığını ifade etmiş, yaşanan bu ve benzeri olayların Mustafa Kemal Paşa ve muhitinin İstanbul Basını'na kızmasına neden olduğunu öne sürmüştür⁶³⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanan bir kısım “*vurguncuların*”, bu hareketlerinin basın tarafından ortaya çıkarılmasıyla, bu kişiler açısından gazetelerin susturulmasının elzem hale geldiğini iddia eden⁶³¹ Ahmet Emin Bey'e göre, İzmir

⁶²⁸ Atay, **Çankaya**, s. 444.

⁶²⁹ Nur, **a.g.e.**, s. 1322.

⁶³⁰ Yalman, **a.g.e.**, s. 104-106.

⁶³¹ **a.g.e.**, s. 78-79.

görüŖmesinden sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar sayesinde basının aleyhinde bulunan bu kesim serbest kalmıŖ, netice olarak bu süreç memleket ve basına pahalıya mal olarak 1925-1936 yıllarında Türkiye’de gerçek anlamda tek bir gazete bile kalmamıŖtır⁶³².

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey o devri nasıl gördüğünü ve dŖncelerini:

*“Tanin herhalde Ankara’da sevilen bir gazete olmuyordu. Buna hayret etmiyordum ve teessür duyuyordum değildi. Çünkü Ankara’nın tatbik etmekte olduğu inkılâp esasları üzerinde kendisinin en kayıtsız ve Ŗartsız dostu ve taraftarı idim. Bütün yazılarımla ve itirazlarımla bu prensiplerin tam ve seri surette tatbik edilmesini temin gayesine müteveccih bulunuyordum. Belki hep nazariyat sahasında kalmıŖ, hiçbir zaman bir iŖ baŖına geçerek umumi hayat Ŗartlarının zorluklarını ve karıŖıklıklarını tecrübe etmemiŖ bir insan sıfatıyla fazla talepkr davrandığım, pek acele ettiğim olabilirdi. Bu ise, inkılâp yapmak isteyenler için gene memnun olacak bir hareket, dayanılacak bir kuvvet teŖkil etmek icap ederdi. Fakat, Ŗahıslar arasında karŖılıklı bir itimat ve anlaşma vücudunda gelmeyince, bilkis, her ne sebeple olursa olsun bir kere emniyetsizlik hasıl olmuŖ bulununca bu, iki taraftan da yapılırsa karŖısındakinde bir Ŗphe ve endiŖe hissi doğurabilirdi. Nasıl ki, böyle olmuŖtur. Ankara benim iyi niyetimden ve halisane mzaheretimden emin değildi. Ben Ankara’nın hakik ve samim bir inkılâp ruhu ile hareket etmediği korkusunda idim. iŖte o devirdeki arpıŖmaların hakik kaynağı budur.”*⁶³³

Diyerek, ortaya koymuŖtur.

Mustafa Kemal PaŖa gensoru grŖmelerinin yaŖandıėı Kasım 1924 baŖlarına ait Vatan, Tevhid-i Efkâr ve Tanin gazetelerin birçok makalelerini uzun uzun inceleyerek, onlara cevap vermiŖtir. Aynı zamanda aleyhinde neŖriyat yapan bu basının, kendi kurdukları partiyi ve hükümet kurmakla görevlendirdikleri İsmet PaŖa ile hükümeti çirkin gösterme amacını taŖıdıėını ileri srmŖtir⁶³⁴.

İsmet PaŖa’ya göre, Ankara’nın baŖkent oluŖu, cumhuriyet ve hilafet meselelerinden dolayı İstanbul Basını ve aydınları topyekn kendisi ile uėraŖmıŖtır. İsmet PaŖa, bu hususlarda mnakaŖaların Mustafa Kemal PaŖa ile yaŖanmasına rağmen, iyi bir taktikle ŖimŖeklerin kendi üzerinde toplandığını ve sorununun “İsmet PaŖa Meselesi” haline getirildiğini de belirtmiŖtir⁶³⁵.

İsmet PaŖa’nın basının bu yayımlarına sinirlendiğini dile getiren Zekeriya Bey, Matbuat Umum Müdürü iken, BaŖvekil İsmet PaŖa’nın kendisini çağırdığını ve

⁶³² a.g.e., 106.

⁶³³ Yalçın, a.g.m., 27 Mayıs 1955.

⁶³⁴ Atatürk, a.g.e., s. 1164-1174.

⁶³⁵ İnönü, **Hatıralar**, s. 459.

İstanbul Basını'nın hücumlarını durdurmak için neler yapılabileceğini sorduğunu ifade etmiştir. Zekeriya Bey verdiği cevapta Amerika'da gördüğü, Cumhurbaşkanının her hafta basın toplantısı yaparak basını bilgilendirdiği bir usulü teklif etmiş ancak İsmet Paşa'nın bu fikre yanaşmadığını anlatmıştır. Zekeriya Bey'e göre basın hürriyetine alışık olmayan İsmet Paşa'nın ilk aklına gelen basını emirle susturmak olmuştur⁶³⁶.

Bu yorumlara karşın Ali Fuat Paşa, İstanbul Basını'nın, demokratik rejimin hürriyet temelleri üzerine tesis edilmesine gayret ettiğini öne sürmüştür. Diğer yandan, başta İleri gazetesi olmak üzere, Ankara ve Ankara'ya bağlı bazı İstanbul gazetelerinin, Rauf Bey ve Refet Paşa'ya karşı şiddetli eleştirilerde bulduklarını iddia etmiştir⁶³⁷.

Behiç (Erkin) Bey⁶³⁸, demiryollarını işletme konusunda gazetelerde çıkan olumsuz yazılar üzerine bu fikirleri düzeltmek için gazetelerden temsilci çağırarak, bir seyahat düzenlediğini aktarmıştır. O günlerde, bir İstanbul gazetesinde kendisinin halifeyi ziyaret ettiği yolunda haber çıktığını bildiren Behiç Bey, bu haberi Eskişehir'de çıkan Öğüt gazetesinde tekzip ederek, Nafia Vekâletine de olayı açıklayıcı bir yazı ilettiğini aktarmıştır. Bu olaylara kızan Mustafa Kemal Paşa'nın, "Behiç'i de aldılar" dediğini öğrenen Erkin, derhal bir mektup kaleme alarak olayın içyüzünü Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmıştır. Müteakiben, Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine 30 Mayıs 1924 tarihinde Ankara'ya varmış ve gerçekleşen görüşmede, Mustafa Kemal Paşa, Behiç Bey'in boşuna vehme kapıldığını söyleyip iltifat ederek, O'nu rahatlatmıştır⁶³⁹.

⁶³⁶ Sertel, **a.g.e.**, s. 128.

⁶³⁷ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 486-490.

⁶³⁸ **Behiç Erkin, 1876-1961**, İstanbul'da doğmuştur. Eğitim hayatının ilk devrelerini özel hocalar nezaretinde geçirmeyi müteakip Harbiye Mektebine devam etmiş, Harbiyeden mezuniyetinin ardından Erkan-ı Harbiye sınıfına seçilerek 9 Ocak 1902'te Erkan-ı Harb Yüzbaşısı olarak mezun olmuştur. Meslek hayatına 3. Orduda başlamış, çeşitli birliklerde görev yapmıştır. Bu dönemde icra ettiği İstanbul - Selanik İltisak Hattı Muhafızlığı ile demiryolları alanında ilk görevini almış ve daha sonra ifa ettiği İstanbul - Selanik İltisak Hattı Komiserliği vazifeleri ile de meslek hayatının alt yapısı oluşmuştur. Bu süreçte, Anadolu Demiryolları İşletme Müdürlüğü, Müdür-i Umumiliği, Müdafaa-i Milliye Müsteşar Muavinliği, Anadolu- Bağdat Demiryolları Müdür-i Umumiliği gibi birçok görevde bulunmuştur. 31 Aralık 1925'te İstanbul milletvekili olarak Meclise girmiş ve 14 Ocak 1926'ta Nafia Vekili olarak kabinede yer almıştır. 15 Ekim 1928'de Nafia Vekâletinde istifa ederek, 1928-1943 yılları arasında Peşte ve Paris'te Büyükelçilik görevinde bulunmuştur. 1943-1946'da Çankırı milletvekilliği, 1947-1949'da Cenup Demiryolları İdare Reisliği, 1955-1961'de Türkiye Kredi Bankası İdare Meclisi Azalığı görevlerinde bulunmuş, 1961'de hayatını kaybetmiştir. Erkin, **a.g.e.**, s. XXIII-XXVI.

⁶³⁹ Erkin, **a.g.e.**, s.251-252.

Bu olay Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Basını'na karşı kesin bir tavır takındığını ve onunla ilişki kuranları sıkı bir şekilde takip ettiğini göstermektedir. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif görünüyor olmanın bazı insanları ciddi manada endişeye sevk ettiğine dair de bir örnektir.

2.2.2. Kapatılan Basın Yayın Organları

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine istinaden, İsmet Paşa Hükümeti 5 Mart 1925'te Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sayha, Aydınlık ve Orak Çekiç gazeteleri ile Sebilürreşad mecmuasının yayını durdurmuştur⁶⁴⁰. Üç gün sonra da Trabzon'da yayınlanan Kahkaha, İstikbal, İstanbul'da yayınlanan Pres de Suvar, İzmir'de yayınlanan Sadayı Hak gazetelerinin yayın ve basımları yasaklanmıştır⁶⁴¹. 12 Mart 1925'te ise İkaz gazetesi kapatılmıştır⁶⁴².

Hükümet tarafından kapatılanların dışında, hakkında İstiklal Mahkemelerinin verdiği hükümler nedeniyle yayımına son verilen gazeteler de olmuştur⁶⁴³. Kapatılan veya yayını durdurulan gazeteler sadece bahsi geçenler değildir. Sözü edilenlere ek olarak birçok gazete veya mecmua daha kapatılmıştır⁶⁴⁴.

⁶⁴⁰ B.C.A. Tarih: 5/3/1925 Sayı: 1582 Dosya: 86-44 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 13.12..12; Ahmet Emin Bey, bu tarihi 6 Mart 1925 olarak bildirmiştir. Yalman, **a.g.e.**, s. 163; Karabekir Paşa ise kapatılan bu gazetelere dair notu günlüğüne 6 Mart 1925 tarihinde kaydetmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 947.

⁶⁴¹ B.C.A. Tarih: 8/3/1925 Sayı: 1595 Dosya: 86-45 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 13.13..5; Yalman, **a.g.e.**, s. 164; Karabekir, **Günlükler**, s. 948.

⁶⁴² Kocatürk, **a.g.e.**, s. 432; Karabekir Paşa Afyon'da yayınlanan bu gazetenin Heyet-i Vekile kararı ile süresiz olarak kapatıldığını, günlüğüne 16 Mart 1925'te not etmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 948.

⁶⁴³ Buna örnek olarak 11 Ağustos 1925'te İBİM tarafından Vatan gazetesinin kapatılması gösterilebilir. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 438; Soyak, **a.g.e.**, s. 345.

⁶⁴⁴ Kapatılan basın yayın organlarından bazıları şunlardır: 15 Nisan 1925'te yanlış haber vermesi gerekçesiyle Tanin gazetesi, B.C.A. Tarih: 15/4/1925 Sayı: 1782 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 13.22..15; 29 Nisan 1925'te huzur bozucu yayınları nedeniyle Fransızca Tanin gazetesi, B.C.A. Tarih: 29/4/1925 Sayı: 1842 Dosya: 86-53 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 13.25..16; 21 Mayıs 1925'te Bursa'da çıkan Yoldaş gazetesi, Kocatürk, **a.g.e.**, s. 437; 24 Mayıs 1925'te Kanun'a aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle Resimli Ay dergisi, B.C.A. Tarih: 24/5/1925 Sayı: 1958 Dosya: 93-49 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 13.31..11; 31 Mayıs 1925'te 252. sayısındaki "Meşhedinin Köpeği" başlıklı yazı sebebiyle Akbaba gazetesi, B.C.A. Tarih: 31/5/1925 Sayı: 2012 Dosya: 86-59 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 14.34..4; 5 Ağustos 1925'te komünizmi övücü yayımda bulunan Hahtanak gazetesi, B.C.A. Tarih: 5/8/1925 Sayı: 2317 Dosya: 86-65 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 15.49..9; 28 Kasım 1925'te İBİM kararıyla kapatılan Vatan gazetesinin yerine çıkarılan ve aynı gayeyi takip ettiği gerekçesiyle Millet gazetesi, B.C.A. Tarih: 28/11/1925 Sayı: Dosya: 8614 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 86.566..14; Karabekir, **Günlükler**, s. 973; 25 Mayıs 1926'da Ruslar tarafından İstanbul'da yayınlanan Veçer Navremya gazetesi, B.C.A. Tarih: 25/5/1926 Sayı: 3643 Dosya: 86-77 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 19.35..3; 9 Kasım 1926'da En Son Telgraf gazetesi, B.C.A. Tarih: 9/11/1926 Sayı: 4281 Dosya: 86-78 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 21.67..5. kapatılmıştır.

Kapatılan gazete ve dergiler konusunu ele alan Ali Fuat Paşa, Takrir-i Sükûn ve İstiklal Mahkemeleri devrinin başlamasını müteakip, 14 olan İstanbul'daki günlük gazete sayısının 6'ya, bunların günlük baskısının ise 49 bine düştüğünü dile getirmiştir ki; Ali Fuat Paşa'ya göre bu miktarlar daha önce hiçbir devirde bu seviyelere gerilmemiştir. Bunun anlamı, basın eleştiri ve denetleme hakkının geriye gitmesi nedeniyle halkın basına eskisi kadar önem vermediğidir. Aynı zamanda bu bir çeşit protestodur⁶⁴⁵.

Hükümetin bu politikası doğal olarak muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sayha gazeteleri ile dört mecmuanın süresiz olarak kapatılmasına dair hükümete bir soru yöneltmiştir⁶⁴⁶.

Dâhiliye Vekili Cemil Bey, bu gazete ve mecmuaların Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesinde gösterilen sebep ve faktörlere aykırı yayın yaptıkları gerekçesiyle kapatıldığını söylemiştir. Cemil Bey'in yanıtına karşılık olarak hiçbir kanunun geriye yürümeyeceğini ifade eden Rüştü Paşa, bahis konusu basın yayın organlarının, Kanun yürürlüğe girmeden önce yayınladıkları yazılar nedeniyle idareten kapatılmalarını uygun görmediğini dile getirmiştir⁶⁴⁷.

Konuşmasına Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümete verilen yetkinin hiçbir zaman hürriyetleri kısıtlamaması gerektiğini belirterek devam eden Rüştü Paşa: “*Bu gazetelerin toptan kapanmasından şu anlaşılıyor: Hükümet, kendisine muhalif gördüğü, hoşuna gitmediği şu ve şu gazeteleri kapatıyor.*” demiştir. Rüştü Paşa'ya göre, hükümetin kapatılan her gazetenin neden kapatıldığını Meclise açıklaması gerekmektedir. Aksi takdirde hükümet kendisine verilen yetkiye dayanarak basın ve ifade özgürlüğünü ihlal etmiş olacaktır⁶⁴⁸.

Rüştü Paşa'nın bu iddialarını kabul etmeyen, Cemil Bey kapatılan gazetelerin muhalif olmaları gerekçesiyle değil, Takrir-i Sükûn Kanunu'na aykırı hareket etmeleri nedeniyle kapatıldığını beyan etmiştir. Cemil Bey'e göre muhalif olduğu

⁶⁴⁵ Cebesoy, **a.g.e.**,s. 566.

⁶⁴⁶ Rüştü Paşa'nın sorusu şöyledir: “İki gün evvel Tevhidiefkâr - Sontelgraf - İstiklâl - Sayha Gazeteleriyle dört mecmuanın niçin bilâ müddet tatil edilmiş olduğuna şifahen Dahiliye Vekilinin cevap vermesini arz ve teklif eylerim.” TBMM Zabıt Ceridesi, 11.03.1925, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 349.

⁶⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.03.1925, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 349.

⁶⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.03.1925, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 349-350.

halde kapatılmayan gazeteler de mevcuttur⁶⁴⁹. Bu görüşmelere ilişkin olarak Karabekir Paşa'nın 12 Mart 1925 tarihinde günlüğüne düştüğü kısa not bir hayli ilginçtir. Karabekir Paşa'ya göre Dâhiliye Vekili bu soruya “*sorma*” cevabı vermiştir⁶⁵⁰.

Basının etkisizleştirilmesi sadece gazete ve dergilerin kapatılması ile gerçekleştirilmemiştir. Bu etkinin yaratılması için aynı zamanda gazete ve dergi sahipleri ile yazarlar İstiklal Mahkemelerine verilerek yargılanmıştır. Basının temsilcisi olan bu kişilerden kimileri hüküm giyerek cezalandırılmışken, kimileri ise beraat etmiştir. Ancak beraat edenlerin serbest kalmalarında artık eskisi gibi yazmaktan vazgeçtikleri yolunda irade bildirmelerinin etkisi olmuştur.

2.3. Yargulamalar

2.3.1. Ankara İstiklal Mahkemesi

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından mercek altına alınan gazetecilerin başında Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey gelmektedir. Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen akabinde, “*Karilerimle Kısa Bir Hasbihal*” adlı bir makale yazan Hüseyin Cahit Bey, artık günlük hadiseler hakkında bir şey yazmayacağını, sadece eski hatıralarını yayınlayacağını açıklamıştır⁶⁵¹. Ali Fuat Paşa işte bu makale ve TCF'nin İstanbul merkez ve şubelerindeki aramaların Tanin gazetesinde “*Baskın*” diye haber verilmesi olayından ötürü Ankara İstiklal Mahkemesinin emri ile gazetenin kapatıldığını ve Hüseyin Cahit Bey ile gazetenin tüm erkânının yargılanmak üzere Ankara'ya götürüldüğünü belirtmiştir⁶⁵².

Bahse konu yazıdan dolayı o zaman yürürlükte olan Matbuat Kanunu'na göre kendisinin yargılanamayacağını iddia eden Cahit Bey, 18 Nisan 1925 gecesine zabıta

⁶⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 11.03.1925, Devre: 2, C. 15, İctima: 3, s. 350.

⁶⁵⁰ Karabekir, **Günlükler**, s. 947.

⁶⁵¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 564; Cahit Bey'e göre böylesine bir isyan hareketin ortaya çıktığı bu durumda iç politikada kendisine düşen görevin sükut etmek olduğunu idrak ettiğini ve bu nedenle siyasi başmakaleleri kaldırmaya karar verdiğini açıklamıştır. Yalçın, **a.g.m.**, 24 Haziran 1955; Savunmasında da bu olaya dair hükümetin Tahrir-i Sükun Kanunu'ndan beklediği neticeyi temin etmesi için başmakale yazmaktan vazgeçtiğini aktarmıştır. Yalçın, **a.g.m.**, 9 Temmuz 1955.

⁶⁵² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 564; Ahmet Emin Bey de bu karara sebep olarak TCF'nin İstanbul merkezinde yapılan araştırmaları “*baskın*” diye haber verilmesini göstermiştir. Yalman, **a.g.e.**, s. 164.

memurları tarafından tutuklanmış⁶⁵³, Ankara'ya sevk edildiğinde yalnız kalmakta olan Ata Çelebi'nin koğuşuna gönderilmiştir⁶⁵⁴. Bu kararı beklemeyen Cahit Bey Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında İstiklal Mahkemesine verileceğini hiç aklından geçirmediğini dile getirmiştir⁶⁵⁵.

Hüseyin Cahit Bey, kendisinin inkılâp ruhuna değil, inkılâpçılara karşı olduğunu ileri süren Savcı'nın iddianamesinden sonra büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Hüseyin Cahit Bey'e göre Savcı, Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri kurulmadan önceki fiillerinden dolayı kendisini suçlamaktadır. Bir buçuk yıl önce İstanbul'da yargılandığı İstiklal Mahkemesinden bu yana durumun daha da kötüye gittiğini ileri süren Cahit Bey, bu duygu ve düşüncelerden kaynaklanan umutsuzluk içerisinde hazırladığı savunmasını mahkeme heyetinin önünde yine de kontrolü kaybetmeden okumuştur⁶⁵⁶.

Cahit Bey, savunmasında, “*baskın*” kelimesinin kullanılmasında etkisinin ve bilgisinin olmadığı sabit olmasına rağmen, halen yargılanmaya devam edilmesinin adeta neticenin kendisine tebliğ edilmesi anlamına geldiğini söylemiştir. Çünkü Cahit Bey “*baskın*” kelimesinin kullanılmasında herhangi bir dahlinin olup olmadığının soruşturulması maksadıyla davaya katılmış, ancak bunun aksinin sübuta ermesine karşın yargılanmaya devam edilmiştir. Aslında bu aşamadan itibaren tahliye edilmesi gerekmektedir⁶⁵⁷.

Hüseyin Cahit Bey, kendisini yargılayan mahkemenin, davayı yürürlükte bulanan kanunların hilafında genişleterek ve yine Matbuat Kanunu'nda tanımlı olan zaman aşımı süresini dikkate almayarak, Türk adalet tarihine elim bir vaka kaydetmekten çekinecekleri noktasında kuşku duymadığını ifade etmiştir. Devamında: “*Herhalde, böyle bir mahkemede ben hâkim olmaktan ise mahkûm vaziyetinde bulunmayı tercih ederim.*” Diyerek, eğer ki mahkeme kendisine ceza verir ise kanunlara aykırı olarak yargılama yapıldığının zuhur edeceğini ima etmiştir⁶⁵⁸. Cahit Bey'in bu savunmasına mukabil mahkeme Reisi Ali Bey, Cahit Bey'in savunmasının da iddianamede bahse konu makaleleri gibi kamuoyunu tahrik

⁶⁵³ Yalçın, **a.g.m.**, 27 Haziran 1955.

⁶⁵⁴ Sertel, **a.g.e.**, s. 152.

⁶⁵⁵ Yalçın, **a.g.m.**, 28 Haziran 1955.

⁶⁵⁶ **a.g.m.**, 5 Temmuz 1955.

⁶⁵⁷ **a.g.m.**, 7 Temmuz 1955.

⁶⁵⁸ **a.g.m.**, 11 Temmuz 1955.

etme temayülünde olduğunu belirterek, kendisinin “nefyi ebed” cezasına mahkûm edildiğini ve cezasını Çorum’da çekmesine karar verildiğini okumuştur⁶⁵⁹.

Kararı veren İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey’in ruh halini göstermesi bakımından, İbrahim (Arvas) Bey’in, Ali Bey’den işittiğini belirterek aktardığı: “Hayatımda en müteessir olduğum bir şey varsa oda Yalçını asamadığımdır; onu assaydım bütün günahlarım silinirdi.” Cümlesi bir hayli ilginçtir⁶⁶⁰.

Sürgün cezasının sona ermesi nedeniyle serbest kalmasının ardından Ankara’ya gittiğini kaleme alan Hüseyin Cahit Bey, İsmet Paşa ile görüştüğünü, memleketin o dönemde komplo ve isyanlar yüzünden büyük tehlikede olduğunu ifade eden İsmet Paşa’nın kendisine:

“Kudretli bir kalem, ateş püskürerek yazıyordu. Öyle bir sırada nereye doğru bizi götürdüğünü bilmediğimiz bu kuvvetli kalemi serbest bırakamazdık. Fakat artık mazi silinmiştir, istediğiniz gibi çalışabilirsiniz hiçbir husumete maruz değilsiniz.”

Dediğini aktarmıştır⁶⁶¹.

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan bir diğer gazeteci ise Cahit Bey’in Cebeci Hapishanesinde rastladığını ifade ettiği Zekeriya (Sertel) Bey’dir⁶⁶².

O dönemde İstiklal Mahkemeleri tarafından terör havası estirildiğini belirten Zekeriya Bey, ailesi ile birlikte parkta oturduğu bir sırada Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edilmek üzere tutuklandığını kaydetmiştir⁶⁶³.

Zekeriya Bey, mevcutlu olarak Ankara’ya sevk edilmek üzere bekletilen Cevat Şakir (Kabağağaçlı)’le⁶⁶⁴ Haydarpaşa İstasyonu’nda karşılaşmıştır. Tutuklanma

⁶⁵⁹ a.g.m., 11 Temmuz 1955; Karabekir Paşa, 7 Mayıs 1925 tarihli günlüğüne Hüseyin Cahit Bey’in Çorum’a müebbet nefyine karar verildiğini not etmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 952; Yalman, a.g.e., s. 165.

⁶⁶⁰ Arvas, a.g.e., s. 67.

⁶⁶¹ Yalçın, a.g.m., 24 Temmuz 1955.

⁶⁶² Yalçın, a.g.m., 29 Haziran 1955; Zekeriya Bey, Hüseyin Cahit Bey’in cezaevine kendilerinden bir gün sonra getirildiğini ifade etmiş ve Hüseyin Cahit Bey’in Ankara’daki arkadaşları vasıtasıyla mahkeme heyeti üzerinde etki yaparak daha iyi koşullarda kaldığını ileri sürmüştür. Sertel, a.g.e., s. 154.

⁶⁶³ Sertel, a.g.e., s. 143.

⁶⁶⁴ **Cevat Şakir Kabağağaçlı, 1886-1973**, İstanbul’da doğmuştur. İlk öğrenimini Büyükkada Mahalle Mektebinde, orta öğrenimini 1904’te Robert Kolejde tamamlamıştır. 1908’de Oxford Üniversitesi Modern Çağlar Bölümünü bitirmiştir. Üniversiteyi tamamlayıp dönüş yaptıktan sonra Resimli Ay, İnci gibi dergilerde yazılar yazmış ve çeviriler yapmıştır. Yazdığı bir yazı yüzünden İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve Bodrum’da 3 yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir. Sürgün bulunduğu Bodrum’u çok sevdiği için yazılarında “Halikarnas Balıkçısı” adını kullanmaya başlamıştır. Cezasının bitiminden Bodrum’da yaşamaya devam etmiştir. 1947 yılında çocuklarının eğitimi için İzmir’e yerleşmiş, 1973 yılında hayatını kaybetmiştir. **Milliyet Sanat Dergisi**, 19.10.1973.

nedenlerini bilmediklerini ifade eden Zekeriya Bey, Cevat Şakir ile görüştüktan sonra bu işin sebebinin Cevat Şakir'in "*Resimli Ay*" dergisinde yayınlanan "*asker kaçakları nasıl asılır*" isimli yazısına istinaden olabileceğini anladıklarını aktarmıştır⁶⁶⁵. Cevat Şakir ise tutuklama nedeninin malum yazı olduğunu Zekeriya Bey'den öğrendiğini ifade etmiştir⁶⁶⁶. Ancak Cevat Şakir bu yazının "*Resimli Hafta*" dergisinde yayımlandığını belirtmiştir⁶⁶⁷.

Cevat Şakir, söz konusu yazı basılmadan önce Zekeriya Bey'e:

"Şimdi Kürt isyanı var, benim sana vermiş olduğum yazılar arasında ilk dünya savaşında kimi asker kaçaklarının nasıl asıldıklarının anlatan bir hikâye vardı. Belki de bu büyük keşmekeş zamanında o yazıdan kuşkulanırlar. Sen o yazıyı basma, bırak! Başkasını bas."

Dediğini; Zekeriya Bey'in ise: "*Amma da müvesvissin. O yazıda Ankara'nın kuşkulanaacağı bir şey yok, olsaydı bittabi basmazdım.*" Diye cevap verdiğini aktarmıştır. Cevat Şakir, Matbuat Umum Müdürlüğü yapmış olan Zekeriya Bey'in hangi yazının "*suya sabuna dokunacağını*" öngörebileceğini düşündüğünü belirtmiştir⁶⁶⁸.

Ankara'ya götürüldükleri zaman kendilerinin Ankara Hapishanesi'ne⁶⁶⁹ sevk edildiklerini bildiren Zekeriya Bey, kendilerine halen neden getirildiklerine dair herhangi bir şey söylenmediğini ifade etmiştir⁶⁷⁰. İlk duruşmaya çıktıklarında bile bir şey söylemelerine müsaade edilmediğini açıklayan Zekeriya Bey duruşma salonundan çıkarken, Mersin'de "*Doğru Söz*" gazetesini çıkaran, Ata Çelebi adında bir gençle karşılaştığını dile getirmiştir⁶⁷¹.

En sonunda mahkemeye savunma için çağrıldıklarını belirten Zekeriya Bey burada suçlarını öğrendiklerini aktarmıştır. Suçları, memlekette bir isyan varken, askerleri isyana teşvik edici yazı yazmak olarak bildirilmiştir⁶⁷². Sonuç olarak 3 yıl kalebentlik cezasına çarptırılmışlar, cezaların infazı için Zekeriya Bey Sinop'a, Cevat Şakir ise Bodrum'a gönderilmiştir⁶⁷³.

⁶⁶⁵ a.g.e., s. 143-144.

⁶⁶⁶ Halikarnas Balıkcısı; **Mavi Sürgün**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 46.

⁶⁶⁷ a.g.e., s. 49-50.

⁶⁶⁸ a.g.e., s. 55.

⁶⁶⁹ Cevat Şakir, Cebeci Hapishanesi'nin yeni yapıldığını, birçok odanın henüz tavanın olmadığını ifade etmiştir. a.g.e., s. 49.

⁶⁷⁰ Sertel, a.g.e., s. 145-146.

⁶⁷¹ a.g.e., s. 151.

⁶⁷² a.g.e., s. 153.

⁶⁷³ Halikarnas Balıkcısı, a.g.e., s. 65-69; Yalman, a.g.e., s. 165; Sertel, a.g.e., s. 153; Karabekir, **Günlükler**, s. 952.

Bu ceza konusunda, daha önce Nebizade Hamdi Bey'in Zekeriya Bey'e kendilerini idam edecekleri yönünde haber verdiğini ifade eden Cevat Şakir, sonrasında gelen üç yıl kalebentlik cezasının mutluluk kaynağı olduğunu ifade etmiştir⁶⁷⁴.

Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanan diğer bir kişi de Şevket Süreyya (Aydemir)'dir⁶⁷⁵. Şevket Süreyya, Aydınlık dergisine dair Ankara'dan gelen kapatma emrinden, birkaç gün sonra tutuklanacaklarını öğrendiklerini kaleme almıştır. Şevket Süreyya o dönemde Şefik Hüsnü ve Nazım Hikmet'i kastederek Aydınlık mecmuasının sahibi ve bazı yazarlarının memleketi terk ettiğini dile getirmiştir. Ancak kendisi bu gelişmeler karşısında, yurtta kalmaya karar vermiştir⁶⁷⁶.

Anlatımlarından, tutuklama kararı öncesi de polisler tarafından takip ve kontrol edildiği anlaşılan Şevket Süreyya, tutuklanmasının ardından Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edilmiştir. Mahkeme tarafından on yıl hapis cezası ile cezalandırılmış, cezasını çekmek için Afyon'a gönderilmiştir. Şevket Süreyya'nın bu cezası 1926 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda hükümet tarafından kaldırılmıştır⁶⁷⁷. Ankara İstiklal Mahkemesi cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesinde de benzer yargılamalar meydana gelmiştir.

2.3.2. İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi

İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi (İBİM) savcısı Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Said'in mahkemedeki sorgusu esnasında bazı gazetelerin "*kin ve adavetlerini artırdığını*" söylediğini ve bu ifadeleri emekli Binbaşı Kasım Bey'in "*matbuat bunlara çok tesir ediyordu. Şeyh Said'e bu cesareti veren gazetelerdir. Gazetelerin*

⁶⁷⁴ Halikarnas Balıkcısı, a.g.e., s. 61-65.

⁶⁷⁵ **Şevket Süreyya Aydemir, 1897-1976**, Edirne'de doğmuştur. İlk öğrenimini Edirne'de, yaptıktan sonra Edirne muallim mektebinde iken Turancılık fikrinden etkilenmiş ve 1915'te gönüllü olarak askere gitmiştir. Kafkas Cephesine görevlendirilmiş, ancak ayağı kırıldığı için terhis edilmiştir. Yarım kalan öğrenimini tamamlayıp öğretmen olarak Azerbaycan'a gitmiştir. Azerbaycan'da Turancılıktan uzaklaşmış ve Marksist düşünceyi benimsemiştir. Moskova Üniversitesinde iktisat eğitimi aldıktan sonra 1923 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Bir süre İstanbul'da öğretmenlik yapmış, aynı zamanda Aydınlık dergisinde yazılar yazmıştır. 1925'te dergi kapatılmış, tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesince 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bir buçuk yıl sonra cezası affedilmiş, 1927 yılında tekrar yargılanmış ancak bu sefer beraat etmiştir. 1928-1951 yılları arasında eğitimci ve iktisatçı olarak değişik görevlerde bulunmuştur. 1932-1934 yıllarında Kadro dergisinin kurucuları arasında yer almış, 1976'da Ankara'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 534.

⁶⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Öz Yayınları, Ankara, 1959, s. 399-402.

⁶⁷⁷ a.g.e., s. 402-448.

neşriyatı halkı da teşvik etti ve cesaretlerini artırmıştır.” Diyerek teyit ettiğini aktarmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Tok Söz gibi mecmua ve gazeteler özellikle ismi zikredilenler olarak öne çıkmışlardır⁶⁷⁸.

Süreyya Bey'den sonra İBİM'nin Savcılığına vekâleten eden Mehmet Avni (Doğan) Bey, Vatan, Tevhid, İstiklal, Son Telgraf, Sebilürreşad ve Tok Söz gazetelerinin cumhuriyetin ilanından itibaren başlamak üzere Hilafetin kaldırılması esnasında dahi yersiz ve çok yıkıcı muhalefet yaptıklarını kabul etmekle beraber, Süreyya Bey'in değerlendirmesinin aksine, Şeyh Said'in kendisini isyana basının sürüklediği yolundaki beyanlarını son derece gülünç bulmaktadır⁶⁷⁹. Hatta devamında sıkı bir tetkikin ardından Şeyh Said'in isnadının iç yüzünü öğrendiğini ifade eden Avni Bey bu konuda şunları yazmıştır:

*“Şeyh Said'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanat kendi fikir ve kendi kanaatinden doğmuş değildir, ona telkin yapılmış, muayyen isimler verilerek bunları itham ederse cezasının hafifletileceği vaad olunmuştur.”*⁶⁸⁰

Davanın savcısı olan Avni Bey'in bu iddiası çok önemlidir. Zira muhalefetin ileri sürdüğü, Şeyh Sait İsyanı'nın bir vesile olarak kullanıldığı yolundaki iddialarla örtüşmektedir.

Diğer yandan söz konusu gazete ve dergilerin isimlerinin mahkeme sorgularında zikredilmesi üzerine Mahkeme Reisi Mazhar Müfit Bey de bu hususa dair iddia makamından mütalaa talep etmiştir⁶⁸¹. Şeyh Said'in ifadelerinde, hangi yayının kaçınıcı sayısından etkilenildiği net olarak belli olmadığı için sanık sıfatıyla mahkemeye celp edilmesi gerekenlerin belirlenemediğini açıklayan Süreyya Bey, bu sanıkların saptanabilmesi için söz konusu yayınların toplatılarak incelenmesi ve müteakiben bir mütalaada bulunularak karara varılması gerektiğini bildirmiştir. Lakin savcılığın bu talebine rağmen, Mahkeme, Eşref Edip, Velid Ebuuzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem Beylerin maznun ve mevkuf olarak celp ve dahil-i dava edilmelerine ve Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Vatan, İstiklal, Tanin, İleri, ve Tok Söz gazetelerinin 1924 Kanunusani (Ocak)

⁶⁷⁸ Örgüven, a.g.e., s. 280.

⁶⁷⁹ Doğan, a.g.e., s. 173.

⁶⁸⁰ a.g.e., s. 174.

⁶⁸¹ Örgüven, a.g.e., s. 280.

ayından itibaren o zamana (Haziran 1925) dek yayınlanan nüshalarını tetkik edilmek üzere getirilmesine oybirliği ile karar vermiştir⁶⁸².

Süreyya Bey bu kararın bir ara karar olması sebebiyle, Müddeiumumîliğin bu karara itiraz hakkının bulunmadığını beyan ederek, Diyarbakır'a getirilen zevatın, Müddeiumumîlik ile Mahkeme arasındaki bu düşünüş farklılığını kendi ağzından duyduklarında rahatladıklarını ileri sürmüştür⁶⁸³.

Haklarında tutuklama kararı verilen gazetecilerden Tevhid-i Efkâr sahibi Velid Ebuzziya ile Son Telgraf sahipleri, Sadri Ethem, Fevzi Lütfi ve İlhami Safa Beylerin tutuklama emirleri 19 Haziran 1925'te İstanbul'a ulaşmış, kendileri 20 Haziran'da polise müracaat ederek, 22 Haziran'da Diyarbakır'a yollanmışlardır⁶⁸⁴.

Elazığ'daki İBİM'de tutuklu bulunan Sebilürreşad dergisi sahibi Eşref Edip, Tevhid-i Efkâr sahibi Velit Ebuzziya, Son Telgraf gazetesi sahip ve yazarlarından Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri (Ertem), Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali Bey'ler 11 Ağustos 1925'te yargılanmaya başlamışlardır⁶⁸⁵.

İBİM bir yandan ilk grupta tutuklanan bahse konu gazeteciler yargılamaya başlarken, aynı gün, Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Bey, gazete yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), İstiklal gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayakon), İleri gazetesi yazarı Suphi Nuri (İleri), Adana'da çıkan Sayha gazetesi sahibi Gündüz Nadir Beylerin tutuklanarak Diyarbakır'a sevk edilmelerine ve Vatan gazetesinin kapatılmasına karar vermiştir⁶⁸⁶.

Kapatma kararının nedenlerini sıralayan Ahmet Emin Bey, Vatan gazetesinde TCF'nin kapatılmasını haklı gösterir bir makale yazılmasına lüzum görüldüğünü ileri sürmüştür. Ahmet Emin Bey'e göre, gazetede arkadaşları ve ortakları Ahmet Şükrü

⁶⁸² **a.g.e.**, s. 280-281; Avni Bey de, Şeyh Said'in bu ifadeleri üzerine mahkeme heyetinin, savcıdan mütalaa istediğini, Savcı Süreyya Bey'in gazetecilerin davaya dahil edilmesi için bir sebep olmadığını iddia etmesine rağmen, gazetecilerden, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, İsmail Müştak, Suphi Nuri, Sadri Ethem, Velid Ebuzziya, Fevzi Lütfi, Eşref Edip ve Abdülkadir Kemali Bey'lerin tutuklu yargılanmalarına karar verildiğini ifade ederek Süreyya Bey'i doğrulamıştır. Doğan, **a.g.e.**, s. 173; Diğer yandan Ahmet Emin Bey ise mahkemenin Savcı Süreyya Bey'in 7 Haziran 1925 tarihli talebi üzerine söz konusu kişileri davaya dâhil etme yönünde karar verdiğini ileri sürmüştür. Yalman, **a.g.e.**, s. 165.

⁶⁸³ Örgüvren, **a.g.e.**, s. 280.

⁶⁸⁴ Yalman, **a.g.e.**, s. 165; Karabekir Paşa konuya dair 20 Haziran 1925'te Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Sebilürreşad, Tok Söz sahiplerinin Diyarbakır'a gönderildiklerini not etmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 955.

⁶⁸⁵ Hasan Rıza Bey "memleketin iç emniyetini bozmak ve şark isyanını kolaylaştırmak" suçundan yargılandıklarını ifade etmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 345.

⁶⁸⁶ **a.g.e.**, s. 345.

(Esmer) ve Enis Tahsin (Til) ile birlikte böyle bir yazı yazılmaması yönünde karar vermişlerdir. Buna mukabil Ahmet Emin Bey söz konusu teklifin yapıldığı dönemde, anılarını yazdığı andaki kadar tecrübeli olması halinde böyle bir makale yazacağını aktarmıştır. Yazmış olmayı dilediği bu makalede, TCF'nin kuruluş arifesinde kendisine partiye katılması yönünde öneride bulunan Rauf ve Dr. Adnan Beylerin bu tekliflerini reddettiğini, onlara yanlış yolda gittiklerini söylediğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir harekette bulunmamaları gerektiğini dile getirdiğini münasip bir üslup ile anlatabileceğini bildirmiştir. Ne yazık ki Ahmet Emin Bey hissi davranarak, bunu yapmamıştır⁶⁸⁷.

Ayrıca Ahmet Emin Bey sonradan öğrendiğini belirterek, Vatan gazetesinin kapatılmasının ve kendilerinin İstiklal Mahkemelerine verilmesinin bir diğer nedeni olarak da, Velit Ebuzyiya, Sadri Ethem, Fevzi Lütfi, Eşref Edip ve Abdülkadir Kemali Beylerden bir kaçının mahkeme üyelerine

“Neden Ahmed Emin ve Ahmed Şükri gazetelerinin başında ve serbest... Neden İsmail Müştak, Suphi Nuri ve diğerleri bizimle aynı nevi tenkitlerde buldukları halde, istisna yollu muamele görüyorlar ve buraya çağrılmıyorlar?”

Şeklinde sızlanmalarını göstermiştir⁶⁸⁸.

Öte taraftan, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Son Telgraf gibi gazetelerin Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen akabinde kapatılmış olmasına rağmen, Vatan gazetesinin yayının durdurulması için neden beş ay gibi bir süre beklendiği hususu cevap bekleyen bir soru olarak karşıya çıkmaktadır. Ahmet Emin Bey'e göre bunun sebebi Vatan'ın *“daima objektif bir yol tutması”* ve *“inkılâp esaslarına her zaman sımsıkı bağlı kalması”*dır. Bunun yanı sıra söz konusu süreçte Ahmet Emin Bey gazetesinin yayına devam edebilmesi için son derece hassas davrandıklarını ve bu yönde destek aramak için Ankara'da sarf ettikleri gayretleri uzun uzun anlatmıştır⁶⁸⁹. Her ne kadar Ahmet Emin Bey bunları söylese de, haklarında iddia edilen suç *“halkı inkılap müessesatına karşı tahrik, devletin emniyet-i dahiliye ve hariciyesini ihlal, isyanı teshil”*dir⁶⁹⁰.

⁶⁸⁷ Yalman, **a.g.e.**, s. 170.

⁶⁸⁸ **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁸⁹ **a.g.e.**, s. 168-170.

⁶⁹⁰ Karabekir Paşa 11 Ağustos 1925'te Vatan gazetesinin kapatıldığını not alırken, Ahmet Emin, Ahmet Şükri, Suphi Nuri, İsmail Müştak ve Gündüz Nadir Beylerin bu suçtan şüpheli olarak İBİM'ye gönderileceklerini yazmıştır. Karabekir, **Günlükler**, s. 963.

Olguyu farklı noktalardan aydınlatmak adına İbrahim Bey'in aktardığı bir anı hayli ilginçtir. İbrahim Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün mecliste Ahmet Emin Bey'i gördüğünü ve onu tanıyınca: "*Vay herif; sen beni tazim etmeğe mi geldin; Def olup git memleketten; elimi kanına bulaştırma; ben hayatta iken sen bu memlekette yazı yazamazsın.*" dediğini ve kapıdan çıkıncaya kadar küfür savurduğunu aktarmıştır⁶⁹¹.

Ahmet Emin Bey, Elazığ seyahatinin beklenenin aksine son derece rahat ve kolay olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu icraatın maksadı, kendilerine yurdun geri kalmış halinin gösterilmesi ile beraber, vaziyetin farkında olmayarak, masa başında adeta keyfi olarak yazıp çizdiklerini idrak ettirmektir⁶⁹². Bununla birlikte o dönemde izinli olan Süreyya Bey, göreve başladıktan sonra gazetecilerin muhakeme dosyalarını incelediğini dile getirmiştir. Süreyya Bey'e göre, gazetecilerin tutuklu olarak yargılandıkları esnada dışarıdaki tutumları ve bazı olaylarını "*enteresan*" olarak nitelemiştir⁶⁹³. Hakikaten Zekeriya Bey'in bu konuya dair ilettiği bir olay son derece dikkat çekicidir. Zekeriya Bey, bu gazetecilere mahkeme üyeleri tarafından, öncelikle içi tutuklularla hınca hınç dolu olan bir camiin, müteakiben de ayakları zincirli olduğu halde kovalar ile su taşıyan Velid EbuZZiya'nın gösterildiğini ancak sonradan gazetecilerin başkanın evinde yemeğe davet edilerek yapılanların şaka olarak açıklandığını ileri sürmüştür⁶⁹⁴.

15 Ağustos 1925'de tutuklu gazetecilerden, Ahmet Emin, Suphi Nuri, İsmail Müştak, Ahmet Şükrü Bey'ler imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek mürtecilerin suikastını kolaylaştırdıkları zannından kurtarılmayı talep etmişler ve rejime bağlı olduklarını bildirmişlerdir⁶⁹⁵. Ahmet Emin Bey bu telgrafı içinde buldukları müşkül durumun sebebi olarak gördükleri gazetecilik mesleğini bırakma düşüncesinde iken yazdıklarını ileri sürmüştür⁶⁹⁶. Zekeriya Bey'e göre

⁶⁹¹ Arvas, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁹² Yalman, **a.g.e.**, s. 172.

⁶⁹³ Örgüevren, **a.g.e.**, s. 281.

⁶⁹⁴ Sertel, **a.g.e.**, s. 142-143.

⁶⁹⁵ Bu telgraf Adana'dan çekilmiştir. Daha sonra bu dört kişiye Adana'da tutuklanarak dahil olan Gündüz Nadir'in de katılımıyla Diyarbakır'dan bir telgraf daha çekilmiştir. Bu telgraflarda Mustafa Kemal Paşa'nın dehasına vurgu yapılarak kurulan rejime bağlı olunduğu, yeni rejimin getirdiği neticelerden faydalanılabilmesi için sarsıntısız bir sükun devresine ihtiyaç olduğu, bu maksatla artık gazetecilik ve siyasetin dışında kalınacağı gibi konulardan bahsedilmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 346-347.

⁶⁹⁶ Yalman, **a.g.e.**, s. 174.

Ahmet Emin Bey bu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya yalvarmış, eğer affedilir ise gazeteciliği bırakacağına dair söz vermiştir⁶⁹⁷.

Bununla birlikte Ali Fuat Paşa'ya göre, gazetecilerin affedilmelerine ilişkin olarak yazılan bu telgraf, onlara yapılan baskının sonucudur. Zaten İstanbul gazetelerinin önde gelen yazarlarının İBİM'ye gönderilme amacı onları yıldırmaktır. Nitekim yazarların birçoğu bu şartlar altında yazdıkları telgraf sayesinde beraat etmişlerdir. Ancak bu yaşananlar memlekette eleştiri yapan basını yok etmiştir⁶⁹⁸.

Hasan Rıza Bey'e göre, Mustafa Kemal Paşa bu telgraflardan duygulanmış, “*samimi bir intibah ve nedamet*” ifade eden telgrafları, gazetecilerin lehinde dikkate alınmak üzere aynen İBİM'ye göndermiştir⁶⁹⁹.

13 Eylül 1925'te on gazetecinin imzası ile Mustafa Kemal Paşa'ya yeni bir telgraf daha çekilmiştir. Özet olarak, mahkemede meydana çıkacak masumiyetlerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın affına bir gösterge olacağı şeklindedir. Mustafa Kemal Paşa da, İBİM Savcılığına bir telgraf yazarak, gazetecilerin daha önce hata ettikleri ve pişman olduklarını ihtiva eden telgraflarını mahkemeye gönderdiğini, bu son telgrafın da mahkemece dikkate alınmasının uygun olacağını belirtmiştir⁷⁰⁰. Ahmet Emin Bey de, Mustafa Kemal Paşa'nın mahkemeye: “*on gazetecinin imzasıyla kendisine çekilen bir telgrafın leffedildiği, bunu dikkate almanın insafa uygun olacağı*” yazılı bir telgraf gönderdiğini aktararak olayı teyit etmiştir⁷⁰¹. İsmet Paşa ise Elazığ'daki İstiklal Mahkemesinde yargılanan gazetecilerin Mustafa Kemal Paşa'nın “*müdahalesi ve açıktan vaziyet almasıyla*” herhangi bir cezaya çarptırılmadan tahliye edildiğini dile getirmiştir⁷⁰².

İstanbul gazetecilerinin isyana iştirak ettikleri gerekçesiyle doğuya yollandıklarını ileri süren Rıza (Nur) Bey'e göre, bu kişiler yollarda perişan olmuş, herhangi bir kabahatleri olmadığı halde aylarca oralarda sürünmüşlerdir. Nihayet hep birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya bir “*ricaname*” kaleme almak suretiyle affedilmişlerdir. Rıza Bey, gelişmeleri gazetecilerin yargının hükmünden ziyade

⁶⁹⁷ Sertel, **a.g.e.**, s. 142.

⁶⁹⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 581.

⁶⁹⁹ Soyak, **a.g.e.**, s. 347.

⁷⁰⁰ **a.g.e.**, s. 348; Ahmet Emin Bey, Velit Bey'in söz konusu telgrafi imzalamak istemediğini de belirtmiştir. Yalman, **a.g.e.**, s. 174.

⁷⁰¹ Yalman, **a.g.e.**, s. 187.

⁷⁰² İnönü, **Hatıralar**, s. 472.

Mustafa Kemal Paşa'nın affetmesi sayesinde salıverildiklerinin bir göstergesi olarak nitelenmiştir⁷⁰³.

Gazetecilerin İBİM'de yargılanmalarını “*hazin macera*” diye tarif eden Avni Bey, Süreyya Bey'in izinli olarak Ankara'ya gelmesi üzerine kendisinin mahkeme heyeti tarafından çağrıldığını ve bu suretle davanın savcılığını yaptığını ifade etmiştir. Avni Bey'e göre, gazetecilerin muhakemeleri esnasında, mahkeme heyetinin soruları ve sanıkların cevapları bazen münakaşaya dönüşmüş, hatta hâkimlerin sanıklar hakkındaki hükümleri açıkça hissedilecek biçimde gelişmeler yaşanmıştır⁷⁰⁴.

Mahkeme üyeleri ile yapılan görüşmelerde sözün dolaşıp gazetecilerin cezalandırılmalarının gerekli olduğu noktasına geldiğini ifade eden Avni Bey, kendisinin son an kadar bu konudaki düşüncesini açıklamaktan kaçındığını dile getirmiştir. Aynı zamanda kendisini cesaretlendirmek isteyen Ankara'daki ikinci derece zevattan⁷⁰⁵ her gün şifreler aldığını ileri süren Avni Bey'e göre, söz konusu telgraflarda, mezkûr gazetecilerin, cumhuriyetin ilanından beri hükümete karşı takındıkları menfi tutumdan dem vurulmakta ve alacakları cezaların, kendisine itibar kazandıracağından söz edilmektedir⁷⁰⁶.

İddianamenin kısa olduğunu belirten Avni Bey'e göre ileri sürdüğü kanuni mütalaa şudur: “*Basın kanununun 36'ncı maddesi sarihtir. Kanun 'üç ay içinde' takibat yapılmayan neşriyat hakkında zaman aşımı kabul edilmiştir. Bu itibarla bu davaya bakılamaz.*” Devamında Heyet-i Hâkimin karar için çekildiğini belirten Avni Bey bu “*hazin macera*”nın böylece sona erdiğini ifade etmiştir⁷⁰⁷. Ahmet Emin Bey ise savcı vekili Avni Bey'in gazetecilerin mevcut kanunlar çerçevesinde çalıştıklarını ve bu nedenle ceza verilemeyeceğini ileri sürdüğünü belirtmiştir. Diğer yandan davada asıl savcı Süreyya Bey'in bulunması halinde kendilerinin kurtulmalarına imkân olmayacağı yolundaki söylentiden de söz etmiştir⁷⁰⁸.

Nihayetinde İBİM, sanıklar Velid, Sadri Ethem, İsmail Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir'in beraatlarına, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edip, Fevzi

⁷⁰³ Nur, **a.g.e.**, s. 1329.

⁷⁰⁴ Doğan, **a.g.e.**, s. 173.

⁷⁰⁵ İkinci derece zevat tabiri ile İsmet Paşa kastedilmektedir. Tunçay, **a.g.e.**, s. 150.

⁷⁰⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 174.

⁷⁰⁷ Doğan, **a.g.e.**, s. 174-175.

⁷⁰⁸ Yalman, **a.g.e.**, s. 187.

Lütfi'nin ademi mesuliyetlerine ve diğerleri ile birlikte başka suçtan tutuklu veya hükümlü değiller ise tahliyelerine, Abdülkadir Kemali Bey'in ise Ankara İstiklal Mahkemesine sevkine karar vermiştir⁷⁰⁹.

Mete Tunçay, Avni Bey tarafından, Dâhiliye Vekili Cemil Bey'e gönderilen 9 Eylül 1925 tarihli özel şifreli bir mektubu kitabına almıştır. Avni Bey bu mektupta; Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilerin kurtulmalarını arzu eden “*şifreli emirleri*” gelinceye kadar muhakemenin çok iyi gittiğini, mahkeme heyetinden birisinin gazetecilere Mustafa Kemal Paşa'nın cömertliği sayesinde beraat edeceklerini ima ettiğini, bu ihsastan sonra eski duruma dönülerek gazetecilerin cezalandırılmalarını Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ların zati şerefleri açısından tehlikeli gördüğünü, kendisini çok iyi tanıdığı Dâhiliye Vekili Cemil Bey'den takip edilecek doğru hareket tarzını göstermesini beklediğini ve son olarak belirlenen yolun kayıtsız şartsız kabul edildiğini kaleme almıştır⁷¹⁰. Avni Bey'in bu mektubundan, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, gazetecilere dair mahkemeye gönderdiği telgrafların mahkeme heyetince bir emir olarak telakki edildiği anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra muhalefetin ileri sürdüğü, eleştirici yani muhalif basının yok edildiği iddiasının büyük ölçüde gerçeği yansıttığını söylemek mümkündür. Kanun'un çıkarılış nedenleri bölümünde bahsedilen ve hükümete karşı olan hemen hemen tüm basın mensupları bir şekilde İstiklal Mahkemelerinden geçmişlerdir. Ayrıca, özellikle basın konusunda İstiklal Mahkemelerinin en başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin iktidarının direktifleri doğrultusunda karar verdikleri yolunda kuvvetli bir algı olduğundan da söz etmek gereklidir. Hatta bunun bir algıdan da öte, gerçeklik payı çok büyük bir saptama olduğu hem İstiklal Mahkemelerinin Savcılarının anlattıklarından, hem de dönemin Başvekili İsmet Paşa'nın beyanlarından tespit edilmektedir.

Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1925'te TBMM'nin 2. dönem 4. yasama yılının açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada bu politikanın nihai hedefini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa basın hürriyetinin, cumhuriyet aleyhinde bulunanlara cesaret vermek suretiyle eşkıyalığa yol açması veya vatandaşlara zarar vermesi halinde, Meclis'in tüm kuvveti ile müdahalede

⁷⁰⁹ Soyak, **a.g.e.**, s. 351.

⁷¹⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s. 151.

bulunmasının vazgeçilmez bir ödev olduğunu söylemiştir⁷¹¹. Sözlerine: “*Muhakkaktır ki Cumhuriyet devrinin kendi zihniyet ve ahlakıyatıyla mütehalli matbuatını yine ancak Cumhuriyetin kendisi yetiştirir.*” Diyerek devam eden Mustafa Kemal Paşa, bir yanda ıslah edilemeyen eski devir basın yayın organlarının belirginleştiğini, diğer yanda ise cumhuriyet basının genişleyerek yükseldiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre Türk Milletinin yeni medeni hayatını işte bu basın kolaylaştıracaktır⁷¹².

Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşma ile matbuata ilişkin çok önemli beyanatta bulunduğunu ve milleti Avrupa medeniyetini temsil eder hale getireceğini açıkladığını aktarmıştır⁷¹³. Yani Mustafa Kemal Paşa, amaca ulaşmak için artık eski basın anlayışıyla diğer bir deyişle etkisizleştirilen muhalif basın ile devam edilemeyeceğini ve Türkiye’yi yeni devrimler vasıtasıyla medeniyete taşıyacak unsurun yeni cumhuriyet basını olduğunu ilk ağızdan ifade etmiştir. Basının etkisizleştirilme sürecine bir bütün olarak bakıldığında bu gayenin güdüldüğü çok net bir şekilde gözlemlenmektedir.

2.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

Ali Fuat Paşa, dönemin Milli Müdafaa Vekili Recep Bey’in Meclisteki suçlamaları, İstiklal Mahkemesinin aleyhlerinde sergilediği tutumu ve Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki yazıları bir arada değerlendirerek, iktidarın bir bahane ile TCF’yi kapatmak gayreti içerisinde olduğunu öne sürmüştür⁷¹⁴.

TCF’nin kapatılmasından sonra İsmet Paşa’nın yaptığı bir konuşmayı aktaran İbrahim Bey; İsmet Paşa’nın, insafılı davrandıklarını, başka ülkelerde beş altı ordu ve kolordu komutanın işini bırakarak siyasete atılmaları halinde hepsinin idam edileceğini ve kendilerinin insafılı davranarak sadece partilerini kapatmakla yetindiklerini dile getirdiğini aktarmıştır⁷¹⁵. Bu sözler Ali Fuat Paşa’nın TCF’nin kapatılmasına dair söylemini destekler mahiyettedir.

⁷¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1925, Devre: 2, C. 19, İctima: 3, s. 8.

⁷¹² TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1925, Devre: 2, C. 19, İctima: 3, s. 9.

⁷¹³ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 226.

⁷¹⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 557.

⁷¹⁵ Arvas, **a.g.e.**, s. 51.

İddiasını somutlaştıran Ali Fuat Paşa bir süreden beridir, güya İstanbul Reisi Kara Vasıf Bey tarafından: “*Mustafa Kemal Paşa’yı istiyorsanız Halk Fırkası’na, Halifeyi istiyorsanız bizim fırkaya geliniz.*”deniyormuşçasına, TCF’nin İstanbul teşkilatı aleyhinde bir propaganda yapıldığını belirtmiştir. Ali Fuat Paşa’ya göre uydurma olan bu teşebbüsler konusunda Dâhiliye Vekili’ne gereken uyarı yapılmıştır. Bununla birlikte TCF karşıtı girişimlerden bir netice çıkmayınca, TCF’nin İstanbul ve Trabzon şubelerine baskın yapılarak fırka aleyhinde vesika elde etme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda İstiklal Mahkemesi tarafından, TCF’nin İstanbul merkezi ile şubelerdeki evrakın incelenmesine dair karar verilmiştir⁷¹⁶.

TCF’nin şubelerinin 13 Nisan 1925’te hükümet tarafından basıldığını ve evraka el konulduğunu öğrenen Zeki Bey, bu bilgiyi fırkaya giderken karşılaştığı Kara Vasıf Bey’den sorarak doğrulamıştır⁷¹⁷. Rauf Bey de 14 Nisan 1925 sabahında TCF’nin İstanbul Merkez Şubesi ile diğer şubelerinin zabıta kuvvetlerince basılarak aranıp tarandığını ifade etmiştir. Rauf Bey’e göre hükümet muradına ermiştir. Ancak bu olayla aynı zamanda Teşkilatı Esasiye Kanunu’na da aykırı davranılmıştır⁷¹⁸.

Muhalefet cephesinde yaşananlar bu şekilde yorumlanırken, Mustafa Kemal Paşa, TCF’nin mürtecilere ümit verdiğini, Şeyh Sait davası sonucunda asılan Kadri’nin, Şeyh Sait’e gönderdiği ve Kazım Karabekir Paşa’nın fırkasının nizamnamesinde şeriat hükümlerinin uygulanacağını ihtiva eden mektubundan söz ederek ortaya koymuştur⁷¹⁹.

Buna karşın Ali Fuat Paşa:

“Teşkilatı bu derece mahdut olan bir fırkada dini siyasete alet edenler veyahut başka türlü suçlu olanlar bulunur da Şark vilayetlerinin her köşesinde teşkilatı olan Halk Fırkası’nın isyana, irticaa katılmış ve dini siyasete alet etmiş azası olmaz mıydı?”

diye sormuştur⁷²⁰.

⁷¹⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 558.

⁷¹⁷ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 223; Karabekir Paşa, 13 Nisan 1925 tarihli günlüğünde, Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla, TCF’nin şubelerinde arama yapılacağını yazmıştır. Devamında, Trabzon şubesinde arama yapıldığını ve evrakın mühürlendiğini aktarmış ve TCF’nin İstanbul’daki bütün şubelerinde 12/13 Nisan’da arama yapıldığını kaleme almıştır. Karabekir, **Günlükler**, s. 950; Ankara İstiklal Mahkemesinin emri ile İstanbul merkez şubesi ile diğer şubelerinden 14 Nisan 1925’te arama yapılmıştır. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 434.

⁷¹⁸ Orbay, **a.g.e.**, s. 628-629.

⁷¹⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1188.

⁷²⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 558.

TCF'nin programını “*en hain dimağların*” ürünü olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, bu fırkanın memlekette, suikastçıların ve mürtecilerin barınağı olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, TCF aynı zamanda, dış düşmanların Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaya yönelik planlarının uygulanmasını da kolaylaştırmıştır. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa Şark İsyanı'nın sebepleri incelendiği zaman, TCF'nin takip ettiği dini siyaset ile şarka gönderdikleri Katib-i Mesullerin yaptığı teşkilat ile tahriklerin ortaya çıkacağını ileri sürmüştür⁷²¹.

TCF'lilerin, “*fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır*” ibaresini, her türlü dini inanç sahibine saygılı ve dolayısıyla özgürlükçü yapıya sahip olmalarının bir göstergesi şeklinde yorumladıklarını ifade eden Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu hareket dürüst ve samimi olmadığı gibi ancak politik bir oyundur⁷²².

TCF'nin kapatılması hususunda tartışmalar dinin siyasete alet edilip edilmediği noktasında yoğunlaşmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, TCF'nin doğudaki Katib-i Mesulü, Fethi Bey'i kastederek, belki de ömründe namaz kılmamış bir zat olan bu şahsın, halka beş vakit namazdan başka geceleri de fazla namaz kılmayı nasihat etmesini, yapılan dini propagandanın bir göstergesi olarak dile getirmiştir⁷²³.

Diğer yandan “*Efkar ve itikadı diniyeye hürmetkarız*” maddesini başta laik olduklarını vurgulamak olmak üzere birkaç maksadın gerçekleştirilmesi için koyduklarını ifade eden Ali Fuat Paşa, o dönemde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Türk Cumhuriyeti'nin dininin İslam olduğunu belirten bir maddenin de varlığına işaret etmiştir. Ayrıca böyle bir madde olmasa bile o zamanki zihniyete göre yine de dini siyasete alet edenlerin olacağını ileri süren Ali Fuat Paşa, CHF programında böyle bir madde olmadığı halde yüzlerce CHF'linin dini siyasete alet ettiğinin tespit edildiğini de eklemiştir⁷²⁴.

Eskiden beri siyasette, bazı kazanımlar elde etmek adına hemen hemen bütün çevrelerin fırsatını bulduklarında dini duygulardan faydalanmasını, bir hastalık olarak tanımlayan İsmet Paşa, o dönemde TCF'nin “*Fırka, efkar ve itikadatı diniyeye hürmetkardır*” söyleminin Mustafa Kemal Paşa ve CHF iktidarına karşı muhafazakar bir zihniyetin ifadesi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Üstelik o devir irtica tahrikine

⁷²¹ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1186.

⁷²² **a.g.e.**, s. 1188-1190.

⁷²³ **a.g.e.**, s. 1186.

⁷²⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 563-564.

karşı her zamankinden daha hassastır. İsmet Paşa'ya göre TCF'nin kuruluşu zamanında kendilerine karşı “belirli ve körüklenmiş olan dini hissiyattan bilerek istifade etmek maksadı vardır”. Ancak bu TCF'lilerin bu niyette oldukları anlamına gelmemelidir. Zaten öyle de değildir. Fakat girmiş oldukları siyasi ortamda rakiplerine karşı bu hususu kullanmayı faydalı görmüşlerdir. İşte bu noktada TCF'lilerin davranışı ölçüsüz olmuştur⁷²⁵.

Münakaşaların sıklaştığı diğer bir alanda TCF'nin Şeyh Sait İsyanı ile olan ilişkisidir. Bu kapsamda Ahmet Süreyya Bey, 30 Nisan 1925'te Yarbey Fethi'nin duruşmasının yapıldığını ifade etmiştir. Süreyya Bey'e göre, Fethi Bey, isyanı tahrik etmediğini, asileri hiçbir şekilde teşvik etmediğini, TCF'nin programını beğenmediğini, özellikle “*hissiyat ve itikadını diniyeye hürmetkârdır.*” ibaresinin zararlı bulduğunu, hatta bu maddenin bazı şeyhler tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılmış olabileceğini ve bu hususun da TCF aleyhinde bir etki yarattığını beyan etmiştir⁷²⁶.

Bu düşüncelerini TCF merkezine iletip iletmediği sorusunu olumsuz olarak yanıtlayan Fethi Bey, yargılama sonucunda, “*Şark ihtilalinin zuhura gelmesini manen teshil ve teşvik mahiyetinde hareketi kavliyyede bulunmuş olduğu*” kanaatine varılarak beş sene hapsine ve bu cezasını Samsun'da çekmesine karar verilmiştir⁷²⁷.

İBİM bölgesinde TCF'nin teşkilatının olmadığını ifade eden Ali Fuat Paşa, Urfa, Siverek, Mardin havalisinde araştırmalarda bulunmak üzere, eski Urfa Mutasarrıfı Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Fethi Bey'in bölgeye gönderilmesinin, geniş bir teşkilat yaptıkları gibi değerlendirildiğini aktarmıştır. Fethi Bey'in dürüst ve çalışkan bir insan olmasına rağmen, sırf TCF mensubu olduğu için seferberlik aleyhinde propaganda yapmak ve asilerle muhabere etmekle suçlanarak tutuklu halde Diyarbakır'a getirildiğini beyan etmiştir. Bu olayla Ali Fuat Paşa, CHF üyesi birçok

⁷²⁵ İnönü, **Hatıralar**, s. 466-468.

⁷²⁶ Örgüevren, **a.g.e.**, s. 130.

⁷²⁷ **a.g.e.**, s. 130-131; Zekeriya Bey Sinop'ta sürgün bulunurken TCF'nin eski kurucularından Fethi adında eski bir subayın orada sürgün bulunduğunu kaydetmiştir. Sertel, **a.g.e.**, s. 155; Karabekir Paşa, 20 Mayıs 1925 tarihli notunda İzmir gazetelerine atıfta bulunarak, İBİM'nin, kendi mıntikasındaki TCF şubelerinin din propagandası yaptıkları gerekçesiyle kapatılmasına karar verdiğini ve fırkanın Urfa şubesi Katibi Fethi Bey'in 3 yıl kalebentliğe mahkum olduğunu kaydetmiştir. Karabekir, **Günlükler**, s. 953; Hasan Rıza Bey Yarbey Fethi Bey'in “*Halk Fırkası dini batırıyor, Terakkiperliler buna mani olacak ve dinimizi yeniden canlandıracaktır.*” diye propaganda yaparak suçlandığını ve İBİM'ne verildiğini ve yapılan soruşturma neticesinde sanığın suçlu bulunarak üç yıl kalebentliğe mahkum edildiğini belirtmiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 340.

asi ve mürteci olmasına rağmen CHF'nin teşkilatına yönelik olarak herhangi bir karar alınmamasını da eleştirmiştir⁷²⁸.

Hasan Rıza Bey'e göre, TCF idare heyeti üyelerinden Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Fethi Bey'in, bir teşkilat yapma maksadıyla doğuya gönderilmesine karşı çıkmış, hatta eğer bu yapılırsa kendisinin idare heyetinden de fırkadan da istifa edeceğini söylemiştir. Zira Cafer Tayyar Paşa'ya göre o dönemde doğuda teşkilat yapmak memleketin menfaatine terstir. Cafer Tayyar Paşa'nın bu fikrindeki ısrarı üzerine bu hareketten vazgeçildiği söylenmiş, ancak sonradan kendisinin haberi olmadan, Fethi Bey bu iş ile görevlendirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine İBİM, TCF'nin doğudaki tüm şubelerini kapatmış, Ankara İstiklal Mahkemesi ise TCF'nin durumu hakkında hükümetin dikkatini çekmiştir⁷²⁹.

Ali Fuat Paşa'ya göre, Ankara İstiklal Mahkemesinin bu hükmü vermesinin geri planındaki olay şudur. Yapılan arama ve incelemelerden herhangi bir sonuç çıkmayınca, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından TCF üyelerinden Paşamandıra muhabiri Kamil ile Salih Başoy'un, yeni üye kaydı sırasında dini siyasete alet ettikleri iddia edilmiş ve TCF'nin Beykoz Şubesi'nde yapılan araştırmada Fırkanın dini siyasete alet ettiğini gösterir belgeler elde edilmiştir⁷³⁰.

Ankara İstiklal Mahkemesinin bu girişimi üzerine Hükümet 3 Haziran 1925'te TCF'nin şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir⁷³¹.

⁷²⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 559-560.

⁷²⁹ Soyak, **a.g.e.**, s. 341; 25 Mayıs 1925'te İBİM tarafından görev bölgesindeki TCF şubeleri kapatılmış ve valiliklere yazı gönderilmiştir. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 436.

⁷³⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 560-561.

⁷³¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 561; B.C.A. Tarih: 3/6/1925 Sayı: 1987 Dosya: 79-12 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 14.32..19; Bu karar şöyledir: " İcra Vekilleri Heyeti nin 3-6-1341 tarihli içtimaında berveçhiati karar ittihaz olunmuştur:

Mütenevvi tahrikatın Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul civarında vezaifi resmiesini deruhde eden bazı eşhasın, Fırkanın programında mevcut efkar ve itikadati diniyeye hürmetkar olmak esasını tevsili efkara ve tahrikatı irticakarane vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve Fırkanın vaz'ı hazır hakkında Hükümetin nazarı dikkatini celbe müttefikane karar verildiğini natk mahkeme kararı Müddeiumumilikten hükümete tebliğ olunmuştur.

Diyarbakir İstiklal Mahkemesinin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının resmi mümessillerinin Fırka programındaki itikadati diniyeye hürmetkar olmak esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak iddiayı irticakaranesine vasitai telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında bir çok vahim hadisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakir İstiklal Mahkemesi kendi dairei kazası dahilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubabatını sedde karar verdiğini hükümete tebliğ eylemiştir.

Mahkemelerde ve meleün nasda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıttılana muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malümat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esası malümü dini siyasete alet eden bir vasitai tesvil addetmeğe çalıştıklarını göstermiştir.

Ali Fuat Paşa, iki kişinin dini siyasete alet etmek suçundan dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından ve Fethi Bey'in hiçbir vakit işlemeyeceği suçlardan dolayı İBİM tarafından da mahkûm edilmelerinin, Hükümet tarafından, TCF'nin kapatılmasına mesnet olarak kullanıldığını anlatmıştır. Ali Fuat Paşa müteakiben İBİM tarafından yargılan 389 sanıktan 100'e yakınının CHF mensubu olmasına rağmen CHF'nin neden kapatılmadığını tekrar gündeme getirmiştir⁷³².

TCF'nin kapatılması sonrasında ortaya çıkan durumu izah eden Faik Bey, bu olayın ardından muhaliflerin seçim çevrelerine bile gitmekte zorlandıklarını, çünkü halktan kendileri ile temas kuranların fişlendiğini ve hatta tüm işlerinde zorluk

Zaten Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemat Vahideddin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil eyledikleri merkezlerden ve memleket dahilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbabi fesattan vasi bir şebekei irtica tesisine çalışılmak gibi teşebbüsâtı izhar eylemiştir.

Bu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz etmeğe müstaid bir cereyanın idamesi artık mümkün olamazdı. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi dini ve mukaddesâtı diniyeyi siyasete alet ittihaz etmek gibi harekâta karşı vatani siyanet etmek için kanunu mahsus ısdariyle hükümetin takip edeceği veçheyi dahi göstermiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında esas olan maddenin dini siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tayini gibi Müddeiumumilere taallük eden bir zemini mütalaaaya girmeğe lüzum görülmez. Ancak programdaki maksat ne olursa olsun hükümet bunun Fırkaya mensup bazı efrad tarafından hakikat ve fiiliyatta tesvil ve irticaa vasıta olarak kullanıldığını istilaatı muhtelif ve mütemadiye ve Cumhuriyet mahkemelerinin muhakemat ve mukarreatiyle sarahaten müşahede ve tesbit eylemiştir.

Gerek telkin eden ve gerek telkine maruz kalan vatandaşları tesvil ve tahrik avakıbından muhafaza velhasıl zararı ammi tahdid için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetten men'i hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vezaif sırasına girmiştir.

Binaenaleyh işbu kararnamenin tebliği tarihinden itibaren Takriri Sükun Kanunu ahkâmına tevfikân Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bilcümle şube ve merkezleri alakadar memurini hükümet tarafından sehdolunacaktır.

Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazarı dikkat ve muhakemei salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıtai telaki olan dinin bir takım maksadı hususiyeyi istihsal için siyasete alet ittihaz edilmesi son defe tekrar görüldüğü veçhile memleketimizin tarihinde pek çok feci hadisatın zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tegallüp daiyesinde bulunan mürteci ve cebbarların keyfi idare ve istibdatına müncer olduğu ve Türk milletinin asırlarca intihat ve ıztıraba mahkum eylediği mücerrep ve müsbittir. Büyük Millet Meclisinin kavanini mahsusası ile kat'iyen men edilmiş olan bu faaliyetlere müsamaha etmenin iradei milliyenin Cumhuriyet hükümetine tahmil eylediği vezaifi esasiyeden olduğuna şüphe yoktur." Tunaya, **a.g.e.**, s. 621-622; Ahmet Emin Bey, bu karar üzerine TCF'nin, programında bulunan fikirlerin bazıları tarafından irtica malzemesi olarak kullanılması sebep gösterilerek 4 Haziran 1925'te bir kararname ile kapatıldığını kaleme almıştır. Yalman, **a.g.e.**, s. 165; TCF'nin dini siyasete alet ettiğini belirten Mustafa Kemal Paşa sonuç olarak Hükümet ve Meclisin olağanüstü tedbir almak adına Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardığını, İstiklal Mahkemelerini kurduğunu beyan etmiş ve konuşmasına: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen muzır teşekkül-i siyasiyi sehdetti." Demiştir. Atatürk, **a.g.e.**, s. 1190; Avni Bey ise TCF'nin kapatılmasına ilişkin olarak şunları söylemiştir: "Terakkiperver Fırkası İstiklal mahkemeleri yoluyla ortaya konan ağır ithamlar altında Vekiller Hey'eti kararıyla kapatıldı." Doğan, **a.g.e.**, s. 199.

⁷³² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 562.

çıkarıldığını iddia etmiştir. Bunun yanı sıra Faik Bey'in bir diğer iddiası ise Mecliste kendilerine CHF mensuplarının selam vermekten bile çekinmesidir⁷³³.

Hasan Rıza Bey'e göre, TCF, Hükümet kararname ile kapatıldıktan sonra, TCF'li milletvekilleri, Mecliste bir muhalefet grubu halinde çalışmalarına devam etmişlerdir⁷³⁴. Hakikaten sonraki gelişmeler incelendiğinde gerek iktidardakilerin ve gerekse muhalefetin sanki TCF hiç kapatılmamış gibi bir algıya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anlatılanlar topluca değerlendirildiğinde, muhalefet cephesinde, hükümetin zaten TCF'yi kapatmayı tasarladığı, bu itibarla çeşitli girişimlerde bulunduğu ve bu suretle muhalefetin önlenmeye çalışıldığı düşüncesinin hâkim olduğu müşahede edilmektedir.

Öte taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'nin dini siyasete alet ederek Şeyh Sait İsyanı'na sebep olduğu noktasında şüphesinin bulunmadığı ve hatta tarihçilere bu kapsamda görev verdiği açıkça görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa ile o dönemde dinin siyasete alet edildiğine dair hemfikir olan İsmet Paşa, TCF'lilerin tamamının bu fikirde olmadığını düşünerek ve Şeyh Sait İsyanı ile TCF'nin bir ilgisinin ortaya çıkmadığını değerlendirerek Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmaktadır.

Diğer yandan, o dönemin koşullarında dinin siyasete alet edilmesinin çok yaygın bir uygulama olduğu ve bunun her kesimden kişiler tarafından kullanıldığı da büyük ölçüde kabul gören bir yaklaşımdır. Keza Ali Fuat Paşa bu konuyu sürekli olarak vurgulamıştır.

Bununla birlikte TCF'nin kapatılışının hemen sonrası, muhalefetin tasfiye edildiğini söylemek için erken bir dönemdir. Çünkü eskisi kadar rahat olmasa bile TCF'li milletvekilleri muhalif grup olarak çalışmalarını sürdürebilmişlerdir.

⁷³³ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 457.

⁷³⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 343.

III. BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUN DÖNEMİ UYGULAMALARI

3.1. İzmir Suikastı

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ve TCF'nin kapatılmasıyla muhalefetin bir kısmı kontrol altına alınmıştır. Ancak o dönemde muhalefette olan tek unsur bunlar değildir. Gerek Meclis içinde ve gerekse Meclis dışında muhalif tutum sergileyen bir takım kişiler mevcuttur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arta kalanları bunların başında gelmektedir.

Mesela Mahir (İz) Bey'in⁷³⁵ kaleme aldıkları bu konuyu gayet net bir şekilde açıklamıştır. Mahir Bey, İttihatçıların neredeyse tamamının eski İttihat ve Terakki yönetiminin hasretini çektiklerini ifade etmiştir. Ona göre, bu ekip aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da içten içe dış bilemiştir⁷³⁶. Farklı bir bakışla, İttihatçılar konusunda özel bir bilgisi olmadığını söyleyen İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın her zaman Enver Paşa'nın bir imkân bulması halinde büyük problem çıkaracağı endişesini taşıdığını, İttihatçıların Anadolu hareketini kendi eserleri gibi değerlendirdiklerini, Kara Kemal'in İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp anlaşmasına karşın siyasete devam ettiğinin anlaşıldığını beyan etmiştir⁷³⁷.

Göz atılan bu değerlendirmelerin yanı sıra Şark İsyanı'ndan sonra asilerin imha edildiğini beyan eden Mustafa Kemal Paşa, büyük komplolarının sona erdiğini kabul etmeyen Cumhuriyet düşmanlarının, İzmir Suikastı'na teşebbüs ettiklerini dile getirmiştir⁷³⁸.

⁷³⁵ **Mahir İz, 1895-1974**, İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini, Midilli, Balıkesir, Isparta, Medine ve Ankara'da tamamlamış, Ankara Sultanisinden mezun olmuştur. Aynı okulda Türkçe öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Öğretmenliği esnasında TBMM'de zabıt kâtabi olarak görev yapmıştır. 1924'te Ankara'dan ayrılmış, İstanbul'da öğretmenliğe devam etmiştir. Bu sırada yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Şubesinde tamamlamıştır. 1960 yılında öğretmenlikten emekli olmuştur. Kısa bir süre sonra İslam Yüksek Enstitüsünde göreve başlayarak hitabet ve irşad, tasavvuf tarihi, derslerini okutmuştur. 1974 yılında hayatını kaybetmiştir. Mahir İz, **Yılların İzi**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975, s. 11-14.

⁷³⁶ İz, **a.g.e.**, s. 95.

⁷³⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 477.

⁷³⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1190.

Bu aşamada teşebbüsün nedenleri üzerinde biraz durulmalıdır. Çünkü bu husustaki yaklaşımlar aynı zamanda kişilerin İzmir Suikastı'na bakış açılarını da göstermektedir.

Rauf Bey'e göre bu suikast teşebbüsünün meydana geliş sebeplerinin en önemlisi, icra heyeti ve İstiklal Mahkemelerinin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu "*şahsi heves ve ihtiraslarını temin ve intikam hislerini tatmin edecek şekilde*" uygulamaya yönelik çaba ve girişimleridir⁷³⁹. Biraz farklı olarak Falih Rıfkı Bey, bir gün eski ittihatçı Şükrü Bey'in lokantada masasına tabak fırlatıldığından söz ederek, İzmir suikastı fikrinin uyanmasında şahsi kırgınlıkları geri dönülmez noktaya getiren bu tarz aşırılıkların etkili olduğunu dile getirmiştir⁷⁴⁰. Hakeza Karabekir Paşa da böyle düşünmektedir. Bu kapsamda İsmet Paşa, Karabekir Paşa'nın İzmir'deki suikast davasından tahliye olduktan sonra yanına gelerek kendisine: "*Şahsi münasebetler ve şahsi düşmanlıklar bizi buraya sevk etti.*" Dediğini iletmıştır⁷⁴¹.

Ali (Kılıç) Bey'e göre ise TCF mensuplarından bazıları ile İttihat ve Terakkiyi yeniden canlandırmaya çalışanların tertiplemediği bu suikast girişimin amacı iktidarı ele geçirmektir. Bu senaryoda en büyük rolü de Kara Kemal ile Şükrü Bey'in aldığı ifade eden Ali Bey bütün canilerin "*elebaşımız Şükrü Bey'dir!*" dediklerini aktarmıştır⁷⁴². Bununla birlikte Hasan Rıza Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski üyelerinden teşkil edilen gizli bir heyetin TCF'nin çoğunluğu sağlamaktan uzak olduğunu anlayınca çareyi, en büyük engel olarak gördükleri Mustafa Kemal Paşa'yı yok etmekte aradıklarını belirtmiştir⁷⁴³.

Ali Fuat Paşa, İstiklal Mahkemelerinin özellikle büyük şehirlerde şiddet ve korku havası yarattığını öne sürmekle birlikte, bu ortamın etkisiyle bazı "*serserilerin*" suikast tertiplerinin mümkün olduğunu dile getirmiştir⁷⁴⁴.

Diğer yandan Hüseyin Cahit Bey, İzmir Suikast Davası'nı "*adli*" olmaktan çok "*siyasi*" bir mesele olarak görmektedir. Bundan dolayı ortada adaleti sağlama kaygısından daha çok "*kökü kazınacak siyasi bir rekabet*" bulunmaktadır⁷⁴⁵. Mahkeme Reisi Ali Bey'in İttihatçılar tarafından hazırlandığını iddia ettiği bir

⁷³⁹ Orbay, **a.g.e.**, s. 656.

⁷⁴⁰ Atay, **Çankaya**, s. 467.

⁷⁴¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 475.

⁷⁴² A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 56-57.

⁷⁴³ Soyak, **a.g.e.**, s. 351-352.

⁷⁴⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 617.

⁷⁴⁵ Yalçın, **a.g.m.**, 21 Temmuz 1955.

komployu ortaya çıkarmaya çalıştığını ifade eden Cahit Bey, Ali Bey'in sözde İttihat ve Terakkinin hazırladığı iddia edilen gizli programından bazı bölümleri okuttuğunu aktarmıştır. Cahit Bey, Ali Bey'e şu şekilde cevap vermiştir:

*“Bu okuttuğunuz şeyler İttihat ve Terakki'nin gizli programı değil, Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu üzerine toplanan arkadaşların Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmek için kararlaştırdıkları fikir ve mütalaalardan ibarettir. Bu gizli denilen mütalaalar Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.”*⁷⁴⁶

Cahit Bey'e göre verdiği cevap üzerine canı sıkılan Reis Ali Bey, bu mahkemeyi öncelilere benzetmemesi hususunda kendisini ihtar etmiştir.

Bu aşamada Cahit Bey gibi düşünenlerden birisi de Rıza (Nur) Bey'dir. Ona göre bu teşebbüs ile Mustafa Kemal Paşa'nın ekmeğine yağ sürülmüş, bu sayede muhalefetin ve ittihatçıların kökünün kazınması fırsatı Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmiştir⁷⁴⁷.

3.1.1. Suikast Teşebbüsünün Ortaya Çıkması ve İstiklal Mahkemesi'nin Olaya El Koyması

İsmet Paşa, Hükümet olarak İzmir'deki suikast teşebbüsünü, Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları: *“İzmir'de bir suikast teşebbüsü meydana çıkmıştır. Tahkikat yapılmaktadır. Hadise önemlidir.”* muhteviyatlı telgraf ile öğrendiklerini ifade etmiştir⁷⁴⁸. Bu haber üzerine İsmet Paşa her ne kadar İzmir'e gitmeyi istemişse de Mustafa Kemal Paşa, başka tertipler de olabileceğinden hareketle kendisinin Ankara'da kalmasının uygun olduğunu bildirmiştir. Bu haberleşmeler üzerine İsmet Paşa Ankara'da kalmış ve İstiklal Mahkemesini İzmir'e göndermiştir⁷⁴⁹.

Suikast hadisesini, İsmet Paşa'dan öğrendiğini ifade eden Ali (Kılıç) Bey, Ziya Hurşit'in suikast hususundaki itirafı üzerine, mahkeme heyeti olarak, TCF'lilerin hadise ile ilişkileri olabileceğini değerlendirdiklerini dile getirmiştir.

⁷⁴⁶ a.g.m., 22 Temmuz 1955.

⁷⁴⁷ Nur, a.g.e., s. 1387.

⁷⁴⁸ İnönü, **Hatıralar**, s. 472; Dönemin Nafia Vekili olan Behiç Bey de, 15 Haziran 1926'da İsmet Paşa'nın kendisini Dâhiliye Vekili Recep Bey'in dairesine davet ettiğini, İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey ile bazı vekillerin de orada bulunduğunu ve İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hazırlanan bir suikastın öğrenildiği haberinin alındığını kaleme almıştır. Erkin, a.g.e., s. 272.

⁷⁴⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 472; Aynı zamanda İsmet Paşa 16 Haziran 1926'te İzmir Valisi Kazım Paşa'dan, suikast planının ortaya çıkarıldığını, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Laz Yusuf, Sarı Efe ve Çopur Hilmi'nin yakalandığını ve tutuklu bulduklarını bildirir bir telgraf aldığını aktarmıştır. a.g.e., s. 472-473.

Müteakiben, tüm TCF'lilerin tutuklanmasını ve evlerinin aranarak, el konulan evrakların İzmir'e gönderilmesini karar altına aldıklarını ve icap eden talimat ve emirleri verdikten sonra 17 Haziran 1926'da İzmir'e hareket ettiklerini aktarmıştır⁷⁵⁰.

İstiklal Mahkemesinin Ankara'dan hareket etmeden aldığı karar neticesinde tutuklanan Kazım Karabekir Paşa⁷⁵¹, Başvekil İsmet Paşa'nın emriyle serbest bırakılmış, Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey de olaydan İstiklal Mahkemesini haberdar etmiştir. Bu gelişme sonrasında heyet olarak değerlendirmede bulduklarını ifade eden Ali Bey, Başvekil İsmet Paşa'yı tutuklayarak, soruşturma başlatmaya ve konuyu da Meclise bildirmeye karar verdiklerini dile getirmiştir. Olayı öğrenen Mustafa Kemal Paşa'nın canı sıkın bir halde kendisini çağırdığını söyleyen Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf ile İsmet Paşa'ya davranışının yanlış olduğunu bildirdiğini ve hemen İzmir'e gelmesini tavsiye ettiğini aktarmıştır⁷⁵².

Olayın diğer tarafında yer alan İsmet Paşa, Karabekir Paşa'yı serbest bıraktığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini “*vaziyet çok ciddidir, hemen buraya gel*” şeklindeki telgraf ile İzmir'e çağırdığını kabul etmekle beraber, Karabekir Paşa'yı serbest bıraktığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesinin kendisini tutuklamaya çalışması olayını gerçek dışı ve uydurma olarak nitelemiştir. Bununla birlikte suikast hadisesinden istifade edilerek bunun bir fırsat olarak kullanılıyor olabileceğinden kuşkulanan İsmet Paşa'ya göre, İstiklal Mahkemesinin tahkikat yapabilmesi için Heyet-i Vekile olarak davayı İstiklal Mahkemesine tevdi etmeleri gerekmektedir⁷⁵³. Olaya dair Karabekir Paşa da günlüğüne 19 Haziran 1926 tarihinde:

“11.30'da Ankara Valisinin otomobili ile Polis Müdürü Dilaver eve geldi. İsmet Paşa benimle görüşmek istiyormuş. Hazırlandım, 12.30'da giderken yolda iki otomobil ile müteakiben karşılaştık. İkincisinde bir polis vardı. Ne istediğini sordum: İsmet Paşa, ihtiyaç kalmadı, rahatsız olmasınlar demiş! Döndüm, eve geldim.” Diye not düşmüştür⁷⁵⁴.

Bu olaydan bahsedenlerden birisi de Falih Rıfkı Bey'dir. Ona Karabekir Paşa tutuklanmasının ardından, kendini götürönlere İsmet Paşa ile görüşmek istediğini

⁷⁵⁰ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁷⁵¹ Hasan Rıza Bey, Karabekir Paşa'nın tutuklanmasına ilişkin olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın, bunu şiddetle ve ısrarla istediğini dile getirmiştir. Hasan Rıza Bey'e göre, aslında olayların bu şekilde gelişmesi Karabekir Paşa için de “daima bir suizan altında kalması” gibi bir halin ortaya çıkmaması adına olumlu olmuştur. Soyak, **a.g.e.**, s. 371.

⁷⁵² A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 43-44.

⁷⁵³ İnönü, **Hatıralar**, s. 473-474.

⁷⁵⁴ Karabekir, **Günlükler**, s. 989.

bildirmiş, İsmet Paşa da Karabekir Paşa'nın suikastçılık sanığı olduğunu duyunca işin topyekûn bir tertip olduğuna hükmetmiştir. Ancak İsmet Paşa'nın Karabekir Paşa olayındaki müdahalesini duyan Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'yı İzmir'e çağırmıştır. İsmet Paşa İzmir'e gidip Faik Bey'in yaptığı açıklamayı öğrenince suikast olayının varlığına inanmıştır. Fakat buna rağmen Karabekir Paşa ve arkadaşlarının acele bir karara kurban gitmemeleri için Mustafa Kemal Paşa'dan teminat almıştır⁷⁵⁵. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'ya:

“Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğu, tertipçi olduklarına inanmıyorum. Bunların göreceklere muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim.”

Diyen İsmet Paşa, bu konuda ondan söz almıştır⁷⁵⁶.

İstiklal Mahkemesi üyesi Ali Bey de İsmet Paşa'nın 20 Haziran 1926'da İzmir'e hareket ettiğini, kendisinin İstiklal Mahkemesi üyelerinin de aralarında bulunduğu bir grup tarafından karşılandığını aktarmıştır. Ali Bey devamında İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü ve sonra mahkemeye gelerek uzun bir izahat aldığını, akşam da Sabit ve Faik Bey'lerin sorgularında hazır bulunduğunu anlatmıştır. Ali Bey'e göre, yaşananlardan sonra İsmet Paşa, vaziyetin ciddiyetini ve boyutunu anlamış ve Karabekir Paşa'nın tutuklanmasının da yerinde olduğunu kabul ederek, İstiklal Mahkemesine hitaben özür mahiyetinde bir tezkere yayınlamıştır⁷⁵⁷.

Bu olaya anılarında yer veren İsmet Paşa, vakanın doğruluğuna inandığını kaydetmiş, söz konusu tezkereye dair, Karabekir Paşa'yı serbest bıraktığı ve vekiller heyetinde *“bu meseleyi anlamıyorum, inanamıyorum”* şeklinde konuştuğu için bu tebliği yapmak zorunda olduğunu ifade etmiştir⁷⁵⁸.

İstiklal Mahkemesi ve Hükümet cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Kazım (Özalp) Paşa, İzmir Suikastı ortaya çıktığı zaman, Meclis Başkanı olması hasebiyle bazı milletvekillerinin kendisine telgraf çekerek, yasama dokunulmazlıklarının korunmasını talep ettiklerini aktarmıştır. Kazım Paşa'ya göre, olay bir *“cinayet cürmümeşhud”*u olduğu için bu noktada yasama dokunulmazlığından söz etmek

⁷⁵⁵ Atay, **Çankaya**, s. 468.

⁷⁵⁶ İnönü, **Hatıralar**, s. 475.

⁷⁵⁷ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 44-46.

⁷⁵⁸ İnönü, **Hatıralar**, s. 475.

mümkün değildir. Nitekim sonradan toplanan Meclis de yapılan tutuklamaların kanuna uygun olduğunu tasdik etmiştir⁷⁵⁹.

Kazım Paşa'nın bu fikirlerine karşın suçüstü değerlendirmesiyle 20'den fazla milletvekilinin tutuklandığını belirten Ali Fuat Paşa'ya göre kanunda tanımlanmış suçüstü hali oluşmadığı gibi İstiklal Mahkemesinin bu davranışı da Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırıdır. Üstelik mahkemenin bu davranışını onaylayan hükümet bu suça ortak olurken, Meclis Başkanı Kazım Paşa da Meclisi olağanüstü toplanmayarak görevini yapmamıştır⁷⁶⁰.

Hadisenin merkezinde yer alan ve meseleye değişik boyutlar kazandıran şahsiyetlerden birisi de Ordu milletvekili Faik Bey'dir. Meclisin tatile girmesinden bir gün önce⁷⁶¹ Kazım Karabekir Paşa ile Meclis'te karşılaşan Faik Bey, Karabekir Paşa'nın kendisine, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da olduğunu ve oralarda vefat ederse İsmet Paşa'ya karşı tutumunun ne olacağını sorduğunu ifade etmiştir. Bu soru karşısında "*Mustafa Kemal, hasta mı, nedir ki siz böyle düşünüyorsunuz?*" diye soran Faik Bey, Karabekir Paşa'nın bunun bir ihtimal olarak aklına geldiğini, tatil nedeniyle arkadaşların orada bulunmayacağını, dolayısıyla yalnız kalacağı için düşüncesini öğrenmek istediğini söylediğini aktarmıştır. Yaşadıklarına anlam veremeyen Faik Bey, Laz İsmail ve Naciye isimli bayanın Bursa'ya suikast için gönderildiğini ve bu durumun Karabekir Paşa'ya bildirildiğini İzmir İstiklal Mahkemesi kararından sonra öğrendiğini dile getirmiştir⁷⁶².

Meclis tatil devresine girdikten sonra Eskişehir'e giden Faik Bey, burada kardeşi Ziya Hurşit'in İzmir'e hareket ettiğini öğrenmiş, telaş ve endişeye kapılarak, bu hareketin suikast ile alakalı olduğunu değerlendirmiştir⁷⁶³. Ardından İstanbul'a hareket ettiğini belirten Faik Bey, kız kardeşinden Ziya Hurşit'in tütün şirketi ile ortak olmak maksadıyla İzmir'e gittiği bilgisini aldıysa da bu cevabın kendisini asla

⁷⁵⁹ Çapın, **a.g.m.**, 20 Kasım 1969.

⁷⁶⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 610-611.

⁷⁶¹ Faik Bey'in sözünü ettiği tarihi 9 Haziran 1926 olmalıdır. Çünkü Meclis 10 Haziran 1926 tarihli oturumda, 1 Kasım 1926'da toplanmak üzere tatil edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 10.06.1926, Devre: 2, C. 26, İçtima: 4, s. 319.

⁷⁶² Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 462.

⁷⁶³ **a.g.e.**, s. 462; Hatıralarında bu şekilde beyanda bulunmasına rağmen Faik Bey, İzmir İstiklal Mahkemesindeki sorgusunda, Ziya Hurşit'in İzmir'e gittiğini gazetelerden öğrendiğini ifade etmiştir. Feridun Kandemir, **İzmir Suikastının İç Yüzü**, 2.B., Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s. 49-50.

teskin etmediğini ifade etmiştir⁷⁶⁴. Hatıratında yer alan bu anlatımlar, Faik Bey'in Ziya Hurşit'ten böyle bir teşebbüsü beklediği veya suikast öncesi bundan haberdar olduğu fikrini uyandırmaktadır⁷⁶⁵. Aslında bu noktada bir çelişkinin varlığı da göze çarpmaktadır. Çünkü Karabekir Paşa ile konuşması esnasında suikast olayını hiç beklemediği yolunda bir imaj yaratmasına rağmen, birkaç gün sonra bu hadiseyi zaten bekliyormuş gibi ifadeler kullanmıştır. Faik Bey'in anlattıklarını doğrulayan herhangi birine ulaşamadığı gibi, anılarında anlattıkları ile mahkemedeki sorgusu esnasında verdiği ifadeler arasında farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu anıların yayımlandığı 1956 yılında Karabekir Paşa hayatta olmadığı için Faik Bey tarafından kendisi hakkında ileri sürülen iddialara cevap verme imkanı bulamamıştır.

Suikast olayını nasıl öğrendiğini aktaranlardan birisi de Fahrettin (Altay) Paşa'dır. Fahrettin Paşa İzmir'e gitmek için trende bulunduğu 18 Haziran 1925'te Manisa'dan geçerken, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast teşebbüsünün ortaya çıkarıldığını öğrenmiştir. Konuyu etraflıca öğrenmek maksadıyla, İzmir Belediye Reisi olan kardeşi Fikri Bey'in yanına giden Fahrettin Paşa, burada Mustafa Kemal Paşa tarafından çağırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gittiğinde, orada İstiklal Mahkemesi heyetinin de hazır bulunduğunu ifade eden Fahrettin Paşa, bütün gece meselenin görüşüldüğünü, bahsedilen isimlere dayanarak işin genişliği ve tehlikeli boyutunun anlaşıldığını ifade etmiştir⁷⁶⁶.

Bir yandan suikast haberi yayılmaya devam ederken, Mustafa Kemal Paşa da 19 Haziran 1926'da, İzmir'deki suikast teşebbüsüne dair Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte:

“... Benim naçiz vücudum birgün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Ve Türk milleti emniyet ve saadetin zamin prensiplerle medeniyet yolunda, tereddütsüz yürümeye devam edecektir.”

⁷⁶⁴ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 463; Faik Bey, mahkemedeki ifadesinde bu konuda da farklı olarak Ziya Hurşit ile irtibatı kestiğini, böyle bir şey yapma ihtimalinin de yok gibi olduğunu söylemiştir. Kandemir, **İzmir Suikastı İç Yüzü**, s. 50.

⁷⁶⁵ İzmir'deki suikast hadisesini ve eski Lazistan mebusunun derdest edildiği haberlerini gazetelerden öğrenen Faik Bey, durumu “*korktuğum başıma geldi.*” Diyerek değerlendirmiş ve aslında bir beklenti içerisinde olduğunu göstermiştir. Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 463.

⁷⁶⁶ Altay, **a.g.e.**, s. 418.

Diyerek, esasında yapılan suikastın cumhuriyete yönelik olduğunu vurgulamıştır⁷⁶⁷.

Bu gelişmeler üzerine, İzmir'e varmayı müteakip tahkikata el koyduklarını dile getiren Ali Bey, daha ilk tahkikatta İzmir milletvekili Şükrü Bey ile Kara Kemal ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'yı 17 Haziran 1926'da İzmir'e geldiğinde bir suikastla öldürerek, İcra Vekilleri Heyetini düşürmeyi planladıklarının ortaya çıktığını aktarmıştır. Ziya Hurşit ve yanındakiler ile suikast malzemelerin Gülcemal vapuruyla İzmir'e sevk edildiği, İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa ile İzmir Polis Müdürü Mehmet Ali Bey'in yerinde müdahaleleri ile tespit edilmiş, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi de olayı itiraf etmişlerdir⁷⁶⁸.

3.1.2. Şüphelilerin Toplanması

Suikast olayına İstiklal Mahkemesi tarafından el konulması üzerine 19 Haziran 1926'da Kuzguncuk'taki evinden alınan Ali Fuat Paşa, kendisini sorgulayan polis müdürü Erkânı Harp Kaymakamı Ekrem Bey'in Ankara'daki suikast teşebbüsüne dair sorular sorduğunu ve kendisinin meseleyi olduğu gibi anlattığını dile getirmiştir. Götürüldükleri Gülcemal vapurunun 26 Haziran 1926'da İzmir'e yanaştığını ifade eden Ali Fuat Paşa, vapurda kendisinden başka, Refet, Cafer Tayyar ve Rüştü Paşa'lar, İsmail Canbolat, Sabit, Necati, Halis Turgut, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Ardahan mebusu Hilmi Bey'lerin bulunduğunu anlatmıştır. Devamında aynı gün Kazım Karabekir Paşa ile Münir Hüsrev Bey'in de Ankara'dan trenle İzmir'e getirildiklerini belirtmiştir⁷⁶⁹.

Karabekir Paşa, 22 Haziran 1926 tarihinde Jandarma Kumandanı'nın evine gelmesiyle Tahte'l Hıfz Polis Müdüriyetine götürüldüğünü kaydetmiş, 26 Haziran 1926'da İzmir'e vardığını kaleme alarak Ali Fuat Paşa'yı teyit etmiştir⁷⁷⁰.

Öte yandan Londra'da bulunan Rauf Bey, İstiklal Mahkemesinden *“Cumhurreisine karşı İzmir'de tertiplenen suikast teşebbüsünde müşevvik*

⁷⁶⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 119.

⁷⁶⁸ A. Kılıç, a.g.e., s. 40-41.

⁷⁶⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 604-606.

⁷⁷⁰ Karabekir, *Günlükler*, s. 989-990.

bulduğunuz tahakkuk ettiğinden” denilerek, İstiklal Mahkemesine teslim olması hususunda bir tebliğ aldığını ifade etmiştir⁷⁷¹.

Aynı kapsamda polis tarafından gözaltına alınan Faik Bey, Gülnihal vapuruna götürüldüğünü, vapurda Şükrü Bey, Edip Efendi ve Abidin Bey’in de bulunduğunu ve hepsinin de kendisi gibi muhafızlı olduklarını ifade etmiştir. İzmir’e vardıklarında hapisaneyeye konulduğunu ifade eden Faik Bey, daha sonra hapisaneyeye Şükrü, Abidin, Arif ve Necati Bey’ler ile Edip Efendi, Ziya Hurşit, Baytar Rasim ve başkalarının konulduğunu dile getirmiştir⁷⁷².

Diğer suikast şüphelisi Zeki Bey, suikast teşebbüsünden dolayı 19 Haziran 1926’da İstanbul’da evinde iken yanında Rüştü Paşa da bulunduğu halde tutuklanmıştır. Aynı zamanda Zeki Bey’in evinde arama yapılmış ve kendisine ait evraklara da el konmuştur. İstanbul Valisi Süleyman Bey’den suikast nedeniyle tüm TCF’lilerin tutuklandığını öğrendiğini belirten Zeki Bey 23 Haziran 1926’ya kadar Ayasofya Polis Merkezinde kaldığını ifade etmiştir⁷⁷³.

Zeki Bey adliyedeki tutukevindeyken 25 Haziran 1926’te bir sorgu hâkimi gelmiştir. Sorgu hâkimi kendisine Ziya Hurşit’i tanıyıp tanımadığını, eğer tanıyorsa nerede ve ne surette tanıştığını, kendisinden herhangi bir şey isteyip istemediğini, Ankara eski valisi Abdülkadir Bey’i tanıyıp tanımadığını, Ziya Hurşit’in Ankara’ya son gelişinde hangi fikirle geldiğini sormuştur. Zeki Bey bu soruları, Ziya Hurşit’i TBMM’den tanıdığını, kendisinden bir iş konusunda yardım istediğini, son olarak 3-4 ay önce Ankara’ya geldiğinde gördüğünü, Abdülkadir Bey’i ise tanıdığını ancak aralarının hiç iyi olmadığını, Ziya Hurşit’in Ankara’ya ya ağabeyini görmek ya da bir memuriyet talep etmek maksadıyla gelmiş olabileceğini söyleyerek yanıtlamıştır⁷⁷⁴.

Devamında sorgu hâkimi, Zeki Bey’in bu cevabına karşılık olarak, Ziya Hurşit’in Ankara’ya geliş maksadının Mustafa Kemal Paşa’ya suikast düzenlemek olduğunu söylemiş ve bu konuda nasıl olur da malumatının olmadığını sormuştur. Zeki Bey, kendisinin başından beri Milli Mücadele içerisinde bulunduğunu, hiçbir şekilde komitacı olmadığını, kendisinin en büyük emelinin kayıtsız şartsız hukukun üstünlüğü olduğunu ve eğer ki diğer sorgularda bir arkadaşının bile Zeki Bey’in bu

⁷⁷¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 629.

⁷⁷² Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 463-464.

⁷⁷³ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 229-232.

⁷⁷⁴ **a.g.e.**, s. 237-241.

olaydan haberli bulunduğunu söylemesi halinde kanının helal olduğunu belirterek cevap vermiştir. Zeki Bey bu sorgunun ardından, 1 Temmuz 1926'da İzmir'e sevk edilmek üzere Gülcemal vapuruna yerleştirildiğini ve 3 Temmuz 1926'da İzmir vardıklarını aktarmıştır⁷⁷⁵.

Şüphelilerin belirlenerek mahkemeye sevklerini değerlendiren Aslan Tufan Yazman⁷⁷⁶, asıl tepkiyi yaratan olayın paşaların tutuklanması olduğunu belirtmiştir⁷⁷⁷.

3.1.3. İstiklal Mahkemesindeki Sorgulamalar

Hazırlık aşamasının tamamlanmasının ardından 26 Haziran 1926'da yargılamalara başlanmıştır⁷⁷⁸. Fahrettin Paşa, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın evinde toplanarak, yapılmakta olan tahkikatın her gün görüşüldüğünü aktarmıştır⁷⁷⁹.

Olayın şüphelilerinden Faik Bey, İstiklal Mahkemesi tarafından yapılan sorgu esnasında Ankara'daki hadiseyi⁷⁸⁰ olduğu gibi anlattığını ve Ali (Çetinkaya) ve Ali (Kılıç) Bey'lerin kendisine karşı çok nazik davrandığını, Rauf Bey'e dair beyanlarından ise son derece memnun olduklarını belirtmiştir. Hatta Rauf Bey geldiği zaman, Rauf Bey ile aralarındaki kırgınlığı unutacaklarını söyleyen heyetin ondan takdirle bahsettiklerini de eklemiştir⁷⁸¹.

Müteakiben sorguya çekildiği günün akşamı, tekrar İstiklal Mahkemesine götürüldüğünü söyleyen Faik Bey, Ali (Çetinkaya), Ali (Kılıç) ve Reşit Galip Bey'lerin orada bulunduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın da geldiğini dile getiren

⁷⁷⁵ a.g.e., s. 241-246.

⁷⁷⁶ Aslan Tufan Yazman, 1913-1995, Turgutlu'da doğmuştur. 1926'da Karşıyaka İlkokulunu, 1933'de İzmir Atatürk Lisesini ve 1938'de İstanbul Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1928 yılında daha henüz öğrenci iken Yeni Asır gazetesinde başlamıştır. Okul hayatı boyunca, aynı zamanda gazeteciliği de devam etmiştir. 1934 yılında Cumhuriyet gazetesine geçmiştir. Çok değişik dergi ve gazetelerde çalışan Yazman, 1939'da İktisadi Yürüyüş dergisini kurarak 1946'da, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi'ni yayına başlamıştır. 1939-1941 yılları arasında bazı liselerde tarih ve edebiyat öğretmeliği de yapmıştır. Ansiklopediyi 1956 yılında tamamlamıştır. 1966-1972 tarihleri arasında tarih ve anı türüne yönelmiş, dolaştığı Avrupa ülkeleri hakkında da eserler vermiştir. Aslan Tufan Yazman, **Hedefiniz Akdeniz**, Pamuk Kültür Yayını, 1972, s. 119; 11 Ocak 1995'te vefat etmiştir. Milliyet, 13 Ocak 1995.

⁷⁷⁷ Aslan Tufan Yazman, **Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, s. 146.

⁷⁷⁸ Aybars, a.g.e., s. 308; Kocatürk, a.g.e., s. 459.

⁷⁷⁹ Altay, a.g.e., s. 418.

⁷⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa'ya daha önce Ankara'da da bir suikast yapılması düşünülmüş, fakat gerçekleştirilememiştir. Faik Bey kullandığı tabirle bu girişime atıf yapmıştır.

⁷⁸¹ Beyoğlu, a.g.e., s. 464.

Faik Bey'e göre, kendisi Rauf Bey'in durumunu anlattıkça İsmet Paşa bundan memnun olmamış ve Rauf Bey üzerinde durmamıştır⁷⁸².

Diğer yandan İsmet Paşa bu görüşmeye dair Faik Bey ile yalnız görüştüğünü, görüşmenin kısa sürdüğünü, Faik Bey'e bu işin nasıl olduğunu sorduğunu, Faik Bey'in kendisine Ziya Hurşit'i kastederek

“Çok uğraştım, adam edemedim”, “kafasına girdiler zaten hırçın tabiatlı. İşin bu fena yola gireceği kendisine anlatmak için çok uğraştım, ama yapamadım. Islah edemedim.”

Dediğini, bu sözlerden sonra Ziya Hurşit'in iştirakinin olduğunu anladığını, söz konusu vakanın mevcudiyetini ve esaslı olarak hazırlandığını idrak ettiğini beyan etmiştir⁷⁸³.

Bununla birlikte Ziya Hurşit ile Faik Bey'in sorgularında hazır bulunduğunu ifade eden Fahrettin Paşa, Ziya Hurşit'in itiraflarında hayreti şayan unsurlar bulunduğunu açıklarken, Faik Bey'inkine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır⁷⁸⁴.

Mahkemedeki bu sorguya dair Ali Fuat Paşa, Mahkeme Başkanı tarafından Ziya Hurşit'e yöneltilen suikastı siyasi bir zümre namına mı yapacakları sorusuna, Ziya Hurşit'in devamlı olarak “hayır” yanıtı verdiğini ifade etmiştir. Ona göre bu açık ve kesinliğe karşın, suikastı TCF ve İttihat ve Terakki üyelerinden müteşekkil gizli bir grubun hazırladığı iddialarını esaslı delillere dayandırmak mümkün değildir⁷⁸⁵.

Ali Fuat Paşa, Savcı Necip Ali Bey'in iddianamesini: “...suikast hadisesi doğrudan doğruya mensup olduğumuz Terakkiperver Fırka'ya malediliyor ve bütün meseleler bu zaviyeden aksettiriliyordu.” Diyerek yorumlamıştır. Sonrasında Mahkeme Başkanı Ali Bey'in suçlamalarından uzun uzadıya bahseden Ali Fuat Paşa netice olarak kendilerinin suikast hadisesi ile doğrudan alakalı olduklarının ve siyasi emellerini gerçekleştirmek amacıyla caniyane bir girişimde bulduklarının iddia edildiğini ifade etmiştir. Ona göre bu, öncelikle çok acele olarak verilmiş bir karardır⁷⁸⁶. 3 Temmuz 1926'da mahkemeye götürüldüğünü kaleme alan Karabekir

⁷⁸² a.g.e., s. 465-466.

⁷⁸³ İnönü, **Hatıralar**, s. 474-475.

⁷⁸⁴ Altay, a.g.e., s. 419-420.

⁷⁸⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 612

⁷⁸⁶ a.g.e., s. 607-610.

Paşa ise savcının iddianamesi üzerine hayrete düştüğünü ve böyle bir iftiraya nasıl cesaret edilebildiğini anlayamadığını günlüğüne yazmıştır⁷⁸⁷.

Bununla beraber, paşaların sorgusunda da bulunan Fahrettin Paşa, tabloyu “*Acıklı bir manzara!*” olarak nitelemiş ve karşılarında duramayarak, arkaya geçtiğini beyan etmiştir⁷⁸⁸.

Mahkemedeki sorgularda meydana gelen ilginç olaylardan birisi de Kazım (Özalp) Paşa tarafından kaydedilmiştir. Suikast olayının ortaya çıkmasının hemen akabinde, İstanbul’dan İzmir’e hareket eden Kazım Paşa, öğrendikleri karşısında hayrete düştüğünü dile getirmeyi müteakip, Giritli Şevki’nin ifadesinde suikastın başarılmasından sonra Cumhurbaşkanlığına kendisini getireceğini beyan ettiğini kaleme almıştır. Ancak bu ifadelere mukabil Mustafa Kemal Paşa: “*Kazım paşa arkadaşımıdır. Bu münasebetsiz sözler tekrar edilmesin. Ben buna inanmam*” diye açıklamada bulunmuştur. Bu ifadelerin Sarı Efe Edip ile eski tanışıklığı münasebetiyle sarf edilmiş olduğunu tahmin ettiğini belirten Kazım Paşa, Sarı Efe’nin de ifadesi esnasında, kendisini işaret ederek: “*Kazım Paşa’yı reisicumhurluğa getirmeyi düşünüyorduk.*” Dediğini, bunun üzerine mahkeme başkanının onu susturduğunu aktarmıştır. Kazım Paşa’ya göre bu ifadelerdeki maksat yüksek mevkidekileri suikastla ilişkilendirerek ortalığı karıştırmaktır⁷⁸⁹.

Bununla birlikte, Sarı Efe’nin, Kazım Paşa’nın arkadaşı olduğunu belirten Rıza (Nur) Bey, Sarı Efe’nin konuyu Kazım Paşa’ya açmış olabileceğini, Kazım Paşa’nın da onlarla beraber gibi görünerek, suikast meselesini Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmiş olabileceğini ileri sürmüştür⁷⁹⁰.

Karabekir Paşa’ya göre ise suikast teşebbüsünde doğal olmayan bazı yanlar vardır. Özellikle Sarı Efe’nin İzmir’deki arkadaşlarını Giritli Şevki ile hemen tanıştırmasını bunlardan biri olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Karabekir Paşa İstiklal Mahkemesindeki ifadesinde Sarı Efe’nin kim olduğunu sormuş ve bu kişinin Mustafa Kemal Paşa’ya suikast düzenleyecek birisi olmadığını, Meclis Başkanı Kazım Paşa’nın en yakın ve mahremi olduğunu ifade etmiştir. Karabekir Paşa’ya göre bu adam Şark İsyanı öncesinde İstanbul polisi tarafından kullanılan Mister

⁷⁸⁷ Karabekir, **Günlükler**, s. 991.

⁷⁸⁸ Altay, **a.g.e.**, s. 420.

⁷⁸⁹ Çapın, **a.g.m.**, 20 Kasım 1969.

⁷⁹⁰ Nur, **a.g.e.**, s. 1385.

Tamil karakteri gibi, suikast hadisesini yaratmış ve etrafına bir takım budalaları alarak, kendilerini (TCF mensuplarını) yok etmek üzere bir iftira düzeni kurulmasına aracılık etmiştir⁷⁹¹. Karabekir Paşa'nın bu iddiaları Ali Fuat Paşa tarafından da teyit edilmiştir. Ona göre Sarı Efe: “*Şükri Bey'in hala itimadettiği bir adam olmasından istifade edilerek hükümet tarafından mürettepler arasına gizlice gönderilmiş bir memur*”dur⁷⁹².

Bu konuya dair ilginç olan bir saptama da, Kazım (Özalp) Paşa'nın 1969 yılında Milliyet gazetesinde yayınlanan hatıralarının bahse konu kısmının, sonradan Atilla Oral'ın derlemesiyle basılan “Anılar-Belgeler” isimli kitaptan çıkarılarak, yerine “*Gerçek suçlular İstiklal Mahkemeleri'nde en ağır şekilde cezalandırıldılar.*”⁷⁹³ Cümlesinin kullanılmasıdır. Kazım Paşa'nın anılarında yapılan bu değişiklik doğal olarak, bazı olayların gizlenmeye mi çalışıldığı sorusunu akla getirirken, diğer yandan Karabekir ve Ali Fuat Paşa'lar ile Rıza (Nur) Bey'in ileri sürdüğü hususların üzerinde düşünülmesini icap ettirmektedir. Zira Giritli Şevki ile Sarı Efe Edip'in her ikisinin de suikast sonrasında Kazım Paşa'nın Cumhurbaşkanı yapılacağını söylemesi sadece bir tesadüf olarak değerlendirilemeyeceği gibi, bahsi geçen iddialarla birlikte düşünüldüğünde gayet manidar bir hale bürünmektedir. Ayrıca her şeyden kuşku duyulan böyle bir evrede, Sarı Efe ile Giritli Şevki'nin bu söylemleri dolayısıyla, ne Mustafa Kemal Paşa'nın, ne de mahkeme heyetinin Kazım Paşa'dan şüphelenmeyerek, bilakis ifade sahiplerinin dikkate alınmayıp susturulmaları enteresandır. İzah edilen tutum ve davranışın, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bazı bilgileri müdrik olduğunun kabulüyle mantıklı hale geleceğini belirtmekte fayda vardır.

Nitekim 8 Temmuz 1926'da Savcı Necip Ali Bey'in iddianameyi okumasının ardından, Başkan Ali Bey'in bu teşebbüsün sorumlusu olarak TCF'yi gösterdiğini aktaran Zeki Bey, verilecek hükümlerin önceden hazırlandığı ve yapılan tüm bu sorgulamalar ve yargılamaların bir gösterinden ibaret olduğu yolunda bir izlenime kapıldığını ifade etmiştir⁷⁹⁴. Fakat sonuçta bu konuya dair kesin bir şey söylemek için elde yeterli verinin bulunmadığı değerlendirilmektedir.

⁷⁹¹ S. Kılıç, **a.g.e.**, s. 118-119.

⁷⁹² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 613.

⁷⁹³ Kazım Özalp, **Anılar-Belgeler**, (Der) Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 289.

⁷⁹⁴ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 248-249.

3.1.4. Ankara'daki Suikast Teşebbüsü

Mahkemedeki sorgulamalar esnasında Faik Bey'in Ankara'da yine Mustafa Kemal Paşa'ya karşı planlanan bir suikast girişiminden bahsettiği daha önce belirtilmişti. Suikast hadisesinin aydınlatılması amacıyla Ankara'daki bu teşebbüsün ayrıntılarına girmek gereklidir. Çünkü bu olay davanın seyrine etki ettiği gibi, anılarda ağırlıklı olarak değinilen bir konu olarak tezahür etmiştir. Mevzua öncelikle Faik Bey'in hatıralarıyla başlanmanın uygun olduğu düşünülmüştür.

Faik Bey, TBMM'nin tatil edilmesinden⁷⁹⁵ sonra bir gün Ziya Hurşid Bey'in Ankara'ya geldiğini⁷⁹⁶ ve Halis Turgut Bey ile beraber kaldığını ifade etmiştir. Ertesi sabah, Rauf Bey'in kendisini Mustafa Kemal Paşa'yı vuracaklar diyerek uyandırdığını ifade eden Faik Bey, Rauf Bey'e hiçbir şeyden haberi olmadığını söylemiştir. Rauf Bey, önceki gün akşam Sabit Bey tarafından, Şükrü Bey'in sarhoşluk hali ile söylediği sözlerden suikast yapılacağını anlaşıldığını ve olayın kendisine bildirildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rauf Bey, doğruca Faik Bey'in yanına gelmiş ve konuyu aktarmıştır⁷⁹⁷.

Bu gelişmeler üzerine Rauf Bey'e bu işle alakası olmadığını söyleyen Faik Bey, Rauf Bey'in suikastı yapacakların arasında kardeşi Ziya Hurşit'in bulunduğunu söylemesiyle, hemen giyinmiş ve Rauf Bey ile birlikte Şükrü Bey'in evine gitmişlerdir. Şükrü Bey'i arayan Faik Bey, Şükrü Bey'i kendi evinde ve Rüştü Paşa'nın evinde bulamamış, yolda kardeşi Ziya Hurşit'e rastlamıştır. Kendi ifadesi ile kardeşine: *"Ziya, bu ne haldir! Sizler suikast yapacakmışsınız. Bu kötü ve korkunç sözlerle, sende alakalı imişsin, bana doğrusunu söyle!"* diye sormuş, Ziya Hurşit ise gayet sakin bir tavırla bu iddiaları kabul etmediği gibi eğer böyle bir durum varsa bu *"akılsızların"* konuyu hükümete ihbar etmelerini söylemiştir. Bu konuşmalardan

⁷⁹⁵ Faik Bey'in sözünü ettiği bu tatil olayı kuvvetle muhtemel Meclisin 2. intihap devresinin 3. içtima senesinin sonlandırılması hadisesidir. Meclis'in bu dönem çalışmalarına, 22 Nisan 1925'te son verilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 22.04.1925, Devre: 2, C. 18, İçtima: 3, s. 518.

⁷⁹⁶ Hasan Rıza Bey bu tarih için: "Herhalde Mart ayı içinde olacaktır" demiştir. Soyak, **a.g.e.**, s. 355.

⁷⁹⁷ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 459; Faik Bey bu noktada hakikatin böyle olmadığını, gerçekte Sabit, Halet ve Halis Turgut Bey'ler ile Rüştü Paşa'nın suikast işinde beraber iken, Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşa'lar ile Rauf ve Adnan Bey'lerin ise suikasttan haberdar olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda Faik Bey kendisinin Karabekir Paşa'ya karşı sergilediği *"nazikane"* davranış nedeniyle, bunu gören ve suikast tertibinden haberdar olan Sabit ve Halet Bey'lerin kendisini de suikast tertibinin içinde zannettiklerini ileri sürmüştür. **a.g.e.**, s. 459.

sonra, kardeşine inandığını ve rahatladığını ifade eden Faik Bey, Arif Bey'in evine gitmiştir⁷⁹⁸.

Faik Bey'in bu ana dek anlattıklarını, Rauf Bey'e atıfta bulunarak anılarına dâhil eden Ali Fuat Paşa da teyit etmektedir⁷⁹⁹. Aynı konuda Rauf Bey, 12 Ekim 1926'da Meclis Reisi Kazım Paşa'ya yazdığı mektupta, Sabit Bey'in Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast girişiminden şüphelendiğini, bu düşüncesine istinaden olayı kendisine naklettiğini, şüphe ve tahmin derecesini geçmediği halde kendisinin derhal Faik Bey'i bularak durumu soruşturduğunu, Faik Bey'in olayı bilmediğini görünce de her türlü şüphe ve tereddüdü ortadan kaldırmak maksadıyla kardeşi Ziya Hurşit'in derhal Ankara'dan uzaklaştırılmasını teklif ettiğini ve bunu sağladığını yazmıştır⁸⁰⁰. Buraya kadar, Ali Fuat Paşa tarafından iletilen Rauf Bey'in ifadeleri, Rauf Bey'in sözü geçen mektupta yazdıkları ve Faik Bey'in mahkemedeki beyanları kendi arasında uygunluk göstermektedir. Ancak devamında söz konusu beyanların, Faik Bey'in hatıraları ile çeliştiği görülmektedir.

Faik Bey'in hatıraları şu şekilde devam etmektedir: Arif Bey'in evine gittiğinde Şükrü Bey'i orada bulduğunu ifade eden Faik Bey, suikast mevzuunu sormuş, ancak Şükrü Bey ilk etapta meseleyi inkâr etmiştir. Nihayetinde Faik Bey'in, Rauf ile Sabit Bey'lerin söylediklerini anlatması üzerine konuyu itiraf eden Şükrü Bey, Sabit Bey'in, kendisinden değil "*aramıza karışan bir yanlış arkadaş*"tan⁸⁰¹ bu konuyu öğrendiğini dile getirmiş, fakat suikastın yaprakların açmasından sonra yapılabileceği sonucuna ulaştıklarını ifade etmiştir. Bu konuşmalar üzerine eve gelen Arif Bey'in ise suikast teşebbüsünü inkâr etmediğini aktaran Faik Bey, Meclis'e giderek, öğrendiklerini Ali Fuat ve Kazım Paşa'lar ile Rauf Bey'e olduğu gibi aktardığını ileri sürmüştür⁸⁰². Konuyu Faik Bey'in 1956 yılı Eylül ayında Dünya gazetesinde neşredilen "*Gayem Tarihi Hizmettir*" başlığı ile yayınlanan beyanatına (Faik Bey'in Hatıratı) istinaden anlatan Hasan Rıza Bey, Faik Bey'in bu beyanata ile mahkeme huzurunda vermiş olduğu ifadesinin aynı olduğunu, ancak bu sefer biraz daha ayrıntılı olarak anlatıldığını ileri sürmüştür⁸⁰³.

⁷⁹⁸ a.g.e., s. 459-460.

⁷⁹⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 599.

⁸⁰⁰ Orbay, a.g.e., s. 642-643.

⁸⁰¹ Faik Bey'e göre Şükrü Bey bu tabir ile Rüştü Paşa'yı kastetmiştir. Beyoğlu, a.g.e., s. 460.

⁸⁰² Beyoğlu, a.g.e., s. 460.

⁸⁰³ Soyak, a.g.e., s. 356-359.

Hatıralarında bahse konu suikast teşebbüsünün -yukarıda izah edildiği üzere- itiraf edildiğini belirten Faik Bey mahkemedeki sorgusunda Şükrü Bey'in çıkıp gittiğini Arif Bey'in ise girişimi inkâr ettiğini söylemekle beraber⁸⁰⁴, Sabit ve Rauf Beylere hitaben konuyu: “*Bunlar inkâr ediyorlar, dedim. Fakat kanaatim suikast yapacakları merkezinde idi.*” Şeklinde ilettiğini beyan etmiştir⁸⁰⁵. Aynı zamanda sorgusunun devamında Ankara'daki bu teşebbüsle ilgili olarak “*elde müspet bir delil yoktu.*” İfadesini vermiştir⁸⁰⁶. Dolayısıyla söz konusu anılar ile ifadeler arasında sadece şekil olarak değil esasta da bir takım farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Bununla beraber, bahsi geçen mektupta Rauf Bey, konuyu bizzat kendisi de araştıran Faik Bey'den, olayın bir şüphe üzerine kurulu olduğunu ve herhangi bir delile dayanmadığını işittiğini kaleme almıştır⁸⁰⁷. Dahası Faik Bey'in Rauf Bey'e: “*Aman beyefendi, bizi mahvedecektin. Bu işin hakikatle hiçbir ilişiği yok*” dediği Ali Fuat Paşa tarafından da aktarılmıştır⁸⁰⁸.

Rauf Bey sonradan Ali Fuat Paşa'ya Sabit Bey'in suikastla ilgili herhangi bir delilinin bulunmadığını ve Şükrü Bey'in ise olayı tamamen inkâr ettiğini anlatmıştır. Ali Fuat Paşa da meseleyi Sabit ve Şükrü Bey'ler ile görüştüğünü ve onların da Rauf Bey'in anlattıklarını aynen tekrar ettiklerini dile getirmiştir⁸⁰⁹. Bununla birlikte Faik Bey'e göre, hadiseyi bilahare Arif Bey'den soruşturan Ali Fuat Paşa, Arif Bey'in bu dedikoduların asılsız olduğunu söylediğini aktarmıştır. Ancak ona göre Ali Fuat Paşa'nın bu söyledikleri mevzuun yatıştırılma çabalarıdır⁸¹⁰.

Anlatılanlarla ilgili olarak Hasan Rıza Bey, Şükrü Bey'in, beraber içtikleri gece Sabit Bey'e bir suikast olayından bahsettiğini Rauf Bey'e itiraf etmesini, ancak sonradan bunun bir latife olduğunu söylemesini kati olarak bilinen bir hakikat diye beyan etmiştir. Burada şunu gözden kaçırmamak önemlidir: Hasan Rıza Bey'in bu olayda esas aldığı kaynak Faik Bey'in hatıralarıdır. Hasan Rıza Bey'e göre Faik Bey'in beyanata baştan sona hakikati ifade etmektedir ki; Ziya Hurşit, Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Arif Bey'in hizmetçisi Ayşe ve şoförü Mehmet'in

⁸⁰⁴ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 48.

⁸⁰⁵ A. Kılıç, *a.g.e.*, s. 52.

⁸⁰⁶ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 48.

⁸⁰⁷ Orbay, *a.g.e.*, s. 643.

⁸⁰⁸ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 599.

⁸⁰⁹ *a.g.e.*, s. 599-600.

⁸¹⁰ Beyoğlu, *a.g.e.*, s. 460-461.

mahkeme huzurundaki ifadeleri de Faik Bey'i teyit etmektedir⁸¹¹. Ama buradaki mesele Ankara'da böyle bir suikast teşebbüsünde bulunulup bulunulmadığı meselesi değildir. Keza bu noktada tenakuz yoktur. Asıl mevzu o dönemde bu suikast teşebbüsünün, sonradan açığa çıktığı şekliyle bilinip bilinmediği ve şüpheden öte, herhangi bir delile istinaden Rauf Bey, Ali Fuat Paşa veya diğerlerine iletilip iletilmediği meselesidir. İşte Faik Bey'in bu noktadaki beyanlarının doğruluğu konusunda bir şey söylemek güçtür. Hatta hatıralarındaki beyanlarının; hem kendisinin mahkemedeki ifadeleri ve hem de Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'nın hatıralarıyla çelişen kısmı da burasıdır.

Ziya Hurşit'in Ankara'da bulunduğu dönemde ortaya çıkan bu girişimin, Faik Bey'in anılarında iddia edildiği gibi aşikâr olup olmadığını anlamak için bazı gelişmeleri daha incelemek lazımdır. O dönemde hükümetin bu olaydan haberdar olması veya olmaması hususu bunlardan birisidir.

Ali Fuat Paşa, Ankara Valisi Atif Bey'in, Ankara'daki teşebbüsü kastederek : *“Bizim o teşebbüsten haberimiz oldu. Ziya Hurşid'i uzun müddet takip ettik, birçok evrak ele geçirdik. Bunların hepsini istiklal mahkemesine gönderdik.”* Demesinden, Sabit veya Faik Bey'lerden ya birisinin ya da ikisinin birden suikast hazırlığına sonradan kanaat getirerek hükümete haber vermiş olabilecekleri sonucunu çıkarmıştır⁸¹².

Ali Fuat Paşa'ya göre Ankara İstiklal Mahkemesi, kış aylarında Ankara'da yapılması planlanan teşebbüsü öğrenmiş ve bu girişimi adım adım takip etmiştir. Mahkemenin beyanatı ile Atif Bey'in demeci uygunluk göstermektedir. Aynı zamanda olayı siyasi bir suikast olarak niteleyen mahkeme TCF'nin ismini zikretmek istememiştir. Çünkü bu teşebbüsten şüphelenerek hükümete bildiren şahıslar büyük olasılıkla TCF mensubudurlar⁸¹³.

Bunun dışında Ali Fuat Paşa, suikast teşebbüsünü haber aldıkları halde hükümete bilgi vermedikleri cihetinde kendilerine yöneltilen suçlamalara⁸¹⁴, Rauf Bey ile kendisinin bir şüphe üzerine ve Ziya Hurşit ile Şükrü Bey'in kati surette

⁸¹¹ Soyak, **a.g.e.**, s. 362-364.

⁸¹² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 601.

⁸¹³ **a.g.e.**, s. 603.

⁸¹⁴ Bu konuya anılarında değinen Ali (Kılıç) Bey, Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Adnan ve Rauf Bey'leri kastederek: "bu zevat, gaziye bir suikast yapılacağını işittikleri halde, niçin hükümeti haberdar etmediler? Niçin fırkanın hemen o tarihte Faik Bey'e vadettikleri gibi feshi cihetine gitmediler?" diye sormuştur. A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 71-72

inkârlarına istinaden hükümete haber vermelerinin beklenmesini gerçekçi bulmamıştır. Zira ortada bir delil yok iken şüphe üzerine hükümete neyi haber vereceklerdir? Kaldı ki, Sabit Bey'in şüphesinden öte müspet bir durum var ise kendileri, Sabit Bey'e hükümete haber vermesi konusunda gerekli ikazı yapmışlardır. Zaten kendisine söylenmemesine rağmen, Sabit Bey'in veya Faik Bey'in hükümete giderek ihbarda bulduklarından da emindir. Aksi halde Ankara Valisi Atıf Bey'in başka bir şekilde olayı öğrenerek Ziya Hurşit'i takip etmesi mümkün değildir. Diğer yandan aynı şekilde Sabit Bey'in Mahkeme Başkanı'nca tebrik edilmesi de, Sabit Bey'in daha o zamanlar şüphelerini hükümete anlattığının bir göstergesidir⁸¹⁵. Hakikaten Hasan Rıza Bey, Ali Fuat Paşa'nın ileri sürdüğü iddiayı teyit ederek, hükümete haber veren bu kişinin keza Sabit Bey olduğunu ifade etmiştir⁸¹⁶.

Öte yandan, Ali Fuat Paşa'nın hükümetin bu olayı başka bir şekilde öğrenme imkânı olmadığı düşüncesi Feridun Kandemir'in bir anlatımı ile desteksiz kalmaktadır. Zira Refik (Koraltan) Bey'in bu konuya dair bir hatırasını aktaran Feridun Kandemir, Ziya Hurşit'in böyle bir girişim peşinde olduğunu fark eden Refik Bey'in yetkili makamları bilgilendirdiğini ileri sürmüştür⁸¹⁷.

Gelinen aşamada araştırılan olgu, hükümete kimin haber verdiği konusu değil, hükümetin bu teşebbüsten haberinin olup olmadığı hususudur. Bahsedilen anlatımlardan da anlaşılmaktadır ki, hükümetin İzmir'deki suikast girişimi öncesinde, Ankara'da zuhur eden bu suikast çabasından haberi olmuştur. Mademki hükümet bu olayı bilmektedir. O halde neden harekete geçmemiştir?

İşte bu sorunun cevabı, aynı zamanda Faik Bey'in hatıralarında ileri sürdüğü suikast teşebbüsünün bazı kişilerin itirafı ile sübuta erdiği savını zayıflatmaktadır. Çünkü vaziyetin Faik Bey'in hatıralarında iddia edildiği gibi geliştiğinin kabulü halinde, bu sefer de teşebbüsten haberdar olan hükümetin ve yetkili makamların harekete geçmeyerek, İzmir Suikastı'na kadar neden bekledikleri sorusu gündeme gelecektir. Ayrıca bu safhada İzmir Suikastında yargılanan şahısların birçoğunun, mezkûr Ankara teşebbüsü ile ilişkilendirildikleri göz önünde bulundurulduğunda, iddia edildiği gibi belirgin olan bir teşebbüs hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen hükümetin gerekeni yapmaması olası görünmemektedir.

⁸¹⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 614-616.

⁸¹⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 365.

⁸¹⁷ S. Kılıç, **a.g.e.**, s. 252-263.

Nitekim Faik Bey, Ankara'daki suikast teşebbüsünden hükümetin haberdar edilmesi durumunda belki de İzmir Suikastı olayının hiç meydana gelmeyeceğini iddia etmiştir⁸¹⁸. Faik Bey'in bu iddiasını, hükümetin Ankara teşebbüsünden haberi olması halinde gerekeni yaparak sorumluları etkisiz hale getireceği varsayımı üzerine inşa ettiğini düşünmek son derece akla yatkındır. O halde buna göre hükümetin neden harekete geçmediği sorusunun yanıtı olarak tercih edilebilecek en uygun seçenek, elde yeterli ve somut delillerin bulunmayışının yanı sıra vakanın bir tahmin ve şüpheden öteye geçmemiş olmasıdır.

Ankara'daki bu teşebbüse ilişkin olarak, Faik Bey'in hatıralarında ileri sürdüğü tek iddia bu değildir. Bu kapsamda Faik Bey'in, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'lar ile Rauf Bey'e, söz konusu gelişmelerin komitacılık olduğu ve TCF'yi bu maksatla teşkil etmedikleri gibi arkadaşların da bu niyetle fırkaya girmediklerini ve derhal toplanarak TCF'yi lağvetmeyi ısrarla teklif ettiği yolundaki beyanlarına da değinmekte fayda vardır⁸¹⁹.

Hatta Faik Bey'in zikredilen ısrarları üzerine Rauf Bey, sakinleşebilmek ve bu öneriyi düşünmek üzere, bir hafta süre talep etmiş, fakat bu bir haftalık süre zarfında Mecliste Karabekir Paşa'dan başka kimse kalmamıştır. Faik Bey konuyu her ne kadar Karabekir Paşa'ya ilettiyse de, onun "*arkadaşlar da gelsin de toplanırız*" demesi sonucunda konu öylece kalmıştır. Ancak sonradan ne olduysa, Faik Bey'e de zamanla sükûnet gelmiştir. Suikast teşebbüsünden, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey'in haberi olduğunu söyleyen ve kendisinden bir hafta süre isteyerek onu oyaladıklarını iddia eden Faik Bey'in⁸²⁰, hükümete giderek neden haber vermediği ise bilinmemektedir.

Faik Bey'in anlattıklarına karşın, Ali Fuat Paşa suikast meselesinin öncelikle kendisi, Refet Paşa ve Rauf Bey arasında görüşüldüğünü, bu görüşmede, eğer ki böyle bir teşebbüs var ve arkadaşlar bundan emin iseler hükümete başvurmalarının doğru olacağını ve fırkanın hiçbir şekilde bu tarz suikast meselelerine alet olmayacağını karar altına aldıklarını belirtmiştir. Ertesi gün kararlar TCF İdare

⁸¹⁸ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 462.

⁸¹⁹ **a.g.e.**, s. 461.

⁸²⁰ **a.g.e.**, s. 461.

Heyeti⁸²¹ toplantısında gündeme getirilmiş ve idare heyetince de görüşülen mevzular kabul edilmiştir. Ancak o günden sonra ne Sabit Bey'den ne de Faik Bey'den ses çıkmıştır⁸²².

Ali Fuat Paşa'nın bu beyanına karşın, TCF'nin Reisi olan Karabekir Paşa, mahkemedeki ifadesinde, söz konusu suikast teşebbüsünden şüphelenen Sabit Bey'in bunu Rauf Bey'e söylediğini, diğer arkadaşlarını haberdar ettiğini ve Faik Bey'le suikast meselesini bertaraf etmeye çalışarak, Ziya Hurşit'le bu kişileri Ankara'dan gönderdiklerini, o an (mahkemede) duyduğunu beyan etmiştir⁸²³. Aynı zamanda 8 Temmuz 1926'da Necip Ali Bey'in odasına geldiğini beyan eden Karabekir Paşa, Necip Ali Bey'in, Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa'nın kendisine neden bir şey söylemediklerini sormuş, Karabekir Paşa ise: "*İhtimal, meseleyi dallandırmak istemediler.*" Diye cevap verdiğini yazmıştır⁸²⁴. Rauf Bey ise anılarında bu konuya hiç temas etmemiştir.

Diğer yandan Hasan Rıza Bey, Faik Bey tarafından yöneltilen suçlamalara Ali Fuat Paşa'nın hiç değinmediğini ve Rauf Bey'in kendisine anlattığı hususlardan kendileri ile alakalı olanları açıklamadığını ileri sürmüştür⁸²⁵. Fakat bahsedilen hususlar göz önüne getirilirse, Hasan Rıza Bey'in bu iddiasının gerçeği yansıtmayan taraflarının olduğu söylenebilir. Çünkü Ali Fuat Paşa, Faik Bey'in birçok iddiasına değinmiş ama kullandığı üslup polemikçi bir tavırla cevap vermekten ziyade yaşananları kendi bakış açısıyla anlatmak şeklinde seçilmiştir. Zaten yeri geldikçe tarafların neler söyledikleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ankara'daki suikast girişimine ilişkin Ali (Kılıç) Bey'in beyanlarından da söz edilmelidir. Olayı çoğunlukla Faik Bey'in mahkemedeki ifadesine dayanarak anlatan Ali Bey, TCF üyelerinden, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Sivas milletvekili Halis Turgut Bey, Saruhan milletvekili Abidin Bey gibi kimselerin bu suikast fikrinde birleştiklerini ileri sürmüştür. Devamında, Ankara'da çeşitli nedenlerle icraya dökülemeyen suikast kararının baki kaldığını eklemiştir⁸²⁶.

⁸²¹ İdare Heyetinde yer alanlar şunlardır: Reis: Karabekir Paşa, Reisi Sani: Adnan ve Rauf Bey'ler, Umumi Kâtip: Ali Fuat Paşa, Diğer Üyeler: İsmail Canbolat, Sabit, Şükrü, Muhtar, Halis Turgut, Necati ve Faik Bey'ler ile Rüştü Paşa'dır. Tunaya, **a.g.e.**, s. 606.

⁸²² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 600-601.

⁸²³ S. Kılıç, **a.g.e.**, s. 122.

⁸²⁴ Karabekir, **Günlükler**, s. 991.

⁸²⁵ Soyak, s. 362.

⁸²⁶ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 49-53.

Ali Bey, Kara Kemal ve Cavit Bey'lerin oluşturduğu teşkilata TCF'lilerden Rüştü Paşa, Halis Turgut, Arif Bey'ler ile arkadaşlarının dâhil olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, Ali Fuat ve Refet Paşa'ların ise suikast teşebbüsünden haberdar olmakla birlikte durdurmak için herhangi bir girişimlerine rastlanılmadığını ilave etmiştir⁸²⁷.

Ali Bey'e göre, Ankara'da yapılması kararlaştırılan suikast teşebbüsü yalnızca Sabit ve Faik Bey'lerin müdahaleleri ile önlenmiştir. Buna mukabil, Kazım Karabekir Paşa ile Adnan Bey'in bu suikast planından bilgilerinin olduğuna dair herhangi bir bulgu tespit edilememiştir. Diğer yandan Cafer Tayyar Paşa'nın ise suikast ile hiçbir ilgisi görülmemiştir⁸²⁸.

Ali Bey yıllar sonra kendisini bulan bir kişinin suikast hadisesine dair anlattıkları ışığında suikast olayını, hatıralarında “*Hadiseden yıllarca sonra öğrenilen hakikatler*” başlığı altında kaleme almıştır. Ali Bey'e göre itimada şayan olan bu kişi, arkadaşları gibi kendisi de yargılanmış ve neticede beraat etmiştir⁸²⁹.

Hatıralarının ilk bölümünde suikastı yalnızca Sabit ve Faik Bey'lerin önlediğini söyleyen Ali Bey, hatıratının sonlarında Refet ve Ali Fuat Paşa'lar ile Adnan ve Rauf Bey'leri kastederek:

“bu zevat, evvelden veya sonradan, herhalde sabittir ki, suikasttan haberdar idiler veya oldular. Haber alınca da, suikasde mani olmaya çalıştılar... Rauf bey ve diğer zevat suikastı önlemek için o gün her tarafa başvurmuşlardır.”

demiştir⁸³⁰. Aslında Ali Bey'in bu ifadeleri bir çelişkiyi de göstermektedir.

Hatıralarının bir bölümünde Sabit ve Faik Bey'lerin suikasta mani oldukları ifade edilmişken başka bir yerinde ise yukarıda aynen verilen ibare yer almaktadır.

Nitekim suikast davası nedeniyle yargılanarak ceza alan Rauf Bey de bu çelişkiye vurgu yaparak:

“Bu ne biçim akıl, mantık ve adalet anlayışıdır ki şayet var idi ise bir suikast teşebbüsünü haber alıp bana da haber veren Sabit Bey'i, tebrik ile serbest bırakır da, aynı Sabit Bey'in haberdar edişiyle, müdahale edip, bu teşebbüsün tatbik sahasına konmamasını temin eden beni, on sene mahkûm eder?”

⁸²⁷ a.g.e., s. 57.

⁸²⁸ a.g.e., s. 58.

⁸²⁹ a.g.e., s. 69; Ali Bey'in ismini vermediği bu kişi büyük ihtimalle Faik Bey'dir. Çünkü Ali Bey'in sonraki anlatımları, Faik Bey'in hatıraları ile birebir uymakta ve çok büyük kısmında sadece Faik Bey'in bilebileceği hususları içermektedir. a.g.e., s. 69-72; Ali Bey'in bu hatıraları 1955 yılında yayınlanmış, Faik Bey'in hatıraları ise 1956-1957 yılında yayınlanmıştır. Buradan Faik Bey'in hatıralarını Dünya gazetesinde yayınlamadan önce Ali Bey ile görüştüğü de ortaya çıkmaktadır.

⁸³⁰ a.g.e., s. 72.

sorusunu sormuştur⁸³¹. Ali Fuat Paşa da benzer şekilde Ankara'daki suikast teşebbüsünden şüphelenen Sabit Bey'den mahkeme heyetince suikastı önleyen “*yegâne amil*” diye bahsedilmesinden rahatsızlık duymuştur⁸³².

Zeki Bey ise 11 Temmuz 1926'da okunan iddianamede en belirgin ifadelerin Sabit Bey tarafından verildiğini belirtmiştir. Zeki Bey'e göre bu sayede Sabit Bey'e teşekkür edilmiş, ancak bu duruma karşın Zeki Bey kendisine lanet okumuştur⁸³³.

Temas edilen hatıralar topluca değerlendirildiğinde, Ankara'daki bu teşebbüsün varlığına itiraz eden kimseye rastlanılmadığı gibi, farklı kesimlerden temin edilebilen bütün anlatımlar olayın varlığını doğrulamaktadır. Burada asıl mesele, bu suikast girişimin öğrenildiği ve aslının araştırıldığı dönemde, olay bir şüphe ve tahmin halinde midir? Yoksa Faik Bey'in iddia ettiği gibi Şükrü ve Arif Bey'ler tarafından itiraf edilmek suretiyle ispatlanmış mıdır? Sorularının cevaplarıdır. Faik Bey ve onun anılarında anlattıklarına dayanarak izah edenler dışında, hem mahkemedeki ifadelerde ve hem de diğer anılarda bunun bir şüphenin ötesine geçmediği yer bulmaktadır. Ankara'daki bu teşebbüsü o dönemde ispat edilmişçesine kabul ederek ileri süren Faik Bey'den başka -Ali ve Hasan Rıza Bey'ler hariç- kimseye rastlanılmamıştır. Hasan Rıza Bey ile Ali Bey'in anlatımlarının kaynağının da Faik Bey olduğu düşünülürse, Tarih usulü bakımından, hepsinin tek bir şahitlik olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Faik Bey'in bu anlatımları, mahkemedeki ifadeleri ile çelişmektedir. Buna göre bu teşebbüsün Ziya Hurşit'in Ankara'da bulunduğu dönemde, Faik Bey'in iddia ettiği gibi itiraflara müstenit olarak ortaya çıktığını kabulü zorlaştırmaktadır. Çünkü olay konusunda Faik Bey'inkinden farklı ve kendi arasında tutarlı beyanlar mevcuttur. Bu itibarla Ankara'daki suikast girişiminin ancak İzmir'deki duruşmaların yapıldığı Haziran 1926 döneminde sübuta erdiği değerlendirilmektedir.

Bu konuda Faik Bey'in mahkemedeki ifadeleri ile hatıraları arasındaki farklılık son derece dikkat çekicidir. Zikredilen tespit, hatıraları yazdığı dönemde Faik Bey'in fikrinin neden değiştiği sorusunu akla getirmektedir. Bunun sebebine kesin olarak ulaşılamamıştır. Belki bir kenarda veya siyasetin dışında kalarak unutulduğunu düşünmesi üzerine Ali Fuat, Karabekir, Refet Paşa'lara kızması buna

⁸³¹ Orbay, **a.g.e.**, s. 630.

⁸³² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 615-616.

⁸³³ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 257-258.

sebepe teşkil etmiş olabilir. Zira hatıraları bir araya getiren Süleyman Beyoğlu Faik Bey'in genç yaşta gözden düşürülerek hizmetlerinin engellendiğini düşündüğünü ifade etmekle beraber, hatıralarında bu nedenle duyduğu kızgınlık ve küskünlüğün etkilerinin görüldüğünü belirtmiştir⁸³⁴.

Öte taraftan bu konuda isim vermeyen ama Kandemir olduğu anlaşılan kişi⁸³⁵, Faik Bey'in hatıralarını kendi yazdığı İzmir Suikastı'nın İç Yüzü adlı kitapları hedef aldığını değerlendirmiştir. Kandemir aynı zamanda hatıraları takdim eden gazetenin Faik Bey'in hafıza zafiyeti neticesinde bazı yanlışlar yapmış olabileceğini belirttiğini ifade etmiştir. Ancak Kandemir'e göre hafızanın yanılması nedeniyle esasta bu derece yanlış yapılması mümkün değildir⁸³⁶.

Sonuçta, Ankara'da ortaya çıkan bu teşebbüsün varlığı konusunda bir şüphe bulunmasa da, bu teşebbüsün öğrenildiği vakitte dönemin şahsiyetleri tarafından hakikatte nasıl algılandığı konusunda kesin bir şey söylemek son derece güçtür. Ancak çok yüksek olasılıkla olaydan haberi olan hükümetin vakaya el koymamış olması, hadisenin temelde bir tahmin ve sezgi boyutunda kalmış olabileceği fikrini kuvvetli kılmaktadır.

3.1.5. Kararların Açıklanması ve Suikast Olayının Tasfiyesi

Ankara'daki suikast girişimine dair konunun incelenmesinden sonra, İstiklal Mahkemesi'nin kararı konusundaki değerlendirmeler ele alınmıştır. Bu aşamada öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın yargılama sürecindeki tutum ve davranışları konusundaki düşünceler ve anlatımlara değinilmiştir.

İlk olarak göze çarpan Fahrettin Paşa'nın ilettiği bir olaydır. Mahkemedeki sorgu sırasında Karabekir Paşa'ya söylenen sözlerden dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın çok üzüldüğünü belirten Fahrettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın mahkeme heyeti ile Başvekil İsmet Paşa'yı Çeşme'ye çağırıldığını kaleme almıştır. Fahrettin

⁸³⁴ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

⁸³⁵ Yazarın "İzmir Suikastı'nın İç Yüzü" isimli eserim diye ibare kullanması ve bu kitabın yazarının da Feridun Kandemir olması sebebiyle böyle bir değerlendirmede bulunulmuştur. S. Kılıç, **a.g.e.**, s. 240.

⁸³⁶ S. Kılıç, **a.g.e.**, s. 240-243.

Paşa'ya göre 6 Temmuz 1926 günü, Mustafa Kemal Paşa Çeşme'ye gelen mahkeme heyeti ile bir odada yalnız olarak sert bir şekilde konuşmuştur⁸³⁷.

Yine 6 Temmuz 1926'da Çeşme'ye gittiğini belirten Behiç Bey, o akşam Mustafa Kemal Paşa, Başvekil, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, İstiklal Mahkemesi Heyetinin toplandıklarını ifade etmiştir. Bilahare toplantıya kendisi de çağrılan Behiç Bey'e göre, toplantıda suikast hadisesi görüşülmüştür⁸³⁸.

Diğer yandan muhakemenin son günlerinde Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'lar ile kendisinin dâhil olduğu bir görüşme Fahrettin Paşa tarafından şöyle aktarılmıştır:

“Bana hitaben⁸³⁹: ‘- Ali bey bizim paşaları da asacak...’ dedi, fikrimi sorar tarzda yüzüme baktı. Bu sözler bir sürpriz tesiri yaptı, bir an durakladım, Başbakan başını eğmiş yere bakıyor sanki bakışları ile bir tesir yapmış olmaktan çekiniyordu. Kendimi toparladım ve dedim ki:

‘- Paşa hazretleri, siz her şeyi bizlerden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu suali bendenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütufkar kararınızı vermişsiniz...’

Bu yoldaki cevabımdan, lütufkâr karar tabirinden paşaların idamlarını istemiş olsaydınız bana sormazdınız demek istediğimi o yüksek zekâ derhal anlamıştı. Gülümseyerek,

‘- İyi amma sonrasında emin olabiliyoruz?’

Buyurdular, o vakit İnönü başını kaldırdı ve şu özetle cevap verdi:

‘- Emin olabilirsiniz Paşa hazretleri, siz var oldukça, Hükümetiniz daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdud birkaç sapıktan ibarettir, ceza da bu hudut dahilinde kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kere daha size bağlayacaktır. Atatürk te,

‘- Pekala bakalım Ali Bey le bir daha görüşelim’ diyerek ayağa kalktı, ayrıldık...’’⁸⁴⁰

Bu anlatımdan suikast hakkında İzmir'de cereyan eden davada, İstiklal Mahkemesinin Mustafa Kemal Paşa'nın etkisi altında olduğunu çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte İsmet Paşa'nın cevabından, halkın da durumu böyle gördüğü anlaşılmaktadır. Zira verilecek kararın adaleti Mustafa Kemal Paşa'ya atfedilmektedir.

İsmet Paşa bu konuşmaya dair bir şey söylememekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya olan sevgisi ile kendi söylediklerinden dolayı, paşaların hayatını korumak ve tehlikeyi sıçratmamak için elinden geleni yapmış olabileceğini

⁸³⁷ Altay, **a.g.e.**, s. 420.

⁸³⁸ Erkin, **a.g.e.**, s. 272.

⁸³⁹ Hitabeden Mustafa Kemal Paşa'dır.

⁸⁴⁰ Altay, **a.g.e.**, s. 421.

aktarmıştır⁸⁴¹. Falih Rıfki Bey de İsmet Paşa'nın, tutuklu paşaları kurtarmak adına Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı tartışmalardan sonuncusunu tesadüfen yanlarına giden Fahrettin Paşa'dan dinlediğini aktarmıştır⁸⁴².

Hakikaten Behiç Bey de, Ali Fuat, Karabekir ve Refet Paşa'ların; Ali Fuat Paşa'nın sayesinde cezadan kurtulduklarını ifade etmiştir. Hakeza bu kararda İsmet ve Fevzi Paşa'ların da yardımları olmuştur. Behiç Bey daha sonra Ali Fuat Paşa'yı barıştırmak üzere Çankaya'ya götürdüğünde bu hususun Mustafa Kemal Paşa tarafından da söylendiğini belirtmiştir⁸⁴³.

Ali Fuat Paşa da Behiç Bey'in bu söylediğini doğrulamıştır. 18 Mart 1927 akşamı Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olduğunu ifade eden Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bir ara herkesin huzurunda kendisine hitaben “*Paşaları senin hatırın için affettirdim.*” Dediğini aktarmıştır. İşte bu nedenle Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın lehlerinde İstiklal Mahkemesine etki ettiğini düşünmüştür. Ali Fuat Paşa'ya göre İstiklal Mahkemesinin iftirasından Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile kurtulmuşlardır⁸⁴⁴.

Bu mevzua ilişkin olarak Hasan Rıza Bey, 10 Temmuz 1925 geci Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün köşke dönerken kendisini yanına aldığı ve suikasta dair neler bildiğini sorduğunu aktarmıştır. Olayı gazetelerden takip ettiğini ifade eden Hasan Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine şunları söylediğini kaleme almıştır:

“Ben, hakikat bütün çıplaklığıyla meydana çıktıktan sonra, bu çirkin ve namertçe teşebbüste, uzaktan yakından ilgili olanların lehlerinde bir müdahalede bulunmak niyetindeydim; suç, her şeyden evvel şahsıma yöneltildiğine göre bunu kendim için tabii ve hatta ve kanuni bir hak tanıyordum; bazılarını tamamen kurtarmasam bile, cezalarını hafiflemeye çalışacaktım... Mertliğe, vatandaşlığa, insanlığa ve medeni insan ahlakına uymayan bu kahpece harekete kalkışanlara karşı, memleket ve cihan umumi efkârında beliren tiksinti ve nefret duyguları onlar için kâfi ceza idi. Fakat ne çare ki, başta Rauf Bey ve İzmit mebusu Şükrü Bey olmak üzere bazı sanıklar, hadisenin muhaliflerimizi, yani kendilerini bertaraf etmek için tarafımızdan tertip edildiği, silah kullanmak görevlerine üzerilerine alanların-ki herhalde idam edilmeleri lazımdı- bizim adamlarımız olduğu gibi bir takım ima ve hatta açık iddialarda bulundular: aynı günlerde, dışarıda da, o yolda kaynağı belli olmıyan,

⁸⁴¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 476.

⁸⁴² Atay, **Çankaya**, s. 468.

⁸⁴³ Erkin, **a.g.e.**, s. 272-273.

⁸⁴⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 624- 627.

*bazı yayınlara rastlanıyordu; anlaşılıyordu ki memlekette ve cihanda böyle bir hava yaratılmak isteniyordu. Bu durum karşısında tarafımızdan yapılacak bir müdahale bu çeşit ima ve iddiaları teyit eder mahiyette olacaktı; ister istemez bu niyetimden vazgeçtim, işi tabii akışına bıraktım... Yalnız komutanları vermedim.*⁸⁴⁵

Bu beyandan, önceleri müdahalede bulunmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan bundan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Yalnız paşalar konusunda bir müdahalesinin olduğu kendisi tarafından ifade edilmiştir.

Konuya farklı bir yorum getiren Faik Bey, İstiklal Mahkemesinin hükmünü vermek için Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, İsmet ve Fevzi Paşa'ların katılımıyla toplandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın idamlarını istemesine rağmen paşaların kurtarıldığını ileri süren Faik Bey'e göre, İstiklal Mahkemesi Çeşme'de verilen karara paralel olarak hüküm vermiştir⁸⁴⁶. Faik Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın isteği dışında bir karar alındığı yolundaki iddiasının, dönemin şartlarında olası görünmediğini söylemek mümkündür. Ancak bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın halkın talebinin bu yönde olduğunu idrak etmesi ve bu kişilerin arasında Ali Fuat Paşa'nın da bulunması, böyle bir karar alınmasına katkıda bulunmuş olabilir.

Öte taraftan Ali (Kılıç) Bey, İttihatçıların elebaşları, birinci TBMM'deki ikinci grup ve TCF'lilerin de bir kısmından teşekkül eden bir grubun, bu suikastı planladıklarını dile getirmiştir. Ali Bey'e göre, Bu grup suikast için öncelikle Ankara'yı belirlemiş, bir takım olumsuzluklar yüzünde bu düşünce terk edilerek Bursa üzerinde durmuşlar bundan da vazgeçerek, nihayetinde İzmir konusunda mutabık kalmışlardır⁸⁴⁷.

Ali Bey İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamada ortaya çıkan tabloya ilişkin olarak şunları kaleme almıştır:

*“Gene anlaşıldı ki, Terakkiperver ileri gelenlerinden bazılarıyla ittihat ve terakkinin yeniden mevki iktidara gelmesi maksadıyla çalışan bazı netameli şahıslar birleşerek hep birlikte mevki iktidarı elde etmek üzere suikasde müntehi bir faaliyeti siyasiye şebekesi teşkil etmişlerdi. Teşkil edilen bu şebekenin Kara Kemal, Şükrü, Cavit, Halis Turgut, İsmail Canpolat, Miralay Arif, Nail, Hilmi, eski Ankara Valisi Abdülkadir Beylerin emir ve iradeleri altında bulunduğu meydana çıkıyordu.”*⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ Soyak, a.g.e., s. 375.

⁸⁴⁶ Beyoğlu, a.g.e., s. 467.

⁸⁴⁷ A. Kılıç, a.g.e., s. 72-73.

⁸⁴⁸ a.g.e., s. 61.

Ali Bey'in sözünü ettiği bu siyasi şebeke konusunda Faik Bey, bunun kurulma gayesini bilmediğini ifade etmekle beraber kimlerden mürekkep olduğuna dair ise İttihat ve Terakkiden arta kalan Cavit Bey ve arkadaşları olduğu konusunda şüphesinin bulunmadığını kaleme almıştır⁸⁴⁹.

Ali Bey'e göre muhakemenin sonucunda bu işin uzun zamandır tertiplendiği, meselenin çok iyi düşünüldüğü, tartışıldığı, suçluların ifadeleri ve elde edilen kesin ve somut delillere istinaden mahkemece sabit görülmüştür⁸⁵⁰.

Yukarıdaki açıklamalara karşın Ali Fuat Paşa, mahkeme savcısının bahsettiği gizli komita veya bu gizli komitanın hükümeti devirmek adına aldıkları karara dair en ufak bir delil ve emarenin bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre, İstiklal Mahkemesinin bu davranışının altında, genişletmeye çalıştığı soruşturmaya dayanak arama çabası yatmaktadır. İstiklal Mahkemesi, ferdi vakalar ile istediği tedhiş havasını yaratamayacağını anlayarak, İzmir suikastı olayında büyük ölçüde yararlanmak istemiş ve çoğu vakit ciddi ispat ve bulgular olmadan hüküm vermiştir. Diğer yandan bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarının da dâhil olduğu bir gizli komita tarafından ona suikast yapılarak hükümetin ele geçirilmeye çalışıldığını hiçbir delile dayandırmadan iddia eden bir siyasi mahkemenin değerlendirmesi gelecek nesiller tarafından yapılacaktır⁸⁵¹.

Bununla birlikte İsmet Paşa suikast tertibine karışan TCF'liler ile İttihatçıların bir araya gelerek müşterek bir karara vardıkları gibi bir görüntünün olmadığını ifade etmiştir. Ona göre TCF'nin doğrudan doğruya tertipçi olmadığı da anlaşılmaktadır. Ancak Şükrü Bey ile Sarı Efe gibi eski İttihatçıların aynı zamanda TCF üyeleri olmaları hadiseyi TCF'ye sıçratmıştır. Bu da TCF'yi zan altında bırakmıştır⁸⁵².

Aynı konuya temas eden Mustafa Kemal Paşa ise:

“Yeni fırkaya dahil olanların, tekmil azası mevzu-ı bahs olmasa bile, dini mevaiddi, muvaffakiyet için, müessir amil kabul eden ve buna dair formülü nizamnamelerine ithal eden kimseler, memlekete müteveccih şahıslarımıza müteveccih suikastlerden bihaber kabul edilemezler!”

⁸⁴⁹ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 461.

⁸⁵⁰ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 73.

⁸⁵¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 616-617.

⁸⁵² İnönü, **Hatıralar**, s. 480.

diyerek TCF'nin tamamı olmasa bile, bazı üyeleri vasıtasıyla suikast işi ile alakalı olduğunu beyan etmiştir⁸⁵³.

Öte yandan İsmet Paşa, suikast yargılamalarının yapıldığı dönemde, TCF'nin başında bulunanlara karşı insafsız davranma eğiliminin bulunduğunu da dile getirmiştir. İsmet Paşa'ya göre, olay esnasında yurtdışında bulunan Rauf Bey'e mahkemece verilen ceza bunun bir ispatıdır. İsmet Paşa TCF'li milletvekillerinden 27'sinin davaya dâhil edildiğini ve bunlardan 6 sının idam cezası ile cezalandırıldığını belirtmiştir⁸⁵⁴.

Mahkemenin verdiği cezalara dair bir olay da Ali Fuat Paşa tarafından aktarılmıştır. Haklarında 10 yıl sürgün cezasına hükmedilen İsmail Canbolat ve Halis Turgut Bey'lerin, haksızlığa uğradıkları düşüncesi ile kendilerini savunmak maksadıyla tekrar mahkeme huzuruna çıkmaları neticesinde bu kişilere idam cezası verilmiştir⁸⁵⁵.

İstiklal Mahkemesi'nin verdiği kararlar içerisinde en çok tartışılardan birisi de Rauf Bey'e verilen “*On yıl kalabend edilme*”⁸⁵⁶ cezasıdır. Hasan Rıza Bey Rauf Bey'in mahkemenin davetine uyararak, İzmir'e gelip yargılanması halinde, onun da beraat edenler arasında bulunacağını ileri sürmüştür⁸⁵⁷.

Bununla birlikte, Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Cumhurreisi olduğu dönemde Ankara'ya gittiğinde, İstiklal Mahkemesinin kendisi hakkındaki kararına ilişkin olarak İsmet Paşa'nın kararın esasen haksız ve adaletsiz olduğunun artık herkes tarafından anlaşıldığını söylediğini ifade etmiştir⁸⁵⁸.

Rauf Bey aynı zamanda:

“Bütün milli mücadele imtidatınca baş olarak kabul ve sonuna kadar en yüksek samimiyet, itimatı nefis ve feragati ile muin ve müzahiri olduğumuz Mustafa Kemal Paşa'nın selameti ve emniyeti bahis mevzuu olunca vatan ve milletin selamet ve emniyet derecesinde kıymet vererek, icabında kendi hayatımı siper etmekte tereddüt etmediğimi bizzat kendisinin herkesten iyi bilmesi icap ederdi.”

Diyecek bu konudaki sitemini de dile getirmiştir⁸⁵⁹.

⁸⁵³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1188.

⁸⁵⁴ İnönü, **Hatıralar**, s. 475.

⁸⁵⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 620-621.

⁸⁵⁶ Aybars, **a.g.e.**, s. 332.

⁸⁵⁷ Soyak, **a.g.e.**, s. 373.

⁸⁵⁸ Orbay, **a.g.e.**, s. 685.

⁸⁵⁹ **a.g.e.**, s. 660.

Bu konuya dair Hasan Rıza Bey, Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenmesi planlanan bir suikast tertibi içinde bulunduğuna ihtimal vermediğini, en büyük kusurunun velev ki dedikodu olsun duyduklarını hükümete veya bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmemek olduğunu, zaten Mustafa Kemal Paşa'nın da kendisine bu nedenle kırıldığını dile getirmiştir⁸⁶⁰.

İsmet Paşa da, Rauf Bey'in suikastı sezmiş olabileceğini kabul etmesine mukabil, Onun böyle bir suikast tertibi içinde olduğuna hiçbir zaman ihtimal vermediğini belirtmiştir. Zaten kendisi bütün sorumluluğu üzerine alarak, İstiklal Mahkemesi'nin kararının bir hükmünün kalmadığını açıklamıştır⁸⁶¹.

Nitekim Ali Fuat Paşa, Rauf Bey altıncı devrede milletvekili seçildiğinde CHP Umum Reis Vekili tarafından yapılan:

“Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir istiklal mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkumiyet kararının ref'i için vaki olan müracaatı üzerine yapılan hukuki tetkikte araya girmiş olan umumi af kanunları isnadolunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin tekrarını da gayri mümkün kılmış ve muhakeme edilebilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür.”

Açıklaması ile Divan-ı Temyiz-i Askeriyenin vermiş olduğu beraat kararına istinaden, İstiklal Mahkemesinin iddiasının, bir ithamdan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Ali Fuat Paşa, mahkemede yargılanıp da hayatta olmayan birçok masumun haklarının ise geri iade edilemeyeceğine vurgu yapmıştır⁸⁶².

Mahkeme Heyetinin gayet sert ve toleransız olduğunu belirten Aslan Tufan Yazman, birçok sanığın önceden idam edileceğinin bilindiğini, ancak asıl merak edilenin paşalar hakkında verilecek karar olduğunu ileri sürmüştür. Hatta paşaların cezaya çarptırılması halinde, subayların karışıklık çıkaracağına dair dolaşan söylentiler nedeniyle, babasının karar günü, Karşıyaka'dan İzmir'e geçmesine müsaade etmediğini de dile getirmiştir⁸⁶³.

⁸⁶⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 376; Bu konuya Ali Fuat Paşa da temas etmiştir. Mahkemenin kararını açıklaması ile beraat ettiklerini öğrenen Ali Fuat Paşa, suçsuz buldukları için sevinemediklerini dile getirmiştir. Ona göre her ne kadar beraat etseler de, suikasttan haberleri varmış da bunu yetkili mercilere bildirmemişler ve çocukluktan beri tanıdıkları ve şahsi dostu oldukları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı böyle alçakça bir girişimde bulunmuşlar gibi damgalanmışlardır. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 618-619.

⁸⁶¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 476.

⁸⁶² Cebesoy, **a.g.e.**, s. 617-618; Orbay, **a.g.e.**, s. 659.

⁸⁶³ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 146-147.

Hakeza bu meseleye ilişkin olarak, duruşmayı izleyen komşularından birisinin, bir kısım subayların tabancalarını kuşanarak, duruşma salonuna bu şekilde girdiklerini söylediğini ve eğer ki paşalar hakkında ölüm cezası verilirse bu subayların paşaları kurtarmak ve kaçırmak için girişimde bulunacaklarının sanıldığını aktarmıştır. Paşalar hakkındaki beraat kararları açıklandığında da, bir alkış tufanı kopmuş: “Yaşasın adalet, yaşasın paşalarımız!..” sesleri mahkemeyi doldurmuştur⁸⁶⁴.

Yazman’ın çizdiği tabloyu Ali Fuat ile Karabekir Paşa’lar da doğrulamışlardır. 15 Temmuz 1926’da serbest bırakılan Ali Fuat Paşa, Karabekir Paşa ile beraber gidecekleri yere kadar yaya olarak gitmeye karar verdiklerini belirtmiştir. Ali Fuat Paşa’ya göre, tutukeviden çıktıktan sonra giderek halkın yoğunluğu artmış ve “Paşalarımızı bize bağışlayan Allah’a hamdolsun!” sedaları duyulmaya başlanmıştır⁸⁶⁵. Karabekir Paşa ise 13 Temmuz 1926 tarihli günlüğünde: “Beraat kararımız verildi. Serbest bırakıldık. Halk müthiş alkışladı. Baştan ayağa öptüler. Otomobile dar atladık.” Diye not düşmüştür⁸⁶⁶.

Konuyu ele alan Avni Bey de benzer şekilde, Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar ile Rauf Bey’in, Mustafa Kemal Paşa’yı öldürecek birer katil sayılmasına milli vicdanın asla razı olmayarak, inanmadığını dile getirmiştir⁸⁶⁷. Yazman’a göre de halk ve özellikle subaylar, Mustafa Kemal Paşa’nın bu yakın mücadele arkadaşlarının yani Kurtuluş Savaşı’nın şanlı generallerinin bu işe karışmış olmalarına ihtimal vermemişlerdir⁸⁶⁸.

Anlatılanlardan, paşaların yargılanması esnasında özellikle subaylar tarafından mahkeme heyeti üzerinde zımnî bir baskı yaratıldığı ve halkın paşaların beraatlarını çok önemseydiği anlaşılmaktadır. Beyanlara göre, Mustafa Kemal Paşa’nın paşaların asılmaması yönünde İstiklal Mahkemesine etki etmesinde bu şartların da bir katkısının olduğunu değerlendirmek mümkündür.

⁸⁶⁴ a.g.e., s. 147.

⁸⁶⁵ Cebesoy, a.g.e., s. 621-622.

⁸⁶⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 992.

⁸⁶⁷ Doğan, a.g.e., s. 209.

⁸⁶⁸ Yazman, **Atatürk’le Beraber**, s. 146.

İzmir'deki yargılamalarının sona ermesinin ardından 17 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi İzmir'den Ankara'ya hareket etmiş ve 2 Ağustos 1926'da İzmir suikastı sanıklarından bir kısmı Ankara'da yargılanmaya başlamıştır⁸⁶⁹.

Aslan Tufan Yazman muhakemenin Ankara'daki bölümünde, sanıkların Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemekten ziyade rejimi devirmeye teşebbüs suçundan yargılandığını belirtmiştir⁸⁷⁰.

Suikast olayının aslını bilmediğini ifade eden Cahit Bey, Cavit, Dr Nazım ve İsmail Canbolat Bey'lerin suikast yapacak yapıda insanlar olmadıklarını açıklamıştır. İstanbul'a döndükten sonra işin içyüzünü öğrenmeye çalışan Cahit Bey, eski arkadaşlarından hayatta olan kimseyi bulmadığından hiçbir şey öğrenemediğini dile getirmiştir. Cahit Bey'e göre sonuç olarak işin iç yüzü ebediyen meçhul kalmıştır⁸⁷¹. Keza İsmet Paşa da Cavit Bey'in suikast yapacak yapıda bir insan olmadığını ifade etmekle birlikte olayın içyüzünü bilmediğini kaleme almıştır⁸⁷².

Aslan Tufan Yazman'a göre davanın sonuçlanması üzerine İttihat ve Terakki kalıntısı kişilerin neredeyse tamamı tasfiye edilmiş ve TCF mensupları ise sindirilerek, etkisizleştirilmiştir⁸⁷³. Ayrıca Ali Fuat Paşa'ya göre ise aslında İstiklal Mahkemesinin çalışmaya başladığı 16-17 aylık sürede, mahkemenin en büyük meşguliyeti, muhalefeti veya tarafsız kalan eski ve yeni fırka üyelerini bir takım bahaneler ile ortadan kaldırmak olmuştur⁸⁷⁴.

Sonuçta Falih Rıfkı Bey:

“Suikastçılar Mustafa Kemal'i öldüremediler. Fakat kendi partilerini öldürdüler. Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılâbı tamamlamak fırsatını verdi.”

Diyerek İzmir Suikastı olayı hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır⁸⁷⁵.

Çağdaş eserlerdeki değerlendirmeler de anılardakilerden çok farklı değildir. Goloğlu'na göre, İzmir Suikastı'nın birinci ve ikinci davaları neticesinde gerçek suçlular cezalandırıldığı gibi, partileri kapatılan muhalifler sindirilmiş, bu şekilde

⁸⁶⁹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 460.

⁸⁷⁰ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 151.

⁸⁷¹ Yalçın, **a.g.m.**, 23 Temmuz 1955.

⁸⁷² İnönü, **Hatıralar**, s. 478.

⁸⁷³ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 151.

⁸⁷⁴ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 616-617.

⁸⁷⁵ Atay, **Çankaya**, s. 470-471.

etkisizleştirilemeyeceği düşünölen eski İttihatçılar ise ortadan kaldırılmıştır. Böylece CHF içindeki köktencilerin şiddet politikası da gerçek amacına ulaşmış, muhalif olarak hiçbir unsur bırakılmayarak tek partili sistem kurulmuştur⁸⁷⁶. Tunçay’a göre ise “siyasi-adli terör hükümleri”nin haksızlığı ortadadır⁸⁷⁷. Bu yargılamalarla Cumhuriyet rejimi ve başlanmış olan devrimin savunulduğunu ifade eden Şerafettin Turan’a göre iktidar karşısındaki muhalif grup devrim yararına susturulmuş, Karabekir, Orbay, Cebesoy ve Bele gibi ilkler, yerlerini İnönü ve Çakmak gibi Anadolu direnişine sonradan katılanlara bırakmıştır⁸⁷⁸. Diğer yandan Lewis, İzmir Suikastı’nın Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif simaların icabına bakma fırsatı verdiğini belirtirken, İstiklal Mahkemesinin hukuk kurallarına çok da aldırış etmeden soruşturmayı suikastın çok ötesine genişlettiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla 1927 yılına gelindiğinde rejime karşı bütün muhalifler susturulmuştur⁸⁷⁹.

Genel bir değerlendirme yapılırsa; bu suikast teşebbüsün ortaya çıkış nedeni, hazırlanış şekli ve kimler tarafından planlandığından bağımsız olarak ayyuka çıkan bir gerçek vardır ki; o da İstiklal Mahkemesi tarafından icra edilen suikast muhakemesinin ardından muhalefet neredeyse tamamıyla etkisiz hale getirilmiştir. Muhalefetin tasfiyesi, ya siyaset sahnesinden uzaklaştırılma ile ya da başta idam olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılma ile vücut bulmuştur.

3.2. Doğudan Batıya Nakil Faaliyeti

İzmir Suikastı Davası’ndan sonra da halen muhalefetin tasfiyesi konusunda yapılacak bazı uygulamaların olduğunu söylemek gerekir. İşte batıya nakil faaliyeti bu kapsamda değerlendirilebilecek uygulamalardan birisidir. Daha önce Şeyh Sait İsyanı sonrasında asilerin yok edildiğinden söz edilmiş olmasına rağmen, henüz İsyana Bölgesi İstiklal Mahkemesinin (İBİM) isyana ilişkin davalara bakarken doğudan batıya nakil uygulaması hususunda bazı düşüncelerin ortaya çıktığı saptanmıştır.

⁸⁷⁶ Goloğlu, a.g.e., s. 236.

⁸⁷⁷ Tunçay, a.g.e., s. 171.

⁸⁷⁸ Turan, a.g.e., s. 148.

⁸⁷⁹ Lewis, a.g.e., s. 274-275.

Bu konuya değinen Ahmet Süreyya Bey'e göre 1925 yılı Haziran ayı ortalarında İstiklal Mahkemesi Heyeti, Şark İsyanı'nın maddi ve manevi sebepleri ile etmenleri konusunda yeterli bilgi ve kanaate sahiptir. İBİM, 12 Haziran 1925 tarihli bir telgraf ile Reisicumhur Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet Paşalara isyan hakkında geniş bilgi aktarmıştır. Bu rapora göre: Derebeylik gelenekleri ortadan kaldırılmalı, mahkeme tarafından suçları tespit edilemeyen ve halk üzerinde nüfuz sahibi kimseler bölgeden uzaklaştırılarak halkın serbest nefes alması sağlanmalı ve memurların etki altında kalmadan çalışmalarına imkân verilmelidir⁸⁸⁰.

Söz konusu rapor İsmet Paşa Hükümetinin aldığı kararlara etki etmiştir. Nitekim İsmet Paşa isyana dair yapılan yargılamaların başlamasının ardından ilk etapta doğudaki şeyhler, ağalar ve beylerin batıya nakledilmelerinin kararlaştırıldığını dile getirmiştir⁸⁸¹. Aslan Tufan Yazman da Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra bazı ağaların batı illerine nakledildiğini aktarmıştır⁸⁸².

Hakikaten Şarktan Garba Nakledilen Eşhas Hakkında Kanun Tasarısı 22 Aralık 1926'da TBMM'ye sunulmuştur. Gerekçesinde kısaca, doğu vilayetlerinde bulunan, adeta hükümet içinde ikinci bir hükümet gibi davranan ve halk üzerinde bir vesile ile etkili olan daha da önemlisi doğuda yapılacak ıslahata karşı çıkabilecek nitelikte bulunan kişilerin oradan uzaklaştırılması gerektiği belirtilmiştir⁸⁸³. Bu tasarıya istinaden Karabekir Paşa, 28 Aralık 1926 tarihli günlüğünde, gazetelere atıfta bulunarak Kürtlerden 1500 kadarının batı illerine nakledileceğini yazmıştır⁸⁸⁴.

Tasarı öncelikle Meclis Dâhiliye, Adliye Müşterek Komisyonunda, müteakiben de Bütçe Komisyonunda görüşülmüştür. Hükümet tarafından 9 madde olarak teklif edilen bu tasarı, Dâhiliye, Adliye Müşterek Komisyonu tadili sonrası 10 maddeye, Bütçe Komisyonu tadili sonrası 15 maddeye çıkmıştır. Nihayetinde "*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetine Nakillerine Dair Kanun*" adı verilen tasarinın bütünü hakkında söz isteyen olmadığı için, maddelerin görüşülmesine geçilmiş, kabul edilen maddelerden sonra Kanun'un bütününe açık oy ile oylanmasına karar verilmiştir. Yapılan oylamaya 103 milletvekili katıldığı için

⁸⁸⁰ Örguevren, **a.g.e.**, s. 148.

⁸⁸¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 466.

⁸⁸² Yazman **Atatürk'le Beraber**, s. 74.

⁸⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1927, Devre: 2, C. 33, İçtima: 5, s. 153.

⁸⁸⁴ Karabekir, **Günlükler**, s. 1004.

muamele tamamlanamamış, ikinci kez oylanmasına karar verilmiştir⁸⁸⁵. Ertesi gün tekrar oya sunulan Kanun, katılan 120 milletvekilinin, tamamının lehte oy kullanmasıyla 19 Haziran 1927'de 1097 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir⁸⁸⁶.

Bu Kanun'la özet olarak, sıkıyönetim ilan edilen vilayetler ile Beyazıt vilayetinden 1400 kişi ve 80 asi ailesi ile ağır ceza mahkûmlarının garba nakledilebilmesi için hükümete yetki verilmesi, bu nakil işinin 1927 Ağustos sonuna kadar tamamlanması, nakil ve iskân edilenlerin batıda gösterilen yerlerde ikametgâh tesis etmek zorunda olması ve zikredilen doğu vilayetlerine dönmeleri halinde cezalandırılmaları, nakledilenlerin terk ettikleri arazilerin kamulaştırılması, diğer gayrimenkullerin iki yıl zarfında elden çıkarılması aksi takdirde kamulaştırılması ve yapılacak itirazların usulleri gibi hususlar hükme bağlanmıştır⁸⁸⁷.

Ancak bazı kişilerin ifadelerinden, mevzu bahis nakil faaliyetinin bu Kanun'un yasalaşması öncesinde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Anlatım sahiplerinden birisi Behiç Bey'dir. Bu dönemde Nafia Vekili olan Behiç (Erkin) Bey 16 Mart 1926 tarihinde, İcra Vekilleri toplantısına girerken, Ziraat Vekili Sabri Bey'in kendisine: *“yahu bu memleketi biz mi idare ediyoruz, anlayamıyorum. Şark vilayetlerinden tehcir yapılmış, senin haberin var mı, ben hariçten yeni duydum.”* Dediğini aktarmıştır. O sırada İsmet Paşa Londra'da olduğundan Heyet-i Vekileye Sıhhiye Vekili Refik Bey'in başkanlık ettiğini belirten Behiç Bey, Sabri Bey'in meseleyi açması üzerine Dâhiliye Vekili Cemil Bey'in çok kızdığını ifade etmiştir. Behiç Bey'e göre, bu mesele, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekili arasında kararlaştırılmış ve uygulanmıştır⁸⁸⁸.

Bu iddiayı destekler mahiyette beyanda bulunmuş diğer bir kişi Zekeriya Bey'dir. Zekeriya Bey, Sinop'ta sürgünde bulunurken, Diyarbakır'da 70 köyün sahibi olan Kamil Şengin adlı bir Kürt beyinin Şeyh Sait İsyanı yüzünden Sinop'a gönderildiğini yazmıştır⁸⁸⁹. Zekeriya Bey sürgün cezasının bir buçuk yıl sonra ilan

⁸⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1927, Devre: 2, C. 33, İçtima: 5, s. 153-173.

⁸⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 19.06.1927, Devre: 2, C. 33, İçtima: 5, s. 263.

⁸⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1927, Devre: 2, C. 33, İçtima: 5, s. 157-159.

⁸⁸⁸ Erkin, **a.g.e.**, s. 271.

⁸⁸⁹ Sertel, **a.g.e.**, s. 155-156.

edilen genel af⁸⁹⁰ ile sona erdiği⁸⁹¹ değerlendirildiğinde, bahse konu kanun öncesinde de nakil faaliyetinin yapıldığı görülmektedir⁸⁹².

Gelinen aşamada iki soru akla gelmektedir. Birincisi: Kanun çıkarılmadan evvel nakil faaliyetine başlanmasının nedeni nedir? İkincisi: Mademki kanun olmadan da bu uygulama icra edilebilmiştir, o halde bilahare kanun çıkarılma ihtiyacı niçin hissedilmiştir?

İBİM'den gelen rapor doğudaki sorunun bir daha yaşanmaması için nakil faaliyetinin zorunlu olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Ancak buna rağmen hemen bir kanun çıkararak işe girişmek mümkün değildir. Çünkü o dönemde, TCF her ne kadar kapatılmış dahi olsa, TCF'li muhalefetin halen Mecliste olduğu ve CHF içinde böyle bir kanunun çıkarılmasına ciddi manada karşı çıkabilecek doğulu milletvekillerinin bulunduğu muhakkaktır. Dolayısıyla böyle bir yasanın o anki haliyle Meclisten geçirilemeyeceği öngörülmüş olabilir. Bu varsayım, kanun bulunmadığı halde ve birçok hükümet üyesinden habersiz olarak neden harekete geçildiğini mantıklı hale getirmektedir. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'nın hukukun üstünlüğü prensibindeki hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulamanın kanuni dayanaktan yoksun olarak sürdürülmesi de beklenmemelidir. Buna karşın yasanın oluşturulması maksadıyla, uygun ortamı kollamak da mecburidir. İşte bu bekleyiş İzmir Suikastı Davası'nın neticelenmesi ile son bulmuştur denilebilir. Çünkü bu yargılamalardan sonra TCF'li muhalefete siyasetten el çektirildiği gibi, CHF içindeki doğulu milletvekillerine de gözdağı verilmiş olabilir. Keza Kanun'un Meclise sunulduğu zamanın, İzmir'deki yargılamaların sonrasına denk gelmesi gayet anlamlıdır.

Aynı zamanda, anılan dönemde Meclis çalışmalarına iştirak eden milletvekili sayısının bir hayli düşük olduğu ve hatta söz konusu 19 Haziran 1927 tarihli ve 1097

⁸⁹⁰ Şevket Süreyya'nın 1926 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda hükümet tarafından af ilan edildiği açıklamasından bu affın 29 Ekim 1926'da ilan edildiği anlaşılmaktadır. Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 448.

⁸⁹¹ Sertel, **a.g.e.**, s. 156.

⁸⁹² Şeyh Sait İsyası sonunda suçlu bulunarak asılan kişilerin ailelerinin intikam saikiyle problem yaratmaya başlaması üzerine İçişleri Bakanlığı tarafından bu kişilerin batı illerine naklinin sağlanması karara bağlanmıştır. Aynı zamanda 1925-1926 döneminde İngilizler tarafından başka ayaklanmaların çıkarılmaya çalışılması nedeniyle hükümet tarafından İBİM'den bu konuya yönelik tedbir alınması da istenmiştir. Konu hakkında bkz. Hakan Kutlu, *Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrir-i Sükun Kanununun Uygulanması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2007, s. 203-210.

sayılı Kanun'un tam mevcudu 287 olan mecliste 103 milletvekilinin katılması nedeniyle ilk etapta yasallaşmadığı da hatıra getirilmelidir⁸⁹³.

Batıya nakil hususunda Van milletvekili İbrahim (Arvas) Bey, Şeyh Sait İsyanı sonrasında şark milletvekillerinin akrabalarının sürgün edildiğini ileri sürmüştür⁸⁹⁴. Doğu illerindeki “*naklî teb'id*” işinin bir facia olduğunu dile getiren İbrahim Bey, bu şekilde yapılan sürgün sayısının on binden fazla olduğunu iddia etmiştir. İbrahim Bey'e göre bu olay, İsmet Paşa Hükümetine güvenoyu vermeyen doğu milletvekillerinden intikam alınmak için yapılmıştır⁸⁹⁵.

İbrahim Bey'in iddiasına benzer bir görüş de Rıza (Nur) Bey tarafından dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Diyarbakır milletvekili Feyzi Bey'e Fethi Bey'i caydırdığı gerekçesiyle kin güttüğünü dile getiren Rıza Bey, Feyzi Bey'in ailesinin batıya sürüldüğünü dile getirmiştir. Rıza Bey'e göre doğu illerinden Batı Anadolu'ya sürülenlerin çok büyük bir bölümü Türk'tür. Bu kişilerin asıl sürülme gerekçeleri Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olmalarıdır⁸⁹⁶.

Alınan tedbir ile umulan faydanın sağlandığını düşünen İsmet Paşa Hükümeti, 30 Kasım 1927'de 1097 sayılı Kanun hükmünün kaldırılmasına dair kanun tasarısını TBMM'ye sunmuştur. Tasarının geneli hakkında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, cumhuriyetin mantığının kanunu hâkim kılmak olduğunu, bu tasarı ile geçen yıl batıya nakledilen bazı vatandaşlara memleketlerine dönüş imkânı verilmesinin amaçlandığını, tüm tedbirlerinin gayesinin doğuda normal ve sivil idarenin tesis edilebilmesi olduğunu söylemiştir. “*1097 numaralı kanun hükmünün refine icra Vekilleri Heyetinin mezun olduğuna dair kanun*” olarak isimlendirilen ve 5 maddeden oluşan tasarı, 5 Aralık 1927'de oylanarak kabul edilmiştir. Kanun temel olarak, 1097 sayılı Kanun icabı batıya nakledilen ve Şeyh Sait İsyanı ile bilfiil ilgisi bulunmayan ve gönderildikleri yerde kötü bir hali tespit edilmeyenler hakkında zikredilen Kanun hükmünün uygulanmaması yetkisini hükümete vermekte iken, öte taraftan eskiden beri isyan içinde bulunanlar ile aileleri ve batıda yerleştirildikleri

⁸⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1927, Devre: 2, C. 33, İçtima: 5, s. 213; Meclis toplantılarına, dolayısıyla oylamalara katılmayanların çoğunlukta olma durumu ikinci dönemin nihayetine kadar devam etmiştir. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 238.

⁸⁹⁴ Arvas, **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁹⁵ **a.g.e.**, s. 52.

⁸⁹⁶ Nur, **a.g.e.**, s. 1328.

yerlerden firar edenler hakkında 1097 sayılı Kanun'un yürürlükte olduğunu açıklamaktadır⁸⁹⁷.

Bununla birlikte kanunun gerekçesinde:

*“Bunlar arasında Şeyh Sait İsyanı ile ve bu isyanı takibeden şakavet hadiseleriyle bilfiil alâkaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin tedbirleri arasında bazı ailelerin de garbe nakilleri muvafık görülmüştü.”*⁸⁹⁸

İbaresinin bulunuşu, aslında bir bakıma Rıza Bey ile İbrahim Bey'i desteklemektedir. Çünkü Şeyh Sait İsyanı ile herhangi bir ilgisi tespit edilmediği halde, inkılâp ve islahata karşı çıkması muhtemel kişiler, yani rejimin muhalifleri bu vesile ile etkisizleştirilmişlerdir.

3.3. Devrimler ve Tepkiler

Daha önce uzun süredir tahakkuk ettirilmeye çalışılan yenileşme ve modernleşme çabalarının sonuçsuz kaldığından ve bunların uygulamaya geçirilebilmesi için uygun zeminin yaratılmaya çalışıldığından bahsedilmişti. Bu itibarla, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla bir yandan engel vasfındaki muhalefet ve basın ortadan kaldırılmak suretiyle uygun koşullar oluşturulurken, diğer yandan da asıl hedef olan Türk Milletini medeni dünyada layık olduğu yere ulaştırmak için lüzumlu olan inkılâplar gerçekleştirilmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nun nasıl idrak edildiğine değinilmelidir. Tabiî ki bu algı hangi pencereden bakıldığına göre değişiklik göstermektedir. İktidar açısından bu kanun, bir yandan yapılan inkılâpları korurken, diğer yandan yenilerini gerçekleştirebilmek ve cumhuriyeti korumak için bir gerekliliktir. Buna karşın muhalefetin bakışıyla, basın ve muhalefetin yok edilmesi ve iktidarın kendileri üzerinde baskı kurabilmesi maksadıyla üretilmiş bir araçtır.

Algıda ortaya çıkan farklılığın cevabı, aslında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ne olduğunda gizlidir. Zira bu bir zihniyet ve yöntem meselesidir. Bahse konu yasanın ruhunda, Osmanlı yenileşme çabalarının izlerine rastlamak olasıdır. Bu anlamda Takrir-i Sükûn Kanunu, bu işin nasıl yapılıp yapılamayacağını değerlendirilmesi sonucunda varılmış bir yöntem kararıdır. İşte kişilerin algılarındaki farklılık,

⁸⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 05.12.1927, Devre: 3, C. 1, İçtima: 1, s. 83-86

⁸⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 05.12.1927, Devre: 3, C. 1, İçtima: 1, s. Ek-1

izlenecek yöntemin nasıl olması gerektiği hususundaki ayırmadan kaynaklanmaktadır. Değişim, süratli ve kararlı bir biçimde mi olmalıdır? Yoksa yavaş ve sindirerek mi yaşanmalıdır?

Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerini araştırmak ve ortaya koymak mühimdir. Mustafa Kemal Paşa Karlsbad'da bulunduğu sırada Miralay Emin Bey ve eşine bu konudaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Dedim ki, ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile arzedeğim benim elime büyük selâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir ‘Coup’(darbe) ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ulemâyı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden, ben, bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten, hayat-ı medeniye ve ictimâiye-yi tetkik ve hürriyeti tezevvuk (zevk almak) için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra, avam mertebesine ineyim. Onları kendi mertebeme çıkarayım, ben onlar gibi değil. Onlar benim gibi olsunlar.”⁸⁹⁹

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri aslında, inkılâbı nasıl yapmayı tahayyül ettiğini açıklamakta, yani çağdaşlaşma konusunda birinci usulü tercih ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Takrir-i Sükûn Kanunu nasıl algılanırsa algılsın, nihayetinde bu Kanun tercih edilen yöntemin kimliğidir.

Bu konuyu ele alan Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte iken gerçekleştirilen devrimlerde, kanunun kolaylaştırıcı etkisi olmuştur. Zira kanunun varlığı bazı gericilerin toplumu büyük ölçüde ve olumsuz olarak etkilemesine imkân vermemiştir. Ancak böyle bir kanun bulunmasa dahi bu inkılâplar yine de yapılacaktır⁹⁰⁰.

Burada şu husus da gözden kaçırılmamalıdır. İcraata dökülen yeniliklerde asıl itici unsur bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu güçtür. Falih Rıfkı'ya göre Tanzimat'tan bu yana devam eden bu savaşı sonlandırabilecek tek otorite Mustafa Kemal Paşa'dır⁹⁰¹. Aynı şekilde: “Bu o kadar kolay bir iş değildi. Bunu ancak düşman istilasından kurtulan milletin ordusunun başkumandanı yapabilirdi.” Diyen Mahir İz, milletin Mustafa Kemal Paşa'ya bel bağladığını ve onun istediklerinin kanaatlere, adetlere, hâsılı geleneğe ve göreneğe aykırı bile olsa yapılacağını ifade

⁸⁹⁹ Afetinan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatırları**, s. 43.

⁹⁰⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1192.

⁹⁰¹ Atay, **Çankaya**, s. 449.

ederek, Falih Rifki'nın bu fikrini desteklemiştir⁹⁰². Bununla birlikte söz konusu kanunun bu gücü takviye ettiği söylenebilir. Yoksa sadece Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak bu devrimlerin yapılabileceğini söylemek gerçekçi değildir.

Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği harp oyunu vesilesiyle İzmir'de bulunan komutanlara hitaben yaptığı konuşmada gayet açık bir şekilde ortaya koymuştur:

*“Üçüncü Selim'den itibaren başlayan yenilik hareketleri taassubun çelmesiyle daima yıkılıvermiştir. Şimdi önümüze bir ufuk açıldı. Savaşı kazandık, barışta olacak. Eğer yüzümüzü hala batıya çevirmez, batının yeniliklerini ve ileri hamlelerini kabul etmezsek, bu millet yine o köhne müesseselerin elinde eski haline dönecek, daha çok kurtuluş savaşları vermek zorunda kalacaktır. Bizim döktüğümüz alın teri ve verdiğimiz şehit kanları boşa gidecektir. Bunun boşa gitmemesi sizlerin gayret ve himmetlerine bağlıdır. Memleketi düşman işgalinden kurtardığımız gibi, cehalet ve taassubun elinden de kurtarmada bana yardımcı olursanız, bu millet ölmezliğini bir defa daha ispat etmiş olacaktır.”*⁹⁰³

Bununla birlikte süreci değerlendiren Mahir (İz) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün inkılâpları, mecliste görüşülen ve kabul edilen kanunlar vasıtasıyla gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Ancak Mahir Bey'e göre, bahse konu süreçte, devrimlerin gerekli olduğunu düşünerek inkılâpları kabul edenlerin varlığının yanı sıra, inanmayarak kabullenenler de mevcuttur⁹⁰⁴. Diğer yandan Şevket Süreyya (Aydemir) inkılâp konusunda: *“Türkiyede her inkılap olur. Fakat ancak kanun yoluyla!..”* diyerek, kendisine göre devrimlerin önde gelen hususiyetini ortaya koymuştur⁹⁰⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki yaklaşımını değerlendirenlerden birisi de Yusuf Hikmet Bayur'dur⁹⁰⁶. Bayur, Onun bir devrimi gerçekleştirmeden önce

⁹⁰² İz, a.g.e., s. 84.

⁹⁰³ Asım Gündüz, **Hatıralarım**, (Haz.) İhsan İlgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 227.

⁹⁰⁴ İz, a.g.e., s. 87.

⁹⁰⁵ Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 412.

⁹⁰⁶ **Yusuf Hikmet Bayur, 1891-1980**, İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Lisesini bitirmiş, Fransa'da yüksek öğrenim görmüştür. Yurda dönüşünde Galatasaray Lisesinde öğretmenlik yapmış ve sonra Milli Mücadele'ye katılmıştır. TBMM'nin açılmasından sonra Ankara'ya gelerek 1 Ekim 1920'de Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürü olmuştur. Londra ve Lozan Konferanslarında danışmanlık yapmıştır. 1923'te Londra'ya elçi danışmanlığına, 1925'te Belgrad'a ortaelçiliğine görevlendirilmiştir. 1927'de yurda dönmüş ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olmuştur. 1928 yılında Kabil Büyükelçiliğine, 1932'de tekrar Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine getirilmiştir. 1933'te Manisa milletvekilliği yapmıştır. Üniversite Reformu kapsamında Türk İnkılap Tarihi derslerini okutmakla görevlendirilmiştir. 1946'da CHP'den ayrılmıştır. 1948'de Millet Partisinin kurucuları arasında bulunmuş, asıl başkan olarak bu görevi iki yıl yürütmüştür. 1952 yılında partiden ayrılmıştır. 1954 ve 1957 yılında Manisa milletvekili olarak meclise girmiştir. 27 Mayıs 1960'ta Yassı Ada'da yargılanarak hüküm giymiştir. 1963'te affedilerek serbest kalmış, siyasi yaşamdan uzaklaşarak kendisini tarih araştırmalarına vermiştir. 6 Mart 1980'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, s. 733.

yaratabileceği tepkileri inceden inceye araştırdığını ifade etmiştir. Bayur’a göre, bu kapsamda yapılacak devrimin halka tepkisiz olarak veya en az tepki ile kabul ettirilebilmesi için gereken her türlü tedbir alınmıştır⁹⁰⁷.

Diğer yandan İsmet Paşa yaptığı bir Meclis konuşmasında inkılâplara ilişkin olarak:

“Efendiler, takriri sükûn devrinden ettiğimiz büyük istifadelerden birisi de, asırlardan beri bu memlekette ciddi erbabı gayretin tahayyül ve tasavvur ettikleri ıslahatın asgari fedakârlıklarla icra ve tesis olabilmesidir. Hakikati ahvalde büyük ıslahat tedvinat esasen milletin istidat ve kabulüne ve bunu ihtisas eden Büyük Millet Meclisinin karar ve tasvibine muallaktır. Böyle olmakla beraber şimdiye kadar erbabı gayrete bu yolda büyük mesafe kat etmeye mani olan erbabı teşevvüş Takriri Sükûn Kanununun ve istiklâl mahkemelerinin tesiriyle faaliyetlerinden esaslı surette mahrum kalmışlardır.”
 demiştir⁹⁰⁸.

Buna karşın gelişmelerden İsmet Paşa’yı sorumlu tutan Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa’nın da Fethi Bey gibi cumhuriyet ve demokrasi sistemini kurarak iktidar, muhalefet ve basın bir arada inkılâpları hayata geçirebileceğini ileri sürmüştür. Ona göre şayet böyle olsaydı, ülke totaliter bir rejime kaymaz ve cumhuriyet daha da güçlenebilirdi. Aynı zamanda memleket 20 yıl gibi bir süre geri kalmazdı⁹⁰⁹. Ancak tarihsel miras çerçevesinde Ali Fuat Paşa’nın bu yaklaşımını bir ütopya olarak nitelenmek mümkündür. Belki Ali Fuat Paşa’nın bu noktadaki iyi niyetinden şüphe edilmeyebilir ama muhalefet içerisinde bu işi suistimal edecek bir grubunun varlığından söz etmek her zaman olasıdır. Bununla birlikte Ali Fuat Paşa her ne kadar gelişmelerden İsmet Paşa’yı sorumlu tutsa da, yaşananların asıl mimarı Mustafa Kemal Paşa’dır.

Netice olarak Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde fesin atılarak şapkanın giyildiğini, tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatıldığını, medeni kanun ile milletin içtimai ve iktisadi hayatındaki uygulamalara dair bazı kanunların yasalaştığını beyan etmiştir⁹¹⁰. Gerçekten de “İnkılâp Kanunları” olarak nitelenen ve 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 174’ncü maddesi ile koruma altına alınan sekiz kanundan beşinin Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlükte olduğu dönemde

⁹⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, “Atatürk’ten Anılar”, **Bellefen**, C. XXXVII, No: 148, Ekim 1973, s. 462.

⁹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 02.03.1927, Devre: 2, C. 30, İçtima: 5, s. 7.

⁹⁰⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 584.

⁹¹⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1192-1194.

yasalaştığı görülmektedir⁹¹¹. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bahse konu bu kanunlara dair değerlendirmeler incelenmiştir.

3.3.1. Şapka Devrimi

Bayur'a göre, Şeyh Sait İsyanı'nın başarılı bir şekilde bastırılmasının ürünlerinden birisi olan Şapka İnkılâbı⁹¹², Falih Rıfkı Bey'e göre, Osmanlı ıslahat hareketlerinden tavizci olmama karakteri ile ayrılmaktadır. Aynı zamanda şapka bir başlık taklidi olmadığı gibi, düşünce inkılâbının da bir sembolüdür⁹¹³.

Bu aşamada konuya girmeden evvel devrim öncesinde halkın şapkayı nasıl algıladığını ortaya koymak gerekir. Hikmet Bayur, halk arasında şapka giyen kimsenin kâfir olacağı yönünde bir inancın bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bayur, Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in şapka giyenleri mahkemeden sert bir şekilde kovdurmasını ve dışışleri gardırobunda bulunan şapkanın kime ait olduğu konusunda kapıcının: "*Bilmem beyim, birkaç gündür buraya bir gâvur dadandı.*" Cevabını bahse konu bilince örnek olarak göstermiştir⁹¹⁴.

Bununla beraber Aslan Tufan Yazman, savaş yıllarında kendilerinden olanla olmayı başlarındaki serpuştan anladıklarını belirtmiştir. Yazman'a göre fesli

⁹¹¹ "I. İnkılâp kanunlarının korunması

MADDE 174- Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılâp kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz:

1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;
2. 25 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun;
3. 30 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;
4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikâh esası ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmü;
5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;
6. 1 Teşrinisâni 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun;
7. 26 Teşrinisâni 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun;
8. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun." Ülgen, Celal; **T.C. Anayasası TCK-CMK-CGTİK-PVSK ve İlgili Mevzuat**, 4. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2012. s. 94-95.

⁹¹² Bayur, "*Atatürk'ten Anılar*", s. 463.

⁹¹³ Atay, **Çankaya**, s. 503-504.

⁹¹⁴ Bayur, "*Atatürk'ten Anılar*", s. 462-463.

kimseler öz kardeşleri, yurttaşları, dindaşları iken; şapkalılar ise yabancılar, istilacılar, sömürücüler, düşmanlar ve katillerdir. Yani şapka, kendilerine kızdıkları, nefret ettikleri kısacası kin ve intikam duyguları ile dolu oldukları insanların sembolüdür⁹¹⁵.

Benzer şekilde şapka devrimi öncesinde şapka giymenin dinsizliğin başlıca alameti sayıldığından söz eden İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu meseleyi kolaylıkla hallettiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda İsmet Paşa birkaç yıl önce teklif edilen fes yerine kalpak giyme mevzuunda Meclis'te ortaya çıkan tepkilere atıfta bulunarak, o olayla şapka devrimini mukayese etmiş ve Türkiye'nin ilerlediği sonucunu çıkarmıştır⁹¹⁶.

Bu yorumlara karşın Rıza (Nur) Bey, şapka devrimi öncesinde bir takım gençlerin şapka giydiklerini gördüğünü, buna milletin tepki vermediğini, hatta bazı mutaassıp ailelerin bile çocuklarına şapka giydirdiğini kaleme almıştır. Devamında Rıza Bey, şapka işini kanunla yaptırmaya gerek olmadığını ve bunun zaten zamanla genelleşip, herkesçe kabul edileceğini ilave etmiştir⁹¹⁷.

Şapka inkılâbının nedenine gelince; fesi, Türk Milleti'nin başında “*cehil*”, “*gaflet*”, “*taassup*” ve “*terakki ve temeddün düşmanlığı*”nın bir simgesi olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti'nin, uygar milletlerden zihniyet yönünden hiçbir farkının olmadığını göstermek için fesin yerine şapkanın kabul edilmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir⁹¹⁸.

Diğer yandan Hikmet Bayur, şapka giymeyenlerden bazılarının, kendilerini “*Müslüman*”, giyenleri ise “*gavur*” gibi göstermek suretiyle bir ayrılık sorununu gündeme getirdiğini ve bunu önlemek maksadıyla şapka giymeyi zorunlu kılan kanunun çıkarıldığını dile getirmiştir⁹¹⁹.

Yazman'a göre ise bu değişim, din ve imanın dışta değil, içte olduğunun bir göstergesi iken; Allah, Peygamber ve din sevgisinin serpuş ile alakalı olmadığını göstermeyi amaçlamaktadır. Kaldı ki, öz mal olarak sahip çıkılan fesin de, vaktiyle Yunanlılardan Osmanlı Devleti'ne geçtiğini dile getirmiştir. Din bakımından da başlığın önemli olduğuna vurgu yapan Yazman, şapkanın kâfirlik işareti olduğunu

⁹¹⁵ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 83-84.

⁹¹⁶ İnönü, **Hatıralar**, s. 470.

⁹¹⁷ Nur, **a.g.e.**, s. 1314-1315.

⁹¹⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1192.

⁹¹⁹ Bayur, “*Atatürk'ten Anılar*”, s. 464.

belirtmiş, işte halkın şapkaya karşı olan bu nefreti nedeniyle şapka inkılâbının nedeni önemli bir devrim olduğuna işaret etmiştir. Aynı zamanda bu nedenlerden dolayı şapka devrimi, Mustafa Kemal Paşa'nın en cüretli hareketlerinden birisidir⁹²⁰.

Bahsedilenlerin yanı sıra Ali Fuat Paşa şapka devrimi ile mürtecilerin bu husustaki inat ve mukavemetlerinin kırıldığını ifade etmiştir⁹²¹.

Halkın şapkaya bakış açısı ile devrimin nedenlerinin açıklanmasını müteakip bu konuda atılan adımlardan söz edilmelidir. 23 Ağustos 1925'te panama şapkası ile Kastamonu'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bu tanıtım gezisinden 1 Eylül 1925'te dönmüştür⁹²².

Söz konusu gezinin hemen akabinde, 2 Eylül 1925'te Heyet-i Vekile, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ve memurların şapka giymesine dair karar almıştır⁹²³. Hasan Rıza Bey, bu toplantıya Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık yaptığını, toplantıda tekke ve zaviyelerin kapatılması, sarık ve cübbenin diyanet işleri başkanı, müftü ve imam hatipler dışında kimse tarafından giyilmemesi, devlet memurlarının kıyafetinin medeni milletlerin umumi kıyafetleri gibi olmasının kararlaştırıldığını belirtmiştir⁹²⁴.

Bu kararname sonrasında, Refik Bey ve arkadaşları tarafından hazırlanan şapka hakkındaki kanun teklifi Adliye ve Dâhiliye Komisyonlarında görüşülmesinin ardından 25 Kasım 1925'te Meclis gündemine alınmıştır. Teklifin geneli hakkında söz alan Nurettin Paşa, kanun teklifinin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmesini talep etmiştir. Müteakiben sırasıyla konuşan Refik, Mahmut Esat, Ağaoğlu Ahmet, Rasih, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati Bey'ler tasarı lehine görüş bildirmişler ve teklifi çeşitli gerekçelerle savunmuşlardır⁹²⁵. Müzakerelerin yeterli görülmesi üzerine öncelikle maddeleri oylanan kanun teklifi kabul edilmiş⁹²⁶, 28 Kasım 1925'te yürürlüğe girmiştir⁹²⁷.

⁹²⁰ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 84-86.

⁹²¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 577.

⁹²² Kocatürk, **a.g.e.**, s. 439-440.

⁹²³ Karabekir, **Günlükler**, s. 966.

⁹²⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 271.

⁹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.11.1925, Devre: 2, C. 19, İçtima: 4, s. 220-230.

⁹²⁶ Kabul edilen kanun metni şöyledir:

“Şapka İktisası Hakkında Kanun

Madde 1. — Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşe şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet men eder.

Yasalaşan Kanun'a dair Hasan Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın, kadınların açılıp medeni bir kıyafete girmeleri için kanuni bir düzenleme yapılmasına taraftar olmadığını dile getirmiştir. Hasan Rıza Bey'e göre, her ne kadar bu zorunluluk memur olan hanımlar için getirilmiş ise de istemeyenler için görevlerden istifa etmek suretiyle bu mecburiyetten kurtulma yolu açıktır⁹²⁸.

Öte yandan Zeki Bey Kanun konusunda: *"her şeyde olduğu gibi hemen beş dakika zarfında kabul edildi."* Demiştir⁹²⁹. Yazman'a göre ise bu kanunun en önemli yanı, halkın zaten şapkeyi giyiyor olduğunun kabul edilmesidir⁹³⁰.

Şapka Kanunu'nun Mecliste siyasi bir konu olmaması gerektiğini ifade eden Ali Fuat Paşa TCF'nin, yeni kanunları itirazsız kabul ettiğini ifade etmiştir⁹³¹.

Bunun yanı sıra Fahrettin (Altay) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın misafiri olarak Ankara'ya gittiği sırada kendilerini karşılayanlar ile yapılan bir görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın şapka devrimine ilişkin olarak yobazların durumunu sorduğunu, kendisine cevap olarak sinmiş oldukları ve ister istemez kabul etmek zorunda kaldıkları yanıtının verildiğini aktarmıştır. Buna karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa da nesiller değişinceye kadar durumu böyle tutmanın gerekli olduğunu ve bundan vazgeçmenin uygun olmadığını dile getirmiştir⁹³².

Farklı bir yaklaşımla bu devrimi *"şapka meselesi"* olarak tanımlayan Zeki Bey:

*"Bu sefer Polis'le halkı zorla şapka giymeye ve matbuatın da bu nazariyeye öncü olarak başta Son Saat Gazetesi'nde Edhem İzzet, fes ve kalpak giyenlere lanet okuyup, svüp saymaya başladılar, hayretler içinde kalmamak mümkün değil. Meşrutiyetin ta tekamülü olan Cumhuriyet devrinde halkın başına, sırtına giyeceği herhangi bir serpuşa müdahale ederek polis tarafından alınıp yırtılmak, doğrudan doğruya hürriyet-i şahsiyeye tecavüz ve taarruzdan başka ne gibi bir mana ifade edeceğini okuyucularıma bıraktım."*⁹³³

Diyerek şapka inkılâbını kişisel hürriyetler çerçevesinde ele almıştır.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3. — İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından icra olunur." TBMM Zabıt Ceridesi, 25.11.1925, Devre: 2, C. 19, İçtima: 4, s. 230-232.

⁹²⁷ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 448.

⁹²⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 278.

⁹²⁹ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

⁹³⁰ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 90.

⁹³¹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 579.

⁹³² Altay, **a.g.e.**, s. 392.

⁹³³ Kadirbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 223.

Şapkayı son olarak kendisinin giydiğini dile getiren Zeki Bey, bunu kesinlikle taassuptan dolayı yapmadığını, aksine polisin veya idare amirlerinin kendisinin giyeceğe kıyafete karışmasını, kişisel hürriyetine bir müdahale olarak gördüğü ve buna tahammül edemeyeceği için yaptığını ifade etmiştir. Diğer yandan Zeki Bey konunun ekonomik boyutuna da değinerek, işin altyapısı kurulmasızın böyle bir devrim yapıldığı için ithal edilen şapkalar nedeniyle milyonlarca lira tutarındaki servetin dışarı akıp gittiğini belirtmiştir⁹³⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın şapka devrimini darbe ile yaptığını belirten Rıza (Nur) Bey, bu nedenle halkta büyük bir kırılma olduğunu, halkın kendisini gâvurlaşmış gibi hissettiğini ve hükümete karşı dış biletiğini ileri sürmüştür. Rıza Bey'e göre halk şapkayı istemeyerek, korkudan giymiştir⁹³⁵.

Rıza (Nur) Bey'in aksine, Hasan Rıza Bey'e göre ise şapka her yerde beklenilenin üzerinde kabul görmüş hatta bu nedenle günden güne artan talep karşılanamaz olmuştur. Çok kısa bir süre içerisinde hareketin başlangıç noktası olan Kastamonu'da şapka giymeyen kimse kalmamıştır⁹³⁶. Şapkanın kullanılması hususunda Hasan Rıza Bey ile hemfikir olan Falih Rıfkı Bey, dikkat çekici olarak şapkanın benimsenmesinin giyilmesinden çok daha uzun sürdüğünü dile getirmiştir⁹³⁷.

Şapka devrimine Çorum'da sürgün bulunurken şahit olan Cahit Bey ise İstanbul'dan şapka getirttiğini ve Çorum'da şapka ile gezdiğini aktarmıştır. Cahit Bey'e göre Çorumlular şapkayı sevmeseler de bu olaya ses çıkarmamışlardır. Aynı zamanda ilginç bir olaydan bahseden Cahit Bey, Çorum'daki CHF reisinin şapka giymek için şehirden ayrılarak çiftliğinde oturmaya karar verdiğini de ileri sürmüştür⁹³⁸.

3.3.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

Tekke ve zaviyelerin kapatılma ihtiyacının neden hissedildiğini ortaya koymak, bu devrimi daha anlaşılır hale getirecektir. Bu kapsamda Aslan Tufan

⁹³⁴ a.g.e., s. 225.

⁹³⁵ Nur, a.g.e., s. 1315-1316.

⁹³⁶ Soyak, a.g.e., s. 276.

⁹³⁷ Atay, Çankaya, s. 503-504.

⁹³⁸ Yalçın, a.g.m., 19 Temmuz 1955.

Yazman, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, tarikat ticaretiyle geçinen bazı kimseler ile şeyhlerin yuvası haline gelmiş tekke ve zaviyelerin kapanmasının gerekli olduğunun ortaya çıktığını beyan etmiştir⁹³⁹.

Benzer şekilde Ali Fuat Paşa da doğudaki tekke teşkilatını, ilkel bir derebeyliğin “*karanlık yuvaları*” diye betimlerken, bunların irtica ve taassubun kuvvetli birer siperi olduğunu eklemiş ve alınacak en uygun tedbir olarak da buralardaki tekke ve zaviyelerin kapatılmasını göstermiştir⁹⁴⁰.

Bununla birlikte, vatandaşların birlik ve beraberliği konusundaki hassasiyetleri sebebiyle, TCF'nin yenilik ve inkılâp hareketlerini sadece kabul etmekle kalmadığını aynı zamanda bunlara yardımcı olduğunu da ileri süren Ali Fuat Paşa, tekke ve zaviyelerin kaldırılmasını elzem olarak nitelemiştir⁹⁴¹.

Hakikaten öyle de olmuştur. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi savcısı Süreyya Bey tekke ve zaviyelerin kuruluş sebep ve gayelerinden ayrılarak siyasi birer cemiyet haline geldiklerini ifade etmiştir. Süreyya Bey'e göre işte bu nedenle İBİM, o dönem yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu'nun ruhsatsız açılan cemiyetler hakkındaki hükmüne binaen, 28 Haziran 1925'te mahkemenin yetkili olduğu bölgedeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir⁹⁴². Karabekir Paşa da 29 Haziran 1925 tarihli günlüğünde İBİM'nin tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdiğini kaydetmiştir⁹⁴³.

İBİM aldığı bu karar, doğal olarak kendi bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Ancak tekke ve zaviyelerin batı da bulunması ve doğudakiler ile nitelik ve görünüş olarak yakın özellikleri taşıyor olmaları, beraberinde tüm memleketi kapsayan tedbirlerin alınmasını getirmiştir. Bu itibarla Heyet-i Vekile'nin 2 Eylül 1925 tarihli toplantısında tekke ve zaviyelerin kapatılması karar altına alınmıştır⁹⁴⁴.

Söz konusu karardan yaklaşık üç ay sonra, 30 Kasım 1925'te de Konya milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarının tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması hakkındaki kanun teklifi, Adliye, Dâhiliye ve Muvazenei Maliye Encümenlerinde görüşülmesinin ardında Meclis gündemine alınmıştır. Teklifin geneli hakkında söz

⁹³⁹ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 76.

⁹⁴⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 534.

⁹⁴¹ **a.g.e.**, s. 579.

⁹⁴² Örgüvren, **a.g.e.**, s. 279.

⁹⁴³ Karabekir, **Günlükler**, s. 957.

⁹⁴⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 271.

alan, Refik, Ekrem ve İlyas Sami Bey'ler daha çok Şapka Kanunu hakkındaki önergeye gönderme yaparak Nurettin Paşa'yı eleştirmişler ve o sırada şapka aleyhinde meydana gelen ayaklanmaların sorumlusu olarak Nurettin Paşa'yı işaret etmişlerdir⁹⁴⁵. Müteakiben maddeler hakkında verilen önergeler görüşülmüş ve müzakerelerin sonrasında kanun oylanarak kabul edilmiştir⁹⁴⁶.

Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu oturuma katıldığını ve sert münakaşalar yaşandığını aktarmıştır⁹⁴⁷. Ancak TBMM Zabıt Ceridelerinde bu tarz bir tartışmanın olduğuna dair herhangi bir ize rastlanılmamıştır.

Bu devrime ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa bir takım şeyh, dede, seyit, çelebi, baba veya emirlerin arkasından sürüklenen bir topluluğa medeni bir millet denilemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre, bu uygulama Türk Milletinin, bağnaz ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını göstermek adına yapılmıştır⁹⁴⁸.

3.3.3. Şapka Devrimi İle Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Gösterilen Tepkiler

Aslan Tufan Yazman Mustafa Kemal Paşa'nın, tekke ve zaviyeleri kaldırması ile şapkayı kabul ettirmesinin kolay olmadığını belirtmiştir. Gerçekten birçok ilde bu devrime tepki gösterilmiştir⁹⁴⁹.

⁹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 30.11.1925, Devre: 2, C. 19, İçtima: 4, s. 282-283.

⁹⁴⁶ Kanun metni şöyledir: "Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla bir takım unvanların ilgasına dair kanun

Madde 1. -Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek sureti aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere, kamilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde fiihal cami veya mescit olarak istimal edilenler ibka edilir. Alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve kayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selâetine ait veyahut bir tarikata veyahut çeri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülğadır. Seddedilmiş olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayini tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler, şeyh, derviş, mürit, türbedar unvanını taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdî ile cezalandırılır.

Madde 2. — İşbu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 3. — İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." TBMM Zabıt Ceridesi, 30.11.1925, Devre: 2, C. 19, İçtima: 4, s. 288-289.

⁹⁴⁷ Karabekir, **Günlükler**, s. 973.

⁹⁴⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1194.

⁹⁴⁹ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 103.

Bu tepkiler: 14 Kasım 1925'te Sivas'ta⁹⁵⁰, 22 Kasım 1925'te Kayseri'de, 24 Kasım 1925'te Erzurum'da⁹⁵¹, 25 Kasım 1925'te Rize'de⁹⁵², 26 Kasım 1925'te Maraş'ta⁹⁵³ ve 4 Aralık 1925'te Giresun'da ortaya çıkmıştır⁹⁵⁴.

Erzurum'da zuhur eden ayaklanmaya ilişkin olarak İsmet Paşa Hükümeti Erzurum Vilayeti dâhilinde bir ay süre ile idarei örfiye ilan etmiştir. 19 Kasım 1925 tarihli bir tezkere ile bu karar Meclisin onayına sunulmuş ve tezkere 25 Kasım 1925'te Mecliste görüşülmüştür. Tezkereye dair konuşan İsmet Paşa bir kısım halk tarafından Erzurum'da gösteri yapıldığını, Valilik önüne gelinerek, “*gâvur memur istemeyiz*” diye bağırıldığını dile getirmiştir. İsmet Paşa devamında zabıta kuvveti tarafından olaylara müdahale edildiğini ve o ana dek 27 kişinin tutuklandığını belirtmiştir. İsmet Paşa'nın bu konuşması üzerine tezkere Meclis tarafından kabul edilmiştir⁹⁵⁵. Karabekir Paşa da bu olaydan “*irtica hadisesi*” diye bahsetmiştir⁹⁵⁶. Sonuçta ortaya çıkan bu tepkilerle ilgili dosyaları yerinde görmek amacıyla Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım 1925'te, birçok ili kapsayan bir geziye çıkmıştır⁹⁵⁷.

Bununla birlikte Aslan Tufan Yazman, Mustafa Kemal Paşa'nın çoğu devrimleri gerçekleştirirken gericilerle mücadele etmek zorunda kaldığını ifade

⁹⁵⁰Bu ayaklanmanın Şapka Kanunu'na karşı gösterilen tepkilerin ilki olduğunu kaleme alan Yazman, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından elebaşlarının yargılanarak idam edildiğini ve bir kısım asinin de küreğe mahkum edildiğini dile getirmiştir. Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 104.

⁹⁵¹ Başkaldırıların çoğu imam, hoca ve hacıdır. Yazman'a göre isyan sonrasında tutuklanan 80 kişiden 13'ü ölüm cezasına çarptırılmıştır. Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 104.

⁹⁵² Yazman, Gulabioğlu Akif Hoca, Hacı Osman Hoca, İmam Hacı Hakkı, İmam Hoca Musa ve İmam Hafız'ın başını çektiği bir kalabalığın “din elden gidiyor” diyerek ayaklandığını ifade etmiştir. Mahalli kuvvetlerin yetersiz kaldığı isyanı bastırmak için Hamidiye Kruvazörü yardımı sevk edilmiştir. İsyân sonrasında halktan binlerce silah toplatılarak, İstiklal Mahkemesi bölgeye gönderilmiş ve isyanın elebaşları cezalandırılmıştır. Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 105.

⁹⁵³ Şükrü ve Hasip adlı kişilerin elebaşlık yaptığı bir grup şapka inkılabı aleyhinde ayaklanmış, elebaşlarından bir kısmı idama mahkûm edilmiştir. Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 104.

⁹⁵⁴ Ahmed Nedim (Yay.Haz.), **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 347.

⁹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 25.11.1925, Devre: 2, C. 19, İçtima: 4, s. 218- 219.

⁹⁵⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 972.

⁹⁵⁷ Nedim, **a.g.e.**, s. 347; Ankara İstiklal Mahkemesi, şapka devrimine dair ilk yargılamasını 25 Kasım 1925'te Kayseri'de yapmıştır. Mahkeme yargılamalar amacıyla 25 Kasım 1925'te Sivas'a gitmiştir. Tokat ve Amasya üzerinden Samsun'a giden heyet 3 Aralık'ta buradan ayrılarak, 4 Aralık'ta Trabzon'a, 6 Aralık'ta Erzurum'a varmıştır. Burada yapılan muhakeme neticesinde 21 sanık idama mahkûm edilmiştir. Erzurum'dan sonra Rize'ye hareket eden heyet 10 Aralık 1925'te Rize'ye varmıştır. Rize'de yargılanan 143 sanık'tan, 8'i idama mahkûm edilmiştir. Müteakiben Giresun'a geçen Mahkeme buradaki yargılamalara 16 Aralık 1925'te başlamıştır. 21 Aralık'ta İstanbul'a geçen mahkeme Ankara'ya hareket etmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi Ankara'ya gelirken yanında, Giresun ve İstanbul'da tutuklan sanıkları da getirmiştir. Sonrasında buraya, Erzurum, Uşak ve Maraş'tan da sanıklar celp edilmiş ve yapılan muhakeme sonucunda 3 Şubat 1925'te karar verilmiştir. **a.g.e.**, s. 348-352.

etmiştir. Yazman'a göre ayaklanan asiler milletin çoğunluğunu temsil etmemektedir⁹⁵⁸.

Diğer yandan tepkilerin neden ortaya çıktığına dair farklı görüşler mevcuttur. Mesela Karabekir Paşa Aydın valisinin kamçı ile şapka giydireceğini ve şapkasızların işlerine hükümette baktırmayacağını söylediğini 26 Eylül 1925'te günlüğüne not etmiştir⁹⁵⁹.

Zeki Bey'e göre başta Rize ve Erzurum'da meydana gelen olayların sebebi mülki idarecilerin dini bir taassupla yetişen millete karşı sergilemiş oldukları taşkın siyasettir. Yine bu nedenle İstiklal Mahkemeleri buralara giderek, birçok masumun idamına ve çeşitli şekilde cezalandırılmalarına karar vermiştir⁹⁶⁰. Hatta Zeki Bey bu konuda, Ali (Çetinkaya) Bey'in, bölgedeki isyanı bastırışları ile gururlanan mülki erkâna:

“Hangi isyandan bahsediyorsunuz, kendi idaresizliklerinizden bahsetmiş olsaydınız hakikate daha fazla yanaşmış olurdunuz. 30-40 bin nüfus hem de müsellaah nüfusu ihtiva eden bir halk sizin dediğiniz gibi isyan etmek değil, teşebbüs etmiş olsa idi, hangi kuvvetle karşı koyacaktınız. Bu harekâta sebebiyet halk değil, sizin verdiğiniz açık bir bedahettir.”

Dediğini aktarmıştır⁹⁶¹.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise bu tepkilere Bursa milletvekili Nurettin Paşa'nın şapka giyilmesi aleyhine verdiği önerenin Mecliste alevlendirdiği gericilik duygusu neden olmuştur. Nitekim bu olay birkaç gericinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermesiyle yatışmıştır⁹⁶².

Mahir (İz) Bey halkın çoğunluğunu okuyup yazmaktan daha çok kıyafetin ilgilendirdiğini belirtmesine karşın, Medeni Kanun ve harf inkılâbına halk tarafından muhalefet gösterilmediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Mahir Bey'e göre, yapılan inkılâplara tepkiler yalnız halktan değil, okur-yazar aydın kesimden de gelmiştir⁹⁶³.

Ayaklanmaların önleniş şekline ilişkin olarak Rıza Bey, Ali (Çetinkaya) Bey başkanlığındaki İstiklal Mahkemesinin dolaştırılmasıyla sayısını bilmediği kişinin

⁹⁵⁸ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 105.

⁹⁵⁹ Karabekir, **Günlükler**, s. 968.

⁹⁶⁰ Kadirbeyoğlu, s. 224.

⁹⁶¹ **a.g.e.**, s. 224.

⁹⁶² Atatürk, **a.g.e.**, s. 1192.

⁹⁶³ İz, **a.g.e.**, s. 84-85.

asıldığını, halkın yıkıldığını ve işte bu suretle de bu kıyam işinin sona erdiğini ileri sürmüştür⁹⁶⁴.

3.3.4. Türk Medeni Kanunu

Türk Milletini medeni dünyada hak ettiği mevkie ulaştırma çabaları kapsamında, yeni bir medeni yasa arayışı içinde olunmuştur. Nitekim Aslan Tufan Yazman, eski mecelle taraftarları ile modern hukuk bilginlerinin iki yıl süren ve bir neticeye ulaşamayan tartışmalarından Mustafa Kemal Paşa'nın sabrının tükendiğini ve modern bir medeni kanunu tercüme etmesi hususunda Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'i görevlendirdiğini ifade etmiştir. Vazifeyi alan Mahmut Esat Bey bir heyet toplayarak İsviçre Medeni Kanunu'nun çevirisine başlatmış ve çeviride görev alan 26 kişi 14 ay süre ile çalışmıştır⁹⁶⁵.

İsmet Paşa çalışmayı müteakip hazırlanan Medeni Kanun Taslağı'nın başkanı Mustafa Fevzi Efendi olan Meclis Adalet Komisyonu'na sevk edildiğini belirtmiştir. İsmet Paşa'ya göre Mustafa Fevzi Efendi ezberci bir hukukçu değil bizzat konusuna hâkim birisidir. Hatta bir gün itiraz ettiği bir maddenin aslına bakılmasına gerek duyulmuş ve sonuçta tercümenin yanlış yapıldığı tespit edilmiştir⁹⁶⁶. İsmet Paşa'nın bu değerlendirmesine karşın Rıza (Nur) Bey, bu tasarının tetkik heyeti tarafından bile anlaşılmadığını ileri sürmüştü, devamında bir gün Yusuf Kemal Bey ile Necmeddin Molla'yı kütüphanede Medeni Kanun'u anlamaya çalışırken gördüğünü aktarmıştır. Rıza Bey'e göre, işin erbabı olan bu şahısların bile anlayamadığı Kanun'u mahkemelerin anlayıp anlayamayacağı hususu şüphelidir⁹⁶⁷.

Bununla birlikte Mahmut Esat Bey kanun tasarısında herhangi bir değişiklik yapılmaması konusunda çok ısrarcı davranmıştır. Buna örnek olarak Behiç Bey, Medeni Kanun'un 266. maddesinde belirtilen “*Reşid, dinini intihapta hürdür.*” İbaresini konusunda: “*kanunda cezası olmayan her fiil mübah olduğuna göre, kim isterse bir din intihap etsin; amma bunu teşvik makamında kanuna koymayalım*”

⁹⁶⁴ Nur, **a.g.e.**, s. 1317.

⁹⁶⁵ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 124.

⁹⁶⁶ İnönü, **Hatıralar**, s. 482.

⁹⁶⁷ Nur, **a.g.e.**, s. 1352-1353.

diyerek ısrar etmesine rağmen bir türlü bu değişikliği yaptıramadığını ifade etmiştir⁹⁶⁸.

Neticede “*Kanunu Medeni*” tasarısı ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Kazım (Özalp) Paşa, Kanun’un Mecliste görüşüleceği gün, Mustafa Kemal Paşa’nın da Mecliste bulunduğunu ve onun bu tasarının tamamının oylamaya sunulması maddeler üzerinde görüşülmesini istemediğini ifade etmiştir. Kazım Paşa’ya göre bu sırada, Abdullah Azmi ve Rasih Efendiler ile daha birkaç hoca milletvekili gelerek, Mustafa Kemal Paşa’dan kanuna birden fazla kişi ile evlenme ve Müslüman kızların gayri Müslimlerle evlenmesini önleyici birkaç kelime eklenmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa:

“Bu kanunun en mühim maddeleri bu söylediklerinizdir. Biz bütün dünyaya İsviçre medeni kanununu kabul ettiğimizi ilan edeceğiz. Onlar bundan sonra Türklerin birden fazla kadın ile evlenmeyeceklerini kabul edecekler, dediğiniz yapılır ise bunu nasıl izah ederiz? Bütün dünyayı aldatmış bir duruma geliriz. Meclisin ve devletin itibarı kalmaz. Kanunun aynen kabulü lazımdır. Reylerinizi veriniz... Zorlama yok. Her aile kızların kendi duygu ve alışık oldukları ahlak ve adetlere göre terbiye verir ve buna dikkat eder.”

Demiştir⁹⁶⁹.

Sözü edilen çabalardan sonra “*Kanunu Medeni*” 17 Şubat 1926’da Meclis gündemine alınmış, müzakerede sırasıyla söz alan Adliye Vekili Mahmut Esat, Şükrü Kaya, Besim Atalay ve Yusuf Kemal Bey’ler, Kanun’un Türk Milleti için içtimai, hayati ve insani bir ihtiyaç olduğundan bahisle kabulünü talep etmişlerdir. Bir bütün olarak oylanmasına karar verilen kanun tasarısı, maddeler üzerinde görüşme yapılmaksızın meclis tarafından kabul edilmiştir⁹⁷⁰.

Yapılan oylamada Medeni Kanun’a beyaz oy verdiğini dile getiren Faik Bey diğer muhalif arkadaşlarını da bu şekilde yönlendirdiğini ifade etmiştir⁹⁷¹.

Benzer şekilde Karabekir Paşa da, 17 Şubat 1926 tarihli günlüğünde: “*Türk Kanun-ı Medenisi birkaç münasip nutukla toptan reye konu ve kabul olundu. Kabulüne biz de taraftar olduk.*” Diye not düşmüştür⁹⁷². Ancak İsmet Paşa Medeni

⁹⁶⁸ Erkin, **a.g.e.**, s. 301.

⁹⁶⁹ Çapın, **a.g.m.**, 20 Kasım 1969.

⁹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 17.02.1926, Devre: 2, C. 22, İçtima: 4, s. 229-234.

⁹⁷¹ Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 457.

⁹⁷² Karabekir, **Günlükler**, s. 982.

Kanun'un kabul edilmesiyle birlikte, iktidar olarak irtica çevrelerinin yoğun eleştirisine maruz kaldıklarını ileri sürmüştür⁹⁷³.

Öte yandan Mahir Bey, uzun süre Adliye Komisyonunda görev alan ve bir ara Adliye Bakanlığı yapan, Refik Şevket (İnce) Bey'in, "*Halk Partisi Müfettişi*" olarak Edremit'e geldiğini ifade etmiştir. Mahir Bey, Refik Bey'in, Medeni Kanun'un evlenme ve boşanmaya dair olan maddelerinin milletin bünyesine etki ettiğini, boşanmalarda ailenin kirli çamaşırlarının ortaya döküldüğünü, mahremiyetin mahkemede herkesin önüne serildiğini ve bunun aile kutsiyetini sarstığını anlatarak yakındığını ve kendisinin üzüntülü olduğunu kaleme almıştır⁹⁷⁴.

3.3.5. Yeni Türk Harflerinin Kabul Edilmesi

Yapılması planlan devrimler hayata geçirildikçe, yenileri gündeme gelmiştir. İşte Latin harfleri de uzun zamandır tartışılan ama ele tutulur bir sonuç elde edilemeyen devrimlerden birisidir.

Bu konuda Mehmet Emin (Erişirgil) Bey⁹⁷⁵ Latin harflerini alma düşüncesinin yetmiş yıldan beridir bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mehmet Emin Bey, "*kayıtsız şartsız Avrupa'nın müesseselerini kabul etmedik[ten sonra yaşa]mamıza imkân yok*" diyen Abdullah Cevdet Bey ile "*biz tecrübe ettik, Arap harfleri Türkçenin bünyesine uymuyor*" açıklamasını yapan Hüseyin Cahit Bey'in Latin harflerine geçilmesini savunduklarını belirtmiştir⁹⁷⁶.

Bununla birlikte Erzincan milletvekili Saffet Bey ve arkadaşlarının hazırladıkları Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkındaki Kanun Teklifi 20 Mayıs

⁹⁷³ İnönü, **Hatıralar**, s. 482.

⁹⁷⁴ İz, **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁷⁵ **Mehmet Emin Erişirgil, 1891-1965**, İstanbul'da doğmuştur. Beşiktaş Sıbyan Mektebi, Fatih Rüştüyesi, Mercan İdadisi ve 1911'de Mülkiyeden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardında Meclis-i Ayan Zabıt Kâtipliği, 1913'te İstanbul Sultanisinde Öğretmenlik, 1917'de Ziya Gökalp'ın isteği üzerine İstanbul Üniversitesi İçtimaiyat ve Felsefe Müderris Muavini (doçent) olmuştur. 1918'de Felsefe Tarihi Müderrisliğine Yükselmiştir. 1919'da Niğde Mebusu seçilmiştir. 1924 yılında Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi azalığına ve 1926'da da başkanlığına getirilmiştir. Bu sırada Hayat mecmuasını yayınlamıştır. 1929'da Maarif Vekâleti Müsteşarı, 1931'de İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne, 1936'da Ankara'da yeni açılan Mülkiye Mektebi Müdürlüğüne atanmış, 1942 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. 1942 yılında Zonguldak milletvekili seçilerek Gümrük ve Tekel bakanlığı yapmıştır. Şemseddin Günaltay Kabinesinde İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. 1950'den sonra hiçbir kamu kuruluşunda çalışmayarak, İş Bankası Kültür Yayınlarının müdür muavinliğini yürütmüştür. 7 Şubat 1965'te hayatını kaybetmiştir. Mehmet Emin Erişirgil, **Bildiklerim**, (Yay.Haz.) M. Bülent Varlık, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara, 2010, 7-8.

⁹⁷⁶ Erişirgil, **a.g.e.**, s. 66.

1928’te Mecliste görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Meclisteki bu müzakereler esnasında öncelikle Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey ve hemen akabinde Bitlis milletvekili Muhittin Nami Bey tarafından beynelmilel harflerin neden kabul edilmediği sorusu gündeme getirilmiştir. Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey kürsüde ortaya atılan bu soruyu, hükümet tarafından bir komisyon kurulduğunu ve uzman raporlarının ortaya çıkmasının ardından bu değişikliğin de yapılacağını ifade ederek yanıtlamıştır⁹⁷⁷.

Diğer yandan Ahmet Cevat (Emre) Bey⁹⁷⁸ Arap harflerinden Latin alfabesine geçebilmesi için Hilafetin kaldırılmış olmasının yanı sıra milletin de bu meseleyi derinlemesine inceleme imkânına kavuşmasının gerektiğini ifade etmiştir. Ancak cumhuriyetin ilanı ve hilafetin ilgası safhalarında Mustafa Kemal Paşa’nın yanından ayrılmayan İsmet Paşa harf devrimi teşebbüsüne ciddi manada mukavemet etmiştir. Çünkü O böyle bir değişimin gerekli olmadığını düşünmüştür⁹⁷⁹.

Bu konuya değinen Rıza Bey İsmet Paşa’nın bir gün Mecliste kendisine Latin harfleri konusundaki fikrini sorduğunu ifade etmiştir. Bu değişimin aleyhinde olduğunu söyleyen Rıza Bey’e göre; İsmet Paşa kendisine:“*ben de aleyhindeyim*” şeklinde cevap vermiştir⁹⁸⁰.

Hakikaten İsmet Paşa, bu inkılâbın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Enver Paşa’nın yapmaya çalıştığı ancak savaşın başlamasıyla kaldırılan harf inkılâbı ile aynı akıbete uğrayacağını düşündüğü için Mustafa Kemal Paşa’ya karşı geldiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa karargâhta çalışırken, Enver Paşa’nın yazısının amirleri tarafından kabul görmediğini ve bu sefer hem eski ve hem de yeni yazı ile uğraşmak zorunda kaldıklarını Mustafa Kemal Paşa’ya söylediğini kaleme almıştır. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa’nın cesareti kırılmış ve harf devrimi iki yıl ertelenmiştir⁹⁸¹.

⁹⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.05.1928, Devre: 3, C. 4, İçtima: 1, s. 202-208.

⁹⁷⁸ **Ahmet Cevat Emre, 1878-1961**, Girit’de doğmuştur. İdadiden mezun olmuştur. Öğretmenlik ve yazarlık yapmıştır. Trablusgarp İstinaf Mahkemesi Zabıt Katipliği, Resmo Vakıf İdaresi Memurluğu görevlerini yürütmüştür. Yeni Asır, İkdam, Şurayı Ümmet, Sabah, İfham, Aksam ve Vakit gazetelerinde yazılar yazmıştır. Daru’l-Mualliminde Fransızca Öğretmeni, Husûsi Daru’l-Mürebbiyât Okulu Kurucusu ve Öğretmeni olarak görev yapmıştır. Daru’l-Fünûn Edebiyat Şubesi ve Ural-Altay Dilleri Öğretmenliği yapmıştır. , Türk Dil Encümen Azası, Türk Dili Tetkik Cemiyet Kurucu Üyesi ve 1-6. Kurultaylarda Merkez Kurulu Üyesi ve Kol başkanı olarak görev yapmıştır. Muhit Dergisi sahibidir. IV. ve V. Dönem Çanakkale Milletvekili seçilmiştir. 10.12.1961’de hayatını kaybetmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950**, s. 249.

⁹⁷⁹ Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 316- 317.

⁹⁸⁰ Nur, **a.g.e.**, s. 1437.

⁹⁸¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 483.

Ahmet Cevat Bey de yazı devriminin iki yıldan fazla geciktiğini ifade ederek İsmet Paşa'yı teyit etmiştir⁹⁸².

Diğer yandan Falih Rıfkı Bey, açıkça muhalefet olmasa da, ilim ve edebiyat çevrelerinin bu denli köklü değişikliğin aleyhinde olduklarını ifade etmiştir. Falih Rıfkı Bey'e göre Atatürk inkılâplarının en rahatsız edeni yazı devrimidir⁹⁸³.

Benzer şekilde Mahir Bey de aydın kesim içerisinde harf inkılâbına bazı tepkiler geldiğini eklemiştir. Mahir Bey'e göre, Prof. Fuat Köprülü, Prof. Şekip Tunç ve Prof. Avram Galanti Beyler harf devriminin aleyhinde olan aydınlardan bazılarıdır⁹⁸⁴.

Bununla birlikte Ahmet Cevat Bey harf devrimi karşıtlarının itirazlarını şu şekilde sıralamıştır: milletlerin medeniyet seviyeleri yazılarının kolaylık veya zorluk derecelerinden bağımsızdır. Devrim sonrasında, âlimler ile okuryazar kimseler yeni okuma yazma öğrenmiş çocuklar gibi olacaktır. Kütüphanelerdeki birçok elyazması ve basma eserden faydalanmak son derece zorlaşacaktır. Devamında Ahmet Cevat Bey o dönemde bu itirazları çürütecek herhangi bir ilmi çalışma yapılmadığı gibi aynı zamanda 1925 yılından beri “*alfabe komisyonu*”nun teşkil edilemediğini beyan etmiştir⁹⁸⁵.

Harf devriminin hazırlık safhasında Ahmet Cevat Bey'in sonradan “*Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı*” adlı bir kitapta toplanan ve Ekim 1927'den Mayıs 1928'e kadar Vakit gazetesinde yayınlanan toplam 18 makalesinin katkısı olmuştur. Ahmet Cevat Bey bu makalelerde, Türk fonetiğinin Arap fonetiğinden farkları, medeniyetle yazı sistemleri arasındaki münasebet ve Türk Milleti'nin Cumhuriyet İnkılâbı ile yönünü Batı'ya çevirmesi konularından bahsetmiştir⁹⁸⁶.

Ahmet Cevat Bey'e göre işte bu yazıları inceleyen Mustafa Kemal Paşa Mayıs 1928 sonunda, Maarif Vekili Necati Bey'e alfabe komisyonunu⁹⁸⁷ teşkil etmesi hususunda emir vermiştir. Bu kapsamda hazırladığı kitabın bir suretini Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmek üzere Dolmabahçe Sarayı'na giden Ahmet

⁹⁸² Emre, **a.g.e.**, s. 327.

⁹⁸³ Atay, **Çankaya**, s. 512-513.

⁹⁸⁴ İz, **a.g.e.**, s. 84.

⁹⁸⁵ Emre, **a.g.e.**, s. 317-318.

⁹⁸⁶ **a.g.e.**, s. 318-324.

⁹⁸⁷9 kişiden oluşan bu komisyon 3 milletvekili(Falih Rıfkı, Ruşen Eşref ve Yakup Kadri Bey'ler), 3 eğitimci (Emin, İhsan ve Avni Bey'ler) ve 3 uzmandan (Ragıp Hulusi, İbrahim Grandi ve Ahmet Cevat Bey'ler) oluşmuştur. Emre, **a.g.e.**, s. 325.

Cevat Bey, komisyona seçildiğini öğrenmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Ankara'ya hareket etme talimatı almıştır⁹⁸⁸.

Komisyon konusuna dair Mehmet Emin Bey, Necati Bey'in bir gün kendisine gelerek, Mustafa Kemal Paşa'nın onu İstanbul'a çağırdığını söylediğini aktarmıştır. Necati Bey dönüşte Mustafa Kemal Paşa'nın harfleri değiştirmeye karar verdiğini ve bir komisyon kurulmasını emrettiğini iletmiştir. Mehmet Emin Bey devamında; Falih Rıfki, Yakup Kadri, Fazıl Ahmet, Ruşen Eşref ve Ahmet Cevat Bey'leri Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediğini; İhsan, Ragıp Hulusi ve Mehmet Emin Bey'leri ise kendisinin söylediğini aktarmıştır⁹⁸⁹.

Aynı konuya değinen Falih Rıfki Bey, Mustafa Kemal Paşa, 1928'in Haziran ayında Maarif Vekili Necati Bey'den Ankara'da bir komisyon kurmasını istediğini belirtmiştir. Bu komisyonda, Mehmet Emin (Erişirgil), İhsan (Sungu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat (Emre) ve İbrahim (Grandi) yer almıştır. Falih Rıfki Bey, bir yolculuk dönüşü Mustafa Kemal Paşa'yı gördüğünü ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine: "*Hemen Ankara'ya git, komisyona katıl ve bu işi çabuk bitiriniz.*" Dediğini aktarmıştır⁹⁹⁰.

Komisyonun ilk toplantısı 26 Haziran 1928 gerçekleşmiştir⁹⁹¹. Görüşmelerde Latin harflerinin gerekli olup olmadığından, harflerin seçimi ve yeni harflere uygun gramer oluşturulmasına kadar birçok konunun tartışıldığını ifade eden Mehmet Emin Bey, Ahmet Cevat Bey tarafından 48 saat içinde yeni harfler ile gramerin hazırlandığını ve yapılan oylamada heyetin bunları kabul ederek Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmesine karar verdiğini aktarmıştır⁹⁹².

Yapılan çalışma sonucu ortaya çıkan alfabeyi⁹⁹³ Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmek için kendisinin götürdüğünü söyleyen Falih Rıfki Bey'e⁹⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa geçiş aşamasını sormuş, Falih Rıfki Bey de beş olan kısa ve on beş yıl

⁹⁸⁸ **a.g.e.**, s. 324.

⁹⁸⁹ Erişirgil, **a.g.e.**, s. 67.

⁹⁹⁰ Atay, **Çankaya**, s. 507.

⁹⁹¹ Emre, **a.g.e.**, s. 325; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 480.

⁹⁹² Erişirgil, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁹⁹³ Mehmet Emin Bey'e göre dil heyetinin o zaman kabul ettiği harfler şimdi kullanılanlardan çok az farklıdır. **a.g.e.**, s. 70-71.

⁹⁹⁴ Mehmet Emin Bey, Cevat Bey ile kendisinin Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gittiklerini ve onunla yeni alfabeyi görüştiklerini ifade etmiştir. **a.g.e.**, s. 70-71.

olan uzun mühletli geçiş öngördüklerini iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tekliflere cevabı: “*Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz*” olmuştur⁹⁹⁵.

Aslan Tufan Yazman Mustafa Kemal Paşa'nın, Sarayburnu'nda bir toplantı yaparak burada ilk defa yeni harflerle bir yazı yazdığını, bunu Falih Rıfkı Bey'e okuttuğunu ve bu olayın şiddetle alkışlandığını aktarmıştır⁹⁹⁶.

Kazım (Özalp) Paşa anılarında bu olaya temas etmiştir. Komisyonlarda kamuoyunun hazırlanmasının ardından bir gece Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine Gülhane Parkı'na gideceklerini söylediğini aktaran Kazım Paşa, orada bulunan halk topluluğuna Mustafa Kemal Paşa tarafından, yeni harflerin gerekliliğinin anlatıldığını dile getirmiştir. Kazım Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni harfleri tahtada izah etmesi üzerine, herkes bunu memnuniyetle karşılamış, ancak eski yazıya alışmış olanlar güçlük çekmişlerdir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa yeni yazı ile yazmaya başladığı gibi arkadaşlarını da yeni yazı ile yazmaya zorlamıştır⁹⁹⁷.

Yazman, bu girişimin İstanbul'da yapılış sebebini irdelemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Şapka devrimi için memleketin en tutucu yeri olan Kastamonu'ya gittiğini belirten Aslan Tufan Yazman, harf devrimin de ise ülkede aydınların en bol olduğu İstanbul'un başlangıç yeri olarak seçildiğini dile getirmiştir⁹⁹⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın “*Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı*” isimli broşürden çok faydalandığını söylediğini aktaran Ahmet Cevat Bey, 1928 Ağustos sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunan âlimleri, edipleri, vekilleri, mebusları, gazetecileri Dolmabahçe Sarayı'nda topladığını ve alfabenin oylama neticesinde kabul edildiğini ifade etmiştir⁹⁹⁹. Mehmet Emin Bey'e göre, toplantıya katılanların çoğunluğu, yeni harflerin aleyhinde olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'dan korkmaları sebebiyle ellerini kaldırmışlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın “*müttefikan kabul edilmiştir.*” sözü üzerine celse kapanmıştır¹⁰⁰⁰. 29 Ağustos 1928'de gerçekleşen bu toplantıda bir takım kararlar alınmıştır¹⁰⁰¹.

⁹⁹⁵ Atay, **Çankaya**, s. 509.

⁹⁹⁶ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 197-200; Bu olay 9/10 ağustos 1928'de gerçekleşmiştir. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 481.

⁹⁹⁷ Çapın, **a.g.m.**, 23 Kasım 1969.

⁹⁹⁸ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 197.

⁹⁹⁹ Emre, **a.g.e.**, s. 325-326.

¹⁰⁰⁰ Erişirgil, **a.g.e.**, s. 72-73.

¹⁰⁰¹ Bu kararlar şöyledir:

“1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasından Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkındaki Kanun Tasarısı 1 Kasım 1928'de Meclis gündemine gelmiş ve kabul edilmiştir¹⁰⁰². Ahmet Cevat Bey bu olayı Arap yazısının tarihe karışması olarak yorumlamıştır¹⁰⁰³.

İsmet Paşa harf inkılâbı konusunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşürken, bunu yapabilmek için başta kendilerinin uygulamaları gerektiğini kararlaştırdıklarını ifade etmiştir. Hakeza böyle de olmuştur. İsmet Paşa, harf inkılâbından sonra kendisinin eski yazı ile yazdıklarınının 20 satırı bulmayacağını söylemiştir. Ona göre akıllılık da etmiştir. Başta sıkıntıya katlanarak yeni harflere alışmış ve müteakiben kullanmakta hiç zorlanmamıştır. Bunu yapmayanlar ise ömürlerinin sonuna kadar eski harfleri kullanmaya devam etmişlerdir. İsmet Paşa, insanları yeni harfleri kullanmaya alıştırmak için çok çaba sarf ettiğini, milletvekillerinden memurlara kadar herkesin cep defterini kontrol ettiğini kaleme almıştır¹⁰⁰⁴.

Bu konuya değinen Aslan Tufan Yazman yeni harflere geçilmesi esnasında çocuklar ile gençlerin zorlanmadığını, eski harflere alışan yaşlıların bu hususta zorluk çektiğini dile getirmiştir¹⁰⁰⁵. Devamında harf inkılâbının yapıldığı dönemde kendisinin matbaada çalıştığını ifade eden Yazman, bir açılış töreninde İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın söylediklerini not ederken Vali'nin kendisini gördüğünü, bunun üzerine yeni yazı ile bu kadar hızlı nasıl not alabildiğini sorduğunu aktarmıştır. Kazım Paşa, daha kendisi imza bile atamazken, çocukların herhangi bir eğitim almadan yeni yazıyı öğrenmesini harf inkılâbının başarısı olarak yorumlamıştır¹⁰⁰⁶.

Diğer yandan Enver Paşa'nın harf devrimi çalışmalarını okuma yazma kolaylığı maksadıyla düşündüğünü ifade eden İsmet Paşa, yeni Türk harfleri ile birlikte ister istemez Arap kültüründen kopulduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa'ya göre harf inkılâbı, "*Türk dilini ve milli kültürü kurtarmak için esaslı bir etken*

2. Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten Türk alfabesidir, katidir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeye kâfidir.

3. Sarf ve imla kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, milli zevki takip ederek tekâmül edecektir. Muhakkaktır ki yeni harfler ile lisana ve imlaya ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en amelidir." Sami N. Özerdim, **Yazı Devriminin Öyküsü**, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 64.

¹⁰⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1928, Devre: 3, C. 5, İctima:2, s. 7- 11

¹⁰⁰³ Emre, **a.g.e.**, s. 327.

¹⁰⁰⁴ İnönü, **Hatıralar**, s. 483-484.

¹⁰⁰⁵ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 195.

¹⁰⁰⁶ **a.g.e.**, s. 202-206.

olmuştur."¹⁰⁰⁷ Mahir Bey de harf inkılâbını, inkılâpların en önemlisi olarak görenlerden birisidir. Ancak ona göre bu inkılâp İsmet Paşa'nın bahsettiğinin tersine bin yıllık mazi ile irtibatı kesmiştir. İşin garibi mahiyeti de anlaşılmadığı için bu inkılâp hususunda kimse bir şey yapmamıştır¹⁰⁰⁸.

3.4. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Bu Kapsamda Alınan Tedbirlerin Kaldırılması

3.4.1. İstiklal Mahkemeleri Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

İstiklal Mahkemelerine seçilen üyelerin müfritler zümresine mensup olduğunu ifade eden Ali Fuat Paşa, bu kişilerin muhalifleri hakkında tarafsız ve adil karar veremeyeceklerini, zaten bu grubun öteden beri İstanbul Basını ile muhalif fırka mensuplarına düşman nazarıyla baktıklarının herkesçe bilindiğini iddia etmiştir¹⁰⁰⁹. Bununla beraber, Ali (Çetinkaya) Bey'e ilişkin değerlendirmede bulunan Rıza (Nur) Bey, Ali Bey'in vatanperver bir insan olmasına rağmen kolayca aldatılabilen bir yapıya sahip olduğunu kaleme almıştır. Rıza Bey'e göre bu nedenle Ali Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından istediği gibi kullanılmıştır¹⁰¹⁰.

Öte yandan İstiklal Mahkemelerinin işlevleri konusunda düşüncelerini açıklayan Ahmet Emin Bey, İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin Şeyh Sait İsyânı'na ilişkin davaları görürken, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin düzen ve asayiş ile inkılâbın selametine dair davalara baktığını ifade etmiştir¹⁰¹¹.

İstiklal Mahkemelerinin olağanüstü yetkilere sahip olduğunu düşünen Zekeriya (Sertel) Bey, Mahkemelerin faaliyetlerinin yürürlükte olan yasalara dayanmakla beraber, mahkemenin takdir hakkının geniş olduğuna dikkat çekmiştir. Devamında mahkemenin usulleri bir kenara bıraktığını, kararların çok süratli ve keyfi verildiğini ve hatta bu nedenle haksız yere ceza görenlerin bulunduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte, gerçekte o günün koşullarında başka türlü davranmanın zor olduğunu da ilave etmiştir¹⁰¹². Ayrıca İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi savcısı

¹⁰⁰⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 485.

¹⁰⁰⁸ İz, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁰⁰⁹ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 551.

¹⁰¹⁰ Nur, **a.g.e.**, s. 1317.

¹⁰¹¹ Yalman, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁰¹² Sertel, **a.g.e.**, s. 142.

Avni (Doğan) Bey'in İstiklal Mahkemelerinin yetkilerinin sınırsız ve kontrolsüz olduğu¹⁰¹³ cihetindeki değerlendirmesi oldukça dikkat çekici ve muhalifleri destekler mahiyettedir. Benzer bir değerlendirme de Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi Ali (Kılıç) Bey tarafından yapılarak, İstiklal Mahkemeleri'nin biraz sert ve oldukça süratli olduğu itiraf edilmiştir¹⁰¹⁴.

Diğer yandan Ali Bey, İstiklal Mahkemelerinin bazıları tarafından, başka milletlerin ihtilal mahkemelerine veya Rusların Çeka Mahkemelerine benzetildiğini ifade etmiştir. Bu yorumlara katılmayan Ali Bey'e göre o ihtilal mahkemelerinin işi gücü tamamıyla kan, yıldırma ve dehşet iken, görevleri ise korku vermektir. Ancak İstiklal Mahkemeleri, yalnız adaletin timsali ve inkılâbın bekçisi olmuşlardır¹⁰¹⁵. Karabekir Paşa'nın günlüklerinden "*Çeka Mahkemeleri*" tabirini kullanan kişinin Halide Edip Hanım olduğu anlaşılmaktadır. Halide Edip Hanım, Avrupa'daki bir yayın organına, İstiklal Mahkemelerinin Çeka Mahkemeleri gibi hareket ettiği ve bu yüzden adaletin felce uğradığı yolunda beyanda bulunmuştur. Halide Hanım'ın bu ifadeleri Milliyet gazetesi tarafından vatan hainliği olarak vasıflandırılmıştır¹⁰¹⁶.

Hilmi (Uran) Bey ise bir çeşit ihtilal mahkemesi olarak nitelediği İstiklal Mahkemelerinin başka bir işlevine vurgu yaparak, yer yer çıkan isyanların bu mahkemeler aracılığıyla bastırıldığını belirtmiştir. Hilmi Bey'e göre, TBMM'nin o dönemin şartlarına uygun olarak adli mahkemelerin muhakeme usullerini tadil etmek yerine onları olduğu gibi bırakarak, o günlerin ihtiyacını karşılayacak bu ihtilal mahkemelerini kurması halkın adli mahkemelere olan güvenini korumak adına çok isabetli bir tedbir olmuştur¹⁰¹⁷. Hilmi Bey'in bu açıklamasından, İstiklal Mahkemelerinin adalet temelli bir yargılamadan ziyade dönemin şartları gereği, sonuç alıcı bir usulü benimsediği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, İstiklal Mahkemelerinin, üstlendiği görevi adli mahkemelerin yapması halinde halkın güveninin kaybolacağı düşüncesi, aslında dolaylı olarak halkın İstiklal Mahkemelerine güvenmediğini de göstermektedir.

Mahkemelerin uygulamalarını değerlendiren diğer bir kişi olan Ali Fuat Paşa, birinci Meclisteki muhaliflerin nerdeyse tümünün bir şekilde İstiklal Mahkemelerine

¹⁰¹³ Doğan, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁰¹⁴ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁰¹⁵ **a.g.e.**, s. 9.

¹⁰¹⁶ Karabekir, **Günlükler**, s. 1021.

¹⁰¹⁷ Uran, **a.g.e.**, s. 182.

getirilerek, yargılandığını, dolayısıyla İstiklal Mahkemelerinin en önemli icraatının muhalefet ve basını susturmak olduğunu ileri sürmüştür¹⁰¹⁸. Devrin muhalifi olmadığı halde Aslan Tufan Yazman da, Mustafa Kemal Paşa'nın, isyan edenleri, kendisine muhalefet edenleri, rejime ve devrimlere karşı koyanları çeşitli vesilelerden faydalanarak, İstiklal Mahkemelerine verdirdiğini dile getirmiştir. Yazman'a göre muhaliflerin bu şekilde tasfiye edilip, etkisiz hale getirilmesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın idealindeki köklü değişiklikleri uygulayabileceği ve rahat çalışabileceği uygun bir ortam hazırlanabilmiştir¹⁰¹⁹.

Son olarak dönemin en önemli şahsiyeti olan Mustafa Kemal Paşa'nın:

*“Tahrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerini, vasıta-i istibdat olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu. Şüphe yok ki, zaman ve vakayı, bu şayan-ı nefret fikri telkine çalışanları, elbette hacil mevkie düşürmüştür. Biz fevkalade ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun fevkine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; bilakis memlekette sükun ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklalini, temin için kullandık. Biz o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık.”*¹⁰²⁰

Şeklindeki beyanı incelenecek olursa; Mustafa Kemal Paşa'nın -iktidar olarak- bu olağanüstü tedbirleri, kanunun üstüne çıkmak amacıyla bir araç olarak kullanmadıkları yolundaki tezinin, devrin şahsiyetleri tarafından kabul görebileceği söylenebilir. Ancak, Tahrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin bir baskı aracı olarak kullanılacağını öne sürenlerin, yani muhaliflerin, korktuklarının başlarına gelmediğini iddia etmek ilki kadar kolay değildir. Bu itibarla, iktidar yanlıları ile karşıtlarının İstiklal Mahkemelerini nasıl gördükleri hususu mukayese edildiğinde, muhaliflerin bir biçimde İstiklal Mahkemelerinden geçirilerek, etkisizleştirildiği ve tasfiye edildiği yönünde, hemen hemen ortak bir algının var olduğu gözlemlenmektedir. Yine de bu hususun her iki İstiklal Mahkemesi için ayrı ayrı yapılan toparlamanın sonrasında daha da belirginleşeceğini belirtmekte yarar vardır.

¹⁰¹⁸ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 581.

¹⁰¹⁹ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 160-161.

¹⁰²⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1190.

3.4.1.1. Ankara İstiklal Mahkemesi

Bu bölümde Ankara İstiklal Mahkemesi ve üyelerine yönelik olarak anılarda yer verilen görüşler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Gerek bizzat kendisi yargılanan, gerek muhakemelere bir vesile ile tanık olan fikir sahiplerinin, bu noktadaki değerlendirmelerini genellikle mahkeme heyetinin davranışlarından somut örnekler vermek suretiyle yorumu okuyuculara bırakmaları dikkat çekici bir husustur. Böyle bir yolun tercih edilmesinin nedeni, anlatılan olaylar vasıtasıyla, hem mahkemelerin yapısının ve hem de üyelerin kişiliğinin gayet açık ve net bir şekilde ifade edildiğinin düşünülmesi olabileceği gibi, konuya taraf olan bazı kişiler ile polemik yaşamama arzusu olabilir.

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanarak, yargılanan gazetecilerin, mahkeme heyetinin uygulamalarına dair çarpıcı saptamaları olmuştur. Bunlardan birisi olan Hüseyin Cahit Bey, tutuklu olarak götürüldüğü Ankara Cebeci Hapishanesi'nde aynı odayı paylaştığı Hüseyin Bey adlı birisinin İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey'in hışmına uğradığını ileri sürmüştür. Hüseyin Bey'in Beykoz'da kiralık bir evi olduğunu, bu evin Ali Bey tarafından CHF'ye kiralanmak istendiğini, ancak Hüseyin Bey'in bunu kabul etmeyerek evi TCF'lilere kiraladığını aktaran Cahit Bey, o sıralarda TCF'nin Beykoz Şubesinde din tahrikâtı yapıldığı gerekçesiyle şüphelenildiğini belirtmiş ve Hüseyin Bey'in de bu olay nedeniyle tutuklandığını ifade etmiştir¹⁰²¹.

Mahkemece yargılanan bir diğer gazeteci Cevat Şakir (Kabağağaçlı)'nin aktardığına göre, birkaç sanık avukatının vekâletlerini Mahkeme heyetine arz etmesi esnasında, Başkan Ali Bey vekâletleri kastederek onların ne olduğunu sormuş, “*vekâletname efendim*” şeklindeki cevap üzerine, “*ha öyle mi? Siz de sanık olarak muhakeme edileceksiniz.*” şeklinde beyanda bulunmuştur. Böyle bir uygulamayı beklemeyen avukatlar ise şaşkına dönmüşlerdir¹⁰²². Cevat Şakir, İstiklal Mahkemesinin adının korkunç olduğunu ve oraya giden birisinin kurtulma ihtimalinin düşük olduğunu da ileri sürmüştür¹⁰²³.

¹⁰²¹ Yalçın, **a.g.m.**, 28 Haziran 1955.

¹⁰²² Halikarnas Bahkçısı; **a.g.e.**, s. 61.

¹⁰²³ **a.g.e.**, s. 44.

Yine benzer şekilde Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanan Şevket Süreyya (Aydemir), “*iri yarı, pehlivan yapılı*” ve “*Başında kocaman kalpağı vardı.*” Diyerek isim vermeden mahkeme başkanı Ali (Çetinkaya) Bey’i tasvir etmiş ve bu kişinin şapka giyen bir gence davranışını aktarmıştır. Aydemir’e göre, bu genç şapka giydiği için öncelikle tartaklanmış, ardından bir tekme ile merdivenlerden aşağıya yuvarlanmıştır. Dayak yiyen bu gencin Hikmet Şevki adında bir gazeteci olduğunu belirten Şevket Süreyya, o dönemde henüz şapka giymenin kanunlaşmadığını, atılgan bazı kişilerin şapka giyebildiğini kaleme almıştır. Önceden kalpaklı olan bu şahıs bir süre sonra hasır şapka giymiş, bu kez de şapka kanuna muhalefet ettiği gerekçesiyle hüküm giyen İskilipli Atıf Hoca’ya bağırıp çağırmıştır¹⁰²⁴.

Ankara İstiklal Mahkemesinin hükümetin bile üstünde bulunan, fevkalade bir icraat organı olduğunu ileri süren Ali Fuat Paşa’ya göre, mahkemenin, inkılâp uygulamalarını tetkik etmek üzere Ankara’dan ayrılırken, bakanlar, yüksek memurlar, CHF’li milletvekilleri tarafından uğurlanması ve hatta İsmet Paşa’nın bile uğurlamada bulunamayışına dair mazeretini bildiren telgraf yollaması, bu algının bir göstergesidir¹⁰²⁵.

Ahmet Emin Bey’in “*şüphe ettiklerine idam hükümleri yağdırmakta hiç tereddüti olmayan*” diye nitelediği¹⁰²⁶ Ankara İstiklal Mahkemesi, Falih Rıfkı Bey’e göre sehpalı ve ölümlü İzmir İstiklal Mahkemesi faciasına yol açmıştır¹⁰²⁷. İzmir Suikastı yargılamaları sırasında İzmir’e giderek duruşmalara katılan Falih Rıfkı Bey, Reis Ali Bey’in, Cavit Bey’e karşı sergilemiş olduğu hakaret dolu davranışa şahit olmuştur. Müteakiben Çeşme’ye giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Falih Rıfkı Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya tanık olduğu olaya ilişkin olarak:

“Paşam, bir adalet mahkemesi veya siyasi bir rejim mahkemesi, ikisi de olur. Adalet yalnız haklıyı haksızı, rejim de yalnız kendi selametini düşünür. Ben ikisini de anlıyorum. Ali Bey’in ne yapmak istediğini anlayamadım.”

Demiştir¹⁰²⁸.

O dönemde 13 yaşında bir çocuk olan Aslan Tufan Yazman, İzmir suikastı davası sonucunda asılanları görmeye gittiğinde, karşılaştığı manzaranın kendisini,

¹⁰²⁴ Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 404-411.

¹⁰²⁵ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 566.

¹⁰²⁶ Yalman, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁰²⁷ Atay, **Çankaya**, s. 447.

¹⁰²⁸ **a.g.e.**, s. 469.

öylesine etkilediğini aktarmıştır ki; bu olaydan on yıl kadar sonra bile gördüklerinin etkisinden kurtulamamış ve bir muhabir olarak herhangi bir asılma olayını takip etmeyi reddetmiştir¹⁰²⁹. Yazman'ın bu anlatımı İstiklal Mahkemesinin gücünü ve o dönemde insanlar üzerinde meydana getirdiği etkiyi ortaya koymak bakımından son derece önemlidir. Başka bir deyişle İstiklal Mahkemelerinin -İsmet Paşa'nın da dediği gibi- devrimin zihinlerde yerleşmesindeki katkısını göstermektedir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelere karşı mahkeme heyetinden birisi olarak Ali (Kılıç) Bey'in anılarına da kulak vermek lazımdır. Ali Bey, o tarihte bazı muhaliflerin, İstiklal Mahkemelerini kendilerini ezmek, boğmak amacıyla teşkil edilmiş bir tehdit ve baskı aracı olarak göstermek istediğini ve şüphe altında bırakma politikası güttüğünü belirtmiştir¹⁰³⁰. Devamında:

*“İstiklal Mahkemelerinin memleket vazifesinde, vatanın selamet ve istiklali endişesiyle, en ağır hükümleri verirken hatır ve gönül tanımadığına, hiç kimsenin tesiri altında bulunmadığına, bununla beraber elindeki ölçüleri hassasiyetle, dikkatle, titizlikle kullandığına, salahiyetlerini, kullanırken zulümden kaçındığına, fakat memlekete zararlı ve fasid olduklarına kanaat getirdiği kimselere karşı da amansız davrandığına dair misaller çoktur.”*¹⁰³¹

Şeklinde bir beyanda bulunmuştur. İstiklal Mahkemelerinin sadık kaldığı prensipleri sıralayan Ali Bey, bu kriterlere ilişkin örneklerin çok olduğunu belirterek, aslında az da olsa bildirilenin aksi uygulamaların olduğunu zımnen kabul etmiş olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan Ali Bey: “vazifemizi yaparken ne hatır dinledik, ne gönül ne de emir...” diyerek, mahkemenin kimsenin tesiri altında kalmadığına vurgu yapmıştır¹⁰³².

Ancak Faik Bey'in anlatımları, bu konuya farklı bir bakış getirmiştir. Kendisi İzmir Suikastı Davası'ndan beraat ettikten sonra, hapiste bulunan kardeşi Mehmet Fazıl'ı kurtarmak için Ankara'ya giden Faik Bey, konuyu Ali (Çetinkaya) ve Ali (Kılıç) Bey'ler görüştüğünü yazmıştır. Ali (Kılıç) Bey'in kendisine sürekli Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmesini tavsiye ettiğini aktaran Faik Bey, kendisine kardeşini Ordu'ya sürgün göndermeyi teklif ettiklerini, kendisinin ise böyle bir durumda kardeşinin mahvolacağını söylediğini ifade etmiştir. Nihayetinde Faik Bey'in kardeşi

¹⁰²⁹ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 149.

¹⁰³⁰ A. Kılıç, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰³¹ **a.g.e.**, s. 13.

¹⁰³² **a.g.e.**, s. 11.

tahliye edilmiş ve Faik Bey, Ali (Çetinkaya) ve Ali (Kılıç) Bey'lere teşekkür etmiştir¹⁰³³. Mahkemelerin kimsenin tesiri altında kalmadığını ileri süren Ali (Kılıç) Bey'in, Faik Bey'e mütemadiyen Mustafa Kemal Paşa'yı görmesi konusunda tavsiyede bulunması bir tenakuz yaratmaktadır.

Nihayetinde Ali Bey, İstiklal Mahkemesi olarak yıllarca birlikte çalıştıkları insanları yargılamanın ve bu esnada hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan hüküm vermenin sanıldığı kadar kolay olmadığını ifade etmiştir. Ancak ne olursa olsun bu etkilere maruz kalmamak adına hüküm verecekleri zaman dışarı ile ilişkilerini minimum seviyeye indirdiklerini de belirtmiştir¹⁰³⁴.

Diğer yandan, Ankara İstiklal Mahkemesine dair yaklaşımlar topluca değerlendirildiğinde, muhaliflerin bazıları açık olarak eleştirmekten çekinse de, Mahkeme'nin ne zaman ve ne yapacağı belli olmayan yapısına dikkat çekildiği, bazılarının kişisel husumetler nedeniyle mahkemede yargılandığı ve özellikle mahkemenin çok güçlü bir konuma sahip olduğu şeklindeki ifadeler yer verildiği görülmektedir. Bununla beraber, iktidar yanlısı bazı kişilerin yaklaşımlarının, muhaliflerinki ile uyuşan yönlerinin olduğu görülmüştür. Özellikle mahkeme heyetinin kişisel husumet besledikleri veya belirsiz tutum sergiledikleri hususları bunların başında gelmektedir. Şunu da belirtmek de fayda vardır ki; mahkemelerin hususiyetleri konusundaki beyanları bakımından, Ali (Kılıç) Bey ile hemfikir olan çağdaşlarına rastlamak mümkün olmamıştır.

3.4.1.2. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi

İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesini “*kanun filan tanımayan*”, “*takım takım ölüm cezaları veren ve hükümlerini kimseye sormadan, kimseye hesap vermeden yürüten, korkunç bir ihtilal mahkemesi*” olarak niteleyen¹⁰³⁵, Ahmet Emin Bey:

“...*idam kararları vermek ve infaz etmek selahiyetini taşıyan bir ihtilal mahkemesinin ne kadar keyfi kararlar verebileceğinin misallerini her gün görüyorduk...*”

ifadesini kullanmış ve bazı örnekler vermiştir. Mahkemenin, İstanbul'da savaş suçlularının yargılamalarında savcılık yapan Haralambos'u, mahkeme

¹⁰³³ Beyoğlu, a.g.e., s. 469-470.

¹⁰³⁴ A. Kılıç, a.g.e., s. 75.

¹⁰³⁵ Yalman, a.g.e., s. 179.

üyelerinden birine bir şişe kolonyayı pahalı satması sonucu Sirkeci’de bulunan Eczacı Beşir Kemal Bey’i ve bazı Arapları isyanla ilgileri bulunduğu gerekçesiyle Elazığ’a getirtmesini bunlardan bazıları olarak dile getirmiştir¹⁰³⁶.

Bunun yanı sıra Ahmet Emin Bey, Rauf Bey’in kendisine yazdığı bir mektuba odaklanan mahkeme heyetinin, söz konusu mektubun rejime isyan hareketi anlamını taşıdığı cihetinde, kendisine söz söyletmeye çalıştığını öne sürmüştür. Mukabilinde Ahmet Emin Bey:

“Rauf Bey, demokrasiye ve çok partili bir serbest münakaşaya inanan bir devlet adamıdır. Mektubu, bu ölçülerle ileri sürülen tenkitlerin dışında bir mana taşımaz.”

Diye cevap vermiştir¹⁰³⁷.

Mahkeme üyelerinin çoğunu gerici bulan Ahmet Emin Bey, fesin kalkması yönünde yazdığı bazı yazılar yüzünden mahkeme üyeleri tarafından paylandığını ifade etmiştir. Öte yandan aynı mevzu nedeniyle Velit Ebuuzziya Bey’e iltifat edildiğini belirtmiştir¹⁰³⁸.

Yargılananların nasıl bir ruh halinde olduğunu göstermesi bakımından Ahmet Emin Bey’in Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey hakkında kaleme aldıkları gayet manalıdır. Ahmet Emin Bey’e göre mahkemede uğradıkları en büyük ceza Mazhar Müfit Bey’in bitmek tükenmek bilmeyen uydurma aşk hikâyeleridir. Ancak buna rağmen, Başkan Mazhar Müfit Bey’e surat yapmak bir yana, aksine ilgi belirtleri göstermekte birbirleriyle yarıştıklarını aktarmıştır¹⁰³⁹.

Ahmet Emin Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın etrafındaki mutad zevattan olan mahkeme üyesi Ali Saip Bey’in, kendisinin çirkin bir resminin Vatan gazetesinde yayınlamasını kasıtlı bir hareket olarak değerlendirdiğini aktarmıştır. Bu olaydan dolayı kendisine kin güden Ali Saip Bey’in: *“şimdi bizim sıramız... intikamımı alacağım”* dediğini ve hatta kendisine aslı olmayan haberler ileterek işkence ettiğini iddia etmiştir¹⁰⁴⁰. Bu mütalaaya ilişkin olarak Karabekir Paşa, 13 Ağustos 1925 tarihli notunda, Şark İstiklal Mahkemesi üyelerinden Ali Saip Bey’in gazeteciler ile münakaşalı olduğu halde gazeteciler davasında yer aldığını ve dahası Ankara’ya

¹⁰³⁶ a.g.e., s. 186-187.

¹⁰³⁷ a.g.e., s. 184.

¹⁰³⁸ a.g.e., s. 186.

¹⁰³⁹ a.g.e., s. 179.

¹⁰⁴⁰ a.g.e., s. 181-183.

giderek talimatlar aldığını not etmiştir¹⁰⁴¹. Karabekir Paşa'nın bu notu Ahmet Emin Bey'i desteklemektedir.

İBİM hakkındaki iddiaların en çarpıcılarından birisinin sahibi İbrahim (Arvas) Bey'dir. Ona göre bu mahkemede “*kelle müzayedesı*” yapılmıştır. Bir kellenin değeri beş yüz altındır. Bu suretle elde ettiği gelirler nedeniyle, mahkeme üyesi Ali Saip Bey Ankara'ya altmış bin altın ile dönmüştür. Bunun yanı sıra savcı Süreyya (Örgeevren) Bey ise İstanbul Büyükkada'da muhteşem bir köşk almıştır. Üstelik bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Süreyya Bey'i çağırması, Süreyya Bey'in harcırahı dâhil bütün tahsisatını hesaplatmış ancak bunların o köşkün fiyatı kadar çıkmamasına binaen onu çalıp çırpmak ile suçlamıştır¹⁰⁴². İbrahim Bey'in bu iddialarını doğrulayan birisine rastlanılmadığı gibi, o tarihte hayatta olan Ahmet Süreyya Bey'in zikredilen iddialara karşı herhangi bir açıklamasına ulaşılammıştır. Bu aşamada İbrahim Bey'in hatıralarını, Süreyya Bey'inkinden yaklaşık yedi yıl sonra yayınladığını ve dolayısıyla bu kitaptan bihaber olabileceğini de eklemek gereklidir.

Mahkeme heyeti dışındakilerin görüşlerinden bahsedilmesini, müteakip, bizzat heyette bulunanların fikirlerine geçilebilir. Mahkeme üyelerinden Avni (Doğan) Bey, mahkemenin başkan ve üyeleri arasında normal bir ilişki görmediğini, herkesin şahsına ait bir politikası ve hukuk anlayışı olduğunu, heyetin karar için bir odaya toplandığında çoğu zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını, bazen bunun tabancaların dahi çekilmesine varan kavgalar doğurduğunu söylemiştir¹⁰⁴³.

Hakikaten İBİM savcısı Süreyya Bey tarafından Avni Bey'in betimlediği tarza ilişkileri doğrulayan bir anlaşmazlık aktarılmıştır. Mahkemenin görev ve yetkileri hususundaki bu uyuşmazlık Mazhar Müfit, Ali Saip ve Lütfi Müfit Bey'ler ile Savcı Süreyya Bey arasında yaşanmıştır. Ali Saip Bey, bazı gazetelerdeki haberlerden Ankara İstiklal Mahkemesi'nin tüm kanunlarda yer alan suçlara baktığını öğrenmiş ve Savcı Süreyya Bey'e Ankara İstiklal Mahkemesi bu şekilde hareket ederken neden İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesinin sadece İstiklal Mahkemesi Kanunu'nda yazılı olan suçlara bakabildiğini sormuştur. Mahkeme başkanı Mazhar Müfit Bey ile üyelerden Ali Saip ve Lütfi Müfit Bey'ler, İBİM'nin

¹⁰⁴¹ Karabekir, **Günlükler**, s. 963.

¹⁰⁴² Arvas, **a.g.e.**, s. 49-50.

¹⁰⁴³ Doğan, **a.g.e.**, s. 171.

de her türlü davayı görebileceği düşüncesinde iken, Savcı Süreyya Bey, sadece İstiklal Mahkemesi Kanunu'nda belirtilmiş suçlara konu olan davalara bakabileceği düşüncesindedir. Süreyya Bey'e göre Ankara İstiklal Mahkemesi yetki ve görev hududunu aşmaktadır¹⁰⁴⁴.

Süreyya Bey:

“Ben, İstiklal Mahkemesi Müddeiumumîsi olmak mesuliyetini taşıdığım müddetçe mahkemeye, vazife ve salahiyeti haricindeki fiil ve hareketleri mahkeme icra ve ceza tertip etmesi için asla sevkedemem... Kanuna hürmet ve itaatim vardır. Ondan korkarım. Çünkü vazife ve salahiyet dışı işlere el sürerse; Büyük Millet Meclisi, o ihmal ederse, inkılâp tarihimiz bizleri mesul tutar.”

Diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Devamında:

“Hem de böyle şeylere ne lüzum vardır, ne de öyle hareket etmekte bir fayda melhuzdur? İstiklal Mahkememiz, kendine kanunen verilen kaza salahiyetini, kanunun çizdiği muayyen hudut içinde istimal eder. Onun dışında kalan kaza salahiyetini de diğer yetkili mahkemeler kullanır.”

Demiştir¹⁰⁴⁵.

Süreyya Bey ortaya çıkan bu durumu Ankara'ya bildirmeden önce bir kez daha Lütfi Müfit ve Ali Saip Bey'lerle görüşmeye gitmiş, ancak Lütfi Müfit Bey'den: *“Bizim, muayyen, milli gayemiz vardır. Ona varmak için, araya kanunun fevkine de çıkarız.”* Yanıtını almış ve daha fazla konuşmanın faydasız olduğuna hükmederek:

“Ben böyle bir düşünce ve fikre iştirak edemem. Her işin kanunla halli mümkündür kanaatindeyim. Bilirsiniz, ben, kanun hakimiyeti devrinin gelmesi ve yaşaması için çalışan ve çırpınan bir insanım. Bu karakterimi ve imanımı siz arkadaşlarım da takdir edesiniz diye tekrar sabahki meseleye dair görüşmeye gelmişim.”

Diye karşılık vermiştir¹⁰⁴⁶.

Ahmet Süreyya Bey 4 Mayıs 1925 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekili Recep (Peker) Bey'e bir telgraf yazarak durumu bildirmiştir. Bu telgrafta yukarıda açıklanan kaygılar dile getirilmiş ve mevzuun Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'lara da iletilmesi istenmiştir. Ancak Recep Bey konunun daha fazla büyümemesi için, İsmet ve Mustafa Kemal Paşa'lara bildirilmediğini, zira Takrir-i Sükûn Kanunu'nun İstiklal Mahkemesine bu yetkiyi verdiğini beyan etmiştir. Bu cevabı yorumlayan

¹⁰⁴⁴ Örgüven, **a.g.e.**, s. 132-136; Daha önce Ali Fuat Paşa'nın da bu minvalde düşündüğü belirtilmişti. Cebesoy, **a.g.e.**, s. 556-557.

¹⁰⁴⁵ Örgüven, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁰⁴⁶ **a.g.e.**, s. 136-137.

Süreyya Bey, meselenin Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak İstiklal Mahkemesine verilen suçlar ile alakalı değil, bilakis bunların dışında kalanlara ilişkin olduğunu açıklayarak, Recep Bey'in telgrafından bir şey anlayamadığını, anlamaya da lüzum görmediğini belirtmiştir¹⁰⁴⁷.

Ahmet Süreyya Bey, 7 Mayıs 1925'te Recep Bey'e bir telgraf daha göndererek, Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında tevdi edilen davaları görme konusunda bir problem olmadığını, esasen konunun bunun da dışında kalanlar olduğunu kaleme almış, neticede üzülmeye neden bulunmadığı ve bu haberleşmelerin "*şahsi ve kardeşçe bir hasbıhal*" olduğunu bildirmiştir¹⁰⁴⁸.

Recep Bey her ne kadar konuyu İsmet Paşa'ya iletmediğini bildirdiyse de, 9 Mayıs 1925'te İsmet Paşa, Süreyya Bey'e bir telgraf çekerek, konuyu Recep Bey'den tesadüfen öğrendiğini, mahkeme heyetinin birçok önemli milli meseleleri halletmek üzere seçilmiş olduklarını ve başarılarını merakla beklediklerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Süreyya Bey, bu telgrafa cevap olarak 9 Mayıs 1925'te İsmet Paşa'ya bir telgraf göndererek, millet meselesinde "*şahsiyetinin en gayri kabili terk hukuk ve hususiyetlerini de yok farz ederek çalıştığını*" beyan etmiştir¹⁰⁴⁹.

Bu haberleşmelerden sonra Ankara'da ortaya çıkan endişeyi giderme vazifesinin kendisine düştüğünü belirten Süreyya Bey, 3 Haziran 1925'te Ali (Kılıç) Bey'e bir telgraf göndererek, Saip Bey'le kendisinin ara sıra nöbetlerinin tuttuğunu ancak milli gaye uğrunda daima birlik olduklarını belirtmiştir¹⁰⁵⁰.

Süreyya Bey yaşananlardan sonra, kendisine yapılan tavsiye ve ricalardan daha şiddetli olanlarının mahkeme heyetine yapıldığını belirtmiş, Müddeiumûmîlik ile Heyet arasındaki anlaşmazlıklar bu şekilde son bulduktan sonra, artık İBİM'nin önceden bildirilmiş cetvelde belirtilmiş olan yasak eylemlerin dışındakilere de bakmayı kendisine görev saydığını ifade etmiştir¹⁰⁵¹.

Kısacası gelişmelerden anlaşılacağı üzere Süreyya Bey, hukuk dışı olarak gördüğü İstiklal Mahkemesinin görev ve yetki sınırlarını aşması olayını bir şekilde kabul etmek zorunda kalmıştır. Belki de Süreyya Bey İstiklal Mahkemeleri olarak yanlış yapıldığını düşündüğü bazı olaylarda kendi sorumluluğu bulunmadığını

¹⁰⁴⁷ a.g.e., s. 137-140.

¹⁰⁴⁸ a.g.e., s. 140-141.

¹⁰⁴⁹ a.g.e., s. 141-142.

¹⁰⁵⁰ a.g.e., s. 142-143.

¹⁰⁵¹ a.g.e., s. 143.

gelecek nesillere göstermek adına ve tarih önünde hesap verilirken kendi masumiyetinin ortaya çıkması maksadıyla bu telgrafları anılarına dâhil etmiş olabilir. Bu olaydan yola çıkarak, her iki İstiklal Mahkemesinin, kendilerini milli bir görev için teşkil edilmiş olarak gördüklerini, yeri geldiğinde vatanın ve milletin selameti adına kanunun üzerine çıkma haklarının var olduğuna inandıklarını ve hatta dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili ile Başvekil'inin de benzer düşüncelere sahip olduklarını ileri sürmek mümkündür.

Bununla birlikte İsmet Paşa Hükümetinin, Kanun'un hemen akabinde yayımına son verilen basın yayın organları ve TCF'nin kapatılması hariç olmak üzere büyük çoğunlukla kanunun kendilerine verdiği İstiklal Mahkemelerine verebilme yetkisini kullanmayı tercih ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Başka bir deyişle bu dönemde İstiklal Mahkemeleri iktidarın adeta vurucu gücü olarak görev yapmıştır. Zaten muhalefetin sık sık İstiklal Mahkemelerinden yakınması da bunun bir işaretidir.

Gerçi, muhalif unsurlara söz konusu şikâyetleri sebebiyle hak vermek de gereklidir. Çünkü bu mahkemelerin adalet dürtüsü ile davranmak yerine bir ihtilal mahkemesi gibi hareket ettikleri, konusunda neredeyse bir fikir birliği mevcuttur.

Diğer yandan bu muhakemeler konusunda, yetki aşımlarından, ihsası reye; keyfi kararlardan, iktidardaki kişilerin etkisi altında kalmaya kadar birçok hususta eleştiriler mevcuttur. Gerek muhalefet, gerek iktidar yanlısı ve hatta gerekse mahkeme savcılarının anlatımları bir arada değerlendirildiğinde bu iddiaların büyük ölçüde gerçeği yansıttığı değerlendirilmektedir.

Ancak tüm bunlara rağmen, bu mahkemelerin gerekli olduğu bahsinde azımsanmayacak sayıda kişinin beyanatta bulunduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu mülhazanın, büyük ölçüde gerçekleştirilen devrimlerin ancak bu şekilde, yani İstiklal Mahkemelerin yarattığı baskı ve bundan kaynaklı halkın çekincesi sayesinde yapılabileceği düşüncesine dayandığını ileri sürmek mümkündür. Zira İstiklal Mahkemeleri aynı zamanda kanunun iktidara sağladığı yaptırım gücüdür. Bu anlamda söz konusu mahkemeler Takrir-i Sükûn Kanunu'nun en etkili işlevidir.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile inkılâplar arasındaki münasebet bakımından da İstiklal Mahkemelerinin yeri çok önemlidir. Bu kapsamda dönemin en etkili şahsiyeti

olan Mustafa Kemal Paşa'nın hayalini kurduğu devrimleri yapabilmek için böyle bir güce ihtiyacı olduğu rahatlıkla görülebilmektedir.

Neticede İstiklal Mahkemelerinin kendi üzerine düşen görevleri başarılı bir şekilde yerini getirdiğini belirtmek lazımdır. Çünkü Şeyh Sait İsyanı ile beraber basın etkisizleştirilmiş, keza İzmir Suikastı yargılamalarının sonrasında ise muhalefet neredeyse tamamıyla yok edilmiştir. Bu sayede de, yapılan devrimler güvence altına alınmışken, henüz gerçekleşmeyenler ise uygun ortam yaratılmıştır.

3.4.2. Tedbirlerin Kaldırılması

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu ve İstiklal Mahkemelerinin faaliyette olduğu dönemde yapılan işlere ilişkin olarak:

“Meclisin ve milletin emniyet ve itimadının, tamamen mahalline masruf olduğu kendiliğinden anlaşılır. Memlekette ika edilen, büyük isyan, ve suikastler bertaraf edilerek temin olunan asayiş ve huzur, elbette, umumca mucib-i memnuniyet olmuştur.”

diyen¹⁰⁵² Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin 2. devre 5. yasama yılı açılışı münasebetiyle 1 Kasım 1926'da yaptığı konuşmada:

“Bu kanunun; ıslahatı umumiyenin iyi anlaşılmasına, hüsnü tatbıkına alelumum sükûn ve istikrarın vusulüne ve devlet nüfuz ve haysiyetinin takrir ve teyidine ne derece nafi olduğu meydandadır. Takriri sükûn Kanununun alelumum fena hareketlere ve suiistimallere karşı hürriyeti efkâr ve matbuatı asla takyit etmediği müsellemidir. Bu hutut dahilinde tatbik edilmekte bulunan Takriri sükûn Kanununun, Millet'in hayatı için asıl olan huzur ve emniyetin, ıslahat ve inkilâbatın müdafaa ve teyidi gibi esasatı hayatiye, iktiza ettirirse münasip bir müddet daha idamei mer'iyeti, Büyük Millet Meclisince derpiş ve mütalâa edilmeye şayandır.”¹⁰⁵³

Diyerek, bu tedbirin bir süre daha uygulanmaya devam edilmesinin gereğine vurgu yapmıştır. Karabekir Paşa da, 18 Şubat 1927 tarihli günlük notunda, Vakit gazetesine atıfta bulunarak, Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemelerinin bir altı aylık devre için uzatılacağını belirtmiş, devamında Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisin açılışı nutkunda da bu hususa işaret ettiğini yazmıştır¹⁰⁵⁴.

Bu kapsamda Takrir-i Sükûn Kanunu'nun süresinin uzatılmasına dair Kanun Tasarısı 2 Mart 1927'de Meclis gündemine getirilerek, konuya dair İsmet Paşa bir

¹⁰⁵² Atatürk, **a.g.e.**, s. 1192.

¹⁰⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1926, Devre: 2, C. 27, İçtima: 5, s. 3

¹⁰⁵⁴ Karabekir, **Günlükler**, s. 1016.

konuşma yapmıştır. İsmet Paşa bu konuşmada, iki yıl önce Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildiği zaman, var olan asıl tehlikenin Şeyh Sait İsyanı'ndan ziyade memleketin genel hayatındaki karışıklık olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa konuşmasına:

“İttihaz buyurduğunuz tedbir, bizim kanaatimizce, yalnız şarkta hadis olan hareketi değil, memleketin terakkisine ve tekâmülüne başlıca engel olan, nizamı içtimaiyedeki teşevvüşü izaleye başlıca medar olmuştur.” diyerek Takrir-i Sükûn Kanunu'nun işlevini ortaya koymuştur.

Diğer yandan, İsmet Paşa, Hükümetin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu hangi durumlarda doğrudan kullanıldığına değinerek, bu yetkinin muhalif siyasi teşkilatı kapatma cihetinde kullanıldığını izah etmiştir. İsmet Paşa'ya göre, hükümet bu yetkisini kullanmamak için çok çaba sarf etmiştir¹⁰⁵⁵.

Gelecek yıllarda da Takrir-i Sükûn Kanunu'nun faydalarından yararlanmayı düşündüklerini aktaran İsmet Paşa Meclis'in geçmişte olduğu gibi gelecekte de gereken her türlü tedbiri alacağını söylemiştir. Dolayısıyla bu imkân elde bulunduğu sürede İstiklal Mahkemelerinin yeniden teşkil edilmesine lüzum yoktur¹⁰⁵⁶.

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun İkinci Maddesini Muaddel Kanun Tasarısı Meclis'te görüşülerek kabul edilmiş, böylece Kanun'un iki yıl daha yürürlükte kalması sağlanmıştır¹⁰⁵⁷. Fakat İstiklal Mahkemeleri için aynı tutum benimsenmemiştir.

Aslan Tufan Yazman, İzmir suikastı sonrasında eski İttihat ve Terakki üyelerinin tasfiye edilmesiyle birlikte durumun sükûnet bulunduğunu ve rejimin de yörüngeye oturduğunu ifade etmiştir. Yazman'a göre ortalığın durulmasından sonra hükümet bu mahkemelerin varlığından rahatsızlık duymaya başlamış, İsmet Paşa Mustafa Kemal Paşa'dan bu mahkemelerin kaldırılmasını istemiştir¹⁰⁵⁸.

Bu konuda İsmet Paşa, 7 Mart 1927'de İstiklal Mahkemelerinin süresinin dolacağına işaret ederek:

¹⁰⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 02.03.1927, Devre: 2, C. 30, İçtima: 5, s. 6-7.

¹⁰⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 02.03.1927, Devre: 2, C. 30, İçtima: 5, s. 8.

¹⁰⁵⁷ Kanun metni şudur: “Takriri Sükûn Kanununun ikinci Maddesini Muaddel Kanun Madde 1. — 8 Şaban 1343 ve 4 Mart 1341 tarihli ve 578 numaralı Takriri Sükûn Kanununun ikinci maddesi aşağıda yazıldığı gibi tadil edilmiştir:

İşbu Kanun 4 Mart 1927 tarihinden, 4 Mart 1929 tarihine kadar meriyülicradır.

Madde 2. — İşbu Kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” TBMM Zabıt Ceridesi, 02.03.1927, Devre: 2, C. 30, İçtima: 5, s. 9.

¹⁰⁵⁸ Yazman, **Atatürk'le Beraber**, s. 167.

“Nihayet Cumhuriyette idare için asıl nasbi nazar ettiğimiz nokta, büyük hadiselerin istilzam ettiği hususî tedabirden vakit vakit sıyrılarak tedricen kavaidi umumiyeye tevdiî mukadderat eylemektir. Asıl arzu ettiğimiz nokta budur.”¹⁰⁵⁹

Diyerek yeri ve zamanı geldikçe alınan tedbirlerin kaldırılacağını açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa da:

“Efendiler, aldığımız fevkalade tedbirlerin tatbikına lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikından sarf-ı nazar edilmekte, tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim istiklal mahkemeleri, zamanında tatil-i faaliyet eyledikleri gibi, Tahrir-i Sükun Kanunu da müddet-i mer’iyeti hitamında, tekrar Büyük Millet Meclisi’nin huzur-ı tetkikine arzolundu. Meclis, kanunun bir müddet daha idame-i mer’iyetini lüzumlu görmüş ise, elbette, bu; millet ve cumhuriyetin ali menfaatleri icabı olduğundandır; meclis-i alinin bu kararı, bize, vasıta-i istibdat vermek maksadına matuf tasavvur olunabilir mi?”

Diyerek İstiklal Mahkemeleri ve Tahrir-i Sükûn Kanunu hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır.¹⁰⁶⁰

İstiklal Mahkemelerinin görevlerinin bitmesi üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi Ali Bey 9 Mart 1927’de bir açıklama yaparak, 2 yıl zarfında, 351 davaya dâhil olan 2436 sanığın yargılandığını, bunlardan 1343’ünün beraat ettiğini, 95 sanığın dâhil olduğu 12 davanın ise adli mahkemelere devredildiğini beyan etmiştir.¹⁰⁶¹

İstiklal Mahkemelerinin görev sürelerinin dolmasından sonra artık sıra Tahrir-i Sükûn Kanunu’na gelmiştir. Her ne kadar İsmet Paşa 23 Şubat 1929’da Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede, aleyhlerinde belli olmayan gizli bir teşkilatça çalışma yapıldığını ve çare olarak Tahrir-i Sükûn Kanunu’nu yenilemeyi düşündüklerini not etse de¹⁰⁶², çok kısa bir süre sonra bu düşüncenin değiştiği görülmektedir. Keza İsmet Paşa 4 Mart 1929’da TBMM’de yaptığı konuşmada, Tahrir-i Sükûn Kanunu’nun süresinin uzatılmasını hükümet olarak talep etmeyeceklerini söylemiştir. Üstelik bu karara Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın yönlendirmesi ve uygun bulmasıyla vardıklarını aktarmıştır.¹⁰⁶³

Rıza (Nur) Bey’e göre, iktidar Tahrir-i Sükûn Kanunu’nu ilkel bulduğu için kaldırmak istemektedir. Ancak “yaran” bunu arzu etmemektedir. Çünkü İstiklal

¹⁰⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 02.03.1927, Devre: 2, C. 30, İçtima: 5, s. 8.

¹⁰⁶⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 1190-1192.

¹⁰⁶¹ Karabekir, **Günlükler**, s. 1018.

¹⁰⁶² İnönü, **Defterler**, s. 109.

¹⁰⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.03.1929, Devre: 3, C. 9, İçtima: 2, s. 19.

Mahkemesine gördürülen işlerin adli mahkemelere yaptırılmaması gibi bir endişe mevcuttur. Rıza Bey bu noktada Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in: *"nenize lazım ben üstüme alıyorum. Aynı işi ben mahkemelere gördürürüm."* Dediğini aktarmıştır¹⁰⁶⁴.

Buna karşın Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu son iki yılı değerlendiren İsmet Paşa:

*"Son iki yılda da irticaî hadiseler olmadı değil, fakat Cumhuriyet Adliyesi yeni kanunları ve usullerile ve Hakimlerin uyanık, adaletli hükümlerile Vatandaşın emniyetini, inkilabın masuniyetini korumağa yetkin olduğunu gösterdi. Son iki sene içinde Hükümet takriri sükûn kanununu hemen hiç kullanmamıştır denilebilir. Bu hal hem memlekette uyanmanın derecesini hem de normal bir tutuma alışmak ve alıştırmak için el birliği ile nasıl özenildiğini gösterir."*¹⁰⁶⁵

Demiştir.

Son olarak İsmet Paşa, memlekette TBMM'den daha büyük bir gücün bulunmayışını, takip ettikleri politikanın temel dayanağı olarak ifade etmiştir. İsmet Paşa'ya göre TBMM nasıl ki geçmişte memleketi dâhili ve harici düşmanların elinden kurtarmış, cumhuriyeti kurmuş ve o ana dek kötü niyetli kişilere karşı korumuş ise gelecek günlerde de ortaya çıkabilecek her türlü tehlikeye karşı tedbir alacak ve cumhuriyet ile kendi iradesini korumaya devam edecektir¹⁰⁶⁶. Dolayısıyla, Takrir-i Sükûn Kanunu'na benzer bir kanun çıkarmanın her zaman imkân dâhilinde olduğu mesajı verilirken, artık bu Kanun'un yürürlükte kalmasına gerek olmadığı ifade edilmiştir.

¹⁰⁶⁴ Nur, **a.g.e.**, s. 1435.

¹⁰⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.03.1929, Devre: 3, C. 9, İçtima: 2, s. 20.

¹⁰⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 04.03.1929, Devre: 3, C. 9, İçtima: 2, s. 21.

SONUÇ

Takrir-i Sükûn Dönemi uygulamaları, tez kapsamına dâhil edilen anılar temelinde ele alınmıştır. Her şeyden önce şu belirtilmelidir ki; yapılan kıymetlendirmeler, dönemin şahsiyetlerinin anılarda naklettikleri fikirlerin mukayesesi ile elde edilmiştir. Ayrıca, çalışmanın başlangıcında ortaya konulan soruların birçoğunun cevabına ilgili bölümlerde yapılan incelemelerle ulaşılmıştır.

Yayınlanış tarihleri itibariyle bir değerlendirme yapıldığında, dönemin şahsiyetleri tarafından kaleme alınan anıların büyük çoğunluğunun 1950-1970 yılları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Tesadüf olarak nitelenemeyecek bu olgunun nedeni, özellikle muhalifler tarafından tek parti dönemi sona erinceye kadar yaşanan endişelerdir. Diğer yandan 1970 sonrasında yaşanan düşüşün sebebi ise bu tarih itibariyle dönemin şahsiyetlerinin büyük kısmının hayata veda etmiş olmalarıdır.

Buna karşın iktidar yanlıları da aynı şekilde davranmış ve onlar tarafından çıkarılan anıların sayıları da bahse konu dönemde artış göstermiştir. Esasında anı yazan iktidar taraftarları için tetikleyici olan temel unsur muhaliflerin yazdıkları ve başta gelen asıl gaye ise ileri sürülen iddialara cevap verme isteği olmuştur. İktidar taraftarlarının muhaliflerin anıları olmadan, siyasi açıdan kendi anılarını kaleme almaları için elzem bir gerekçe yoktur. Zira önlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın bıraktığı Nutuk adlı eser bulunmaktadır. Bu eser varken iktidar yanlılarının farklı bir şey söyleyebilmelerini beklemek gerçekçi değildir. Hatta sonradan yayınlanmasına rağmen iktidar yanlısı birçok şahsiyetin anılarında Nutuk'tan bol miktarda alıntı yaptıkları ve hatıralarını "Nutuk" ve "Atatürk"e paralel olarak şekillendirdikleri de söylenmelidir.

Tezde incelenen anıların yapılan araştırmaya etkisi olan bazı özellikleri de saptanmıştır. Bu aşamada elde edilen bulgulara değinmek gereklidir.

Bazı kişilerin anlatımlarında duygusal değerlendirmelerin fazlaca ön plana çıktığı, kendisini veya yakınlarını savunmak dürtüsüyle gerçeği olduğundan farklı yansıttıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra imkânı olan bir kısım yazarın kanun görüşmeleri gibi Mecliste cereyan eden olaylar konusunda TBMM Zabıt Ceridelerinden faydalandıkları, alıntılar yaparak anılarına dâhil ettikleri tespit edilmiştir.

Diğer yandan, kimi şahsiyetler o dönemde tuttıkları günlükler ve günlük benzeri kayıtlardan faydalanmışlardır. Araştırılan dönemde gazetecilik yapan kişilerin anılarını büyük ölçüde olaylara dair kaleme aldıkları yazılar yönlendirmiştir. Aynı zamanda bu yazarların olayların geçtiği dönemde kaleme aldıkları makalelerini savunma içgüdüleriyle hareket ettikleri de hissedilmektedir.

İlginç bir saptama da İstiklal Mahkemelerinin üye ve savcılarının anılarında gözlemlenmiştir. Bu yazarların geleceğe yönelik eleştirilme endişesi taşıdıkları ve bu kapsamda bir takım olumsuz icraatlarda kendi sorumluluklarının bulunmadığını izah etme gayretleri sezilenmektedir. Ayrıca bu kişilerden bazılarının devlet ricalinin de aralarında bulunduğu diğer şahısların mesuliyetlerinin bulunduğunu anlatmaya çalıştıkları fark edilmektedir. Bunun yanı sıra mahkemelerde ortaya çıkan bazı olumlu sonuçları sahiplenme girişimleri de saptanmıştır.

Öte taraftan dönemin siyasi gelişmelerinin anlamlandırılması konusunda bakış açılarına göre farklılıklar mevcuttur. Yazarlar eserlerinde kimi olaylara hiç değinmezken, bazılarına en ince ayrıntısına kadar yer ayırmışlardır. Nitekim bu durum anılara yansımış ve hatta yazarların bir kısmı bizzat isim belirterek kimin hangi konuya değinmediği konusunda çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır.

Anıların kıyaslanması neticesinde, Takrir-i Sükûn Kanunu'nu öncesi bazı siyasi vakaların inkılâpların gerçekleştirilmesi sürecinde karşılaşılabildiği muhtemel reaksiyonlara hazırlık ve inkılâp karşıtlarına gözdağı verilmek amacıyla tertiplendiği sonucuna ulaşılmış, aynı zamanda bu dönem siyasi gelişmelerinin Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yasalaşma safhasında kullanıldığı yönünde bir algının bulunduğu görülmüştür.

Bahsedilmesi gereken diğer bir olgu ise muhaliflere karşı sergilenen tutumdur. İktidar muhalifleri zararlı ve inkılâp karşıtı olarak değerlendirirken, çözümü bu kesimi etkisiz kılmakta aramıştır. Çünkü devrimlerin güvenliğinin ancak bu şekilde sağlanabileceği ve henüz hayata geçirilememiş olanların ise bu sayede yapılabileceği düşünülmüştür.

Bu fikir doğrultusunda dönemin uygulamalarına bakıldığında, iktidarın arzu ettiği şekliyle muhalefetin tasfiye edildiği ve inkılâplar için uygun ortamın hazırlandığı yolunda yine farklı kesimlerden kişilerin anlatımlarıyla neredeyse görüş birliği bulunduğunu söylemek yerindedir. Hatta bu noktada günümüz eserlerindeki

yaklaşımın da bu minvalde olduğu eklenmelidir. Aslında dönemi anlatan çağdaş eserler de büyük ölçüde anılara dayanmaktadır.

Diğer yandan gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, dönemin şartlarıdır. Ülke içinden ve dışından güç alan ayaklanmalar ortamı karışık bir yapıya dönüştürmüştür. İşte bu sebeple ki; gerek iktidar yanlıları ve gerekse muhalifler arasında İstiklal Mahkemelerinin gerekliliği konusunda beyanda bulunmuş birçok anı sahibi mevcuttur. Buna karşın bu mahkemelerin hukuk normlarından uzak ve keyfi görev yaptıkları konusunda görüş bildiren birçok yazarın bulunduğu da bahsedilmelidir. Ancak dönemin koşullarına, Osmanlı mirası ile birlikte demokrasi konusundaki tecrübesizlik de eklenince, hareket tarzı olarak elde fazla bir seçeneğin kalmadığı, o zamanki iktidar adına ifade edilmelidir.

Sonuç olarak, ele alınan olayların bizzat o dönemi yaşamış insanların penceresinden incelendiği bu çalışmada, farklı kesimlerden kişilerin, hakkında benzer yorum yaptıkları olay ve olgular hususunda bir takım çıkarımlarda bulunmanın imkân dâhilinde olduğu görülmüşken; anılar kapsamında sözü edilen tarzda veriye ulaşılamayan tarihsel olaylarda, anıların ancak diğer kaynaklar ile karşılaştırılarak kullanılması halinde hakikate hizmet edebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5.B., C. I-III., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Demirel, Yücel ve Osman Zeki Konur (Yay. Haz.); **CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924**, 1.B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Ilıkan, Selma ve Faruk Ilıkan; **Ankara İstiklal Mahkemesi Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar**, 1.B., Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2005.

Nedim, Ahmed (Yay.Haz.); **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

3. Ansiklopedi ve Sözlükler

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 28. B., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

Nebioğlu, Osman; **Türkiye'de Kim Kimdir**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1962.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. I-X., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983.

4. Hatıralar

Afetinan, Ayşe; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, 2.B., TTK, Ankara, 1991.

Ahmet İzzet Paşa; **Feryadım**, (Yay.Haz.) Süheyl Furgaç-Yüksel Kanar, C. I-II., Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

- Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Anıları**, TTK, Ankara, 1988.
- Aralov, Semyon İvanoviç; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev.) Hasan Ali Ediz, İstanbul, 2008.
- Araz, Rifat; **Hatıralarım**, (Yay.Haz.) Niyazi Ünver, Ebabil Yayınları, Ankara, 2005.
- Arıkoğlu, Damar; **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.
- Arvas, İbrahim, **Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1964.
- _____; **Tarihi Hakikatler**, (Yay. Yön.) Mahmut Çetin, Biyografi Net Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aslan, İzzet; **Atatürk Silifkede**, Töyko Matbaası, Ankara, 1969.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev (1919-1920)**, C. I. TTK, Ankara, 2007.
- _____; **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, C. II. TTK, Ankara, 2007.
- Atay, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- _____; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____; **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Pozitif Yayınları, (Yay.Yön.) S. Dursun Çimen, İstanbul, 2008.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **Suyu Arayan Adam**, Öz Yayınları, Ankara, 1959.
- Aydoğan, Erdal ve Şaban Ortak (Haz.); **Dr. İbrahim Tali Bey'in (Öngören) Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bayar, Celal; **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Baydar, Mustafa; **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1968.
- Berkem, Sami Süreyya; **Unutulmuş Günler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.
- Beyoğlu, Süleyman; **İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bozok, Salih- Cemil S. Bozok; **Hep Atatürk'ün Yanında (Baba-Oğul Bozok'lardan Anılar)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.
- Böcüzade Süleyman Sami; **Üç Devirde Gördüklerim**, (Yay.Haz.) Hasan Babacan ve Servet Avşar, TTK, Ankara, 2011.
- Cebesoy, Ali Fuat, **General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957.
- _____; **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete Cilt: I-II**, (Yay.Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____; **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960.

Çalışlar, İzzetin; **On Yıllık Savaş Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, (Yay.Haz.) İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Çambel, Hasan Cemil; **Makaleler Hatıralar**, 3. B., TTK, Ankara, 2011.

Doğan, Avni; **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.

Duru, Kazım Nami; **Cumhuriyet Devri Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958.

Emre, Ahmet Cevat; **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

Erişirgil, Mehmet Emin; **Bildiklerim**, (Yay.Haz.) M. Bülent Varlık, Ankara Üniversitesi yayınları, Ankara, 2010.

Erkin, Behiç; **Hatırat 1876-1958**, (Yay.Haz.) Ali Birinci, TTK, Ankara, 2010.

Granda, Cemal; **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, Kentkitap, Ankara, 2011.

Gündüz, Asım; **Hatıralarım**, (Haz.) İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

Halikarnas Balıkcısı; **Mavi Sürgün**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961.

Hüseyin Kazım Kadri; **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, İletişim Yayınları, 1.B., (Yay.Haz.) İsmail Kara, İstanbul, 1991.

Irmak, Sadi; **Atatürk'ten Anılar O Günlerden Bugünlere Bir Bakış**, Güven Matbaası, Ankara, 1978.

İlmen, Süreyya; **Hatıralarım**, C. III., Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951.

İnönü, İsmet; **Defterler (1919-1973)**, C.I., (Haz.) Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____ ; **Hatıralar**, 3.B., (Yay. Haz.) Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

_____ ; **Hatıralar**, C.II., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

İz, Mahir; **Yılların İzi**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975.

Kadirbeyoğlu, Zeki; **Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, (Haz.) Ömer Faruk Lermioğlu, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2007.

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I-II., TTK, Ankara, 1988.

Karabekir, Kazım; **Günlükler (1906-1948)**, C.II., (Haz) Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____ ; **İstiklal Harbimiz**, C.1., 2.B., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

_____ ; **Paşaların Hesaplaşması İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?**, (Yay. Haz.) İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

_____ ; **Paşaların Kavgası İnkılâp Hareketlerimiz**, (Yay. Haz.) Faruk Özerengin, 5. B., İstanbul, 2000.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, 5. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

_____ ; **Zoraki Diplomat**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1955.

Kılıç, Ali; **Atatürk'ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kılıç, Sümer (Yay.Haz.); **İstiklal Mahkemeleri Adil Miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması**, Emre Yayınları, 5.B., İstanbul, 2000.

Mimaroğlu, Mustafa Reşat; **Gördüklerim ve Geçirdiklerim'den**, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Matbaası, Ankara, 1946.

Nur, Rıza; **Hayat Ve Hatıratım**, C. IV., Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1968.

Okyar, Fethi; **Üç Devir'de Bir Adam**, (Yay.Haz.) Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet; **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, 3.B., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.

Önal, Sami, (Yay. Haz.); **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk Ve Devrimler (19 Mayıs 1919- 10 Kasım 1938)**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.

Örgeevren, Ahmet Süreyya; **Şeyh Sait İsyanı**, 2.B., Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

Özalp, Kazım; **Anılar-Belgeler**, (Der) Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2011.

Özzorluoğlu, Süleyman Tefvik; **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım**, (Yay. Haz.) Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.

Sagay, Esat; **"Hocam" Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hatıraları**, (Haz.) Eren Sagay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Sazak, M. Emin; **Emin Bey'in Defteri Hatıralar**, (Yay.Haz.) Himmet Kayhan, Tolkun Yayınları, Ankara, 2007.

Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, 2.B.; Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Sılan, Sahir Necmeddin; **II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım**, (Haz.) İsmail Dervişoğlu, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2010.

Sorgun, Taylan; **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.

Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, C.I., Yapı ve Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.

Tezer, Şükrü; **Atatürk'ün hatıra Defteri**, 5.B., TTK, Ankara, 2008.

Togan, Zeki Velidi; **Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri**, Hikmet Gazetecilik, İstanbul, 1969.

Topuzlu, Cemil; **İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıratım**, 5.B., (Yay.Haz.) Hüsrev Hatemi- Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.

Toros, Taha; **Ali Münif Beyin Hatıraları**, İsis Yayınları, İstanbul, 1996.

Turgut, Hulusi, (Der); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 12. B., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

Türkgeldi, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara, 1951.

Uran, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, (Yay.Haz.) Cem Çobanlı - Pınar Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Us, Asım; **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

Yalçın, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, (Yay.Haz.) Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.

Yalman, Ahmed Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. III., Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

Yazman, Aslan Tufan; **Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.

Yiğit, Nuyan; **Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, 2.B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

5. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Afetinan, Ayşe; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi**, 3. B., TTK, Ankara, 1991.

Arı, Kemal; **Tarih Yöntemi "Tarih Ne Güzel Bir Aynadır"**, İleri Kitabevi, İzmir, 2011.

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, 4.B., C. III., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. B., TTK, Ankara, 1995.

Berkes, Niyazi; **Atatürk ve Devrimler**, 2. B., Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

Bozkurt, Mahmut Esat; **Atatürk İhtilali**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1967.

Budak, Mustafa; **Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.

Carr, Edward Hallet; **Tarih Nedir?**, 16. B., (Çev.) Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

- Cemal, Behçet; **Şeyh Sait İsyamı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Çay, Abdülhaluk M.; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 3. B., Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Dumont, Paul, **Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev**, b.y.y., 1997.
- Ercan, Yavuz; **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010.
- Erden, Ali Fuat; **Atatürk**, İstanbul Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952.
- Goloğlu, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Göğem, Ziya; **Kurmay Albay Daday'lı Halil Beğ Akmansü**, C. I-II., Halk Basımevi, İstanbul, 1954, 1955.
- Gökovalı, Şadan; Çelikkanat, Kaya, vd.; **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir, 1981.
- Göldaş, İsmail; **Takrir-i Sükun Görüşmeleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 4.B., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Gözler, Fethi; **Atatürk İnkılâpları Türk İnkılâbı**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Gürler; Hamdi; **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
- Gürsoy, Yaşar; **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.
- Halkın, Leon E.; **Tarih Tenkidinin Unsurları**, 2. B., (Çev.) Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 2000.
- İleri, Celal Nuri; **Türk İnkılâbı**, (Haz.) Recep Duymaz, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, 2000.
- İnuğur, M. Nuri; **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005.
- İpekçi, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.
- Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918–11 Ekim 1922)**, TTK, Ankara, 1989.
- _____; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II. Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922–31 Aralık 1923)**, TTK, Ankara, 1989.
- Jenkins, Keith; **Tarihi Yeniden Düşünürken**, (Çev.) Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Tarih Metodolojisi Ders Notları**, İstanbul, 1972.
- Kalkandelen, A. Hayrettin; **Rasih Kaplan "Akseki'nin ve Antalya'nın Tanınmış Rasih Hocası"**, Mülkiyeliler Birliği Antalya Şubesi Yayını, Antalya, 2007.
- Kandemir, Feridun; **Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **Cumhuriyet Tarihinde Yakılan İlk Kitap, Kazım Karabekir'in İstiklal Harbimizin Esasları İsimli Eseri Neden Yakıldı?**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007.

_____ ; **İzmir Suikastının İç Yüzü**, 2.B., Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.

Karpat, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 2. B., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Kaya, Halit, **Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, C. II., Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Kinross, Lord; **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 20. B., (Çev.) Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

_____ ; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, 3. B., TTK, Ankara, 2000.

Koloğlu, Orhan; **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

Kurt, Murat; **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tak Başına Muhalefet**, Şehir Yayınları, İstanbul 2008.

Kutay, Cemal; **Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955.

Kütükoğlu, Mübahat; **Tarih Araştırmalarında Usul**, TTK, Ankara, 2011.

Langlois, Charles Victor-Charles Seignobos; **Tarih Tetkiklerine Giriş**, (Çev.) Galip Ataç, TTK, Ankara, 2010.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 10. B., (Çev.) Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 2007.

Mumcu, Uğur; **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 12.B., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.

Özçelik, Ayfer; **Ali Fuad Cebesoy (1882- 10 Ocak 1968)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Özerdim, Sami N.; **Atatürk Devrim Kronolojisi**, Çankaya Belediyesi, Ankara, 1996.

_____ ; **Yazı Devriminin Öyküsü**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Reel, Ahmed Hidayet; **Atatürk'e Ait Hatıralar**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1949.

Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, 5. B., Cem Yayınevi, İstanbul, 1973.

Sonyel, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 3.B., C.II., TTK, Ankara, 2003.

Soydan, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri**, (Yay. Haz.) Nejdet Bilgi, 1.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, 2. B., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Togan, Zeki Velidi; **Tarihte Usul**, 3. B., Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

Topuz, Hıfzı; **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

_____ ; **Bana Atatürk'ü Anlattılar**, 5. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Tunaya, Z. Tarık; **Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimin Kurulması 1923-1931**, 6. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

_____ ; **Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)**, C.II., İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, 2. B., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

Uluğ, Naşit Hakkı; **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

_____ ; **Üç Büyük Devrim Eğitimin Birleştirilmesi Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi Türk Harflerinin Kabulü**, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

Ülgen, Celal; **T.C. Anayasası TCK-CMK-CGTİK-PVSK ve İlgili Mevzuat**, 4. B., Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Devriden Devire**, C.I., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

_____ ; **Türkiye'de Üç Devir Eleştiriler-Uyarılar**, C.I., Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Yazman, Aslan Tufan; **Hedefiniz Akdeniz**, Pamuk Kültür Yayını, 1972.

Zürcher, Erik Jan; **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, 3. B., (Çev.) Gül Çağlalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

6. Makaleler

Acun, Fatma; “*Yakın Dönem Tarih Metodolojisi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, No: 42, (Kasım 1998), s. 717-756.

Akşin, Sina; “*Türkiye’de Anılar ve Biyografiler*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri, 1. Günümüzün Sorunları, 2. Türkiye’de Felsefe Eğitimi, 3. Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Akter, Ahmet; “*Anılar Bibliyografyası*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, No:9, s. 229-265.

Bayur, Yusuf Hikmet; “*Atatürk’ten Anılar*”, **Belleten**, C. XXXVII, No: 148, Ekim 1973, s. 457-470.

Birinci, Ali; “*Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, No: 41, (Temmuz 1998), s. 611-620.

Çapa, Mesut; “*Tarih*”, **Sosyal Bilgilerin Temelleri**, Ed. İsmail H. Demircioğlu, Hegem Yayınları, Ankara, 2006.

Çapın, Halit; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*”, **Milliyet**, 10 Kasım 1969.

_____ ; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*”, **Milliyet**, 19 Kasım 1969.

_____ ; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*”, **Milliyet**, 20 Kasım 1969.

_____ ; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*”, **Milliyet**, 23 Kasım 1969.

_____ ; “*Özalp Atatürk’ü Anlatıyor*”, **Milliyet**, 27 Kasım 1969.

Çukurova, Bülent; “*Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*”, **A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, No:23, s. 321-356.

Erdoğan, A. Teyfur; “*Gerçek (Réalité)-Hakikat(Vérité) Sorunsalı*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, TTK, Ankara, 2010.

Erdoğan, M. Akif; “*M. Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, No: 43 (Mart 1999), s. 219-229.

Gürün, Kamuran; “*Tarih ve Hatırat*”, **Belleten**, C. LX, No:227, (Nisan 1996), s. 227-232.

Karal, Enver Ziya; “*Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri, 1. Günümüzün Sorunları, 2. Türkiye’de Felsefe Eğitimi, 3. Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Kongar, Emre; “*Yaygın Tarihçilik*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri, 1. Günümüzün Sorunları, 2. Türkiye’de Felsefe Eğitimi, 3. Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Okay, M. Orhan, “*Hatırat*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XVI., s. 445-449, İstanbul, 1997.

Ortaylı, İlber; “*Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine*”, **Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Selek, Sabahattin; “*İnönü’nün Hatıraları*”, **Ulus**, 22 Mart 1969.

_____ ; “*İnönü’nün Hatıraları*”, **Ulus**, 23 Mart 1969.

- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 24 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 25 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 26 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 27 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 28 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 29 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 30 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 31 Mart 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 1 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 2 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 3 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 4 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 5 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 6 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 7 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 8 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 9 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 10 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 11 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 12 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 13 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 14 Nisan 1969.
- _____ ; “İnönü’nün Hatıraları”, **Ulus**, 15 Nisan 1969.

Şamşutdinov, A. M, “Türkiye’de Mili Mücadele Sovyetler Birliğinde Öğreniliyor”, VI. **Türk Tarih Kongresi 20–26 Ekim 1961**, s.s. 594-599, Ankara, 1967.

Uzun, Hakan; “Esat Efendi (İleri)” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 48, Güz 2011, s. 869-892, s. 886.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, **Belleten**, C. X’den ayrı basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Yalçın, Hüseyin Cahit; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 27 Mayıs 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 15 Haziran 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 24 Haziran 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 27 Haziran 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 28 Haziran 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 29 Haziran 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 5 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 7 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 9 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 11 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 19 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 21 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 22 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 23 Temmuz 1955.

_____ ; “Yalçın’ın 50 Yıllık Hatıraları Atatürk Devri”, **Halkçı**, 24 Temmuz 1955.

Ziya Gökalp; “*Usullere Dair: Tarih Usulünde Şahitler*”, **Küçük Mecmua**, C. 1, No:13, (28 Ağustos 1338[1922]), s. 5-7.

7. Tezler

Kutlu, Hakan; *Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrir-i Sükun Kanununun Uygulanması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2007.

Sarı, Derya; *Dr. Rıza Nur’un Hatıralarının bir değerlendirmesi (30 Ekim 1918-1 Kasım 1922)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

Uzun, Hakan; *Atatürk’ün Nutuk’unun İçerik Analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005.

8. Süreli Yayınlar

Halkçı

Küçük Mecmua

Milliyet

Milliyet Sanat Dergisi

Ulus

Yakın Tarihimiz

ÖZGEÇMİŞ

29 Mayıs 1981 tarihinde Tokat'ın Turhal ilçesinde doğmuştur. İlk ve ortaöğrenimini Turhal ve İstanbul'da tamamlamıştır. 1999 yılında Kuleli Askeri Lisesinden, 2003 yılında ise Kara Harp Okulundan mezun olmuştur. 2004 yılında Hava Savunma Okulundan mezun olduktan sonra, 2004-2006 yılları arasında Malazgirt(Muş) ve Erçiş(Van) ilçelerinde, 2006-2008'de KKTC'de, Takım Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. 2008-2011 yılları arasında Kara Harp Okulunda Takım Komutanlığı, 2011-2014 yılları arasında Ankara Merkez Komutanlığında Bölük Komutanlığı görevlerini yürütmüştür. Evlidir. İngilizce bilmektedir.